

ISSN 2710-4672

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ
БАХШИ ИЛМҲОИ ФАЛСАФА, ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТШИНОСӢ**

*Наширияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ*



**ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

*Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

SERIES OF PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES

**Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni**

№ 3 (11)

Душанбе – 2023

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 293/МҶ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибосоварии илмии Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121

Тел.: (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонии маҷалла: <http://filosofiya.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илми ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Холов С.С.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Самиев Бобо Чураевич - доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики академияи илмҳои табиатишиносии Россия

Назариев Рамазон Зибучинович - доктори илмҳои фалсафа, профессор

Султонзода Соқӣ Аслон – доктори илмҳои фалсафа, дотсент

Ҳайдаров Рустам Чурабоевич - доктори илмҳои фалсафа, профессор

Меликов Умрилло Асадуллоевич - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Раҷабов Саидумар Одинаевич - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муҳаммад Абдурахмон Навруз - доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Ҳакимов Раҷаб Муродович - номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент

Бедилзода Ҳусейн Кабут - номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 1 мая 2023 года за № 293/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

Тел.: (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: <http://filosofiya.tgpu.tj>

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Холов С.С.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Самиев Бобо Джураевич - доктор философских наук, профессор, академик РАЕН

Назариев Рамазон Зибуджинович - доктор философских наук, профессор

Султонзода Соки Аслон – доктор философских наук, доцент

Хайдаров Рустам Джурабоевич – доктор философских наук, профессор

Меликов Умрилло Асадуллоевч - доктор юридических наук, профессор

Раджабов Саидумар Одинаевич – доктор юридических наук, профессор

Мухаммад Абдурахмон Навруз – доктор политических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Хакимов Раджаб Муродович - кандидат политических наук, доцент

Бедилзода Хусейн Кабут – кандидат политических наук, доцент

The journal was founded in 2021

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on May 1, 2023 for No. 293/ZhR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. [http: //elibrary.ru](http://elibrary.ru)

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: [http: //filosofiya.tgpu.tj](http://filosofiya.tgpu.tj)

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, Professor, Vice-rector on Scientific Affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Kholov S.S.*

THE EDITORIAL BOARD:

Samiev Bobo Juraevich - Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the Russian Academy of Natural Sciences

Nazariev Ramazon Zibujinovich - Doctor of Philosophy, Professor

Sultonzoda Soqi Aslon - Doctor of Philosophy, Associate Professor

Haydarov Rustam Juraboevich - Doctor of Philosophy, Professor

Melikov Umrillo Asadulloevch - Doctor of Law, Professor

Rajabov Saidumar Odinaevich - Doctor of Law, Professor

Muhammad Abdurahmon Navruz - Doctor of Political Sciences, Professor, Corresponding Member. NAST

Hakimov Rajab Murodovich - Candidate of Political Sciences, Associate Professor

Bedilzoda Huseyn Kabut - Candidate of Political Sciences, Associate Professor

© TSPU named after S. Ayni, 2023

ФАЛСАФА/ ФИЛОСОФИЯ

Султонзода С.А. <i>Аль-Фараби в средневековой Европе</i>	7
Мирасанов М. В. <i>Всемирный исторический процесс: ход развития человеческого общества (историко-философский анализ)</i>	13
Норбоев Ю. М., Холов С.С. <i>Метафизико-онтологические концепции материального начала в философских учениях Аристотеля и Насира Хусрава</i>	22
Ташпулатова Ф.А., Одиназода С. <i>Ахлоқи иттилоотӣ ва нақши он дар таъмини амнияти иттилоотӣ</i>	30
Ғиёсов Ф.Н. <i>Мафҳуми инсондӯстӣ (гуманизм) дар фаъолияти омӯзгор ва раванди таълиму тарбия</i>	43
Ҷураев К. Ҷ. <i>Вазъи иҷтимоӣ-сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ташаккули афкори озодандешӣ ва ҷараёнҳои нави фарҳангӣ</i>	48

ҲУҚУҚ/ ПРАВО

Сангинзод Д.Ш. <i>Ҷанбаҳои ҳуқуқии таҳримҳои байналмилалӣ ва нақши онҳо дар арзёбии монеаҳои рушди соҳибкорӣ</i>	55
Қозиён Ш.Қ., Раҳматов Р.Қ. <i>Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои асосии он</i>	63
Абдурахимов С. Қ. <i>Дар бораи баъзе масъалаҳои ҳолат ва дурнамои рушди танзими ҳуқуқи маданияти фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон</i> ..	72
Шодиён И. Р. <i>Фаъолияти судҳои фавқулодда дар Тоҷикистон (солҳои 1920 -1924)</i>	82
Каримова Г.Т. <i>Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои ташаккул ва рушд</i>	86
Абдучаборзода Х.А. <i>Таносуби ҳуқуқи реклама ва публик релейинз (PR)</i>	93

СИЁСАТШИНОСӢ / ПОЛИТОЛОГИЯ

Қозиён Ш.Қ. <i>Инкишофи фарҳанги сиёсии ҷавонон дар шароити муосир</i>	97
Ҳусайнов А.Қ. <i>Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – надидаи наҷотбахш ва сарнавиштсоз</i>	104
Саъдулоев А. Х., Қодирзода С. М. <i>Мафҳуми ҳокимият ва вижагиҳои ҳоким аз нигоҳи ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ</i>	112

Ёқубова А.А.	
<i>Ақидаи олимони оиди мафҳум ва навъҳои ҳаракати муҳоҷирати аҳоли</i>	118
Амиров Т.Ш.	
<i>Асосҳои дастгоҳи илмӣ-методи ва назариявии илми ҳарбӣ дар А.В. Осетров ва С.А.</i>	
<i>Богданов</i>	123
Халил А. М.	
<i>Бархӯрди манфиатҳои кишварҳои минтақа вобаста ба қудрат расидани “Толибон”</i>	
<i>ва мавқегирии Тоҷикистон</i>	127
Мирзоев Ф. А.	
<i>Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва руиши гидроэнергетикаи ҷумҳурӣ.</i>	132
Солиев Ш.Х., Солихоҷаева С. А.	
<i>Муҳиммияти омилҳои саноатикунони дар раванди модернизатсияи сӯёсии Тоҷикистон ...</i>	137
Акбарӣ М.	
<i>Мафҳуми сарвар ва заминаҳои асосии пайдоиши сарварӣ</i>	144
Ёров М.Ҳ.	
<i>Нақши иҷлосияи XVI Шурои Олии дар эҳёи давлатдорию навини тоҷикон</i>	148
Зарифов Н.Х., Дарвозиева Ҳ.	
<i>Ташаббусҳои Пешвои миллат дар самти ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ</i>	152
Қодирзода Х.С.	
<i>Иҷлосияи XVI Шурои Олии ва оғози фаъолияти сӯёсии Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун роҳбари ҷумҳурӣ</i>	156

ТДУ 1(1145.77,3)

АЛЬ-ФАРАБИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Султонзода С.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Аль-Фараби является выдающимся философом средневековья мусульманского Востока, именем которого гордится мусульманский мир, особенно, народы Центральной Азии. Его трактаты были переведены и стали популярными в средневековой Европе. Многие европейские мыслители находились под влиянием его идей. Особой популярностью пользуется его трактат об уме («Китаб ал-'акл ва'л ма'кул»), который был переведен на латинский язык («De intellectu et intellect») Жаном Испанским и издан вместе с трактатами Ибн Сины в 1508 г., что свидетельствует о значимости этой книги в последующих эпохах, в том числе, в Ренессансе. Насчитывается более десятка средневековых манускриптов латинской версии этой книги, которые в основном относятся к XIII-XIV вв. и хранятся в европейских библиотеках, прежде всего, в национальной библиотеке Франции, библиотеках Мюнхена и Ватикана. Средневековые манускрипты латинских переводов произведения аль-Фараби сегодня являются чрезвычайно важными для восстановления произведения мыслителя, потому что многие из этих трактатов на оригинальном языке утеряны безвозвратно.

Когда речь идет об аль-Фараби в средневековой Европе надо иметь в виду три аспекта: 1) перевод произведения мыслителя на латинский и другие европейские языки; 2) влияние мыслителя на средневековых схоластов и 3) сохранившиеся рукописи переводов трактатов мыслителя и современные исследования о них.

Аль-Фараби знают в Европе с XII в., а, по некоторым сведениям, с XI в. Согласно французскому исследователю Морису Буйжу, книга аль-Фараби «Китаб Ихса'-ул-'улум» («Книга о статистике наук») была известна у Латынь в XII в. как сообщает этот исследователь Людвиг Баур – ученый издатель «О разделении философии» Гундиссалинуса (*Доминик Гундиссалин* или Доминго Гундисальво (лат. *Dominicus Gundissalinus*; исп. *Domingo Gundisalvo*; около 1115, Сеговия — после 1190, Толедо) предлагает, что последний испанский ориенталист XII в. использовал трактат «О науке» аль-Фараби. Людвиг Баур также сравнивает трактат «О науке» с манускриптом «О разделении философии» [3, с. 49-70].

По мнению Мориса Буйжа, начиная с XII в. европейские схоласты приписывали трактат «Scientiis», т.е. «О науке» аль-Фараби, то еще в XI в. арабский андалузский историк Саид (1029-1070), который был судом в Толедо, говорил с восхищением о какой-то книге, написанной аль-Фараби «О науке» [3, с. 49-70].

Сравнительное изучение латинского варианта этого трактата с арабским оригиналом библиотеки Наджафа показывает, что они одинаковые. Латинский парижский манускрипт был осуществлен Жерардом Кремонским. М. Буйж утверждает, что, если кто-нибудь хочет составить окончательный вариант текста книги «О науке» аль-Фараби должен учитывать рукопись латинской версии [3, с. 49-70].

Немецкий перевод этого трактата был осуществлен на основе арабского оригинала и латинского перевода Ж. Кремонского Айлом Видеманном. Когда речь идет о влиянии аль-Фараби на Гундиссалинуса М. Буйж пишет, что автор «О разделении философии» был известным переводчиком арабских произведений, но, когда он писал свой трактат «О разделении философии» у него на руках не было арабского оригинала книги аль-Фараби, а его латинский перевод. Но не перевод Ж. Кремонского, а другой, может быть, перевод Камерариуса.

Таким образом М. Буйж считает чрезвычайно важным латинские средневековые переводы трактата «О душе» аль-Фараби для проверки арабского оригинала потому что у

арабских оригинальных манускриптов также встречается немало упущений и неточностей. М. Буйж сравнивает латинские переводы книги аль-Фараби с арабскими оригиналами, а также с книгой Гундиссалинуса «О разделении философии» и показывает много погрешностей и логических и стилистических ошибок.

Влияние аль-Фараби на латинские философы через свой трактат «О науке» изучается Л. Бауром. По его мнению, «О науке» аль-Фараби был скопирован полностью из книги «О разделении философии» Гундиссалинуса. Но другой исследователь М. де Вулф считает это мнение преувеличением и утверждает, что стиль и метод мышления Гундиссалинуса довольно отличаются от произведений аль-Фараби [3, с. 49-70].

Таким образом, М. Буйж детально показывает латинский и арабский вариант классификации наук аль-Фараби и затем классификацию наук Гундиссалинуса. На основе этих вариантов можно сделать заключение о том, что классификации наук этих мыслителей, хотя похожи, но они все же отличаются.

Согласно М. Буйжу среди арабских произведений, переведенных на латинский язык, некоторые из них долгое время не находились в центре внимания схоластов средних веков, но имели немало влияние, и они заслуживают, чтобы их поместили в Схоластическую арабскую библиотеку «*Bibliotheca Arabica Scholasticorum*» [4, с. 25]. Одной из этих работ был трактат аль-Фараби об интеллекте.

В средневековой проблеме об уме находилась в центре внимания философов, как у мусульман, так и у евреев, и Латыни. Трактат аль-Фараби «Об уме» играл большую роль на Востоке и арабском Западе. Он очень рано был переведен на латинский (XII-XIII в.) и на древнееврейский (XIII-XIV) языки.

Философ - неотомист и исследователь средневековой философии Этьен Жильсон, изучая латинские манускрипты арабских произведений, полагает, что многие трактаты «О душе», как будто являются копиями друг друга. По его мнению, трактат «*De anima*» («О душе») Александра Афродийского, аль-Кинди, аль-Фараби, Ибн Сины – они так похожи, что кажется, они совершенствуют друг друга [5, с. 209].

По мнению Э. Жильсона, именно эти рукописи формировали доктринальную цепь, которая дала возможность развития философской спекуляции об интеллекте. В книге “*Summa contra gentiles*” («Сумма против язычников») Фомы Аквинского эти материалы были собраны, критически проанализированы и использованы. Такую тенденцию можно увидеть у Латынь XIII-XIV в.

Трактат «О душе» аль-Фараби в латинском переводе Жанна Испанского был очень распространен в средневековой Европе. Рукописи этого трактата сохранились до нас вместе с трактатами «О душе» Александра Афродийского и аль-Кинди. Готическое издание прибавило этот трактат в произведения Ибн Сины в 1508 г. Согласно Э. Жильсону, латинский перевод этого трактата слишком дефектный и разрозненный, что понять его трудно [5, с. 231].

Латинский перевод трактата «Об уме» («*De intellectu*») аль-Фараби был опубликован среди трактатов Ибн Сины: «*Avicenne peripatetica philosophi ac medicorum facile primi opera in lucem redacta. Venetiis, 1508*» (Простой обзор перипатетико-философских и медицинских работ Авиценны. Венеция, 1508 г.). Этот текст был заново опубликован с некоторыми ошибками и неудачными изменениями в Париже в 1638 г. [5, с. 312].

Парижская рукопись трактата «Об уме» находится во Французской национальной библиотеке под № 166002 и относится к XIII в. Парижский манускрипт был сравнен с другими манускриптами этого трактата. Парижский текст манускрипта очень четкий, но он имеет такие же дефекты, как готическое издание Венеции 1520 г. и имеется очень много упущений при его наборе. Э. Жильсон дает цитаты и показывает на исправленные слова в тексте [5, с. 312].

По мнению Э. Жильсона, в этом тексте не только имеют место упущенные слова, но и, иногда целые предложения. Он утверждает, что если сравним этот текст с другим текстом, изданным в 1508 г. то в последнем, также найдем такие же упущения и погрешности.

Вторая рукопись трактата «Об уме» тоже сохранна во Французской национальной библиотеке под № 166113 и также относится к XIII в. Этот манускрипт – известный среди

медиевистов со своим плохим качеством. Он абсолютно не читаемый, в связи с дополнениями, которые были добавлены в его текст. Э. Жильсон пишет, что в ходе своего исследования он использовал его всего лишь два или три раза [5, с. 313].

Третья рукопись тоже хранится в ФНБ под № 16159. Текст этого манускрипта гораздо лучше, чем первый и второй, но, несмотря на это, в этом тексте, также имеется много упущенных слов [5, с. 313].

Четвертый манускрипт также находится в ФНБ под № 6443 и относится к XIV в. Текст этого манускрипта, в общем, неплохой и лучше, чем три вышеуказанных. Кажется, что другой похожий манускрипт служил идентичным примером для переписчика 5-го манускрипта, который затем корректировал его погрешности, при помощи другого манускрипта типа шестого.

Пятый манускрипт тоже находится в ФНБ под № 6325. Очень хороший текст, но труднопонимаемый из-за технических и стилистических погрешностей. Упущение слов тоже редко встречается, но все-таки имеет место. Полезный и удобный текст для сравнения с текстом четвертого и шестого манускрипта.

Шестой манускрипт тоже хранится в ФНБ под № 8802 и относится к XIII в. Пергамент переплетен кожей и фермуаром. На поверхности манускрипта отражается рисунок кавалерийской армии Игби и вокруг его есть надписи. Этот текст сначала имел много погрешностей, затем был тщательно откорректирован, хотя все отпечатки оставались не устраненными, но, несомненно, он, по мнению Э. Жильсона, самый лучший текст среди других, которые он использовал. Этот текст не только хороший по качеству, но и по аккуратности.

Седьмой манускрипт хранится в библиотеке г. Мюнхена под № 8001 и относится к XIV в. Надо отметить, что каталог манускриптов мюнхенской библиотеки показывает, что существуют три трактата аль-Фараби под № Ф. 114, Ф. 121 и Ф. 124. По мнению Э. Жильсона, имеет место две ошибки. Трактат № Ф. 114 не является трактатом аль-Фараби, он относится к аль-Кинди. Кроме того, трактат аль-Фараби, который начинается с Ф. 121, не заканчивается в Ф. 124, а заканчивается в Ф. 123. Э. Жильсон это недоразумение видит, безусловно, в ошибке составителя каталога. По Э. Жильсону, в этом каталоге трактаты Александра Афродийского, аль-Фараби и Альберта Великого представлены в смешанной форме [5, с. 315].

Текст трактата аль-Фараби, который представляет этот манускрипт, слишком дефектный.

В мюнхенской библиотеке есть другая рукопись под №1 – Escoriol, h. II, 1, f 196 v-197 v относящаяся к XIII-XIV в. Каталог проинформирует о трактате аль-Фараби без его комментариев. Этот вариант откорректирован, но конец текста не исправлен. Кажется, что этот вариант осуществлен на основе другого негодного манускрипта. Поэтому переписчик иногда исправлял его по-своему, но все же много погрешностей в тексте [5, с. 315].

Другой манускрипт находится также в мюнхенской библиотеке под № №1 – Escoriol, h. II, 1, f 196 v-197, относящийся к XIII-XIV в. С первой же страницы в этом манускрипте наблюдается много погрешностей. Этот текст отличается от других со своими многими ошибками.

Есть другая рукопись в Ватикане под № 2186 ф. 74 в-76 в. Этот рукопись привлекает внимание тем, что она переписана на основе четвертого манускрипта и затем очень тщательно откорректирована по шестому манускрипту.

Э. Жильсон также сообщает, что в библиотеке Ориел Оксфорда существует еще другой манускрипт, но это всего лишь является заключением и не представляет ничего нового о манускрипте аль-Фараби [5, с. 316].

Среди всех этих манускриптов Э. Жильсон предпочитает четвертый. Арабское название этого манускрипта: «Макала фи м'ани аль 'акл, лил му'аллим аль-сани аль-Фараби», который переводится на русский так: «Статья о значении ума по Второму учителю – аль-Фараби». Но этот переведен на латинский: «Китаб аль-'акл ва-л-ма'кул» («Книга о разуме и разумеющем»).

По словам известного казахского исследователя аль-Фараби Ж. Алтаева, влияние философии аль-Фараби распространилось за короткой промежуток времени на обширной территории от Маверанахра до Андалусии. Немалое воздействие на мыслителей как исламского, так и европейского мира средневековья оказали идеи аль-Фараби, касающиеся проблем деятельного разума, счастья и пророчества [1, с. 40-41].

Англо-американский исследователь Роберт Хаммонд имеет исследование под названием «Философия аль-Фараби и ее влияние на средневековую мысль». По его мнению, который выполнил сопоставление философии аль-Фараби и идей Томаса (Фома) Аквинского, философия Аквината является, по сути, едва ли не повторением философии аль-Фараби [1, с. 40-41].

Согласно А.Х. Касымжанова, Доминик Гундисальви (XII в.), а затем Гильом Овернский (XIII в.) пытались приблизить аль-Фараби к Августину, совмещая признание единства разума с мистическим озарением индивида со стороны Бога. В целом, это «сближение» несостоятельное, несмотря на то, что кое-какие основания для него есть, учитывая непроясненность позиции аль-Фараби по вопросу о первых началах, которые то ли врождены нам, то ли действительно ниспосылаются деятельным разумом [6, с. 165-166].

Палестинский исследователь М.С. Афнан отмечает, что в средневековой Андалусии более сильное влияние имел аль-Фараби, а не Авиценна, тем не менее, там такие мыслители: как Ибн Баджа (Авемпас) и Ибн Туфейл обратили большое внимание на Ибн Сину [2, с. 244].

Европейские ученые и схоласты, находясь под сильным влиянием Абубакра ар-Рази, аль-Фараби, Ибн Сины и других мусульманских мыслителей поставили точку на средневековой метод мышления и создали почву для новой эры, которая известна под названием эпохи европейского Ренессанса. Изучение места и влияния аль-Фараби в эпоху европейского Ренессанса требует отдельного исследования. Здесь только хотелось бы закончить статью словами казахского известного писателя О. Сулейманова о роли аль-Фараби в развитии эпохи европейского Ренессанса: «Европе нужно напоминать о том, что возродиться ей помогли труды великого мыслителя Абу-Насра аль-Фараби» [7]. Далее писатель продолжает, что «в VII веке арабы захватили Испанию, перейдя через Гибралтар, и восемь веков там они существовали. И очень многое привнесли в культуру и Испании, и Европы, в целом, в том числе, наш аль-Фараби. Его труды с арабского языка были переведены на латынь в XI веке. Это труды древних греков - Аристотеля и Платона. Европа в XI веке уже не помнила ни Платона, ни Аристотеля, ни древнегреческую культуру, потому что там был христианский фундаментализм и все труды великих мыслителей были уничтожены». Остались книги древних греческих мыслителей только в Багдаде, которые Абу-Наср аль-Фараби перевел на арабский язык. «И вот эти книги попадают в XI веке в Гренаду и Кордову. И там их переводят на латынь. Потом книги Аристотеля и Платона распространяются по Европе как подпольная литература. И начинается Возрождение - эпоха Ренессанса» [7].

Литература

1. Алтаев Ж. *Классическая исламская философия средневековья. Учебное пособие.* - Алматы: Казак университети, 2016. – 396 с.
2. Afnan S.M. *Avicenna. His life and Works.* George Allen and Unwin Ltd London, 1958. – 298 p.
3. Bouyges M. [Notes sur les philosophes arabes connus des Latins au moyen âge.] VII : Sur le De scientiis d'Alfarabi récemment édité en arabe à Saïda et sur le de Divisione Philosophiae de Gundissalinus. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph (Beirut)* 9.1923-24. – P. 49-70.
4. Bouyges M. *Alfarabi. Risalat fi'l-'Aql.* – Beyrut ; Imprimerie catholique, MCMXXXVIII (1938). XXIV, 48 p.
5. Gilson E. *Les sources greco-arabes de l'augustinisme avicennisant suivi de Louis Massignon. Notes sur le texte original arabe du « de intellectu » d'al-Farabi.* – Paris : J.Vrin, 1981. – 159 p.
6. Касымджанов А.Х. *Абу-Наср аль-Фараби.* – М.: Мысль, 1982. – 197 с.; - М.: Наука, 1982. – 301 с.
7. Сулейманов О. *Расширенное заседание круглого стола «Казахстан: перекресток древних культур», посвященного подведению промежуточных итогов и обсуждению перспектив*

по реализации в рамках Международного десятилетия сближения культур (2013-2022 гг.), провозглашенного ООН по инициативе Казахстана. https://www.inform.kz/ru/o-suleymenov-nuzhno-napominat-chto-trudy-velikogo-al-farabi-pomogli-vozrodit-sya-evrope_a2746056https://www.inform.kz/ru/o-suleymenov-nuzhno-napominat-chto-trudy-velikogo-al-farabi-pomogli-vozrodit-sya-evrope_a2746056

8. Султонзода С.А. Аль-Фараби в исследованиях французских философов //Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделения общественных наук.2018.№3(251).с.29-35.

АЛЬ-ФАРАБИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

В данной статье речь идет о философских идеях аль-Фараби, их воплощении и влиянии на средневековое европейское общество. Автор статьи попытается показать переводчиков и первые переводы некоторых трактатов аль-Фараби на латынь и иврит. Согласно автору аль-Фараби является выдающимся философом средневековья мусульманского Востока, именем которого гордится мусульманский мир, особенно, народы Центральной Азии. Его трактаты были переведены и стали популярными в средневековой Европе. Многие европейские мыслители находились под влиянием его идей. Особой популярностью пользуется его трактат об уме («Китаб ал-‘акл ва’л ма’кул»), который был переведен на латинский язык («De intellectu et intellect») Жаном Испанским и издан вместе с трактатами Ибн Сины в 1508 г., что свидетельствует о значимости этой книги в последующих эпохах, в том числе, в Ренессансе. Насчитывается более десятка средневековых манускриптов латинской версии этой книги, которые в основном относятся к XIII-XIV вв. и хранятся в европейских библиотеках, прежде всего, в национальной библиотеке Франции, библиотеках Мюнхена и Ватикана. Средневековые манускрипты латинских переводов произведения аль-Фараби сегодня являются чрезвычайно важными для восстановления произведения мыслителя, потому что многие из этих трактатов на оригинальном языке утеряны безвозвратно.

Ключевые слова: перевод, переводчик, трактат, влияние, манускрипт, философия, мыслитель, средневековье, язык.

АЛ-ФОРОБИ ДАР АВРУПОИ АСРҶОИ МИЁНА

Дар мақолаи мазкур андешаҳои фалсафии ал-Фороби, тарҷума ва таъсири онҳо ба ҷомеаи асримиёнагии Аврупо баррасӣ мешаванд. Муаллифи мақола кӯшиш мекунад, ки тарҷумонҳо ва аввалин тарҷумаҳои баъзе рисолаҳои ал-Фороби ба забонҳои лотинӣ ва ибрийи нишон диҳад. Ба гуфтаи муаллиф, ал-Фороби файласуфи барҷастаи асрҳои миёнаи Шарқи мусалмонист, ки ҷаҳони ислом, бахусус мардуми Осиёи Марказӣ бо номи ӯ ифтихор дорад. Рисолаҳои ӯ тарҷума шуда, дар Аврупои асримиёнагӣ маъруфият пайдо карданд. Бисёре аз мутафаккирони аврупо аз ғояҳои ӯ таъсир бардоштаанд. Махсусан рисолаи ӯ дар бораи ақл («Китоб ал-ақл вал маъкул») машҳур аст, ки онро Юҳаннои Испанӣ ба лотинӣ («De intellectu et intellect») тарҷума ва яқоя бо рисолаҳои Ибни Сино дар соли 1508 нашр кардааст, ки аз аҳамияти ин китоб дар давраҳои баъдӣ, аз ҷумла дар давраи Эҳё (Ренессанс) шаҳодат медиҳад. Зиёда аз даҳ нусхаи дастхатҳои асримиёнагии нусхаи лотинии ин китоб мавҷуд аст, ки асосан ба асрҳои XIII-XIV тааллуқ доранд ва дар китобхонаҳои Аврупо, пеш аз ҳама дар Китобхонаи миллии Фаронса, китобхонаҳои Мюнхен ва Ватикан нигоҳ дошта мешаванд. Дастнависҳои асримиёнагии тарҷумаҳои лотинии осори ал-Фороби имрӯз барои барқарорсозии осори мутафаккир ниҳоят муҳиманд, зеро бисёре аз ин рисолаҳо дар забони асл тамоман нобуд шудаанд.

Калидвожаҳо: тарҷума, мутарҷим, рисола, таъсир, дастнавис, фалсафа, мутафаккир, асрҳои миёна, забон.

AL-FARABI IN MEDIEVAL EUROPE

This article deals with the philosophical ideas of al-Farabi, their translations and influence on medieval European society. The author of the article will try to show the translators and the first

translations of some al-Farabi treatises into Latin and Hebrew. According to the author, al-Farabi is a prominent philosopher of the Middle Ages of the Muslim East, whose name the Muslim world, especially the peoples of Central Asia, is proud of. His treatises were translated and became popular in medieval Europe. Many European thinkers were influenced by his ideas. Especially popular is his treatise on the mind ("Kitab al-'aql wa'l ma'qul"), which was translated into Latin ("De intellectu et intellect") by John of Spain and published together with the treatises of Ibn Sina in 1508, which indicates the significance of this book in subsequent eras, including the Renaissance. There are more than a dozen medieval manuscripts of the Latin version of this book, which mainly date back to the XIIIth-XIVth centuries and are stored in European libraries, primarily in the National Library of France, the libraries of Munich and the Vatican. Medieval manuscripts of Latin translations of al-Farabi's work today are extremely important for the restoration of the thinker's work, because many of these treatises in the original language have been lost forever.

Key words: translation, translator, treatise, influence, manuscript, philosophy, thinker, Middle Ages, language.

Дар бораи муаллиф:

Султонзода Соқӣ Аслон – доктори илмҳои фалсафа, и.в. профессори кафедраи фалсафа, мудири кафедраи забони франсавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 93 814 86 39. E-mail: sultonzoda83@mail.ru

Об авторе:

Султонзода Соки Аслон – доктор философских наук, и.о. профессора кафедры философии, заведующий кафедрой французского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 93 814 86 39. E-mail: sultonzoda83@mail.ru

About the author:

Sultonzoda Soqi Aslon - doctor of philosophic sciences, acting as professor of philosophy chair, head of French language chair of the Tajik State Pedagogical University by name S. Ayni. Tel.: (+992) 93 814 86 39. E-mail: sultonzoda83@mail.ru

**ВСЕМИРНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС: ХОД РАЗВИТИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
(ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)**

Мирасанов М. В.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Исторический опыт показывает, что всемирная история это сумма связей история разных народов и государств который в той или иной степени связаны между собой и в той или другой мере испытывают на себя влияние в разных его проявлениях, т.е. политической, экономической и социально-культурного характера. Хотя в истории философии такой подход воспринимается неоднозначно. Одни исследователи поддерживают, другие наоборот не только не воспринимают, но и отрицают существование всемирной истории в целом.

Всякому трезвомыслящему исследователю ясно, что у каждого явления в какой форме бы она не проявилась, есть свои причины, которые связывают ее с другими явлениями и это касается как мир природы, так и мир социальных преобразований. Русский философ и социолог Н. Кареев отмечает, что «В настоящее время нет ни одного почти уголка заселенной земли, который так или иначе, в той или другой мере не испытывал бы на себе влияния со стороны того, что происходит в других местах, и что сближение между наиболее отдаленными одна от других стран, один от других народов делается все более и более тесным» [4,с.4]. Эти тесные связи охватывают политические интересы, экономическими взаимодействия, а также культурное пространства.

В нашу задачу не входит строгое исследование процесс сближение народов пяти континентов, который имеет тысячелетнюю историю, но бесспорный факт остается то, что в этом процессе «каждая отдельная часть человечества, все более и более начинает жить двойною жизнью, т.е. жизнью своею собственною, и жизнью общею, универсальную, состоящую, с одной стороны, в том или ином участии в делах других народов, а с другой – в испытывании разнородных влияний, идущих от этих народов» [4, с.5]. Можно согласится с таким выводом, поскольку сама жизнь, т.е. история показывает, что в современном мире процесс глобализация свидетельствует о переплетение между собой разных по уровне развития и даже формы управления государств в одно целое, что показывает о становление или существование всемирной истории.

О самой процесс глобализации также в историко – социологических науках существуют разные подходы. Появление этого термина связывают с именем канадских социологов Маршала Маклюэна и Квентина Фиоре, которые в своей книге «Война и мир в глобальной деревне» описывали состояние современного общества в рамках технологических преобразований. Авторы описывают, как вселенная с каждым технологическим нововведением «сужается» до размеров деревни, т.е. сегодня передача информации с одного континента в любую точку мира занимает считанные минуты или секунды, что позволяет в разы уменьшить физические расстояние между собеседниками, а также играет важную роль в сближение культур, мировоззрений, традиций и ценностей. Эта общая оценка специалистов и исследователей касающиеся глобализационных процессов, происходящих в современном мире.

Нужно отметить, что в этом процессе народы разных государств играли не одинаковую роль, но тем не менее, все они действовали в одном направлении, т.е. позаимствовав друг от друга разные методы урегулирования систем управления государством, экономики и т.д., и тем самым создали свою универсальную историю. Чуть раньше мы оговоркой коснулись тему исторических эпох становление общей истории, универсальность его характера. Вот что пишет по этому поводу древнегреческий историк Полибий: «Неужели кто-нибудь, посетивши один за другим знаменитейшие города или поглядевши на разрозненные изображения их, может рассчитывать, что тут же получит представление и о виде всей обитаемой земли, об общем ее положении и устройении? Это совершенно невероятно. Вообще люди, надеющиеся приобрести из отдельных историй понятия о целом, похожи, по моему мнению, на тех, которые при виде разрозненных членов живого некогда и прекрасного тела вообразили бы себе, что созерцают с надлежащею ясностью жизненную силу и красоту живого существа. Отсюда необходимо заключить, что история по частям дает лишь очень мало для точного уразумения целого; достигнуть этого можно иначе, как посредством сцепления и сопоставления всех частей, то сходных между собою, то различных, только тогда и возможно узреть целое, а вместе с тем воспользоваться уроками истории и насладиться ею» [5, с. 4].

Мы сознательно привели высказывание Полибия в полном объёме, поскольку вопрос этот до сих пор находится на поле дискуссии как историков, так и философов разных школ от нового времени до современности. Словами Н. Кареева начиная с конца XVIII века существовали два способа философского построения всемирно-исторического процесса. Первой он связывает с именем французского просветителя Ж. А. Кондорсье, и условно называет ее «историческую картину успехов человеческого ума», в рамках которого синтезируются факты из истории разных народов и тем самым создается гипотетическую историю одного народа. Второй способ или идея связана с именем немецкого философа Гегеля. С точки зрения Гегеля «всемирный дух» определяет конечную цель истории.

Для самого Кареева оба способа относительно, поскольку «если взгляд Кондорсье заведомо гипотетический, то представление немецкого философа не менее явно фантастическое; тем более, что подметив преемственность наций и включив в нее стоявшие Китай и Индию, Гегель при этом вытянул всю историю по прямой линии, упустив из виду, что народы не только сменяют друг друга, но и находятся во взаимодействии» [4, с.10]. Такое тесное взаимодействия наблюдается в истории народов Западной Европе, которые по сравнению других народов оказывали друг на друга существенное влияние разного характера: феодализм, католицизм, романтизм, гуманизм, протестантизм, абсолютизм, просвещение и т.д. Все эти вышеназванные явления параллельно коснулась этих народов и переходила от одного к другому народу. Такой же параллель с уверенностью можно проводит и по отношении Восточных народов, которые тысячелетиями раньше создали уникальную историю во всех ее проявлениях. Что касается Восточной деспотизме, о котором ратуют западные ориенталисты, то это стыл и метод управления в том или ином варианте проходили все ныне существующие государства.

Другой вопрос, который хотели бы затрагивать, это сам процесс изменений происходящей в жизни того или иного народа в тот или иной исторический период. Насколько эти изменения закономерны, или они хаотичны и имеют субъективный характер. Эти и другие вопросы подобного рода до сих пор обсуждаются исследователями, как с позиции рационализма, так и с позиции иррационализма. Самым распространённым точки зрения с исторической позиции является то, что вся человечество в своем развитие проходит

определённые стадии: младенчества, отрочества, юности и зрелости. Такие мысли мы встречаем, в творчестве древних греков начиная с Гесиода, Гераклита и кончая Платоном и Аристотелем. Оценивая такой подход, Н.А. Бердяев отмечает, что Греки не могли воспринять исторического процесса, исторического свершения, - он не имел исхода, не имел конца, не имел начала, в нем все повторяется, все находится в вечном круговороте, вечном возвращении» [1, с. 2]. Бердяев связывает такой подход с тем, что греки представляли себе движение истории как круговорот, где все повторяется и человек органически связан с природой и обществом.

Критикуя такое отношение к истории, как и марксистской понимание истории, Н.А. Бердяев предлагает свой вариант истолкования истории. В его понимание история и исторический процесс тогда имеет смысл, когда в нем внедряется Бог. «В небесной истории, в глубинах внутренней жизни духа предопределяется та история, которая раскрывается и развертывается в земной жизни, в земной исторической судьбе человечества, в том, что мы называем земной историей» [1, с. 31].

Начиная с XVII века к этому вопросу сформировалась, более рациональный подход. «На место страстей и чувств философия ставит размышление и усмотрительность» [7, с. 193]. Здесь прежде всего имеется ввиду учение Лейбница о возвышении следующих собственному внутреннему закону монад; теории Канта об основании науки на самопознании разума; взгляда Гердера на живой рост индивидуальных образований; уверенности Фихте о сущностном единстве противоположностей, разделяющих и снова восстанавливающих мир и жизнь в их единстве и т.д. «Именно из этого соединения выросла теория динамики исторического бытия» [7, с. 209].

Французский мыслитель основоположник позитивизма О. Конт, которого в научном круге часто именуют «заключительным звеном умственного течения» предлагал свой закономерный исторический и интеллектуальный путь в трех стадиях развития: теологической, метафизической и позитивистской. Известный русский географ Л. Мечников также предлагал свой вариант развития всемирной истории и разделил ее на три больших периода цивилизаций: речной, морской и океанический. О научности и не научности деление мировой истории в таком ракурсе, среди исследователей нет единого мнение, т.е. каждый исследователь в рамке свое специализации и мирозерцание предлагает свой вариант, обходя при этом рациональность или иррациональность сторон предлагаемого варианта

Более умеренное позиции на наш взгляд в этом плане прослеживается у Н. Кареева, который отмечает: «На самом деле в истории не существует прямолинейного и безостановочного прогресса, и рядом с силами,двигающими общество вперед, в жизни проявляют себя еще и иные силы, которые искажают, замедляют, останавливают прогресс и даже толкают общество назад. Вследствие этого прогресс существует рядом с регрессом; поэтому же отдельные течения прогресса опережают одно другое или одно от другого отстают» [4, с. 69]. При этом споры о развитии общества, ее законах и тенденциях не утихают и в наше время. В XX веке главным оппонентом прямолинейного развития человеческого истории и ее законов выступал Карл Поппер.

Карл Поппер в своих трудах «Нищета историцизма» и «Открытое общество и его враги» относится к такой периодизации истории имеющего абсолютно и закономерного характера с критической позиции. Он эту тенденцию связывает с творчеством древнегреческого философа Платона, Гегеля и Маркса. Эта триада по мнение Поппера являются предтечами всех социальных бед и тоталитарных режимов. На ровне с этой триадой Поппер ставит О. Конта и

Дж. Милля. Чуть раньше мы говорили о точку зрения О. Конта. Что касается Дж.Милля, то это метод изучение истории заключалась в выявление общих фактов истории, общие законы прогресса, которые позволят исследователю предсказывать будущие события в развитии человеческого сообщества. Карл Поппер категоричен и резкой критике подвергает идею существования законов истории.

На чем основана такая непримиримая позиция Поппера? Прежде всего, на то, что история якобы управляется законами, и он это концепцию называет «историцизмом». К. Поппер проводит дефиницию понятий «историзм» и «историцизм». «Историзм он рассматривает, как требование смотреть на вещи исторически и допустимый метод исследования. Под историцизмом К. Поппер понимает, как социально-философскую концепцию, согласно которой существуют законы, ритмы, схемы исторического развития, на основе которых можно осуществлять предсказания. В этом плане историцизм понимается как воззрение, согласно которому задачей наук об обществе является открытие законов человеческой истории, позволяющих предсказывать будущее развитие общества.

Объектом критики К. Поппера в основном стали Г. Гегель и К. Маркс. Гегеля он охарактеризовал как первого официального дворцового философа. «Гегель, источник всего современного историцизма, был прямым последователем Гераклита, Платона и Аристотеля» [6, с.36]. Далее в своей оценке К. Поппер приводит слова А. Шопенгауэра, который был лично знаком с Гегелем. «Гегель, назначенный властями сверху в качестве дипломированного Великого философа, был глупый, скучный, противный, безграмотный шарлатан, который достиг вершин наглости в наскребании и преподнесении безумнейшей мистифицирующей чепухи» [6, с.42].

Марксизм, согласно Попперу, является чистейшей, наиболее развитой и наиболее опасной формой историцизма из всех до сих пор существовавших. По его мнению, основной задачей сторонников марксистской учение было «предсказание будущего экономического и политического развития и дальнейшей революции. Согласно марксистской идеологии историческое развитие определяется законом прогресса, а движущими силами являются классовая борьба и классовое сознание» [6, с.375]. Суть этой критике заключается в том, что К. Поппер проводит линию демаркации между обобщающими и историческими науками, при этом, обобщающих наук разделить на теоретические обобщающие и прикладными обобщающими наук, цель первых, проверка универсальных гипотез, а цель вторых, предсказанием конкретных событий. Удел исторических наук анализ и объяснение конкретных событий и их специфики. «С нашей точки зрения, действительно не может быть никаких исторических законов. Обобщение принадлежит к таким научным процедурам, которые следует строго отличать от анализа отдельного события и его причинного объяснения. Задача история как раз и заключается в том, чтобы анализировать отдельные события и объяснять их причины. Те, кого интересуют законы, должны обратиться к обобщающим наукам (например, к социологии) [6, с.305]. Также К. Поппер категорично относится к сущности и смысл истории. В научном круге такая позиция не всегда встречается одобрительно. Например, Н.С. Розов пишет: «Наиболее распространённым в настоящее время является подход, который можно назвать циническим (в старом почтенном значении), в свое время неплохо выраженной К. Поппером: в самой истории смысла нет, любой смысл приписывается ей людьми» [7. с. 25]. Называя, такой подход произволом и субъективизмом в приписывании истории смысла и подтверждая, невозможности получения достоверное научное знание о смысле истории Н. Розов отмечает, что «как показала история с

многочисленными попытками отмены метафизики и самой философии, запреты и любые доводы в данной сфере не действуют. Людей не отучить от осмысления известной им истории, соответственно вопрос о смысле всей истории все равно будет с неизбежностью возникать» [7, с. 10].

Если взглянуть на истории возникновения «унитарно – стадияльных» концепций развития человеческой истории, то обнаруживается, что критика К. Поппера марксистской концепции выглядит не совсем корректным. Потому, что аналогичные концепции о ходе истории существовали как до марксизма, так и в современном социально – философском мысли. Для наглядности приведем концепции А. Фергюсона о вычленении на три основных стадий истории человечества: дикость, варварство и цивилизация; охотничье – собирательский, скотоводческий, земледельческий и торгово – промышленный концепций А. Тюрго и А. Смита, а также четырёх всемирно – исторических эпох: древневосточной, античной, средневековой и новой концепций Л. Бруни, Ф. Бьюндо и К. Келеру. Формационный подход, не смотря на свое обстоятельной разработке теория общественного прогресса, преувеличивая роль экономических отношений в развитие общества, не смогла конкретизировать все сложности поступательного развития общества. При этом не было удаленно достаточное внимание социо – культурным предпосылкам развития общество.

В современном научном круге также существуют две стадияльные концепции всемирной истории. Одна из них – марксистская, которая общую историю представляет, как пять общественно – экономических формаций. Другая концепция постиндустриальная, представленная Д. Беллом, О. Тоффлером, А. Туреном и З. Бжезинским. Они человеческую историю разделяют на три стадии: аграрное общества (традиционное), индустриальное (промышленное) и постиндустриальное (технотронного) общества. Не смотря на разнообразия подход и интерпретаций исторических форм развития общества, суть является одно и то же, т. е в рамке вышеназванных концепций человечество проходит определенную и конкретную стадия (экономическую, политическую, культурную) в своем историческом развитие.

Развитие научной мысли доказал, что наука по своей природе есть познание причин изменений и развития того или иного процесса. Российский ученый И. М. Дьяконов анализируя разные подходы к интерпретации всемирной истории, выявляет основной «недостающее звено» в каждой из этих концепций. Главный недостаток в эти концепции по его мнение является именно отсутствие причинности. Особо останавливаясь на марксистскую формационную концепция, он отмечает, что «Слабость марксистской концепции заключалась, прежде всего, в том, что не было найдено убедительного движущего противоречия ни для первой, первобытной, формации, ни последней, коммунистической. Поэтому коммунистическая формация рассматривалась как абсолютное гармоническое будущее – идея, восходящая к христианской апокалипсической эсхатологии и плохо вяжущаяся с материалистическим объяснением исторического процесса» [3, с. 7]. У самого Дьяконова история разделена на восемь фаз (первобытная, первобытнообщинная, ранняя древность, имперская древность, средневековье, стабильно-абсолютистское постсредневековье, капиталистическая, посткапиталистическая). Он связывает их переход и изменений не с уровней производственных сил и производственных отношений, а уровнем технологии и состояние социально-психологических процессов в обществе. Хотя, исторический опыт показывает, что производственные отношение имеют социальный характер и тесно связаны с развитием технологического стороне материального производства.

Суммируя выше приведенные теории общественного прогресса, можно утверждать, что каждый из этих теорий имеет право на существовании, поскольку они ещё раз подчеркивают и доказывают об уникальном и универсальном характере человеческой истории. Словами Ф. Энгельса «История также, как и познание, не может получить окончательного завершения в каком-то совершенном, идеальном состоянии человечества; совершенное общество, совершенное «государство», - это вещи, которые могут существовать только в фантазии. Напротив, все общественные порядки, сменяющие друг друга в ходе истории, представляют собой лишь преходящие ступени бесконечного развития человеческого общества от низшей ступени к высшей. Каждая ступень необходима и, таким образом, имеет свое оправдание для того времени и для тех условий, которым она обязана своим происхождением. Но она становится непрочной и лишается своего оправдания перед лицом новых, более высоких условий, постепенно развивающихся в ее собственных недрах» [8 с.274-275].

Оставляя на стороне теистические идеи единства людей, хотя она тоже имеет право на существование (человек сотворен или создан божественной волю), для нас важно биологическое и социальное единство людей. Если биологические и социально составляющие едины, сточки зрения сущности, то оно также едины и в историческом плане, что в целом характеризует всеобщую историю. Хотя, как мы уже отметили, в методах и интерпретаций историй, существовали и существуют разные подходы. Словами Я. Буркхарда «...любой метод не бесспорен, нет ни одного, который был бы общепринятым и общеобязательным. Любой индивидуум, посвятивший себя исследованию этой огромной темы, идет свои путем, который может стать и путем его духовного развития, и в соответствии с этим путем он может выработать и свой метод» [2, с.14].

Если человеческая история един то, каково его предназначение и смысл, если оно имеет смысл, то в чем оно проявляется. Как было отмечено, К. Поппер отрицает как смысл самого истории, так и его закономерной развитии. Для этого мыслителя, смысл и законы истории не приемлемы. Такую позицию придерживают в основном представители постпозитивизма, критического рационализма и отчасти постмодернисты.

Смысл истории это, прежде всего мировоззренческий вопрос, а это означает, что когда история одного отдельного народа или человечества в целом рассматривается как целостный организм, то естественно возникает вопрос о ее смысле. В исторической перспективе мы наблюдаем рассуждение о смысле истории, как в мифологических, так и в религиозных, т. е. дофилософских тип мировоззрений. Поппер прав, когда говорит, что смысл историю дается людьми. Но история не метафизическое понятия, а реально существующая жизнедеятельности людей, комплекс отношений, переживаний, поиск пути и т. д. Рассуждая о смысле истории К. Ясперс отмечает, что «Смысл нашей собственной жизни определяется тем, как мы определяем своё место в рамках целого, как мы обретаем в нем основы истории и ее цель» [9, с.271].

Несмотря на параллельно существующие подходы к смыслу истории – нравственный и рационалистический, что мы наблюдаем у Поппера и Ясперса, в обоих случаях намечаются сущностные характеристики, как человека, так и его истории в целом. Разница заключается в том, что Ясперс делает акцент на общечеловеческий деятельность, а Поппер как яркий защитник и апологет либерализма на деятельность конкретного индивида.

Литература

1. Бердяев Н. *Смысл истории*. М.: 2023, 175 с.
2. Буркхард Я. *Размышления о всемирной истории*. М., С-П. 2013. 562 с.
3. Дьяконов М. *Пути истории. От древнейшего человека до наших дней*. М, 2007. 384 с.

4. Кареев Н. *Общий ход всемирной истории. (Очерки главнейших исторических эпох)* USBA-2014. 468 с.
5. Полибий *Всеобщая история. Т.1. (кн. 1-5)* М., 1890. Пер. с греч. и комментарии Ф.Г. Мищенко. 88 с.
6. Поппер К. *Открытое общество и его враги (в 2-х томах).* — М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. -528 с
7. Розов Н. *Смысл истории как испытание человеческого рода в пространствах изменений. Философия и общество. 2005. №3. С. 5-25.*
8. Трельч Э. *Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории. М.: Юрист. 1994. 708. с*
9. Маркс. К., Энгельс Ф. *Соч. Т. 21* М.: 1961. 782 с.
10. Ясперс, К. *Смысл и назначение истории. М. Издательство политической литературы 1991. 530 с.*

РАВАНДИ УМУМИЧАҲОНӢ – ТАЪРИХӢ (ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ - ФАЛСАФӢ)

Дар мақолаи мазкур масъалаи раванди умумичаҳонии таърих дар доираи таҳлили фалсафӣ – таърихӣ баррасӣ шудааст. Оиди хусусияти ягона доштани таърихи инсоният аз давраҳои қадим фикрҳои мухталиф вучуд доштанд ва дар замони муосир низ ин масъала ба таври пурра ҳалли худро наёфтааст. Дар илмҳои ҷомеашиносӣ дар атрофи масъалаи мазкур мактабу ҷараёнҳои фалсафӣ назарияҳои худро матраҳ карда пешниҳод намудаанд.

Муаллиф дар раванди таҳлили хусусияти ягона доштани таърих, фикру андешаҳои мутафаккирони аҳди қадим ва замони муосирро пешниҳод намуда мавқеи ҳар кадоми онҳоро аз нигоҳи концепсияи илмӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Инчунин, дар мақола баъзе ҷанбаҳои асотирӣ – динии масъалаи таърихи башар, хусусияти офарида шудан, фаншавандагӣ, инкишофи яқсамта ва пешакӣ муайяншудаи таърихи умумичаҳонӣ зикр гардидаанд.

Диққати асосиро муаллиф ба таълимоти намоёндагони ҷараёнҳои замони муосир равона кардааст, ки аксаран аз нигоҳи таърихият, усули муқоисавӣ масъалаи мазкурро мавриди таҳлил қарор додаанд, ки дар таълимоти илмҳои гуманитарӣ дорои арзиши илмӣ мебошанд. Нишон дода шудааст, ки дар илми муосир оиди масъалаи таърихи умумии инсоният концепсияи даврагӣ, форматсиноӣ, тамаддунӣ пешниҳод шудаанд, ки новобаста ба баъзе фарқияту муҳолифат моҳиятан хусусияти ягона доштани таърихи башариятро нишон медиҳанд.

Дар мақола инчунин муаллиф масъалаи маънӣ, моҳият ва арзиши таърихро мавриди таҳлил қарор дода нишон додааст, ки таърих – зиндагиномаи инсонҳо аст, ки дар натиҷаи фаъолияти рӯзмараашон ба он маънӣ мебахшанд

Калидвожаҳо: таҷрибаи таърихӣ, фалсафа, давлат, чаҳонишавӣ, фарҳанг, чаҳонбинӣ, Полибий, Кондорсе, католикӣ, романтизм, гуманизм.

ВСЕМИРНО ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС (ИСТОРИКО – ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

В данной статье рассматривается вопрос глобального процесса истории в рамках философско-исторического анализа. С древнейших времен существовали разные мнения об

уникальности человеческой истории, и даже в наше время этот вопрос до конца не решен. В социальных науках по этому вопросу были предложены разные теории.

В процессе анализа уникальности истории автор представил мысли и мнения разных мыслителей и проанализировал позицию каждого из них с точки зрения научной концепции. Также в статье затрагиваются некоторые мифолого-религиозные аспекты проблемы человеческой истории – природы сотворения, тленности, однонаправленности и предопределенности развития всемирной истории.

Основное внимание автор сосредоточил на учениях представителей нового времени, которые часто анализировали этот вопрос с точки зрения историзма, сравнительного метода, имеющего научную ценность в преподавании гуманитарных наук. Показано, что в современной науке по вопросу всеобщей истории человечества предложены циклические, формационные и цивилизованные концепции, которые, несмотря на некоторые различия и противоречия, по существу показывают своеобразие и уникальности человеческой истории.

В статье также автором проанализирован смысл, сущность и значение истории и показано, что история – это биография людей, которые придают ей смысл в результате своей повседневной деятельности.

Ключевые слова: Исторический опыт, философия, государство, глобализация, культура, Полибий, Кондорсье, католицизм, гуманизм.

WORLD HISTORICAL PROCESS. (HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

This article examines the issue of the global process of history within the framework of philosophical and historical analysis. Since ancient times, there have been different opinions about the uniqueness of human history, and even in our time this issue has not been fully resolved. Various theories have been proposed in the social sciences on this issue.

In the process of analyzing the uniqueness of history, the author presented the thoughts and opinions of different thinkers and analyzed the position of each of them from the point of view of a scientific concept. The article also touches on some mythological and religious aspects of the problem of human history – the nature of creation, perish ability, one direction and the predetermination of the development of world history.

The author focused his main attention on the teachings of representatives of modern times, who often analyzed this issue from the point of view of historicism, a comparative method that has scientific value in teaching the humanities. It is shown that in modern science on the issue of the general history of mankind, cyclical, formational and civilized concepts have been proposed, which, despite some differences and contradictions, essentially show the originality and uniqueness of human history.

In the article, the author also analyzed the meaning, essence and significance of history and showed that history is the biography of people who give it meaning as a result of their daily activities.

Keywords: Historical experience, philosophy, state, globalization, culture, Polybius, Condorcier, Catholicism, humanism

Дар бораи муаллиф:

Мирасанов Мирасан Ватаншоевич – н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел. 938-35-99-28.

Об авторе:

Мирасанов Мирасан Ватаншоевич – к.ф.н., доцент кафедри философии и культурологии Таджикского государственного педагогического университет им. Садриддина Аини, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел. 938-35-99-28

About the author:

Mirasanov Mirasan Vatanshoevic - Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 734003, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: 938-35-99-28

МЕТАФИЗИКО-ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ МАТЕРИАЛЬНОГО НАЧАЛА В ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ АРИСТОТЕЛЯ И НАСИРА ХУСРАВА

Норбоев Ю. М., Холов С.С.

Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни

Совокупность идей и концепций, отражающих проблему материального начала Аристотеля и Насира Хусрава в общей сложности имели монистическое значение, опирающееся на разнообразность структур и систем. Это монизм может характеризоваться как композиционизм, включающий в себя многих категорий, как прообразы таких парадигм, как арифметическое понимание материального мира, двойственность пассивной и активной материи, детерминистического миропонимания, первоначальная физическая форма интерпретации событий и явлений данного мира и др.

Как пишет современный российский философ А.Н. Арлычев, «это самая что ни есть основная онтологическая проблема на протяжении всей истории мировой философии и остается таковой до сих пор, причем в наши дни она актуальна, как для философии, так и для современной науки, особенно для таких ее фундаментальных отраслей, как физика и космология. Если под началом мира рассматривать не идеальное (духовное), а нечто материальное (физическое), то еще в философии Древней Греции сложилось два противоположных подхода к его интерпретации: качественный и количественный. Так, например, представители милетской школы под началом понимали какое-либо конкретное качественное определенное тело (воду, воздух, огонь и т.п.), в то время как пифагорейцы началом мира считали число. Это один из тех вопросов, по которому онтологические взгляды Аристотеля кардинально расходились с подобными взглядами Платона. [9]

Об влиянии учения Аристотеля на мировоззрения Насира Хусрава пишет Курбоншоев И. Дж. Из всех философских школ Древней Греции наиболее сильное и заметное влияние на средневековую мысль и творчество мусульманских философов вообще и исмалитскую доктрину и учение Насира Хусрава в частности, оказало наследие Аристотеля.

Это не только потому, что, во-первых, Аристотель являлся тем философом, который завершает этап трех столетий бурного развития древнегреческой мысли, и во-вторых - потому что его учение является более сформированным и, в определенном смысле, - более завершенным. Он имеет четко выраженную натуралистическую проблематику по сравнению с взглядами других античных мудрецов и, хотя его натурфилософские взгляды пронизаны телеологией, «природа» у него является одним из главных категориальных, к ней отнесены и на нее указывают все остальные телеологические, например, онтологические категории [5, с. 105]

Однако, это общая характеристика их миропонимания и нам следует разобраться в деталях этого вопроса. Во взглядах как Аристотеля, так и Насира Хусрава, в этом отношении, особое внимание уделяется тем, чтобы различить общее от частного, форму от материи, духовного от материального и космического от земного. Оба философы попытаются понять то, что отличает органичное целое от простой массы вещей. Поскольку они склонны делать различие между массой и унифицированным и композиционным целым, в то же время, устанавливая предел между своими воззрениями и неограниченной мереологии, изучающей класс выражений и отношений между частью и целым. Кроме того, в той степени, что они готовы сделать такого рода различия, иногда отказываются от композиционного нигилизма, и склоняются в сторону органицизма. Но, судя по содержанию метафизических проблем, включенных в предыдущем параграфе нашей работы, можно с уверенностью говорить о том, что Аристотель и Насир Хусрав находят единство организма и его сущности, формы и материи, что дает возможность сделать выводы по их природе. «Автохтонных источников в развитии философии, в том числе натуралистических концепций учения Насира Хусрава, не

вызывает сомнений. Эти источники в историко-пространственном отношении занимают широкое поле и охватывают множество идейно-философских школ и религиозных конфессий [5, с 107]. Наглядная демонстрация этих фрагментов, а также теоретический анализ других проблем натурфилософии Аристотеля в исследовании других ученых показывают, что основанием учения Насира Хусрава о натуральном бытии мира является аристотелевская концепция о теле как единстве материи и формы многообразного мира [5, с. 106] Вопросы, связанные с таким пониманием единства мира составляют своего рода апории, которые в учении Аристотеля построены так, что нам следует принять исходные субъекты предикации, чтобы говорить о субстанции, точнее о сущности. О сущности же, Аристотель предлагает говорить по четырем основным параметрам: суть бытия вещи, общее, род и субстрат и добавляет, что «субстрат - это то, о чем сказывается все остальное, в то время как сам он уже не сказывается о другом. Поэтому прежде всего надо точно определить его, ибо в наибольшей мере считается сущностью первый субстрат. А как такой субстрат в одном смысле обозначается материя, в другом - форма (morphē) и в третьем - то, что из них состоит. Под материей же я разумею, например, медь; под формой - очертание - образ (schema tes ideas); под тем, что состоит из обоих, - изваяние как целое. Так что, если форма (eidos) первое материи и есть сущее в большей мере, она на том же основании первее и того, что состоит из того и другого. Таким образом, мы сказали в общих чертах, что же такое сущность, а именно: она то, что не сказывается о субстрате, но о чем сказывается все остальное. Нельзя, однако, ограничиться только этим утверждением, ибо этого недостаточно: само это утверждение неясно, и к тому же сущностью оказывается материя [2, с.128].

Недостаточность этого утверждения определяется состоянием и способностью тел, которые измеряются длиной, шириной и глубиной, но они не составляют сущность предмета, ибо эти три измерения производят количество, что не есть сущность. В то же время, Аристотель обращает внимания на то, что «когда мы отнимаем длину, ширину и глубину, мы видим, что ничего не остается, разве только то, что ограничено ими, если оно что-то есть; так что при таком взгляде материя должна казаться единственной сущностью. А под материей я разумею то, что само по себе не обозначается ни как суть вещи (ti), ни как что-то количественное, ни как что-либо другое, чем определено сущее. В самом деле, существует нечто, о чем сказывается каждый из этих родов сущего и бытие чего отличается от бытия каждого из них (ибо все остальное сказывается о сущности, а сущность — о материи); поэтому последний [субстрат] сам по себе не есть ни суть вещи, ни что-то количественное, никакой-либо из остальных родов сущего, и точно так же не отрицания их: ведь и эти отрицания присущи ему [лишь] как привходящее. Так вот, для тех, кто исходит из этих соображений, сущностью оказывается материя. Но это невозможно: ведь считается, что существовать отдельно и быть определенным нечто больше всего свойственно сущности, а потому форму и то, что состоит из того и другого, скорее можно бы было считать сущностью, нежели материю [1, с.190].

Очевидно, что сущность, состоящую из материи и формы представлена как нечто последующее и очевидное; в некотором смысле очевидна и материя. Соотношение материи и формы как первичные «материалы» рассматривается как субъекты для остального сущего. Насир Хусравом она называется первоматерией: «Первая материя – эта та, которая обладала такими исходными формами, как длина, глубина и ширина. Группа мудрецов говорила, что материя суть изначальной субстанции, для которой форма представляет не что иное как акциденция. Об этом мы упомянули, при наших рассуждениях о теле и разъяснили, что форма по субстанциональности превосходит материи [2, с.128]. Сопоставляя это определение с аристотелевским пониманием вопроса, можно подтвердить явное сходство в интерпретации формы и материи через длину, ширину и глубину, также и то, что форма может существовать без материи, и поэтому существует активность формы и пассивность материи. Эта мысль эксплицитно дано в комментариях Насира Хусрава таким образом: «Первая материя без формы не существует. Следовательно, то, что изменяет состояние чего-то, по субстанциональности превосходит того, что является только носителем состояния. Стало

быть, тело есть пассивная, чувственная, а душа – активная, разумная субстанция». Так вот принцип как здесь, так и во взгляде Аристотеля то, что субстанция считается первичным или базовым существом. Но если субстанция является такой основой бытийности, казалось бы, что она не должна иметь соответствующие компоненты. Состоят ли они из таких частиц, - по такой постановке вопроса требуются соответствующие аргументы, однако эти частицы будут фундаментально сравнимыми с тем, что есть в аристотелевском варианте *ousiai* – первичная субстанция. Следовательно, по Аристотелю, никакое существо со свойственными ему компонентами или частями не может быть субстанцией.

«Идея о сходстве природы Земли и Луны вытекает из рационалистического истолкования учения Аристотеля о соотношении формы и материи, а также исмаилитской интерпретации этой идеи. По исмаилитскому учению, все небесные и земные тела, существа являются эманацией всеобщей естественной субстанции, которая приводит в движение первоматерию. Благодаря этому движению происходит дифференциация и субординация различных тел соответственно степени «материализации». Поэтому, чем больше материальность того или иного тела небесного происхождения, тем оно тяжелее и в силу своей тяжести находится ближе к Земле. Самым тяжелым элементом является Земля, поэтому все «земляное» припадает к Земле. Луна находится между Землей и Солнцем и отражает солнечные лучи. Собственным светом Луна не обладает. Сияние же ее объясняется тем, что она отражает лучи Солнца. Такое объяснение света Луны вполне научно и свидетельствует о глубине космологических взглядов Насира Хусрава [8, с.371]. Позиция Насира Хусрава в этом отношении особенно четко прослеживается в его полемике с другим мусульманским философом (865-925), где он отвергая наличие пустоты в первоматерии, заявляет, что « он (Закарийя ар-Рази – Н.Ю.) говорил, что абсолютная материя состоит из неделимых частиц, которые обладают определенной величиной. Ибо частицы, не имеющие величины, при соединении не могут образовать вещь, которая обладала бы величиной. А также невозможно, чтобы каждая частица материи имела величину меньшую, чем она имеет. Ибо если частица материи имеет, в свою очередь, еще частицу, то тогда сама материя есть сложное, а не простое тело. Но материя, являющаяся основой тела, действительно, есть простая, а не сложная [субстанция][1, с. 222].

Для более убедительного доказательства метафизических проблем Насир Хусрав как Аристотель склоняются к органицизму, т.е. в основу объяснения этих проблем закладывают широкий круг натуралистических явлений, выраженных в особых понятийных организации и аппаратов. При этом Аристотель утверждает, что только те вещи, которые формируются по своей природе, может квалифицироваться как парадигмы субстанций: «А это и есть сущность каждой вещи, ибо оно первая причина ее бытия; и так как некоторые вещи не сущности, а сущности - это те, которые образовались согласно своей природе и благодаря природе, то сущностью оказывается это естество, которое есть не элемент, а начало; элемент же - это то, на что нечто разложимо и что содержится в нем как материя, например у слога — «а» и «б». Тем не менее, парадигма обстоятельств вещей, которые образуются по своей природе и, являются естественными вещами, составляют живое существо: «Естественно возникновение того, что возникает от природы; то, из чего нечто возникает, — это, как мы говорим, материя; то, вследствие чего оно возникает, — это нечто сущее от природы, а чем оно становится — это человек, растение или еще что-то подобное им, что мы скорее всего обозначаем как сущности».

В этом случае, природные особенности вещей и явлений направлены на дефиницию сущности вещей, которые появляются, чтобы быть или отличиться от других сущих по своей природе; и что они происходят от того, что существует естественно. Продолжая эту мысль, Насир Хусрав, несмотря на то, что к первосущим относит Всеобщую Душу, но первоматерию называет естественную вещь, довольно однозначно рассматривает природу вещей как их субстанциональную сущность. Он подтверждает, что «телесный мир в целом есть оформленное тело, основанное на материи»[1, с.198], и что «доказательством принужденности тела является то, что оно всецело есть единая субстанция и ее части по

причине различия их природ покоятся в различных местах. Так, природа некоторых вещей тепла и суха, и они покоятся в периферии мира, природа же некоторых других вещей холодна и суха, и они стремятся к центру[2, с. 441].

Очевидно, что большинство сущих, которые считается, обладают возможностью, и которые могут превращать ее в актуальность, например, животное (ни для кого из разных животных оно не существует отдельно, но и когда они разделены, то тоже существуют, так же как и все из них просто как материя) и земля, огонь и воздух, ибо для никого и ничего из них не бывает единого или единственности, но они существуют как масса, множество, пока они не сливались под действием чего-то из общего в это множество. В результате, Аристотель и Насир Хусрав утверждают, что это живые существа имеют полный онтологический статус.

Если это так, то Аристотель приходит, по крайней мере, к следующему заключению, что живые существа являются реальными субстанциональными существами. Тем не менее, это суждение вместе с предыдущим (т.е. никакое существо со свойственными ему компонентами или частями не может быть субстанцией) не согласуются с третьим суждением Аристотеля. Как уже хорошо известно по вышеуказанным взглядам Насира Хусрава, живые организмы состоят из материи и формы, что находит свое подтверждение и в метафизическом учении Аристотеля: «Поэтому очевидно, что нет никакой надобности полагать эйдос как образец (ведь эйдосы скорее всего можно было бы искать именно в этой области, ибо природные вещи - сущности в наибольшей мере); достаточно, чтобы порождающее создавало и было причиной [осуществления] формы в материи.[1, с. 202] Гилеморфизм Аристотеля, по его же мнению, что первичные субстанции являются базовыми субъектами, и что живые существа являются парадигматическими первичными субстанциями, и то для создания противоречия. Но, несмотря на такую форму гилеморфического анализа живые организмы обладают единством, скажем, по своим родовым и видовым отличиям.

Такая сложная задача будет решена, если утверждается, что форма и материя в гилеморфическом анализе в некотором смысле идентичны, и таким образом, не составляют живую субстанцию. Первым шагом в этом процессе будет включение материи в процессе идентификации для определения ее родового отличия. Если обнаруживается единство по отношению к определению родового отличия, и мы ожидаем ответа природы, отражающего наши расчеты, также достигается единство по отношению к живым субстанциям. В этом смысле подходы Аристотеля и Насира Хусрава по идентификации материи согласно родовым отличиям очевидны. Аристотель в своей «Метафизике» подчеркивает, что «итак, в стольких значениях говорится о роде: касательно непрерывного рождения [существ] одного и того же вида; касательно первого двигавшего того же вида, что и порожденное им; далее, в смысле материи, ибо то, к чему относится видовое отличие и свойство, — это субстрат (*υποκειμενον*), который мы называем материей. А различными по роду называются те вещи, у которых первый субстрат различный и которые не сводимы ни друг к другу, ни к чему-то третьему. Так, например, форма и материя различаются по роду, и точно так же все то, о чем говорится в разных видах категорий сущего, ибо из того, что есть, одно означает суть [вещи], другое — качество, и так далее - согласно сделанному ранее различению: они также не сводимы ни друг к другу, ни к чему-то третьему [1, с.177]

Насир Хусрав в этом смысле, разъясняя понятие субстанции отмечает, что «субстанцию называют родом всех род и она есть не то, под которым не образуются [вещи], а все бытие исходит и зависит от него [3, с.177]. В субстанциональном образовании телесного мира всегда происходит соединение и перемещение одних пар подобных существ и отталкивание от себя других, на примере того, «что вода и земля парны по холоду, а по влажности и теплоты – раздельны. Благодаря этой парности, которая существует в природе этих двух стихий, мир продолжает существовать, и он не разлагается по той причине, что между ними существует противоречие и разделенность, позволяющие вступить в протидействие и не объединяться друг с другом. В противном случае, порождения мира, коими являются растение и животное существо, не было бы, подобно тому как от отдельного мужчины или женщины не рождается ребенок, которые по одному свойству подобны, в по-другому – противны: по роду они сходны,

а по силе – различны. [3, с.177] Так, в этом разъяснении, Насир Хусрав указывает на дефиницию рода и вида, которых можно рассматривать в любой их форме предшествования: род может быть понятен в общем (живое существо в людей) или наоборот, в частном (люди в живом существе) смыслах.

Как в интерпретации Насира Хусрава, так и Аристотеля можно обнаруживать, что термин «род» используется в несколько обобщающих смыслах: во-первых, по отношению к непрерывной генерации подобного себе существа; во-вторых, со ссылкой на перводвигатель, который является таким же движущим, как и другие вещи и в-третьих, как материя. При этом, о роде говорят, как вопрос. И в общем-то не имеет никакого значения, включает ли это много или несколько терминов, и таким образом, включает ли это малое количество или просто две единицы, или одно отличительнее другого «члена» этого рода, например, в «двуногое животное», последнее является родом, а первое отличительный признак. Если же род абсолютно не существует отдельно от вида, который как род включает в себя все признаки существа, или, если он существует, но существует как материя, четкое определение для него является форма или материя, которая включает в себя разницу между ними.

Этот тезис находит свое подтверждение в «Метафизике» Аристотеля, когда он обсуждает компоненты материи, которые включают в себя и эту разницу. В частности, он рассматривая эти компоненты, утверждает, что «при делении [рода] противоположения возникают и у промежуточного - до того, как доходят до далее неделимого. А поэтому ясно, что тому, что обозначается как род, ни один из видов его не тождествен и не отличен от него по виду (и это так и должно быть: ибо материя выявляется через отрицание [формы], а род есть материя для того, родом чего он обозначается - родом не в том смысле, как говорят о роде Гераклидов, а в том, как он бывает в природе); то же можно сказать и относительно того, что не принадлежит к тому же роду: от него оно будет отличаться по роду, по виду же - [только] от того, что принадлежит к тому же роду[1, с.177].

Вопрос об онтологическом начале материального, как частично было рассмотрено в предыдущем параграфе, связывается с дилеммой потенциальности-актуальности сущего. По сравнению с Насиром Хусравом, в некотором смысле, Аристотель уменьшает свои рассуждения о материи, когда затрагивает вопрос о ее потенциальности и актуальности. Согласно Насиру Хусраву, материя, точнее первоматерия получает потенцию, которая не относится к числу сущих и, таким образом, не является правильной частью чего-либо материального. Или же, в материальном мире, материя «выбирает» своего предшественника, фактического живого вещества, предшественника, который больше может не существовать, раз произошло его актуализация. Насир Хусрав этот тезис обосновывает на примере происхождения огня из воздуха: «Мы скажем, что огонь в воздухе из середины двух тел, как камень и железо, потому возникает, что субстанция воздуха огненна в той мере, в какой он потенциально является теплым и влажным. Когда ударят камень о железо, часть воздуха задерживается между ними. При помощи движения, возникающего там, тепло той части воздуха, внезапно задержанного между этими двумя телами, усиливается, чтобы осушить ту влажность, которая смешана с той частью воздуха [2, с.146].

Аристотель же обосновывает этот тезис на основе утверждения о том, что «материя должна изменяться, будучи способна к той и другой противоположности. А так как сущее имеет двоякое значение, то все изменяется из сущего в возможности в сущее в действительности, например, из белого в возможности в белое в действительности» и добавляет «итак, пришлось бы идти в бескопечность, если бы не только медь стала круглой, то возникло бы также круглое или медь. Необходимо, следовательно, остановиться. После этого надо отметить, что каждая [составная] сущность возникает из соименной с ней сущности (природные вещи и все другие - [такие] сущности). А именно: вещи возникают либо через искусство, либо естественным путем, либо стечением обстоятельств, либо самопроизвольно. [1, с. 301] Такие соображения, основанные на реализме, кажутся, вполне разумными.

Темное, это не означает, что в воззрениях Аристотеля Насира Хусрава, несмотря на небольшое сходство, автор рассматривает их решительное стремление к реализму. Приписать им строгореалистический подход к вопросам метафизики и онтологии было бы неверным, особенно это касается Насира Хусрава, который будучи в своем мышлении достаточно рационален, был все же привержен идеологической концепции и профетологии имамологии.

Литература

1. Аристотель. *Заглавие. Сочинения: в 4 т. Коллекции ЕЭК РГБ. Каталог документов с 1831 по настоящее время. Т. 3 / [ред. и авт. вступит. статьи И. Д. Рожанский]. - 1981. - 613 с.*
2. Насир Хусрав. *Зад ал-мусафирин. (Первод с таджикского (персидского), вступит статья и комментария М Диноршоев. – Душанбе, 2005. С.345*
3. Носири Хусрав. *Разрешение и спасение. – Душанбе, 2016. -187с*
4. *Философия: Энциклопедический словарь. Под редакцией А.А. Ивина. - М.: Гардарики, 2004. 1072с.*
5. Курбоншоев И Дж. *Идейные истоки натурфилософских концепций Насира Хусрава и их особенности. Вестник Таджикских национальных университет. №3/6(211) С 104- 110.*
6. Курбоншоев И. Дж. *Концепция микро и макрокосма: гармония человека и природы в натурфилософии Насира Хусрава. Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. №1 С 93-98.*
7. Курбоншоев И Дж. *Проблема природы в философии Ибн Сины. Современное общество: актуальных проблемы и перспективы развития в социальном пространстве. Чебоксары, 31 марта 2020 С. 136-141*
8. Курбоншоев И Дж *О некоторых аспектах натурфилософии Насира Хусрава (на основе книги" Свод двух мудростей") Бюллетень науки и практики №3.Т 4. С. 371- 376.*
9. <http://www.congress2008.dialog21.ru/Doklady/00710.htm>

МАФХУМҲОИ МЕТАФИЗИКӢ ВА ОНТОЛОГИИ ПРИНСИПИ МОДӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ ФАЛСАФИИ АРАСТУ ВА НОСИРИ ХУСРАВ

Мақола мафҳумҳои метафизикӣ ва онтологӣи принсипи модӣ дар таълимоти фалсафии Арасту ва Носири Хусравро баррасӣ мекунад. Муаллиффон дар натиҷаи омӯзиши мақола ба чунин хулоса омадаанд, ки:

- Ҳар ду файласуф модаву суратро асли моддӣи ҷаҳон медонанд.
- Мода ба унвони асли мунфайлу сурат ба унвони асли фаъол дар назар гирифта мешавад.
- Модаву сурат бо ҳам як мавҷуди воҳид ба номи ҷавҳарро ташкил медиҳанд.

Бо ин ҳол, байни консепсияҳои Арастуву Носири Хусрав низ тафовутҳо вучӯд дорад. Ба унвони мисол, Арасту модаро як мавҷуди содау ғайриқобилии тақсим дар назар мегирад, дар ҳоле ки Носири Хусрав онро печидаву муташаккил аз зарроти ғайриқобил тақсим медонад. Илова бар ин, Арасту муътақидаст ки модаву сурат доиман дар ҳол тағйир ҳастанд, дар ҳоле, ки Носири Хусрав муътақидаст ки мода метавонад дар ҳолати билқувва вучӯд дошта бошад, дар ҳоле ки сурат дар ҳолати билфеъл вучӯд дорад.

Муаллифони мақола ба чунин андешаанд, ки дидгоҳҳои Арасту Носири Хусрав дар мавриди асли моддӣи нишондиҳанда як рӯйкарди ваҳдатгаро мубтаи бар танаввуи сохторҳои системаҳо аст. Ин ваҳдатгароиро метавон ба унвони таркиби бӯдан тавсиф кард, ки шомили дастаи бандҳои зиёдӣ ба унвони намунаҳои аввалияи чунин намунаҳо монанди дараки риёзӣ аз ҷаҳони моддӣ, дугонагии модаи мунфайлу фаъол, дараки ҷабргароёна аз ҷаҳон, шакли физикии аввалияи тафсири рӯйдодҳову падидаҳои ин ҷаҳон ва ғайра мебошад

Калидвожаҳо: метафизика, воқеияти айнӣ, мода, сурат, ҷавҳар, ваҳдатгароӣ, таркибӣ бӯдан, дараки риёзӣ аз ҷаҳони моддӣ, дугонагии модаи мунфайлу фаъол, дараки ҷабргароёна аз ҷаҳон, шакли физикии аввалияи тафсири рӯйдодҳову падедаҳои ин ҷаҳон.

МЕТАФИЗИКО-ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ МАТЕРИАЛЬНОГО НАЧАЛА В ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЯХ АРИСТОТЕЛЯ И НАСИРА ХУСРАВА

В статье рассматриваются метафизические концепции материального начала в учениях Аристотеля и Насира Хусрава. Авторы статьи отмечают, что в этих учениях прослеживается ряд сходств, в том числе:

- Оба философа считают материальным началом мира материю и форму.
- Материя рассматривается как пассивное начало, а форма - как активное начало.
- Материя и форма образуют единую сущность, которая называется субстанцией.

Однако между учениями Аристотеля и Насира Хусрава также имеются и некоторые различия. Так, Аристотель рассматривает материю как простую, неделимую сущность, а Насир Хусрав - как сложную, состоящую из неделимых частиц. Кроме того, Аристотель считает, что материя и форма находятся в непрерывном изменении, а Насир Хусрав - что материя может существовать в потенциальном состоянии, а форма - в актуальном состоянии.

Авторы статьи приходят к выводу, что взгляды Аристотеля и Насира Хусрава на материальное начало представляют собой монистический подход, основанный на разнообразии структур и систем. Этот монизм может характеризоваться как композиционизм, включающий в себя многие категории, как прообразы таких парадигм, как арифметическое понимание материального мира, двойственность пассивной и активной материи, детерминистического миропонимания, первоначальная физическая форма интерпретации событий и явлений данного мира и др.

Ключевые слова: метафизика, объективная реальность, материя, форма, субстанция, монизм, композиционизм, арифметическое понимание материального мира, двойственность пассивной и активной материи, детерминистическое миропонимание, первоначальная физическая форма интерпретации событий и явлений данного мира.

METAPHYSICAL AND ONTOLOGICAL CONCEPTIONS OF THE MATERIAL PRINCIPLE IN THE PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF ARISTOTLE AND NASIR KHUSRAW

This article examines the metaphysical conceptions of the material principle in the doctrines of Aristotle and Nasir Khusraw. The authors note that these doctrines share a number of similarities, including:

- Both philosophers consider matter and form to be the material principle of the world.
- Matter is considered to be the passive principle, and form is considered to be the active principle.
- Matter and form together form a single entity called substance.

However, there are also some differences between the doctrines of Aristotle and Nasir Khusraw. For example, Aristotle considers matter to be a simple, indivisible entity, while Nasir Khusraw considers it to be complex, consisting of indivisible particles. Additionally, Aristotle believes that matter and form are constantly changing, while Nasir Khusraw believes that matter can exist in a potential state, while form exists in an actual state.

The authors conclude that the views of Aristotle and Nasir Khusraw on the material principle represent a monistic approach based on the diversity of structures and systems. This monism can be characterized as compositionism, incorporating many categories, as prototypes of such paradigms as the arithmetical understanding of the material world, the duality of passive and active matter, deterministic understanding of the world, the original physical form of interpretation of events and phenomena of this world, etc.

Keywords: metaphysics, objective reality, matter, form, substance, monism, compositionism, arithmetical understanding of the material world, duality of passive and active matter, deterministic understanding of the world, original physical form of interpretation of events and phenomena of this world.

Дар бораи муаллиф:

Норбоев Юсуфҷон Мардонқулович - номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Холов Сафобахш Санақулович - унвонҷӯи кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносӣ, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Email: safobakhsh@mail.ru. Tell. 938070906

Об авторах:

Норбоев Юсуфҷон Мардонқулович - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна.

Холов Сафобахш Санақулович – соискатель кафедры философии и культурологии, ассистент кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айна. Электронная почта: safobakhsh@mail.ru. Тел: 938070906

About the authors:

Norboev Yuusufjon Mardonkulovich - candidate of philosophical sciences, associate professor of the department of philosophy and cultural studies of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Kholov Safobakhsh Sanaqulovich – applicant for the Department of Philosophy and Cultural Studies, assistant of the Department of Political Science at the Tajik State Pedagogical University named after S. Aina. Email: safobakhsh@mail.ru. Tel: 938070906

АХЛОҚИ ИТТИЛООТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

Ташпулатова Ф.А., Одиназода С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар ҷомеа амнияти иттилоотӣ ва ахлоқ яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои баррасӣ мешаванд, ки нигаронӣ ва таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва олимони ин соҳаро ҷалб намудааст. Амнияти иттилоотӣ ва ахлоқи иттилоотӣ ҳамчун истилоҳоти ҳамгирое муайян карда мешаванд, ки барои тамоми фаъолиятҳои вобаста ба таъмини амнияти иттилоот ва бо мақсади беҳтар кардани истифодабарии он аз нигоҳи ахлоқӣ зарур мебошанд. Вобаста ба ин, саволҳои ба миён меоянд, ки ба сабабҳои таваҷҷуҳи афзоянда ба ахлоқи технологӣ ва ҷигунагии ташаккул ёфтани он посух талаб мекунанд.

Далели асли дар асл хеле оддӣ аст. Технология торафт бештар муайян мекунад, ки одамон чӣ гуна барои зиндагии хуб саъй мекунанд ва ба кадом дараҷа муваффақ мегарданд. Технологияи хуб тарҳрезӣшуда ва истифодашаванда метавонад зиндагии одамонро осонтар гардонад (масалан, имкон медиҳад, ки захираҳои барои ҳаёти хуб зарурбуда, ба монанди ғизо, об, энергия ё нигоҳубини тиббӣ самараноктар истифода ва тақсим карда шаванд).

Технологияҳои нодуруст тарҳрезӣшуда ё нодуруст истифодашаванда метавонанд зиндагии хубро душвор гардонанд (масалан, тавассути захролуд кардани муҳити зист ё тақвият ёфтани одатҳои хатарнок, носолим ё зиддиҷамъиятӣ). Ба як маънӣ, тағйироте, ки дар натиҷаи пешрафти технологӣ ба амал меоянд, ба рафтору кирдори инсон таъсири мустақим расонда, қоидаҳо ё дастурҳои навро барои ҳаллу фасли масъалаҳо ва посухҳо ба проблемаҳои технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ тақозо менамоянд.

Барои дуруст фаҳмидани ахлоқи иттилоотӣ зарур аст, ки истилоҳҳои «ахлоқ» ва «иттилоот»-ро алоҳида таъбир диҳем ва на ба маънои суннатӣ ва муқаррарии он, чуноне ки масалан, дар фалсафаи классикии исломӣ маъруф аст, балки дар ҷаҳорҷӯбаи фаҳмиши муосири аврупоии он маънидод намоем, ба он хотир, ки иттилооти технологӣ офаридаи аврупоӣён буда, ахлоқ ва амнияти иттилоотиро бояд дар иртибот бо он тафсир дод. Муҳаққиқи рус О.М. Манжуева бо таҳлили ақоиди яке аз асосгузори «ахлоқи иттилоотӣ» ва «ахлоқи компютерӣ» – Л. Флориди дақиқ қайд менамояд, ки агар этикаи биомарказӣ (яъне омӯзиши ахлоқ аз нигоҳи ҳаёт ва рафтору кирдори инсонии иҷтимоӣ) ба эътиқод дар бораи он ки қонуни умумии ахлоқӣ дар бораи арзишҳои ботинии ҳаёт асос ёфта бошад ва дар натиҷа ҳар гуна машаққат ва ранҷу азобро манфӣ арзёбӣ кунад, дар доираи ахлоқи иттилоотӣ чунин ҳукм тасдиқ карда мешавад, ки нисбат ба азобу машаққат чизи дигари муҳимтар ва бештар хусусияти бунёдӣ дошта вучуд дорад. Дар ин ҷо сухан умуман дар бораи ҳастие меравад, ки он ҳамчун иттилоот фаҳмида шуда, он иттилоот дорои моҳияти ботинӣ мебошад ва на танҳо мақоми худро нигоҳ дошта метавонад, балки таҳти тағйир ва табдилёбӣ қарор мегирад. О.М. Манжуева илова мекунад: «Ҳамин тариқ, ҳаракате, ки қаблан дар ахлоқ аз таҳаввули инсонмарказӣ ба ҷониби тамоюли биомарказии он қайд карда мешуд, ҳоло бо ҳаракат аз парадигмаи биомарказӣ ба ҳастимарказӣ, яъне ба самти таълимот дар бораи ҳастӣ ба маънои томаш иваз карда мешавад. Ин ҳаракат аз он замина мегирад, ки иттилоот дар бораи мо бахше аз ҳастии мост ва касе, ки соҳиби чунин иттилоот аст, бахше аз ҳастии моро доро буда, мухторияти моро вайрон мекунад».[9, с.176] Чунин муносибат ва дастрасӣ ба иттилооти

одамон чанбаҳои зиёди ҳуқуқҳои даҳлатнопазирӣ - қисмонӣ, раванӣ, иттилоотӣ ва амсоли онҳоро ба миён мегузорад.

Ахлоқ ва ё аниқтараш, - этика ҳамчун илми ахлоқ ба ҳайси фанни фалсафии фаҳмида мешавад, ки бо принсипҳои хусусияти тавсиявӣ ва роҳнамоидошта муайян гардида, дар доираи он одамон бояд дар дарки дурусти ҳаёт, рафтору кирдор, ҳукмҳо ва далелҳои зехнашон барои иҷрои ягон қору амалашон ҳидоят шаванд. Этика ба таври муназзам ва пай дар пай дар бораи мазмун, асоснокӣ ва қонуниятҳои амалиёти фардию ҷамъиятии инсон дар маҷрои таърих баҳс намуда, инчунин бо асосҳои ақлонии рафтори ахлоқии инсон сару қор дорад ва қаробати аксиологиро ҷустуҷӯ мекунад, ки аз нигоҳи ақл барои ҳар як шахс муҳим ва муҳаббат мешавад. Ба гуфтаи муҳаққиқи англис М.Т. Браун, ҳадафи ахлоқ на дар он ифода меёбад, ки одамон “ахлоқӣ” бошанд, балки аз он иборат аст, ки онҳо тавонанд барои неқӯаҳволии инфиродӣ ва иҷтимоии хеш тасмимҳои беҳтаринро интихоб ва қабул кунанд, яъне ахлоқ ба раванди тасмимгирӣ дар самти он сурат гирад, ки дар созмонҳо ва иттиҳодия ҷӣ бояд қард, зеро созмонҳо ҷомеаҳо ва қувваҳои ахлоқӣ мешаванд. Ҷомеаи муосир субъектҳоеро тақозо мекунад, ки барои фаъолиятҳо, лоиҳаҳо ва дастовардҳои худ масъул буда, ба ҳадафи мушаххас ниёз дорад: танҳо дар ҷунин замина ахлоқ маънои ҳақиқиашро пайдо қарда метавонад ва аз ин рӯ, он асосҳои ақлонӣ, меъёрҳои рафтори ахлоқиро муқаррар мекунад. [12, с.34-37] Ин маънои онро дорад, ки одамон, ҷомеаҳо ва созмонҳою муассисаҳо бояд бо ғурӯпошии ахлоқӣ, бӯҳрони арзишҳо мубориза баранд, то ба фазилатҳои бештар ва ҷаҳони беҳтаре, ки ба мушқилоти ахлоқӣ тоб оварда метавонанд, муяссар гарданд.

Аз тарафи дигар, мафҳуми “иттилоот” дар ин таҳқиқотамон ба таърифе мувофиқ меояд, ки онро ҳамчун маҳсули маҷмуи воситаҳои технологӣ ва ҳамчун воситаи иртибот барои қасби донишҳо ва муоширати одамон баҳогузорӣ мекунанд. Аз ҷониби дигар, масалан, ба андешаи Н. Винер, «иттилоот - ифодаи мундариҷаест, ки аз олами беруна дар ҷараёни мутобиқшавии мо ба он ва мутобиқшавии эҳсосоти мо ба он гирифта мешаванд. Раванди гирифтани ва истифодаи иттилоот раванди мутобиқшавии мо ба тасодуфҳои муҳити беруна ва фаъолияти ҳаётии мо дар ин муҳит мешавад... Фаъолони ҳаёт ба сар бурдан – маънои ҳаётгузаронӣ бо қасб намудани иттилооти дурустро дорад. Ҳамин тавр, аҳбор ва идорақунӣ дақиқан бо худӣ моҳияти вучудияти инсонӣ ва ҳам бо ҳаёти инсон дар ҷомеа иртибот дорад». [1, с.31] Дар сафи пеши рушди иттилооти технологӣ кишварҳои гуногун, аз ҷумла Тоҷикистон, бартари рақобат ва вижагиҳои муқоисавии ин унсурҳои технологиро дарк мекунанд ва аз ин рӯ қӯшиш ба ҳар қ медиҳанд, ки заминаи технологиро барои баланд бардоштани самаранокӣ ва аз ин рӯ, неқӯаҳволии иҷтимоии аҳолии худ ташкил кунанд. Аз ин рӯ, онҳо зарурати ҳамгироӣ қардани ТИИ-ро ба стратегияҳо ва барномаҳои асосии рушди кишварҳошон ҳамчун василаи дастгирии ноил шудани ба ҳадафҳои васеи миллий, ҳам иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодӣ дарк қардаанд. Масалан, соли 2002 дар кишварамон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” ба тасвиб расид, ки дар моддаи 7-он, аз ҷумла, ҷунин омадааст: ғамхории давлат ва дигар субъектҳои муносибатҳои иттилоотӣ дар бораи таъсиси саривақтӣ, фаъолияти зарурӣ ва рушди системаҳои иттилоотӣ, шабақаҳо, маҳзан ва манбаи маълумот дар тамоми самтҳои фаъолияти иттилоотӣ; таъмини ворид шудани саривақтии шаҳрвандон ба иттилоот; дар асоси ғайриниҳисорӣ таъсис додани система ва шабақаҳои миллии иттилоот; ташкили системаи ҳифзи иттилоот[6] ва ғайра.

ТИК ба ҷомеаҳои мо ҳар қӣ бештар ворид шуда, симои иттилоотӣ ва технологияи ҷаҳонро тағйир медиҳад ва дар айни замон, аҳамияти ахлоқи навро бо масъулияти иҷтимоӣ ва таҷдиди арзишҳо дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ роҳнамоӣ мекунад, ки дар он манфиатҳои эҳтимолии ахлоқ ва технологияҳои иттилоотӣ бояд бо ҳам мувофиқат кунанд. Аз ин рӯ, зарур

аст, ки шакли нави идоракуни, аз ҷумла технологияҳои нави иттилоотӣ ва иртиботӣ (коммуникатсионӣ), ки ба тичорат асос ёфтааст, пешниҳод карда шавад. Ба як маъно, технологияҳои иттилоотӣ, аз қабилӣ шабакаҳои компютерӣ ва фазои кибернетикӣ як инқилоbero ба вучуд овардаанд, ки дар он ҷузъи ахлоқӣ барои тамоми амалҳо ва муносибатҳои инсонӣ дар давраи ояндаи баъдииттилоотӣ асос ёфтааст.

Робитаи мавҷудаи ахлоқ ва иттилоот ба таъсири технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ба ҷомеаи муосир вобаста аст, ки дар он ҷанбаҳои ҷой доранд, ки робитаи онро бо ахлоқ таъмин менамоянд. Қобили зикр аст, ки масалан, таҷовуз ба даҳлатнопазирии шахсияти корбар дар Интернет, ки бо ворид кардани спам тавассути почтаи электронӣ шаҳодат медиҳад ва ё амалҳои дигар, аз қабилӣ нусхабардории ғайриқонунии барномаҳои компютерӣ, интиқоли маълумот аз сервер ва ғайра гувоҳи ин ҳукм мебошанд. Аз ин рӯ, корбарон ва мутахассисони компютер бояд масъулияти худро муайян кунанд ва барои ноил шудан ба ҳадафи неқӯаҳволии иҷтимоӣ дар аснои истифодаи ин технологияҳо қарорҳои одилона қабул кунанд.

Ба гуфтаи Ҷ.Мур, ахлоқи компютерӣ ҳамчун фанне таъбир карда мешавад, ки ҳосиятҳо ва таъсири иҷтимоии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро ба арзишҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ муайян мекунад; он, аз ҷумла, саломатӣ, сарват, қор, озодӣ, даҳлатнопазирӣ, ҳаёти шахсӣ, амният ё худшиносии шахсӣ, демократия ва донишно дар бар мегирад. Он ҳамчунин таҳия ва асосноккунии сиёсатҳо дар бар мегирад, ки амалҳои одамонро роҳнамоӣ ва ахлоқи онҳоро дар истифодаи ин технологияҳо таъмин мекунад. [18, с.266-267] Тибқи ҷунин равишҳо ва натиҷагирӣҳо аз таҳлили аҳамияти ахлоқи иттилоотӣ метавон гуфт, ки ҳар як мушкилии ахлоқӣ барои мутахассисон ва корбарони таҷҳизоти технологияи компютерӣ аз нигоҳи амниятӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки ҷомеаи муосир бо истифодаи нодурусти компютерҳо аз ҷониби одамон ҳарчи бештар осебпазир мегардад: масалан, зуд-зуд ба қорношоямии сахтафзорҳо (жесткий диск) дучор мешавем, ки дар натиҷаи ноқомии барномаҳои компютерӣ ва системаҳои компютерӣ ба вучуд меоянд. Илова бар ин, шаклҳои нави воридшавии вирусҳо ба системаҳои компютерӣ пайдо мешаванд, ки барои ҳалли мушкилоте, ки онҳо ба вучуд меоянд, февран ҷораҳои заруриро талаб мекунад. Ахлоқи иттилоотӣ бо инқилоби технологияи иттилоотӣ дар ҳамбастагӣ пешрафт мекунад, ки бар замми мураккабӣ ва сӯиистифода аз технологияи иттилоотӣ, як паҳлуи нави масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқиро ба вучуд меорад. Дар рафти инқилоби рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ дигаргуниҳои амиқ ва қуллӣ ва мушкилоте нави иҷтимоиро ба вучуд оварда, на танҳо контексти мушкилоте гузаштаре тағйир доданд, балки ба онҳо ҷанбаҳои нав ва ҷолибро илова карданд. Ин мушкилот тақрибан тамоми паҳлуҳои ҳаёт, ҷомеа ва созмони инсонро бо рафторҳои номатлуб, аз қабилӣ истифодаи шабака барои таблиғоти ғайриахлоқӣ, зарар бар амнияти инсон, нусхабардории ғайриқонунии нармафзор, ҳалалдор шудани озодии сухан, таъйиз нисбати одамоне, ки дастрасӣ ба интернет доранд, таъйизи зеҳнӣ ва иҷтимоӣ, вандализм (қрекерҳо), порнографияи рақамӣ, маълумоте бардурӯғ, даҳлат ба молиқияти зеҳнӣ ва ҳуқуқи молиқияти шахсӣ ва ғайра масъалаҳоанд, ки амнияти корбаронро таҳти хатар гузошта, ниёз ба ахлоқи иттилоотӣ ва масъалаҳои гуногунӣ вобастаи ба амнияти онро ба миён меоваранд.

Амнияти иттилоотӣ ва компютерӣ як соҳаи илми информатика мебошад, ки бо татбиқи хусусиятҳои амниятӣ дар системаҳои компютерӣ барои муҳофизат аз ифшои беиҷозат, таҳрир ё нест кардани иттилоот ва рад намудани хоҳиши хидматрасонӣ иртибот дорад. Ҳолате, ки натиҷаи ин қӯшишҳо мебошад, амнияти иттилоотӣ ва компютерӣ низ меноманд. Ҳадафи мутахассисон соҳаи амнияти иттилоотӣ ва компютерӣ - таъмин намудани ҳимоя ва ҳифзи иттилоот ва захираҳои системавии арзишманд мебошад. Байни амнияти захираҳои системавӣ

ва амнияти иттилоот ё маълумоти иттилоотӣ фарқ гузоштан мумкин аст. Аввалиро амнияти системавӣ ва дуумии онҳоро амнияти иттилоотӣ ё ҳифз намудани маълумот номидан мумкин аст. Амнияти системавӣ - ин муҳофизати сахтафзор ва нармафзори системаи компютерӣ аз барномаҳои зарароварест, ки захираҳои системаро вайрон мекунад. Амнияти иттилоотӣ бошад, ҳифзи маълумотест, ки дар сахтафзорҳо (дискҳо)-и системаҳои компютерӣ ҷойгир шуда, дар байни системаҳо интиқол дода мешавад. [14, с. 443-450] Аз ҷониби дигар, чуноне ки муҳаққиқи рус Т.В. Закупен қайд мекунад, амнияти иттилоотӣ на падидаи сирф техникӣ, балки як падидаи иҷтимоӣ маҳсуб меёбад ва илова мекунад: “Таъмини амнияти иттилоотӣ на танҳо ҳифзи иттилоот, балки тадбирҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва дигар тадбирҳоест, ки ба таъмини рушди устувор, устувори ҷомеа ва давлат нигаронида шудаанд ва дар онҳо ҳадафҳои зерин амалӣ мегарданд: маҳфӣ будани иттилооти муҳим; якпорчагии иттилоот ва равандҳои марбут ба он (офаридан, ворид намудан, коркард ва натиҷагирӣ); дастрасии иттилоот ҳангоми зарурат ба он; баҳисобгирии тамоми равандҳои марбут ба иттилоот”. [3, с.9.]

Амнияти иттилоотӣ ва компютерӣ бо мушкилоти ахлоқӣ чӣ гуна робита дорад? Тавре ки дар боло шарҳ дода шуд, ахлоқ бештар ба ҳуқуқ, моликият, зарар ва манфиатҳои шахсӣ ё гуруҳӣ дахл дорад. Аз ин рӯ, мо наметавонем ба ин савол бе омӯхтани робитаи байни амнияти компютерӣ ва ҳуқуқ, моликият ва зарару манфиатҳои шахсӣ ё гуруҳӣ ҷавоб диҳем. Дар айни ҳол, саволҳои дигар, монанди амнияти компютерӣ чӣ гуна афзалиятҳои аз ҷиҳати ахлоқӣ муҳимро таъмин карда метавонад; кадом зарарҳои аз ҷиҳати ахлоқӣ муҳим ё поймолкунии ҳуқуқҳои ахлоқӣ натиҷаи нобудии амнияти компютерӣ ба ҳисоб меравад; оё амнияти компютерӣ метавонад ба ҷои пешгирӣ ва Ҳимояи ахлоқи иттилоотӣ ба он зарар расонад ё ҳуқуқҳои корбаронро поймол кунад? Зарари аввалин ва шояд асоситарине, ки аз вайрон кардани амнияти компютерӣ натиҷа мегирад, зарари иқтисодӣ мебошад. Ҳангоме ки амнияти низоми иттилоотӣ-компютерӣ халалдор шуда, сахтафзор ва нармафзори арзишманд метавонад осеб ё вайрон шавад ва хидмат дастнорас гардад, он боиси талафоти вақт, пул ва захираҳои моддӣ мегардад. Вайрон шудани амнияти иттилоотӣ метавонад боиси боз ҳам хисороти баландтари иқтисодӣ гардад: маълумоти арзишманд метавонад гум шавад ё ба таҳриб дучор ояд, ки арзиши он аз сахтафзоре, ки дар он нигоҳ дошта мешавад, хеле болотар буда, боиси талафоти ҷиддии иқтисодӣ гашта метавонад.

Маълумоти ҳифзшуда, инчунин метавонад арзиши шахсӣ, фарҳангӣ ё иҷтимоӣ дошта бошад, бар хилофи арзиши иқтисодӣ, ки ҳангоми вайрон шудан ё гум шудани маълумот нобуд шуда метавонад. Муҳаққиқони рус А.И. Войтик ва В.Г. Прожерин муътақиданд, ки арзиши иттилоот метавонад мақулаи нарх бошад ва миқдори муайяни фойдари ҳангоми истифодаи он ё ҳаҷми зарарро ҳангоми гум шудани он тавсиф диҳад. Иттилоот, ба андешаи онҳо, аксаран ба фазли аҳамияти ҳуқуқии он барои ширкат ё рушди тичорат арзишманд буда метавонад, масалан дар шакли ҳуҷҷатҳои мутааллиқ ба таъсиси ширкат, барномаҳо ва нақшаҳои кории он, шартномаҳо бо шарикону миёнаравҳо ва ғайра. Арзиши ин гуна иттилоот дар аҳамияти дурнамои илмӣ, техникӣ ё технологияи онҳо зоҳир шавад. Муаллифони мазкур ду намуди иттилоотеро, ки барои соҳибкор аз ҷиҳати интеллектуалӣ арзишманданд, қайд карданд: “Техникӣ, технологӣ: усулҳои истеҳсоли маҳсулот, нармафзорҳо, нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, формулаҳои кимиёвӣ, ташхисҳо, натиҷаҳои озмоишии намунавӣ, маълумот дар бораи назорати сифат ва ғайра; 2) тичоратӣ: нишондиҳандаҳои қимати нарх, натиҷаҳои тадқиқоти бозор, рӯйхати муштариён, пешгӯиҳои иқтисодӣ, стратегияҳои фаъолият ва ғайра. Маълумоти арзишманд бо меъёрҳои ҳуқуқӣ (патентӣ, ҳуқуқи вобастагии муаллифӣ ва ғайра) ва бо тамғаи молӣ ҳифз карда мешаванд ё тавассути дохил кардани онҳо ба қатори маълумоти дорой сирри тичоратӣ ҳифз карда мешаванд”. [2, с.11-12]

Ба ғайр аз ин, ҳар гуна талафоти амниятии низоми иттилоотӣ-компютерӣ бо зарари равонӣ (психикӣ) ё ҳиссӣ анҷом гирифта метавонад. Вайроншавии низоми иттилоотӣ-компютерӣ ҳатто метавонад зарари чиддитар, ба монанди ҷароҳат ва ё ҳатто марг расонад. Ин ҳолат дар низомҳои иттилоотӣ-компютери ба истилоҳ, “ниҳоят муҳими беҳатарӣ” руҳ медиҳад ва онҳо низомҳои компютери мебошанд, ки бо ҷузъ ё назорати воқеии вақт сару кор дошта, ба ҳаёт мустақиман таҳдид мекунанд. Мисолҳои онҳо низомҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар идоракунии реакторҳои ҳастай, идоракунии ҳавопаймоҳо, низомҳои компютери мушаққоли фазоӣ ва низомҳои таболатӣ мебошанд. Таҳриб ёфтани баъзе намудҳои дигари низомҳои иттилоотӣ-компютерӣ низ метавонад ба таври ғайримустақим оқибатҳои ба ҳаёт таҳдидкунанда дошта бошад.

Вайрон шудани махфияти иттилоот метавонад боиси зарари иловагӣ ва поймол шудани ҳуқуқи шахс гардад. Шахсони сеюм метавонанд бо роҳи дастрасӣ, нусхабардорӣ ва паҳн кардани иттилооти ба дасташон расида махфияти маълумотро зерӣ хатар гузоранд. Чунин амалҳо, пеш аз ҳама, ҳуқуқи моликият, аз ҷумла ҳуқуқи моликияти зеҳниро, ки аз ҳуқуқи соҳибият ва истифодаи офаридаҳои зеҳнӣ, монанди асарҳои бадеӣ ё адабӣ ва намунаҳои эҷодӣ, бармеояд, вайрон карда метавонанд. Иттилоот метавонад танҳо ба шахсе тааллуқ дошта бошад, ки ҳуқуқ дорад муайян кунад, ки кадом шахс метавонад ба иттилоот дастрасӣ дошта ва онро истифода барад ва ин ҳуқуқро худӣ ӯ лағв карда метавонад. Илова бар ин, халадор шудани махфият метавонад ҳуқуқҳои даҳлатнопазириро ба ҳаёти шахсии инсон вайрон кунад. Ин ҳолат ҳангоме руҳ медиҳад, ки иттилооте, ки ба он дастрасӣ пайдо мешавад, дорои маълумот дар бораи ашхосест, ки хусусӣ махсуб меёбанд. Дар Тоҷикистон тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ, ки соли 2018 ба тасвиб расидааст, ду навъи дастрасӣ ба маълумоти шахсӣ (моддаи 9) муқаррар шудааст: дастрасии умумӣ ё озод ва дастрасии маҳдуд. Дар бандҳои 2-4 ин модда омадааст: “2. Дастрасии маълумоти шахсии дастрасии умумӣ бо розигии субъект озод мебошад ё тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи низоми махфият нисбат ба он татбиқ намегардад; 3. Бо мақсади таъминоти иттилоотии аҳоли манбаҳои маълумоти шахсии дастрасиашон озод (аз ҷумла маълумотномаҳои тарҷумаиҳолӣ, китобҳои телефонӣ, суроғавӣ, захираҳои иттилоотии электронии дастрасии умумӣ, воситаҳои ахбори омма) истифода мешаванд; 4. Дастрасии маълумоти шахсии дастрасии маҳдуд тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд мебошад”. [7]

Илова бар вайрон кардани ҳуқуқҳои моликият ва даҳлатнопазирӣ, вайрон кардани махфият метавонад боиси зарарҳои гуногуни дигар гардад, ки дар натиҷаи интишор ва истифодаи маълумоти махфӣ ба миён меояд. Масалан, паҳн кардани ёддоштҳои дохилии ширкат ба обрӯю нуфузи он латма мезанад ва поймол кардани махфияти муомилоти онлайн бо қортҳои кредитӣ бошад, эътимодно ба амнияти муомилоти молиявии онлайн коҳиш дода, ба фаъолияти бонкии электронӣ ва тижорати электронӣ зарар мерасонад. Мусолаҳа дар нисбати дастрасии иттилоот буда метавонад, ба шарте ки агар онҳо тӯлонӣ ё қасдан набуда, ҳуқуқҳои озодӣ, махсусан ҳуқуқ ба озодии иттилоот ва озодии суханро поймол кунанд. Озодии иттилоот – ин ҳуқуқи дастрасӣ ва истифодаи иттилооти оммавӣ мебошад. Чван ден Ҳовен изҳор доштааст, ки дастрасӣ ба иттилоот дар давраи муосир ба ҳуқуқи маънавии шахрвандон табдил ёфтааст, зеро иттилоот ба неъматӣ аввалиндараҷаи иҷтимоӣ ва манбаи асосию зарурӣ барои муваффақ шудан дар ҷомеа табдил ёфтааст. [16] Қатъ ёфтани фаъолияти хадамоти муҳимми иттилоотӣ ҳуқуқи инсонро ба иттилоот вайрон карда метавонад. Илова бар ин, шабакаҳои компютерӣ дар замони мо ҳамчун воситаи сухан аҳамияти калон пайдо кардаанд.

Вебсайтҳо, почтаи электронӣ, лавҳаҳои эълонҳо ва дигар хидматҳои электроники иттилоотӣ барои паҳн кардани паёмҳо ва муомилот бо одамон ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Бо баррасии масъалаи амнияти иттилоотии ашрофони сиёсӣ, профессор М.А.Родионов ҳодисаи фошгӯиҳои Э.Сноуденро мисол оварда, мегӯяд, ки онҳо “вокунишҳоро на танҳо дар дохили ИМА, балки дар сатҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба бор овард. Мувофиқи маълумоте, ки вай ифшо карда буд, дар натиҷаи амалиёти ҳадамоти махсуси Америка махфияти ахбори шахсии шаҳрвандони на танҳо Штатҳои Муттаҳида, балки мамлакатҳои дигар ҳам вайрон шуда буд. Гузашта аз ин, тибқи як қатор нашрияҳо, Агентии амнияти миллии ИМА ба маълумоти шахсии раҳбарони ҷаҳон (аз ҷумла, садри аъзами Олмон Ангела Меркел) дастрасӣ дошт. Дастрасӣ ба маълумоти махфӣ, аз ҷумла, тавассути ширкатҳои амрикоӣ, ки дар истехсоли технологияҳои иттилоотӣ пешсафанд ва ҷун қоида, дар кишварҳои гуногун намояндагиро доранд, сурат мегирифтанд”. [11, с.115]

Тадбирҳои амниятӣ инчунин метавонанд хусусияти таъбизӣ дошта бошанд: онҳо метавонанд ба таври ноодилона як гурӯҳҳои муайяни корбаронро аз истифодаи низоми иттилоотӣ-компютерӣ хориҷ кунанд ё метавонанд ноодилона ба гурӯҳҳои муайяни корбарон нисбат бар дигарон имтиёз диҳанд. Ин махсусан ба амнияти миллии кишварҳои ҷаҳон дахл дорад. Вобаста ба ин масъала, бояд тазаққур дод, ки технологияи иттилоотӣ дар талошҳо барои амнияти миллии нақши дугона дорад. Пеш аз ҳама, амнияти компютерҳо ба авлавияти асосӣ табдил ёфтааст, бахусус дар ҳифзи инфрасохтори муҳими иттилоотӣ аз таҳдидҳои беруна. Дар нисбати компютерҳои сохторҳои давлатӣ, инчунин дигар объектҳои хусусӣ, аз ҷумла шабакаи интернет ва телефон, ҷораҳои пурзӯри амниятӣ ташкил карда шудаанд. Сониян, ҳукуматҳои кишварҳои гуногун кӯшиш кардаанд, ки дар нисбати инфрасохтори иттилоотии давлатӣ ва хусусӣ бештар назорат барқарор намоянд. Онҳо ин матлабро тавассути амалҳои монанди гӯш кардани телефон, ба даст овардани маълумот тавассути аз провайдерҳои интернетӣ ва ширкатҳои телефонӣ талаб кардани сабтҳои алоқаи телефонӣ ва почтаи электроники ашхос ё сохторҳо ва дастрас кардани онҳо барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо нодуруст эълон кардани шаклҳои муайяни рамзгузорӣ ва ё ҳатто тавассути талабкунӣ аз ширкатҳо барои бозсозии муҳандисии Интернет ба тарзе, ки гӯш кардани гуфтугӯ ё навиштаҳои ашхос аз ҷониби давлат осонтар шавад. Дар иртибот бо ин матлабҳо, ҷуноне ки муҳаққиқи рус А.П. Иванова қайд мекунад, ҷунин тарзи фаъолияти мақомоти давлатӣ метавонад эътимоди ҷамъиятро паст намуда, амнияти рақамиро дар тамоми ҷаҳон зери хатар гузорад. [4, с.161]

Тааҷҷубовар ва ботилнамо ба назар мерасад, ки ҷунин кӯшишҳои давлатҳо барои ба даст овардани назорати бештар аз болои иттилоот шаклҳои муайяни амниятро коҳиш медиҳанд: онҳо компютерҳоро барои дастрасии муассисаҳои давлатӣ ба ҳадди камтар таҳти муҳофизат ва амният қарор медиҳанд. Ҳ.Ниссенбаум изҳор доштааст, ки ғамхориҳои кунунӣ дар бораи амнияти миллии ба пайдоиши консепсияи нави амнияти компютерӣ дар баробари консепсияи классикии он оварда расонд. Ба андешаи ӯ, консепсияи классикӣ ё маъмулии амнияти компютерӣ он аст, ки аз ҷониби ҷомеаи техникҳо истифода шуда, амнияти компютериро дар истилоҳоти соҳаи амниятӣ ва яқпорчагии системаҳо, дастрасӣ ва махфияти маълумот муайян мекунад. Ҳ.Ниссенбаум онро амнияти техникӣ компютерӣ меномад. Шакли дигари онро ӯ амнияти кибернетикӣ меномад, ки таҳти он ҳифзи инфрасохтори иттилоотиро аз таҳдидҳо ба манфиатҳои миллии дар назар мегирад. [19, с.61-73] Ҷунин таҳдидҳо дар баъзе ҳолатҳо нисбат ба терроризм васеътар муаррифӣ гардида, имрӯзҳо ҳама гуна таҳдидҳо ба тартиботи ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҷиноятҳои интернетӣ, порнографияи онлайнӣ кӯдакон, вирусҳои компютерӣ ва вебсайтҳои руҳияи наҷодпарастӣ ва хусуматомез доштаро дар бар мегиранд. Бо вучуди ин, дар маркази амнияти кибернетикӣ нигарониҳо дар бораи амнияти миллии ва махсусан

осебпазирии давлат ба ҳамлаҳои террористӣ қарор мегиранд. Х.Ниссенбаум таъкид мекунад, ки ҳадафи амнияти техникии компютерҳо ҳифзи манфиатҳои шахсии фардҳои алоҳида ва созмонҳо, махсусан соҳибон ва истифодабарандагони низомҳо ва маълумоти компютерӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, ҳадафи амнияти кибернетикӣ ҳифзи манфиатҳои давлати милли буда, амнияти компютерӣ ҳамчун ҷузъи амнияти милли тасвир мекунад. Дар иртибот бо ин масъала, муҳаққиқони рус О.В. Казарин ва А.А. Тарасов қайд кардаанд, ки "... дар аксари стратегияҳои миллии амнияти кибернетикӣ ва доктринаҳои иттиҳодиявии кишварҳои ҷаҳони ғарбӣ нигарониҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар боби пешгирии даври навбатии мусобиқаи мусаллаҳона дар сатҳи сифатан нави рушди ТИИ, коҳиш додани хатари истифодаи тачовузкоронаи ин технологияҳо барои ба таври зӯрӣ ҳал намудани низоъҳои байнидавлатӣ, инчунин таҳдиди бечазои фаъолият бо истифода аз ин намуди технология ва содир намудани кирдорҳои ҷиноятӣ дар фазои умумиҷаҳонии иттилоот хеле суст ба назар мерасад".[5, с.72]

Чораҳои техникӣ амнияти компютерӣ, асосан системаҳои компютериро аз ҳамлаҳои беруна муҳофизат мекунад. Ташаббусҳо дар соҳаи амнияти кибернетикӣ низ чунин чораҳои муҳофизатиро дар бар мегиранд, аммо илова бар ин, онҳо чорабиниҳоро барои дастрасӣ ба низомҳои компютерӣ ва назорати иттилоотро ҳам дар бар мегиранд. Ин ду консепсияи амният хангоме бо ҳам ихтилоф дошта метавонанд, ки агар чораҳои мазмунан муқобили яке аз онҳоро тавсия медиҳанд.

Ҳамин тавр, қисми зиёди амнияти иттилоотӣ-компютерӣ бо ҳифзи захираҳо ва маълумоти компютерӣ аз қасдан ва беиҷозат "шикастан" ё ҳалалдоркунии фаъолияти компютер робита дорад. Чунин амалҳоро аксаран фаъолияти ҳакерӣ меноманд. Фаъолияти ҳакерӣ, тавре ки қаблан зикр шуда буд истифодаи малакаҳои компютерӣ барои ба даст овардани дастрасии ғариконунӣ ба захираҳои компютерӣ мебошад. Ҳакерҳо корбарони баланддараҷаси компютер мебошанд, ки истеъдодҳои худро барои ба даст овардани чунин дастрасӣ истифода мебаранд ва аксаран бо ҳакерҳои дигар ҷомеаҳо ё шабакаҳо барои мубодилаи дониш ва маълумот дар тамоси бевосита қарор мегиранд. Фаъолияти ҳакерӣ аксаран, ба таври манфӣ, ҳамчун воситаи ба даст овардани чунин дастрасии ғайришаръӣ бо мақсадҳои бад, яъне дуздӣ иттилоот ва нармафзор ё вайрон кардани маълумот ё ҳалалдор кардани амалиёти система баҳогузорӣ карда мешавад. Бо вучуди ин, ҳакерҳои ба истилоҳ худшинос байни вайронкуниҳои бадкорона, ки онҳоро "ҳакинг" меноманд, ва вайронкуниҳои бадқасдонаю зараровар ва вайронкунанда, ки онҳо "крекинг" меноманд, фарқиат мегузоранд. Ҳакерҳои худшинос аксар вақт фаъолияти ҳакерии худро бо далелҳо асоснок мекунад, ки гӯё онҳо зарари воқеӣ намерасонанд ва баръакс, таъсири мусбат доранд.

Дар иртибот бо ин масъалаҳо, профессори амрикоӣ Г.Т. Тавани изҳор доштааст, ки бисёре аз принципҳои ахлоқи ҳакерӣ наметавонанд устувор бошанд. Эътиқод дар бораи он ки иттилоот бояд озод бошад, ба худӣ мафҳуми моликияти зехнӣ муҳолиф аст ва маънои онро дорад, ки эҷодкунандагони иттилоот ҳақ надоранд онро дар хазинаи маълумоти худ нигоҳ дошта, имкони ба даст овардани ғайриқонуна аз он надоранд. Гузашта аз ин, он ба таври кулӣ даҳлатнопазириро ҳалалдор мекунад ва инчунин якпорчагӣ ва саҳеҳии иттилоотро ҳалалдор мекунад, зеро иттилоот метавонад бо хоҳиши ҳар касе, ки ба он дастрасӣ дорад, тағйир ва табдил дода шавад. Ба андешаи Г.Т. Тавани ду намуди асосии ҷиноятҳои кибернетикӣ вучуд доранд, ки амнияти компютериро зерӣ хатар мегузоранд: ҷиноятҳои кибернетикӣ, ки онро ҳамчун истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои ба даст овардани дастрасии беиҷозат ба системаҳои компютерӣ ё вебсайтҳои бо парол муҳофизатшаванда муайян кардааст ва кибервандализм, ки таҳти он истифода аз технологияи иттилоотӣ барои кушодани барномаҳои дар назар дошта мешавад, ки фаъолияти шабакаҳои компютериро ҳалалдор мекунад ё

маълумотро таҳриб месозад. [20, с.185] Муҳаққиқ навъи сеюми чиноятҳои киберчиноятиро низ тавсиф мекунад: “Тибқи принсипи сеюме, ки мо муқаррар кардем, дастрасии беиҷозат ба киберфазо зарари воқеӣ намерасонад, зеро чунин фаъолиятҳо танҳо дар ҷаҳони маҷозӣ сурат мегиранд. Ин бурҳон иштибоҳи мантиқӣ аст, зеро он муносибати байни мафҳумҳои “зарар” ва “фазо”-ро чигил намуда, тасдиқ менамояд, ки ҷаҳони маҷозӣ ҷаҳони воқеӣ (физикӣ) нест, бинобар ин ҳар зараре, ки дар ҷаҳони маҷозӣ рух медиҳад, зарари воқеӣ буда наметавонад”. [20, с.185] Муаллиф дуруст будани ин ҳукмҳоро дар доираи мантиқ санҷиш намуда, мисол меорад, ки агар касе ба шумо хабареро ба воситаи почтаи электронӣ фиристода, беадолатона шуморо ба кори баде айбдор кунад, ин корро ӯ дар нисбати шумо дар фазои кибернетикӣ иҷро мекунад, ки он дар муқоиса бо фазои ҷисмонӣ “маҷозӣ” аст. Аммо, савол мегузорад муаллиф, оё аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки мундариҷаи хабари почтаи электронӣ нисбат ба хабаре, ки дар мактуби коғазӣ чоп шуда, тавассути почтаи оддӣ физикӣ ба шумо фиристода шуда бошад, аҳамияти камтари воқеӣ дорад ва зараре, ки шумо аз мундариҷаи почтаи электронӣ эҳсос мекунед, назар ба зараре, ки шумо аз маълумоти якхела дар ҳамон номаи дар коғазӣ моддӣ навишташуда хусусияти камтари воқеӣ хоҳад дошт? [20, с.186] Дар маҷмӯъ, чунин тарзи халадоркунии амнияти компютери ӯ бо фаъолияти роҳзании нармафзор мутобиқ медонад, ки он истифодаи технологияи иттилооти барои тавлиди дубораи нусхаҳои нармафзор ё иттилооти хусусӣ ё паҳн кардани чунин маълумот дар шабакаи компютерӣ дар назар дорад. Роҳзании кибернетикӣ нисбат ба дуздиҳои кибернетикӣ ё чиноятҳои кибернетикӣ хеле густардатар аст, зеро он малакаҳои бузурги компютери тақозо намекунад ва бисёре аз корбарони компютер нусхабардоркунии нармафзор ва маълумоти дорои ҳуқуқи муаллифро аз нигоҳи ахлоқӣ ҷоиз медонанд. Дуздиҳои кибернетикӣ вайронкунии амнияти компютерро ҳангоме “шикастан”-и воситаҳои ҳифзи ҳуқуқи муаллиф дар бар мегирад.

Навъи дигари чиноятҳои кибернетикӣ, ки баъзан бо вайрон кардани амнияти компютер пайвастагӣ дорад, қаллобии компютерӣ мебошад, ки он фиребкорӣ ба манфиати шахсӣ дар муомилоти тижоратӣ онлайн бо созмон додани шахсияти бардурӯғи онлайнӣ ё тағйир додан ва пешниҳоди нодурусти маълумот мебошад. Қаллобии компютерӣ аз амалҳои чиноятҳои кибернетикӣ барои дарёфти рамзҳои калидӣ, муайянкунандаҳои рақамии шахсият ва ё дигар рамзҳои интиқолдиҳӣ ё дастрасӣ ва ин чунин аз амалҳои таҳрибкории кибернетикӣ бо тағйир додани маълумот вобаста аст. Намудҳои дигари чиноятҳои киберчинояткор, аз қабилӣ паҳнкунии онлайнӣ порнографияи кӯдакона ё таъқиби интернетӣ ва тӯҳмат, одатан нақзи амнияти компютери дар бар намегиранд. Агар шахсияте, ки гирифтори қаллобӣ дар компютер мегардад ва ё дар он аз каси дигар “қарз гирифта мешавад”, дуздӣи шахсият номида мешавад.

Нигарони дигаре, ки солҳои охир дар соҳаи компютерӣ ва амнияти милли ба миён омада, масъалаи ахлоқро ба миён мегузорад, терроризми кибернетикӣ мебошад, ки онро муҳаққиқону олимони ин соҳа ба тарзҳои гуногун шарҳ додаанд. Масалан, дар доираи илмии Россия, В.А. Мазуров муносибати олимони русро ба ин масъала таҳлил намуда, қайд кардааст, ки таърифи терроризми кибернетикӣ дар ин доира то ба ҳол ниҳоят суст ва заиф мураттаб ёфтааст: баъзе аз онҳо таҳти ин мафҳум “маҷмуи фаъолиятҳои зиддиқонуниро мефаҳманд, ки ба сӯиқасд ба ҳаёти одамон, таҳдиди куштор, амалҳои таҳрибкунанда дар нисбати объектҳои моддӣ, таҳриф намудани маълумоти айнӣ ва ё як қатор амалҳои дигар, ки барои ба шиддат овардани ваҳму ҳарос дар ҷомеа ва барои ба даст овардани афзалият ҳангоми ҳаллу фасли вазифаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат менамоянд, равона мешаванд”. [8, с.41] Ҷамлаҳои террористии кибернетикӣ метавонанд ҳам хоричӣ ва ҳам дохилӣ бошанд. Дар бораи доираи истифодаи дурусти мафҳуми “кибертерроризм” байни муҳаққиқону олимони ихтилофи назар вучуд дорад,

ки саволҳои мухталифи дорои мазмуни ахлоқӣ-ҳуқуқиро ба миён меоваранд: сарҳадҳои байни кибертерроризм, чинояткории кибернетикӣ ва таҳрибкорӣҳои кибернетикӣ бояд дар кучо гузаранд? Оё наврасе, ки ягон вирусӣ хатарнокро паҳн карда, ба компютерҳои давлатӣ зарари ҷиддӣ мерасонад, бояд ҳамчун кибертеррорист таъқиб карда шавад? Оё рабуда шудани саҳифаҳои асосии созмонҳои дорои ангезаи сиёсӣ амали кибертеррористӣ аст? Тафовут байни кибертерроризм ва дигар намудҳои ҳамлаҳои киберӣ метавонад дар моҳияти сиёсии он маълум гардад: кибертерроризм аз амалиётҳои дорои ангезаи сиёсӣ иборат мебошад, ки ҳадафи он расонидани зарар аст. Бо вучуди ин, профессорҳои амрикоӣ М.Мэйнон ва Э.Гудрум тасдиқ мекунанд, ки на ҳамаи ҳамлаҳои кибернетикӣ, ки дорои ангезаҳои сиёсӣ мебошанд, бояд кибертерроризм номида шаванд. Онҳо кибертерроризмро аз ҳактивизм (хучумҳои ҳакерӣ) фарқ мекунанд: амалиёти ҳакерӣ алайҳи як сайт ё сервери интернетӣ бо мақсади ҳалалдор кардани амалиёти муқаррарӣ, вале бе расонидани зарари ҷиддӣ ба он мебошад. Ҳакерҳо метавонанд аз бомбаҳои почтаи электронӣ, вирусҳои дараҷаи паст ва дуздии муваққатии саҳифаи хонагӣ истифода баранд. Онҳо ҳакерҳои дорои ангезаи сиёсӣ мебошанд, ки бо ягон шакли фаъолияти электронии сиёсӣ машғуланд, ки бояд аз терроризм фарқ дошта бошад. [17, с. 14-19]

Масъулиятҳои ахлоқии мутахассисони соҳаи амнияти иттилоотӣ ашхосе мебошанд, ки вазифаи онҳо таъмини амнияти низом ва иттилоот мебошад. Бо дар назардошти хусусиятҳои касбашон онҳо барои дақиқкорӣ, эътимодноқӣ, дастрасӣ, бехатарӣ ва ҳифзи иттилоот дар тамоми ҷанбаҳои низомҳои иттилоотӣ ва ахбориро масъулияти ихтисосиро бар дӯш доранд ва фаъолияти касбии онҳо дар соҳаи амнияти компютерӣ метавонад одамонро аз эҳтимоли расидани зарари ахлоқӣ муҳофизат кунад, аммо инчунин зарархоро ба бор оварад ва ҳуқуқҳои ахлоқии одамонро поймол намояд. Дар нисбати низомҳои бағоят муҳими бехатарӣ, тасмим гирифтани мутахассисони амнияти иттилоотӣ ҳатто ба масъалаи ҳаёт ё мамот табдил ёфта метавонад. Он, ки мутахассисони ин соҳа ҳамчун як ҷузъи фаъолияти касбиашон масъулияти ахлоқӣ доранд, дар қонуну қоидаҳои ахлоқие, ки аз ҷониби созмонҳои гуногун барои амнияти компютерӣ ва иттилоот истифода мешаванд, инъикос ёфтааст. Аммо ин қоидаю қонунҳо ба таври муфассал дар бораи масъулиятҳои ахлоқии мутахассисони низомҳои иттилоотӣ-компютерӣ дар ҳолатҳои мушаххаси фаъолиятҳои хеле кам тавсиф медиҳанд. Масалан, кодекси ахлоқи Ассотсиатсияи амнияти системаҳои иттилоотӣ (ISSA), як созмони байналмилалӣ мутахассисон ва таҷрибаомӯзони амнияти иттилоотӣ, танҳо қайд мекунанд, ки аъзои он бояд “тамоми фаъолиятҳо ва уҳдадорӣҳои касбиашонро мувофиқи тамоми қонунҳои амалкунанда ва принсипҳои олии ахлоқӣ” ба иҷро расонанд, аммо дар бораи он ки ин принсипҳои ахлоқӣ аз чӣ иборатанд ва ё чӣ гуна бояд дар ҳолатҳои мушаххас татбиқ ва ба мувозинат оварда шаванд, ҳарфе надоранд. [13]

Бояд қайд кард, ки махфият дар ҷомеаҳои муосир арзише ба ҳисоб меравад, ки ба ормони фарди худмухтор, ки озодона амал карда, онро бо сарнавишташ ҳамроҳ мекунанд, мувофиқат мекунанд. Дар баробари ин, ба ҷомеаҳои муосир инчунин назорату тафтиши фаъолияти одамон хос аст, ки даҳлатнопазирии махфиятро ҳалалдор мекунанд. Назорат ин мушоҳидаи мунтазами одамон ё гуруҳе бо мақсадҳои мушаххас, одатан бо мақсади расонидани ягон шакли таъсир ба онҳо, мебошад, хусусан агар ин кор ба давлат дахл дошта бошад. Давлат барои ҳифзи амнияти миллӣ ва мубориза бо чинояткорӣ назорат ва тафтиш, ки иҷрои ин фаъолияти он тавассути афзоиши микрос ва суръати расонидани иттилот тавассути компютер ва воситаҳои дигари технологӣ осон ва сабуктар гардид. Технологияҳои нави назорат ва ошкорсозӣ ба монанди телевизиони интеллектуалии пӯшида (CCTV), биометрия ва интерфейсиҳои интеллектуалии корбар ва усулҳои нави коркарди маълумот ин тамоюлро боз ҳам бештар тақвият медиҳанд.

Аз гуфтаҳои ғавқуззикр ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки истифода аз компютер ва дастрасӣ ба иттилоот ва махфияти он ҳуқуқи маънавии одамон мебошад. Худи амнияти компютерӣ ҳуқуқи ахлоқӣ ё арзиши ахлоқӣ нест, аммо нигоҳ доштани амнияти компютерӣ метавонад барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои одамон аз ҷиҳати ахлоқӣ зарур бошад: ҳуқуқҳои даҳлатнопазирӣ, ҳуқуқи моликият, ҳуқуқҳои озодӣ, ҳаёт ва саломатии инсон ва амнияти миллӣ далелҳои он мебошанд. Амнияти компютерӣ низ метавонад барои поймол кардани ҳуқуқҳо кор кунад; таҳлили ахлоқии масъалаҳои даҳлатнопазирӣ ва амният дар компютерҳо метавонад ба мутахассисони компютер ва корбарон дар эътироф ва ҳалли мушкилоти ахлоқӣ кӯмак расонад ва метавонад сиёсат ва дастурҳои ахлоқиро барои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба вуҷуд орад.

Адабиёт

1. Винер Н. Кибернетика и общество. - М., 1958. - 200 с.
2. Войтик А.И., Прожерин В.Г. Экономика информационной безопасности. – СПб.: НИУ ИТМО, 2012. 120с.
3. Закупень Т.В. Понятие и сущность информационной безопасности и ее место в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации.
4. Иванова А.П. Неприкосновенность частной жизни и информационной технологии (обзор) // Государство и право в новой информационной реальности. Сб. науч. тр. – М.: РАН. ИНИОН, 2018. - С. 161.
5. Казарин О.В. ва Тарасов А.А. Современные концепции кибербезопасности ведущих зарубежных государств // Вестник РГГУ. Серия: Документоведение и архивоведение. Информатика. Защита информации и информационная безопасность. № 15, 2013. - С. 72.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”. <https://medt.tj/>.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 юни соли 2018, №1115.
8. Мазуров В.А. Кибертерроризм: понятие, проблемы противодействия // Доклады ТУСУРа, № 1 (21), часть 1, июнь 2010.
9. Манжуева О.М. К вопросу об информационной этике // Известия Томского политехнического университета. 2010. Т. 316. № 6. - С. 176.
10. Родионов М.А. Информационная безопасность политических элит // Социально-гуманитарные знания. - 2016. - № 1. - С. 115.
11. Brown, M.T. (1992). *La ética en la empresa*. Paidós, Barcelona: 34-37.
12. ISSA: ISSA Code of Ethics. In: Information Systems Security Association Website. <http://www.issa.org/codeofethics.html> (2005).
13. Spinello, R. and Tavani, H. Security and Cyberspace. In: *Readings in Cyberethics*, 1st ed. by Spinello R., and Tavani, H. (Jones and Bartlett, Sudbury MA, 2001), pp. 443-450.
14. Davis, D. and Silver, B. Civil liberties vs. security: Public opinion in the context of the terrorist attacks on America. *American Journal of Political Science* 48(1), 28-46 (2004).
15. Hoven, J. van den (1995). *Equal Access and Social Justice: Information as A Primary Good*. In: *Proceedings of ETHICOMP95*, vol. 1 (DeMontfort University, Leicester UK, 1995).
16. Mainon, D. and Goodrum, A. Terrorism or Civil Disobedience: Toward a Hacktivist Ethic. *Computers and Society*, 30(2), 14-19 (2000).
17. Moor J. What is Computer Ethics// *Metaphilosophy*. 1985. Vol. 16. No. 4. P. 266-275.
18. Nissenbaum, H. (2005). *Where Computer Security Meets National Security*. *Ethics and Information Technology* 7, 61-73
19. Tavani H.T. *Ethics & Technology. Controversies, Questions, and Strategies for Ethical Computing* (2013). Fourth edition. Rivier University, p. 185.

АХЛОҚИ ИТТИЛООТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи масъалаи амнияти ахлоқи иттилоотӣ ва нақши он дар таъмини амнияти иттилоотӣ бахшида шудааст. Муаллиффон қайд мекунад, ки амнияти иттилоотӣ ва ахлоқи иттилоотӣ ҳамчун истилоҳоти ҳамгирое муайян карда мешаванд, ки барои тамоми фаъолиятҳои вобаста ба таъмини амнияти иттилоот ва бо мақсади беҳтар кардани истифодабарии он аз нигоҳи ахлоқӣ зарур мебошанд. Чунки тарзи дурусти истифодабарии технология аз ҷониби одамон ба онҳо имконият медиҳад, ки шароити зиндагии худро хубтар кунанд. Масалан, имкон медиҳад, ки захираҳои барои ҳаёти хуб зарурбуда, ба монанди ғизо, об, энергия ё нигоҳубини тиббӣ самараноктар истифода ва тақсим карда шаванд. Баръакс тарзи нодуруст истифода бурдани воситаҳои технологӣ метавонанд зиндагии хубро душвор гардонанд. Аз ҷумла, тавассути заҳролуд кардани муҳити зист ё тақвият ёфтани одатҳои хатарнок, носолим ё зиддиҷамъиятӣ. Ба як маънӣ, тағйироте, ки дар натиҷаи пешрафти технологӣ ба амал меоянд, ба рафтору кирдори инсон таъсири мустақим расонда, қоидаҳо ё дастурҳои навро барои ҳаллу ҷасли масъалаҳо ва посухҳо ба проблемаҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тақозо менамоянд.

Дар мақолаи мазкур андешаҳои муҳаққиқон оид ба тавзеҳ ва фаҳмиши мафҳумҳои ахлоқи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ таҳлил ва муқоиса карда шуда, муваффақият ва мушкилоте, ки ҷомеаи инсонӣ, бавижа Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт ба он рӯ ба рӯ шудааст, нишон дода мешавад. Зикр карда мешавад, ки ҳадафи ахлоқ на дар он ифода меёбад, ки одамон “ахлоқӣ” бошанд, балки аз он иборат аст, ки онҳо тавонанд барои некуаҳволии инфиродӣ ва иҷтимоии хеш тасмимҳои беҳтаринро интихоб ва қабул кунанд. Иттилоот бошад, ҳамчун маҳсули маҷмуи воситаҳои технологӣ ва ҳамчун воситаи иртибот барои касби донишҳо ва муоширати одамон мусоидат мекунад.

Калимаҳои калидӣ: инсон, ҷомеа, ахлоқ, иттилоот, технологияи иттилоотӣ, ахлоқи иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, ахлоқи компютерӣ, этикаи биомарказӣ, инсони иҷтимоӣ, арзишҳои ботинии ҳаёт, бӯҳрони арзишҳо ва ғайра.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭТИКА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье исследуется проблема этики информационной безопасности и ее роль в обеспечении информационной безопасности. Авторы подчеркивают, что информационная безопасность и информационная этика определены как интегрированные термины, которые этически необходимы для всей деятельности, связанной с информационной безопасностью, и для улучшения ее использования. Потому что правильное использование людьми технологий позволяет им улучшить свои жилищные условия. Например, он позволяет более эффективно использовать и распределять ресурсы, необходимые для хорошей жизни, такие как еда, вода, энергия или медицинская помощь. Напротив, неправильное использование технологий может осложнить жизнь. В частности, за счет загрязнения окружающей среды или закрепления опасных, нездоровых или антиобщественных привычек. В некотором смысле изменения, происходящие в результате технического прогресса, оказывают прямое влияние на поведение человека и требуют новых правил или руководящих принципов для решения проблем и реагирования на проблемы информационных и коммуникационных технологий.

В данной статье анализируются и сравниваются взгляды исследователей на интерпретацию и понимание концепций информационной этики и информационной безопасности, а также освещаются успехи и проблемы, с которыми сталкивается человеческое общество, особенно Республика Таджикистан. Утверждается, что цель этики состоит не в том, чтобы сделать людей «нравственными», а в том, чтобы дать им возможность выбирать и

принимать наилучшие решения для их индивидуального и социального благополучия. Но, информация служит продуктом набора технологических инструментов и средством коммуникации для приобретения знаний и человеческого общения.

Ключевые слова: человек, общество, этика, информация, информационные технологии, информационная этика, информационная безопасность, компьютерная этика, биоцентрическая этика, социальный человек, внутренние ценности жизни, кризис ценностей.

INFORMATION ETHICS AND ITS ROLE IN ENSURING INFORMATION SECURITY

The article examines the problem of information security ethics and its role in ensuring information security. The authors emphasize that information security and information ethics are defined as integrated terms that are ethically necessary for all information security related activities and to improve their use. Because the correct use of technology by people allows them to improve their living conditions. For example, it allows more efficient use and distribution of resources needed for a good life, such as food, water, energy, or medical care. On the contrary, misuse of technology can make life difficult. In particular, by polluting the environment or perpetuating dangerous, unhealthy or antisocial habits. In a sense, the changes that occur as a result of technological progress have a direct impact on human behavior and require new rules or guidelines for solving problems and responding to information and communication technology problems.

This article analyzes and compares the views of researchers on the interpretation and understanding of the concepts of information ethics and information security, as well as highlights the successes and challenges faced by human society, especially the Republic of Tajikistan. It is argued that the purpose of ethics is not to make people "moral", but to empower them to choose and make the best decisions for their individual and social well-being. But, information serves as a product of a set of technological tools and a means of communication for the acquisition of knowledge and human communication.

Keywords: person, society, ethics, information, information technology, information ethics, information security, computer ethics, biocentric ethics, social person, internal values of life, a crisis of values.

Дар бораи муаллифон:

Ташпулатова Фируза Ахтамбоевна – н.и.п., дотсент, мудири кафедраи асосҳои технологияи информатсионии (умумидонишгоҳӣ)- факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121. Тел.: (+992) 919026576, E-mail: Firuza09@mail.ru

Одиназода Сафар - муаллими калони кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.

Душанбе, х.Рӯдакӣ 121. Тел.: (+992) 938945794, E-mail: Safar_1973@mail.ru

Об авторах:

Ташпулатова Фируза Ахтамбоевна – к.п.н., дотсент, зав. кафедры основы информационных технологий (общеуниверситетская) факультета математики и информатики Таджикского государственного педагогического Университета имени Садриддина Айна. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 121. Тел.: (+992) 919026576, E-mail: Firuza09@mail.ru

Одиназода Сафар - Старший преподаватель кафедры информационных и коммуникационных технологий

факультета математики и информатики
Таджикского государственного
педагогического университета имени
Садриддина Айни. 734003, Республика
Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Рудаки Тел.:
(+992) 938945794, E-mail:
Safar_1973@mail.ru

About the authors:

Tashpulatova Firuza Akhtamboevna –
k.p.s, dotsent, head of department of
fundamentals of information technologies
(University-wide) of the Tajik State

Pedagogical University named after Sadriddin
Aini. 734003, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, st. Rudaki 121. Tel.: (+992)
919026576, E-mail: Firuza09@mail.ru

Odinazoda Safar - Senior lecturer at the
Department of Information and
Communication Technologies, Faculty of
Mathematics and Informatics, Tajik State
Pedagogical University named after Sadriddin
Aina. 734003, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, st. Rudaki 121. Tel. (+992)
987079315, E-mail: Safar_1973@mail.ru

**МАФҲУМИ ИНСОНДҶСТӢ (ГУМАНИЗМ) ДАР ФАӢОЛИЯТИ
ОМУӢЗГОР ВА РАВАНДИ ТАӢЛИМУ
ТАРБИЯ (таҳлили фалсафӣ)**

Ғиёсов Ф.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Гуманизм, яъне инсондҷстӣ, ҷанбаи хеле муҳими ҳайъти дошта, инчунин дар таълиму тарбияи насли наврас, новобаста аз миллату давлат таъсири назаррас дорад. Истилоҳи гуманизм худ категорияи ахлоқӣ ва рафтори хуби инсониро муаррифӣ намуда маънояш баланд бардоштани ҳурмату иззати инсон дар ҷомеа, муайян намудани арзишҳои инсонӣ ба мисли ҳуқуқи озоӣ ва хушбахтии ӯ дар ҷомеа мебошад.

Гуманизм ҳамчун системаи эътиқод решаҳои қадимӣ дорад ва ҳамчун системаи фалсафӣ бо пайдоиши фалсафаи Юнони қадим дар асри VI пеш аз милод ба низом оварда шудааст. Гуманизми қадимаи юнониҳо дертар, дар давраи асримиёнагӣ шакли нави илмию амалиро пайдо намуд. Дар давраи Эҳёи Аврупо бошад зиёиён кӯшиш мекарданд, ки ҳама падидаҳо ва рӯйдодҳои олами воқеиро аз нигоҳи ақл, мантиқ ва усулҳои илмӣ шарҳ диҳанд. Аслан, мафҳуми гуманизм дар ҳама давраи замон ба рафтору кирдори инсон ва қадру қиммати ӯ дар ҷомеа ба қалам дода шудааст. Муносибати инсон дар ҷомеа тавассути қонунҳо, низом, рафтори иҷтимоӣ, ахлоқи хуби инсонӣ, нақзорӣ, баланд бардоштани мартабаи инсон ва меъёрҳои ахлоқӣ ба низом дароварда шудааст. Мафҳуми гуманизм худ дар тӯли инкишофи таърихӣ ба ҳодисаҳои гуногуни сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дучор шуда, мартабаи инсонро дар сатҳи хуби ахлоқӣ нигоҳ доштааст.

Бояд зикр намоем, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали роҳбарии худ дар баробари таъмин намудани сулҳу амният, оромӣ ва осоиштагӣ, рушд ва инкишофи низоми илму маориф таваҷҷуҳи хосае зоҳир карданд. Дар ин росто, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни низ нақши бузургеро дар таълим ва тарбияи насли наврас дорад. Гузаштан ба системаи кредитӣ ин худ нишонаи доштани ҳислатҳои гуманистӣ мебошад, ки ҳамеша дар ин даргоҳи илму маърифат таваҷҷуҳ ба таълиму тарбияи шахс равона карда шуда фаъолият, эҷодкорӣ ва таҳсилоти ӯ ба инобат гирифта мешавад.

Таҷрибаи бой ва ғаниии инсонӣ собит намудааст, ки инсон ва ҳамаи арзишҳо бе таълиму тарбия ва маориф маънӣ надорад. Маҳз, сатҳи дониш ва саводнокии аҳли ҷомеа мондагории ҳар як давлату мамлакатро дар саҳифаҳои таърихи инсоният таъмин менамояд [1, с. 17]. Аз ин хотир борҳо қайд шудааст, ки шахс дар ҳаёти худ ба душвориҳо дучор шуда кӯшиш менамояд, то аз таълиму тарбия истифода намуда мақом ва манзалати худро дар ҷомеа пайдо намояд. Замоне, ки сухан дар бораи таълим ва тарбияи шахс меравад, он ҳамеша ду тараф, яъне ду самтро доро мебошад. Чунин самтҳоро метавон ба болҳои парандае ташбеҳ дод, ки парвоз бе доштани ҷури бол ғайриимкон аст. Ҷури боли насли наврас дар ҷодаи ҳаёт ва эҷодиёт метавон волидон дар хона ва омӯзгорон дар донишгоҳ бошанд. Аммо, мутаассифона, дар ҷаҳони муосир волидоне ёфт мешаванд, ки дар бораи фарзандонашон кам маълумот доранд ва ба сифати таълиму тарбияи он таваҷҷуҳе зоҳир наменамоянд, вале мекӯшанд, то ки фарзандашон аз ҷиҳати моддӣ таъмин бошад.

Аз ин рӯ, нақши омӯзгор дар ин самт барои дар руҳияи гуманистӣ тарбия намудани хонандагон назаррас мебошад. Аз оғози пайдоиш, касби омӯзгор, пеш аз ҳама, вазифаи таълиму тарбия, ба воқеа расонидани насли наврас равона карда мешавад. Омӯзгор метавонад мураббӣ, таълимдиҳанда, мутафаккир, ходими ҷамъиятӣ бошад, ки афкор ва эътиқоди инсониятро ташаккул диҳад, ба онҳо дар ёфтани роҳҳои зиндагии худ кӯмак расонад.

Таҳлили назариявии масоили гуманизми омӯзгор дар асоси дарки қору фаъолият ва самти гуманистии педагогика ва психология, ки афзалияти хусусиятҳои дохилии ӯро тасдиқ

мекунанд, сурат мегирад. Дар ин бора В.А. Сухомлинский навиштааст: "Мо, омӯзгорон, бояд ахлоқи педагогии худро инкишоф диҳем ва принсипи инсондӯстонаро дар соҳаи маориф ҳамчун муҳимтарин хусусияти фарҳанги педагогии ҳар як устод тасдиқ намоем" [4, с. 98]. Дар баромадҳо ва асарҳои педагогии худ В.А. Сухомлинский доимо таъкид дошт, ки ахлоқи омӯзгор, сифатҳои рафтору кирдори ӯ омили ҳалқунандаи тарбияи шахсияти донишҷӯ мебошад. Ӯ боварӣ дошт, ки санъати тарбия ва қобилияти зехнии омӯзгор бояд дар сатҳи баланди тарбиявӣ ва илмӣ қарор дошта бошад, то ин ки ӯ тавонад ба қуллаи баланди касбӣ расад, фикри худро ба донишомӯзон расонда тавонад «ман» - и худро пойбарчо эълон карда бошад [4, с. 109]. Дар бораи мақоми омӯзгор муҳтарам Эмомали Раҳмон борҳо дар пайёмҳои худ таъкид намудаанд: «Агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеҷ гоҳ ва бо ягон восита сифати таълиму тарбияро беҳтар карда наметавонем» [1, с. 294]. Бояд зикр намуд, ки фаъолияти омӯзгорӣ пурмашаққат, пурифтихор ва дар айни замон касби пурмуъулят аст.

Дар ин роҳи пурмашаққат ва масъулиятнок устодон бо мушкilotи зарурияти инсондӯстӣ дар раванди педагогӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Фаъолияти омӯзгор бояд дар ташаккули шахсияти донишҷӯён, дар роҳи расидан ба сатҳи баланди шаъну шарафи инсонӣ, ҳавасмандии он дар раванди таълим назаррас бошад. «Барои устод муҳимтарин фаъолият ин кӯмак расонидан ба донишҷӯён дар ташаккули фаҳмиши ҳолатҳои мебошад, ки эҳтиром ва тавачҷуҳ нисбати инсон бештар аз рафтор ва кирдори ӯ вобаста аст» [3, с. 101]. Таҷрибаи кори омӯзгор бо донишҷӯён нишон медиҳад, ки ин фаъолият вақти зиёдро талаб намуда, сабр ва муносибати хубу хайрхоҳонаи устод нисбати донишҷӯро нишон медиҳад. Омӯзгор бояд кӯшиш намояд, то донишҷӯёнро дарк намояд, яъне донишу малака ва хоҳиши онҳоро чиддӣ ба назар гирад. Муносибати хуб бо донишҷӯён метавонад эҳтироми онҳоро нисбат ба омӯзгор зиёд намояд. Омӯзгор бояд дорои хислатҳои хуб ба монанди инсондӯстӣ, ҳурмату иззат, табассум, саҳтгирӣ, худдорӣ ва хоксорӣ, ҳассосӣ, самимият ва зиракӣ бошад. Ба омӯзгори асил муҳим аст, саъйу кӯшиш намояд, то ин ки, дорои хислатҳои зикргардида бошад. Ӯ мавқеи байни донишҷӯ ва донишгоҳро ишғол намуда арзишҳои маънавии наслҳои гузашта ва муосирро барраси менамояд. Ин арзишҳо, дониш ва меъёрҳои ахлоқиву тарбиявӣ тариқи хислатҳои шахсии омӯзгор то ба донишомӯзон мерасад. Омӯзгор на фақат ба таълиму тарбия сару кор дорад, инчунин бо воситаи хислатҳои намунавии худ метавонад ба инкишофи шахсии донишҷӯ дар раванди таълим таъсири мусбат расонад, дар назди онҳо ҳамчун намунаи хуби рафтору кирдори инсонӣ шуда тавонад.

Барои донишҷӯ, дониш бе муаллим вучуд надорад, танҳо тавассути муҳаббат ва эҳтиром ба устоди худ, донишҷӯ ба олами дониш ворид мешавад, арзишҳои ахлоқии ҷомеаро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, муаллим ҳамеша барои донишомӯзони синни хурд, яъне синни мактабӣ нуфуз ва эҳтироми зиёдеро доро мебошад. Ҳисси қадршиносӣ, шаъну шараф, ҳурмату иззат, қадри озодии шахс тавассути сармоягузори намудани маънавиёт ба даст оварда мешавад. Аз ин хотир устод ҳамеша барои ба муваффақиятҳо ноил гаштан кӯшиш менамояд.

Сухомлинский. В. А таълим медиҳад, ки муаллим ё ин ки мураббӣ бояд ҳар як шогирди худро шиносад, дарк намояд, олами мураккаби маънавии ӯро таъмин намояд ва дар айни замон – дахлнопазирии ӯро ҳифз номояд. Шахс танҳо дар сурати эҳтироми шаъну эътибори шахси дигар метавонад барои худ эҳтиром пайдо кунад. Дар муносибатҳои инсонӣ, аз зиёд кардани тавачҷуҳ ба худ ва бетафовутӣ нисбат ба дигарон бади бузургтаре нест [4].

Нависанда ва мутафаккири бузурги рус Лев Николаевич Толстой дар касби омӯзгорӣ пеш аз ҳама принсипи гуманистиро медид, ки ифодаи муҳаббати хонандагонро пайдо намояд. "Агар муаллим танҳо меҳр ба фаъолияти худ дошта бошад, - навиштааст Толстой, - вай муаллими хуб хоҳад буд. Агар муаллим танҳо ба шогирди худ мисли падар ё модар меҳру муҳаббат дошта бошад, вай аз муаллиме, ки ҳама китобҳоро мутолиа намудааст, вале меҳру муҳаббат нисбат ба фаъолияти худ ва нисбат ба донишҷӯ надорад, беҳтар хоҳад буд, ва агар муаллим меҳру муҳаббат ба қору фаъолияти худ, инчунин меҳр ба шогирди худ дошта бошад, пас ӯ муаллими комил аст" [5, с. 292]

Мансубияти шахс ба касби муайянкардааш дар хусусиятҳои фаъолият ва тарзи тафаккури ӯ зоҳир мешавад. Тибқи таснифоти пешниҳодкардаи Э.А. Климов, касби омӯзгорӣ

ба гурӯҳи касбҳо тааллуқ дорад, ки мавзӯи омӯзиш ва тадқиқоти он шахси дигар аст. Омӯзгорӣ фаъолияти пуршараф буда, аз касбҳои дигар, пеш аз ҳама, бо тарзи фикрронӣ ва тафаккури худ, ҳисси баланди вазифа ва масъулият фарқ мекунад [2, с. 4]. Маром ва мақсади асосии касби омӯзгорӣ муносибат бо одамон мебошад. Ҳар як омӯзгор бояд фаъолияти донишҷӯёнро хуб донад ва дарк намояд. Хусусияти хоси касби омӯзгорӣ инсонпарварона, дастачамъона ва эҷодкориро талаб менамояд. Вожаи муаллим-гуманист на танҳо ба идеалҳои демократӣ ва рисолати олии касби худ боварӣ дорад, балки бо фаъолияти худ метавонад арзишҳои инсонӣ ва инсондӯстиро дар раванди таълим баланд бардорад. Аз ин рӯ, самти гуманистӣ дар касби омӯзгорӣ, махсусан дар замони мо хеле муҳим аст.

Бояд зикр намуд, ки гуманизм, фаҳмиши шахсро ҳамчун арзиши олии ҷомеа, боварӣ ба имкониятҳои номаҳдуди ӯ, қобилияти ӯ барои такмили худ, эҳтироми шаъну шарафи шахсро пешбинӣ мекунад ва ба вай озодии интихоб медиҳад. Дар ҳамаи соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ шахсиятҳои алоҳида ва дорои донишу малака лозиманд. Шахсиятро чӣ гуна бояд тарбия кард, чӣ бояд кард барои ба даст овардани натиҷаи беҳтарин ва инчунин барои тарбияи шахрвандони арзандаи Ватан? Шахсияти донишҷӯро танҳо таҷрибаи пурмахсули омӯзгор метавонад тарбия намояд. Саволе ба миён меояд ки, Омӯзгор кист? Омӯзгори донишгоҳи олий на фақат шахсест, ки дарс мегуяд, ӯ инчунин намунаи шахси бомаърифат дар ҷомеа [7, с. 169]. Ӯ равшангар, мураббӣ, эътирофгар ва инчунин дӯст аст. Ӯ идеалест, ки руҳи ҷавононро тарбия ва мустаҳкам мекунад, онро ба сӯи ҳадафҳои баланд мерасонад. Бояд қайд кард, ки омӯзгори муосир бояд босалоҳият, рақобатпазир, сайёр бошад, ба истеъдоди педагогии худ, асосан ба педагогикаи инсондӯстона боварӣ дошта бошад. Мактаби идеалии башардӯстона як ҷомеаи омӯзгорӣ аст ва донишҷӯён дар он созандагони ҳаёти худ ҳастанд. Омӯзгор ба принципҳои якпорчагӣ, ваҳдат ва ҳамоҳангии ҳаёти донишҷӯ кӯшиш намояд. «Ғамоми ҷараёни таълим бояд тавре танзим карда шавад, ки он ба ҳадафҳои гузоштаи донишҷӯ мувофиқат намояд [6, с. 203]. Албатта ҳамаи ин вобаста аст ба салоҳият, инсондӯстӣ ва рақобатпазирии омӯзгор. Инчунин бояд қайд кард, ки танҳо дар шароити истифода аз педагогикаи инсондӯстона ва принципҳои асосии он ба монанди сабр, муҳаббати эҷодкорӣ ва ҳамкорӣ мақсади асосӣ тадбиқ хоҳад шуд.

Ҳамин тавр гуманизм ё гуманизатсия раванди таълим буда, бояд онро ҳамчун усули муҳим ба муқобили педагогикаи нуфузгарой, яъне фишори педагогӣ ба шахс, ки имконияти барқарор кардани муносибатҳои муътадили инсониро дар байни омӯзгор ва донишҷӯ инкор менамояд, истифода шавад. Истифода аз усули гуманизатсия имкон медиҳад ба озодии шахсӣ ва фаъолияти донишҷӯ бо омӯзгор таъсири мусбат расонад. Аз ин рӯ, гуманизатсия кардани раванди таълим маъноӣ фароҳам овардани шароитро дорад, ки дар он донишҷӯ таҳсилро ҷиддӣ қабул менамояд, метавонад аз имконоти худ пурра истифода барад, на ин ки иштирокчиҳои корҳои тарбиявӣ ё мушоҳидакунандаи ҳаёти босуръат, балки бевости дар ин раванд таъсир расонда тавонад. Педагогикаи инсондӯстӣ кӯмак мерасонад, то илмомӯз ба донишгоҳ мутобиқ шавад, инчунин муҳити руҳӣ ва равонии донишҷӯ беҳтар шавад. Вазифаи омӯзгор ҳаракат додани таҳсилоти шахсӣ дар раванди таълиму тарбия, шахс бояд ҳамчун симои ҷолиб худро муаррифӣ карда тавонад. Барои ин омӯзгор ҳаракатдиҳандаи тафаккури шахс дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ба ҳисоб меравад.

Литература

1. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - назариявии ДДХБСТ- Хучанд: «Ношир», 2019.
2. Психология профессионального самоопределения: учеб. Пособия для студ. высш. учеб. заведений / Е.А.Климов – 4-е изд., стер. - М.: Изд. Центр «Академия», 2010.-304с.
3. Страйк и Солтис (Strike, K. A. & Soltis, J. F). (2004). *The Ethics of Teaching*. New York: Columbia. 195. -148с.
4. Сухомлинский В. А. «Не только разумом, но и сердцем». Сборник статей и фрагментов из работ. М.: Молодая гвардия, 2009 г.-287с.
5. Толстой, Л. н. Педагогические сочинения - Л. н. Педагогические сочинения / Л. н. Толстой. – м.: Педагогика, 1989.-542с.
6. Чувашев И. В., Очерки по истории дошкольного воспитания в России (до Великой Октябрьской социалистической революции) / И.В. Чувашев. – М., 1955.-371с.
7. Ярмольчик. Е.А Гуманизм учителя как условие результативности духовно–нравственного воспитания, Полесский государственный университет, 2017. – С. 168-173

МАҒҲУМИ ИНСОНДҶҶСТӢ (ГУМАНИЗМ) ДАР ҒАӢОЛИЯТИ ОМУӢЗГОР ВА РАВАНДИ ТАӢЛИМУ ТАРБИЯ

Дар мақолаи мазкур сухан оиди тарбия ва нақши инсондҷҶстӢ меравад, он ҳамчун омили муҳими муносибати донишҷӯён ба таълиму тарбия мебошад. Бо назардошти хусусиятҳои инсондҷҶстӢ ва муносибати хайрхоҳонаи инсон, метавон мушоҳида намуд, ки тафсири он дар осори бисёре аз омуӢзгорон муҳимтарин шартӣ баланд бардоштани савияи дониши донишҷӯён дар донишгоҳ нишон дода шудааст. Мақтаби идеалии инсондҷҶстона ҷомеаи педагогӣ мебошад, ки дар он донишҷӯён ҳаёти худро эҷод мекунад. Муаллим дар ҳаёти донишҷӯӣ ба принципҳои ягонагӣ ва ҳамоҳангӣ саъй мекунад. Аз ин рӯ, вазифаи омуӢзгор аз он иборат аст, ки дар раванди таълим бо назардошти асосҳои инсондҷҶстӣ тарбия намояд. Муаллим муҳарриқи тафаккури фардӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон мебошад.

Калидвожаҳо: инсондҷҶстӣ, тарбия, муаллим, шахс, муносибат, таълим, рушд, эҳтиром, ғаӢолият, донишҷӯ

КОНЦЕПТ ГУМАНИЗМ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ И В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье речь идёт об образовании и роль гуманизма, которое является важным фактором. Рассматривая гуманизм, можно наблюдать, что его трактовка в трудах многих педагогов показывается как важнейшим условиям для улучшения уровня знания учащихся в университете. Идеальная гуманная школа - это педагогическое сообщество, в котором учащиеся сами творят свою жизнь. Педагог стремится к принципам единства, гармонии в студенческой жизни. Поэтому задача учителя является воспитание в процесс обучения, принимая во внимания гуманистические основы. Учитель является двигателем индивидуального мышления в различных сферах жизни человека.

Ключевые слова: Гуманизм, сфера образования, учитель, человек, отношения, воспитания, развития, уважения, деятельность, студент

THE CONCEPT OF HUMANISM ACCORDING TEACHER'S ACTIVITY AND IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article deals with education and the role of humanism, which is an important factor. Considering humanism, one can observe that its interpretation in the works of many teachers is shown as the most important conditions for improving the level of knowledge of students at the university. An ideal school is a teaching community in which students create their own lives. The teacher strives for the principles of unity, harmony in student life. Therefore, the teacher's task is to educate in the

learning process, taking into account the humanistic foundations. The teacher is the engine of individual thinking in various spheres of human life.

Keywords: Humanism, education, teacher, person, relationships, upbringing, development, respect, activity, student.

Дар бораи муаллиф:

Гиёсов Фаридун Нуриддинович – номзади илмҳои фалсафа, мудири кафедраи забони олмони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, тел: +992 93 744 00 09, email: faridun80@hotmail.com

Об авторе:

Гиёсов Фаридун Нуриддинович – кандидат философских наук, заведующий кафедрой немецкого языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Аини, телефон: +992 93 744 00 09, электронная почта: Faridun80@hotmail.com

About the author:

Giyasov Faridun Nuriddinovich - Candidate of Philosophy, Head of the Department of German Language of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, phone: +992 93 744 00 09, email: faridun80@hotmail.com

**ВАЗЪИ ИЧТИМОЙ-СИЁСИИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ АСРИ XX ДАР ТАШАККУЛИ АФКОРИ
ОЗОДАНДЕШӢ ВА ҶАРАӢНӢОИ НАВИ ФАРӢАНГӢ**

Ҷураев К. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Вазъи иҷтимоӣ-сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ташаккули афкори озодандешӣ ва пайдоиши ҷараёнҳои нави фарҳангӣ аз нигоҳи мутафаккирони гуногун арзёбӣ гардида, ҳар як донишманд андешаҳои худро дар осорашон ба таври ҷашмас таҳлил намудаанд. Дар омӯзиши ин давра нақши файласуфон, таърихшиносон ва шарқшиносон назарас аст.

Академик Б. Гафуров дар асари худ «Тоҷикон» вазъияти иҷтимоӣ - сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-ро хеле хуб нишон дода, аз нигоҳи мантиқӣ санҷидашуда, онро илман асоснок кардааст ва дар ҳамон давра вазъи иҷтимоӣ сиёсиро нуктасанҷона баҳо додааст [3, с.27-35].

Профессор М. Гаффарова ҳам дар осори хеш оиди вазъи иҷтимоӣ - сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ташаккули афкори озодандешӣ ва ҷараёнҳои нави фарҳангӣ-сиёсиро ба риштаи таҳлил кашида, оиди рушди бемайлони илм дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихи фалсафа бисобиқа арзёби менамояд. Муҳаққиқ он давраро таҳқиқ намуда, вазъияти ҳамон давраро чунин шарҳ медиҳад: “Нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX замони мураккабу пуртуғён ва пур аз зиддиятҳову дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ маънаӣ мебошад”.

Бухрони сохти капиталистӣ. Инқилоби Октябр, рушди илм, баҳусус табиатшиносӣ, инкишофи инқилоби илмӣ-техникӣ, аз як сӯ ва устувор гаштани муносибатҳои иқтисодӣ сиёсии мамлакатҳои сармоядорӣ Аврупо дар нимаи дуюми асри XX ва фаро гирифтани бухрони иқтисодӣ сиёсӣ дар мамлакатҳои сотсиалистӣ, аз сӯи дигар – чунин аст, моҳияти асри XX. Дар заминаи ҳамин дигаргуниҳо дар фалсафа идеяи равандҳои нав, сарҷашмаҳои нави эҷодӣ, инчунин партовҳои догматизм ва дигар ақоидҳои ба ҳам мухталиф мушоҳида карда мешаванд. Дуршавӣ аз классика, ивазшавии принципҳо, аз нав баҳо додан ба арзишҳо, танқиди парастии хирад ба амал меояд.

Пайдо шудани равандҳои прогрессивӣ, инсонпарварӣ, бедоршавии афкори ҷамъиятии Осиеи Миёна, баҳусус, маорифпарварӣ, афзудани тавачҷух ба ҳазинаи фалсафаи ниёгон боиси диққати хос мебошад.

Идеяҳои инсондӯстӣ маърифатпарварӣ ҳам дар Аврупо ва ҳам дар Осиеи решаҳои амиқ доранд. Устодони бузурги каломӣ бадеъ, мутафаккирони тоҷику форс Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Ибни Сино, Муҳаммад Ғазалӣ, Саъдии Шерозӣ, Носири Хусрав, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон омӯхтани илм, рушди маориф ва инсондӯстӣ тарғиб кардаанд.

Анъанаҳои инсонпарварӣ маорифпарварӣ мутафаккирони гузашта, аз як тараф, сатҳи пасти инкишофи иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳокимияти мутлақӣ амиру хон, тамоми аҳли ҳокимон, аз тарафи дигар, заминаи пайдоиши ҷунбишҳои маорифпарварӣ гардидаанд. Дар ин ҳаракат мутафаккирони озодандешӣ замони Аҳмади Дониш, Ҷамолиддин Афғонӣ, Шамсиддин Шохин, Раҳматулло Возех, Тошхуҷаи Асирӣ, Саид Аҳмад Сидиқӣ, Садриддин Айни ва пайравони онҳо нақши калон бозидаанд. Яке аз роҳҳои барҳам додани ақибмонӣ ҷамъиятро онҳо дар ислоҳоти арқони соҳаи фарҳангӣ маориф, бедор намудани худшиносии миллии мардум, аз навсозии сохти сиёсӣ меидаанд.

Яке аз поягузори ҳаракати маорифпарварӣ дар Осиеи Миёна Аҳмади Дониш ба ҳисоб меравад. Манбаи бевоситаи идеяҳои маорифпарварӣ, тасаввуроти ӯ аз саёхаташ, ба Русия ва вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии Осиеи Миёна, баҳусус аморати Бухоро мегардад.

Аҳмади Дониш яке аз роҳҳои дигаргунсозии ҷомеаро дар маърифатнокшавии амиру ҳокимон, нест кардани зулм ва ислоҳоти ислом медонист. Ислоҳоте, ки ӯ пешниҳод мекард, хислати гуманистӣ-инсонпарварӣ дошт. Масъалаи инсон дар маркази фалсафаи иҷтимоию сиёсӣ ӯ меистод ва ин таълимоти ӯ нисбат ба анъанаҳои классикӣ бештар хислати прогрессивию навин доштанд.

Андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш дар асарҳои «Наводир ул-вақоъ» ва «Васоёти фарзандон ва баёни ҳақиқати касбҳои пешаҳо» баён шудаанд. Дар ин асарҳо А. Дониш роҳҳои азнавсозии ҷамъиятро ба воситаи идеалҳои озодӣ, баробарӣ, бародарӣ, муттаҳидӣ ва идеалҳои, ки ҳанӯз дар асрҳои XVII-XVIII дар Аврупо пайдо шуда буданд (ҳимояи адолати иҷтимоӣ, рушди илму маориф, қадру қимати инсонӣ) тарғиб менамояд [1, с.184].

Файласуфи тоҷик Ш. Абдуллозода дар асари хеш «Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ» дар муайян намудани хусусиятҳои озодфикрӣ ва озодандешии охири асри XIX халқи тоҷик, таҳқиқи ҳамаҷаҳади ва амиқи афкори андешаҳои иҷтимоию фалсафии Аҳмади Дониш, чун бузургтарин симои маорифпарварӣ ва озодфикрии ин давра дорои аҳаммияти ҷаволида мебошад.

Ҳамчунон, ки равшанфикрон ва муслиҳони номбурда, дар кишварҳои Шарқи исломӣ мардуми мусулмонро аз ҳоби ғафлати асримиёнагӣ бедор карда, дар қалбҳои фарсуда ва қараху берӯи онҳо ҳуни тозаву ҷӯшон ва рӯи озодихоҳӣ ва тараққиҳоҳӣ ташвиқ намудаанд. Аҳмади Дониш низ чунин нақши ҳақимонае барои мардуми мусулмони Осиёи Миёна, алалхусус, тоҷикон ва узбекон бозидааст. Дар симо ва шахсияти ӯ ҳамчун равшанфикрони воқеӣ кишварҳои Шарқи исломӣ дар ҳамаҷаҳади вақт ҳақиқати маорифпарвариро равшанфикрӣ дар вақти ноғусастани зоҳир мешавад.

Аҳмади Дониш ба ҳубӣ мефаҳмад, ки шароити соғир барои густариши бомуваффақияти маориф ва илм пеш аз ҳама тағйир ва таҷдиди шуури динии мардум мебошад. Ин кор танҳо бо роҳи истифода аз суннатҳо ва анъанаҳои озодфикрии гузаштагон, дар заминаи арзишҳои маданияти фарҳангӣ ва маърифатӣ миллӣ ва муборизаи беамон ба муқобили бидъатҳо, ҳуруфот ва тақлид имконпазир буд. Тамаддун ва фарҳанги аврупоӣ ва муваффақиятҳои илмӣ техникаи он, ки яке аз омилҳои асосии барангезандаи маорифпарвариро равшанфикрӣ буд, мебоист ба мардум на ҳамчун арзишҳои бегонаи воридотӣ, балки ҳамчун сарвати арзишҳои худ ба фаромушӣ супоридашуда, муаррифӣ гардад. [9, с.152-153].

Дарвоқеъ, он зербинои мустаҳаками илму тамаддун, ки асрҳои тӯлонӣ, он замонҳо, ки Бухоро дар сари чорраҳаи тамаддуни ҷаҳонӣ қарор дошт, поягузори шуда буд, ҳарчанд биноҳояшон дар асари инқироз ва ҷангҳои дохилии истилои хориҷӣ ва ҷаҳолати худқом ҳароб гардида буданд, ҳанӯз осору зербиноаш пойбарҷо буд. Маҳз рӯи ҳамаҷаҳади зербинои таърихӣ-фарҳангӣ ҳаракати маорифпарварӣ ва озодфикрӣ тибқи қонуни виросат бунёд мегардид ва мебоист қиммати вақти маданияти фарҳангиро ҳифз кард.

Маълум аст, ки вобаста аз шароити муайяни таърихӣ ин ё он масъалаи фалсафӣ ба мадди аввал қашида мешавад. Дар як замон мебинем, масъалаҳои онтологӣ ё гносеологӣ ё мафҳумӣ ҳақӣ ва маърифатӣ он, дар давраи дигар масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ ба сарҳати масоили фалсафӣ қарор гирифта, мавриди баррасиву таҳқиқи мутафаккирон мегарданд. Агар аз ин нуқтаи назар, ба таърихи афкори иҷтимоию фалсафии мардуми Шарқ дар доираи фарҳанг ва фалсафаи исломӣ нигарем, метавон дид, ки вобаста ба вазъияти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва таърихӣ дар як давра ақлгарой, дар як давра улуми ақлӣ, дар давраи дигар нақлӣ ривоч ёфтааст.

Масалан дар асрҳои VIII-X ба тадриҷ зимни шиносӣ бо фалсафа ва афкори иҷтимоии кишварҳои фатҳшуда, алалхусус бо тамаддуни эронӣ ва фалсафаи юнонӣ ва мусоидату суботи нисбии вазъи иҷтимоию сиёсӣ, ривочи озодии ақида, тамоюли ақлгарой ва ҳатто илҳод дар илоҳиёт ва фалсафа мушоҳида мешавад. Пайдоиши муътазила ва ашария дар вучуди чунин таҳаввул мебошад. Вале баъдтар ҳамзамон бо инқирози ҳилофати исломӣ, ҳуҷуми муғул ва ҳокимияти амиру хонҳои турк ботингарой ва тасаввуфу суфигарӣ, бар ивази таназзули ақлгарой (ратсионализм) раванҷ пайдо мекунад. Дар илоҳиёт масъалаи асосӣ масъалаи шинохти ақлоии Худо, сифоти ӯ, таносуби адли илоҳӣ, қазову қадар ва ғайра, дар фалсафа

масъалаи қадим ва ҳудуси олам, вочиб-ул-вучуд ва мумкин-ул-вучуд, ҳаюлло ва зот мабдаъ ва маод ва як зумра масоили мантиқӣ ва аклии дигар мавриди баҳс буданд. Дар марҳилаи дуҷум бошад, муносибати Худо ва инсон гуманизми абстрактӣ, ваҳдати вучуд, масъалаҳои ахлоқӣ ва равшаншиносӣ ва ғайра ҷойи асосиро ишғол мекардаанд.

Танҳо дар давраи нав (аз асри XIX ва баъд) дар илоҳиёт тамоилоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва дар ҳамин замина масъалаи гуманизми амалӣ дар маркази баррасиҳо қарор мегирад. Албатта ин маънии онро надорад, ки ин масоил дар гузашта низ аз масоили мавриди хос набуданд. Дар гузашта низ ин масоил дар ҳаракатҳои иҷтимоӣ ҷой доштаанд, вале дар ин давра ба марказ қарор мегиранд. Аз ин рӯ, ҷавҳари тамоми ҳаракатҳои маорифпарварии он давраро масъалаи инсонгароӣ-гуманизм, адолати иҷтимоӣ ва некбинӣ, боварӣ ба нури ақл ва имконоти илму маърифат ташкил мекунад.

Афкори иҷтимоӣ-фалсафии Аҳмади Дониш бо ормонҳои сиёсӣ идеалҳои иҷтимоӣ вай зич алоқаманданд. Аз ин рӯ, дар фалсафаи ӯ, ки дар қолиби насри бадеӣ ва дидактикӣ баён шудааст, аксар масъалаи инсон ва инсоният, танқиди сохти иҷтимоӣ-сиёсии аморати Бухоро, танқиди хурофот ва шакли идеалогияи ҳукумрони динӣ, таҳзиби ахлоқ ва ислоҳи шуури динии омма, ҳулоса бештар масъалаҳои ҳикмати амалӣ ҷиҳати бозсозии ҷомеаи ақибмондаи Осиёи Миёна ба миён гузошта шудааст [2, с.130-131].

Ҳоло бояд муайян кард, ки озодфикрӣ дар кадом шаклҳо зоҳир мешавад ва хусусиятҳои онҳо аз ҷиҳати иборат аст. Дар маънои васеъ зери мафҳуми озодфикрӣ баъзе муҳаққиқон тамоми маданияти маънавии тараққиқоҳро дохил кардаанд. Аз ҷумла, материализм (дар шаклҳои гуногуни ошқору ниҳонаш, ҷун: иантеизм, деизм ва атеизм) бидъат ва ратсионализми фалсафӣ ва ниҳоят ҳама гуна падидаҳои вобаста ба танқиди дин.

Озодфикрӣ дар мамолики шарқи ба истилоҳ исломӣ дар асрҳои миёна нисбат ба Ғарб бештар зухур намуда, нисбатан озодтар амал мекардааст. Шаклҳои асосии зоҳиршавии озодфикрӣ дар мамолики Шарқи исломӣ шаклҳои (скептесизм), ваҳдати вучуд (пантеизм), танқиди руҳоният (шартан метавон антиклерикализм номид) ва ғайра буда, муҳтавои онро танқиди таълимоти ислом дар бораи тақдир қисмат, идеяи худо, зиддиятҳои мантиқии китобҳои муқаддас ва доғмаҳои динӣ, танқиди маросимҳои динӣ, тарғиби ратсионализм ва гуманизм ташкил мекард. Бо вучуди ин бояд гуфт, ки ба истиснои илҳод ва зиндиқа) озодфикрӣ дар асрҳои миёна ҳамчун озодфикри асри XVIII франсавӣ ва англисӣ ба инқори зарурати вучуди дин дар ҷомеаи башарӣ нарасида буд.

Дар асрҳои XVIII-XIX метавон гуфт, ки баъзе анъанаҳои озодфикрии гузашта ҷун ваҳдати вучуд, шаклҳои ва ғайра суст мешавад. Вале дар ин давра, алаҳхусус дар нимаи дуҷуми асри XIX тамоилҳои тозаи сифатан нава дар афкори иҷтимоӣ мардуми Шарқ ба вучуд меояд, ки ба худ номи ҳаракати ислоҳ ва маорифпарварӣ (ё худ равшанфикрӣ)-ро мегирад.

Хусусияти фарқкунандаи ин ду падидаи идеологии давраи инқирози феодализм ва гузариш ба капитализм пеш аз ҳама дар он аст, ки муҳтавои онро аксаран масоили иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданият фарҳангӣ ташкил мекарданд. Агар намоёндагони озодфикрии гузашта умдатан рӯйи масъалаҳои хусусияти абстракцидошта баҳсу ҷадал мекардаанд, мутафаккирони давраи нав масъалаҳои амалии ҳаётро ба миён гузоштаанд.

Аз проблемаҳои муҳими фалсафии ин давра ратсионализм ва гуманизм, аз проблемаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ бошад, масъалаи пайдо кардани роҳҳои тараққиёти илмӣ-техникӣ, пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар ниҳоят ҷорачӯйӣ ҷиҳати ҳалосӣ аз доми мустамликадорӣ ба шумор мерафт.

Хусусияти дигари озодфикрии ин давра боз дар он аст, ки ниҳоят афкори иҷтимоӣ-сиёсии Шарқ аз низо, гушанишинии ҷанд қарни охир берун омада, бо нигоҳи тоза ба олами атроф, маҳсусан ба Ғарб нигарист. Иқтибос ва пайравӣ бо олами Ғарб наздикшавӣ бо он тамоюли асосии ин давра мебошад, ки натиҷаи саршор гардидани Шарқ аз сарчашмаҳои маданият фарҳангии тозаву сифатан нава буд. Вале ин падидаҳои нав бо мушкилӣ ба доираи васеъ роҳ меёфтаанд, сади роҳ ҳамон вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданият маънавие буданд, ки дар қисматҳои боло зикр кардем. Афкори иҷтимоӣ-фалсафии нав, ҷаҳонбинии дунёгарав,

хаётдӯст, созанда дар муборизаи шадид бо ҷаҳонбинии дунӣёинкорӣ, хаётбесорӣ, дарवेशиву суфигарӣ ба худ роҳ меёфт.

Ҷанӯз дар шуур ва психологияи аксарияти оммаи халқ ҳамон руҳияи асрҳои аср талқиншудаи дарवेशмаобӣ, сӯфимаобӣ ҳуқумрон буд. Хурофоти динӣ, дар чунин шароити чун тори анкабут тамоми соҳаи зиндагии мардумро шуури камтарин нури рушноӣ ворид кунад, мебоист аз тариқи равзанае боз кардан дар гунбодии ҷаҳонбинии хурофоти ба ном “исломӣ” иқдом кунад. Яъне аз тариқи навсозии ҷаҳонбинии суннатии динӣ, танқиди исломи қарахти расмӣ ва хурофотӣ корро сар кардан лозим буд.

Ин аст, ки мо дар осори маорифпарварони тоҷик пеш аз ҳама дар осори Аҳмади Дониш тарғиби ғояҳои идеалҳои навро бо роҳи навсозӣ ва ислоҳи ислом мушоҳида мекунем [3, с.53-56].

Яке аз ҷараёнҳои нави фарҳангӣ, ин маорифпарварӣ буд, ки бо роҳи маърифатнок намудани ҷомеа мехостанд, аз дастовардҳои муҳимми ҷомеа боҳабар бошанд.

Дар асри XIX ҷараёни маорифпарварӣ ба вучуд омад. Ба он матафаккири барҷастаи халқи тоҷик олим, файласуф, нависанда, рассом, таърихшинос, нучумдон ва архитектор Аҳмади Дониш (1827-1897) ба шумор меравад. Ақидаҳои А. Дониш дар асарҳои «Номус-ал-аъзам», «Мунтахаб-ал-Аҳком», «Наводир-ул-вақоъ», «Рисолаи мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони амирони манғит» ба шумор мераванд. Маорифпарварони дигар Ш. Шохин, Возеҳ Бухорӣ, Савдо ва ғайра буданд. Вале маорифпарварон ба мақсади худ ноил нагардидаанд. Ҷамин тавр Осӣи Марказӣ ба сарзамини Русия ҳамроҳ карда шуд.

Маорифпарварӣ ин ҷараёни маърифатӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ буда, алайҳи идеологияи ҳукмрони давр баромад карда, ҳадафаш табиғ, паҳнкунии андешаҳои навҷӯёна ва афкори пешқадамона мебошад. Кӯшишаш тағйир додани ҷомеа бо воситаи ғояҳои сиёсӣ, маърифатӣ, шабех ба озодӣ, баробарӣ, ҳамдилӣ, ягонагӣ, риояи адолати иҷтимоӣ, инкишофи илму маориф ва арҷгузорӣ ба арзишҳои инсонӣ мебошад. Маҳз бо идеалҳои сиёсӣ маърифатии худ, аз қабилӣ: озодӣ, баробарӣ, дӯстӣ, тифоқӣ, барқарорӣ ва риояи адолати иҷтимоӣ, рушди илму маърифат мехост дигаргунсозиву навҷӯйхоро дар ҷомеа амалӣ намояд.

Фалсафаи ислоҳоти иҷтимоӣ-маорифпарварии Аҳмади Дониш моҳиятан дунявӣ аст. Аз ин рӯ, дар таълимоташ ба масъалаҳои таълиму тарбия, худшиносӣ, камолоти инсон, касбзхудкунӣ тавачҷуҳи хоса медиҳад. Ба ин хотир, фалсафаи иҷтимоӣ-маорифпарварии Аҳмади Дониш берун аз анаҳои таърихӣ фалсафии классикон шакл нагирифтааст. Балки сарчашмаи асосии шаклгирии ҷаҳонбинияш арзиш ва мероси классикон аст. Таҳқиқи воқеии асарҳои ӯ нишон медиҳад, ки дар навбати аввал маорифпарвар баҳри нишон додани тарз ва усулҳои идораи давлатӣ, роҳҳои барқароргардии ҷомеа, ороиштагии мардум, масъалаи адолати иҷтимоӣ, маърифатнок кардани мардум, ҷобачогузори кадрҳо, таъсиси машваратхона, масъалаи бунёди хазинаи давлатӣ, таъсиси фонди нафақа, ёрдампулӣ ба шахсони ғайри қобили меҳнат ва амсоли инҳо таъба ба анъанаҳои классикон мекунад [7, с.56-59].

Баъдан Аҳмади Дониш бо вучуди идома додани анъанаи классикон дар таърихи афкори иҷтимоӣ-сиёсӣ мардумони Осӣи Миёна, хусусан мардуми тоҷик як қадаме пеш гузошта, бунёдгузори равияи маорифпарварӣ гардид.

Ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маорифпарваронаи намояндагони чунбиши ҷадидия баъди мутолиаи асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоъ», ки дар тафаккури онҳо инқилоби фикриро ба вучуд оварда, нигоҳашонро нисбат ба амиру вазир, муллоу мударрисони мадраса ва зиндагонии онрӯзаи қомилан тағйир дод, ташаккул ёфтааст. Масалан, агар Садриддин Айни то ин давра байти Бедил: «Зиндагӣ бар гардан афтадаст, Бедил чора чист? Шод бояд зистан, ношод бояд зистан»-ро барои тасаллияти рӯҳу равони хеш шиор карда бошад, минбаъд бо таъсири ақидаҳои Аҳмади Дониш андешаи худро тағйир дода, қайд мекунад, ки «ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст, модом ки ман ислоҳ карда наметавонам, аз вай нафрат кардан зарур аст» [10, с.40-45].

Устод Айни дар бораи арзиши асар ва шахсияти Аҳмади Дониш дар китоби «Таърихи инқилоби Бухоро»-и худ чунин менависад: «Ман китобро (Наводир-ул-вақоъ. – Ҷ.К.) хонда

баромадам ва аз он лаззати зиёд гирифтаам ва такрор хондам. Баъд аз ин фаҳмидам, ки чаро Аҳмад-махдумро кофир мегуфтанд. Ў дар ин китоб муллоҳои расмиро бераҳмона танқид карда, фасоди байни умаро ва уламоро кушода, нуқсонҳои усулҳои дарс, беарзиш ва нодаркор будани аксари барномаҳои таълимии мадрасаро нотарсона навишта будааст. Баъд аз ин, кӣ будани Аҳмад-махдумро шинохтаам ва назарам ба муллоҳо ва ба дарсҳои мехондагиам дигар шуд. Хулоса, дар сояи мутолиаи ин китоб дар фикрам тағйироте пайдо шуд».[6, с.34-35].

Аз ин навиштаҷоти Айнӣ баръало маълум мегардад, ки маҳз ақидаҳои озодфикрона, маорифпарварона ва ислоҳотчӯёнаи Аҳмади Дониш тафаккури маорифпарварони насли дуюми тоҷикро нисбат ба вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии аморати Бухоро дигаргун кард. Чунин сифатҳоро ба назар гирифта, вай Аҳмади Донишро «Ситораи сахаргоҳӣ дар уфуқи тираи Бухоро»-и амирӣ меномад. Аз тарафи дигар, асари номбурдаи Дониш назари ҷадидонро вобаста ба муносибатҳои байнихамдигарии табақаи руҳониён ё худ «аҳли қалам», тарзи маърифатнокӣ ва сатҳи дониши динии онҳо, таассуб, низоми таълим дар мактабу мадорис, тархрезии барномаҳои таълимӣ, ҳамзамон вазъи зисти шогирдон дар хучраҳои мадорисро қуллан тағйир дод [8, с.34-35].

Пеш аз таҳқиқи масъалаи мазкур бояд ба як нуқта аҳамият дод, ки худҳоҳӣ ва рақобати доимии мударрисон аз охири садаи XVI, дар замони мударисии Мавлавӣ Мирзоҷон шуруъ шуд. Бо тавсияи ӯ дарсҳои ҳадису тафсир кам гардида, баъди вафоташ аз тарафи шогирдон ва пайравон ин дарсҳоро тамоман аз барномаҳои таълимӣ бароварда шуданд. Яъне, дар мадрасаҳо талабаҳо 18-20 сол ба омӯзиши дебоча ва хутбаю «Шарҳи мулло» - ҳошияи Қутбӣ, шарҳи ақоиди Насафӣ, таҳзиб, ҳикмат ва ғайра машғул мешуданд. Ҳисоб, ҳандаса, таърих, тиб ва амсоли инҳо барин илмҳои дунявӣ аз барномаҳо берун шуданд, ки дар натиҷа мадрасаҳо эътибори худро аз даст доданд. Бинобар ин, дар нимаи дуюми асри XIX, дар аморати Бухоро зарурати ислоҳи раванди таълиму тарбия, мактабу мадрасаҳо ба миён омад, ки ин масъала дар эҷодиёти Аҳмади Дониш ва пайравонаш мақоми махсус касб кард. Агар Аҳмади Дониш бо таъкиди ин суханон, ки «инсонро ба дунё овардаанд, ки касби илму маориф кунад», маорифпарвариро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда бошад, пайравони ҷавонаш дар ибтидои садаи XX вобаста ба талаби давру замони нав ва воридшавии унсурҳои иқтисоди бозоргонӣ ба ҷомеа ин назарияро бо амалия пайванд [2, с.10-36].

Адабиёт.

1. Аҳмади Дониш. *Рисола ё мухтасаре аз Таърихи салтанати хонадони Мангития*. [Матн] Дониш Аҳмад. – Душанбе: Сарват, 1992. – 184с
2. Ашуров Ғ. *Маорифпарварӣ ҳамчун ҷаҳонбинии нав // Ҷашиномаи Айнӣ*. [Матн] / Ғ. Ашуров. – Душанбе, 2003. -150с.
3. Гафуров Б.Ғ. *Таджики*. [Текст] Б.Ғ. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1989. – Кн. 1. – 381 с.
4. Гаффорова М.Қ. *Асосҳои фалсафа*. [Матн] / М.Қ. Гаффорова. – Душанбе, 2012. – 184 с.
5. Абдуллозода Ш. *Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ*. [Матн] / Ш. Абдуллозода. – Душанбе: Маориф, 2021. – 503 с.
6. С. Айнӣ *Таърихи инкилоби Бухоро*. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
7. Самиев Б.Д. *Социально-философский анализ взглядов таджикских просветителей о структуре социальных отношений конца XIX и начала XXв*. [Текст] / Б.Д. Самиев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 258 с.
8. Ҷураев К. *Ҷадидия марҳилаи нави рушди маорифпарварӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX*. [Матн] / К. Ҷураев. – Душанбе, 2022. – 175 с.
9. Бекзода К. *Ақидаҳои озодандешии Ҷамолуддини Афғонӣ // Баррасиҳо аз таърихи фалсафаи тоҷикӣ форс (асри XVI - ибтидои асри XX)*. [Матн] / К. Бекзода. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 571 с.
10. Раҷабов З.Ш. *Маорифпарвари бузурги тоҷик Аҳмади Дониш*. [Матн] З.Ш. Раҷабов. – Сталинобо, 1961. – 459 с.

ВАЗЪИ ИҚТИМОЙ-СИЁСИИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX ДАР ТАШАККУЛИ АФКОРИ ОЗОДАНДЕШӢ ВА ҶАРАӢНӢОИ НАВИ ФАРӢАНГӢ

Дар мақола муҳаққиқ вазъи иқтимоӣ-сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-ро ҳамчун самти таҳқиқоти худ қарор дода, нақши онҳоро дар ташаккули афкори озодандешӣ ва пайдоиши ҷараёнҳои нави фарҳангӣ мавриди омӯзиш қарор додааст. Оиди вазъияти ҳамон давра аз нигоҳи илмӣ нуктасанҷона баҳо дода, ҳар як самтҳои инкишофи ҷомеааро таҳлил намуда, онҳоро хеле моҳирона баҳогузорӣ намудааст. Муҳаққиқ дуруст қайд менамояд, ки вазъияти дар боло зикргардида хело вазнин ва шароиту имконият нисбати таълиму тарбия дар Бухорои амирӣ хеле паст рафта буд. Лекин мутафаккирони ҳамон давра дар осори хеш нисбатан масъалаи озодандеширо зиёдтар мавриди баҳс қарор медоданд. Маҳз ҳамин таъсири осори мутафаккирон буд, ки нақши мактабу маориф, вазъи тандурустӣ то як дараҷа боло рафт, роҳи оҳан, тичорат, рушд намуд, маҳз ҳамин равшанфикрон буданд, ки масъалаи таълим дар мактабҳои нави, ҷорӣ гардидани илмҳои нави замонавӣ рушд намуданд. Дарвоқеъ ин давра нисбати хату савод ва рушди илм маҳз дар Бухорои амирӣ дар ҳолати қарахтӣ қарор дошт. Маорифпарварони мо аз пешрафтҳои давлатҳои тараққикарда огоҳ буданд. Онҳо қайд менамуданд, ки ҳарчи зудтар роҳи ҷаҳолат гирифта шавад, маҳз ҳамин Бухоро ҳам ба мисли дигар кишварҳо рушд намояд. Дар вақти таҳқиқ маълум гардид, ки вазъи сиёсӣ-иқтимоӣ ва фарҳангӣ ин давраҳо хеле ногувор ва вазнин арзёбӣ гардид, ҳатто одитарин меёрҳо риоя намешуд. Маҳз заҳматҳои равшанфикрон буд, ки нақши илму маърифат боло рафт ва онҳо пеши роҳи ҷаҳолатро гирифтанд.

Калидвожаҳо: озодандешӣ, ҳуввияти миллӣ, иқтисодӣ-иқтимоӣ, сиёсӣ, ислоҳот, худшиносӣ, мактаб, маърифатпазирӣ, озодихоҳӣ, гуманистӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В НАЧАЛА XX В. В ФОРМИРОВАНИИ СВОБОДОМЫСЛИЕ И НОВЫХ КУЛЬТУРНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

В данной статье автор выбрал направлением своего исследования общественно-политическую ситуацию второй половины XIX и начала XX века, изучил их роль в формировании свободомыслящих идей и новых культурных течений. Дал научную оценку ситуации того же периода, проанализировал каждое направление развития общества и весьма умело их оценил. Исследователь указывает, что вышеуказанная ситуация очень серьезна, а условия и возможности получения образования в Бухарском эмирате были очень низкими. Но мыслители того же периода чаще поднимали в своих произведениях вопрос свободы. Именно под влиянием трудов мыслителей возросла роль школы и образования, состояние здоровья, развивалось железнодорожное дело. Фактически в этот период эмират находился в состоянии оцепенения в плане грамотности и развития науки в Бухаре. Наши просветители знали о прогрессе развитых стран. Они указывали на то, что следует как можно скорее встать на путь невежества, чтобы развивать эту Бухару наравне с другими странами. В ходе исследования выяснилось, что политическая, социальная и культурная ситуация этих периодов была очень неприятной и тяжелой, не соблюдались даже самые элементарные нормы. Именно усилиями просвещенных мыслителей возросла роль науки и знаний, и они встали на путь избавления от невежества.

Ключевые слова: свободомыслие, национальная идентичность, экономическая-социальная, политическая, реформа, самопознание, школа, просвещение, либертарианство и гуманизм.

SOCIO-POLITICAL SITUATION OF THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY IN THE FORMATION OF FREETHINKING AND NEW CULTURAL TRENDS

In this article, the author chose the socio-political situation of the second half of the 11th century and the beginning of the 20th century through his research path and explored their role in the formation of free-thinking ideas and new cultural movements. He gave a scientific assessment of the situation of that period, analyzed all aspects of the development of society and examined them very skillfully. The researcher points out that the situation described is very serious, and there were very few conditions and opportunities for education in the Bukhara Emirate. But thinkers of the same period mainly raised the issue of freedom in their works. Under the influence of the works of thinkers, the role of school and education, the state of health reached a high level, and railway trade developed. In fact, during this period, Bukhara was in a critical state in terms of literacy and the development of science. Our elders knew about the progress of advanced countries. They pointed out that the path to eradicate ignorance should be taken as soon as possible so that Bukhara can develop on par with other countries. During the investigations, it was found that the political, social and cultural situation of these periods was very unpleasant and complex, even the most basic norms were not observed. It was thanks to the efforts of enlightened thinkers that the role of science and knowledge increased and they embarked on the path of getting rid of ignorance.

Keywords: libertarianism, national, identity, economic, social, political, reform, self-knowledge, school, enlightenment, profession, freedom and humanism.

Дар бораи муаллиф:

Чураев Комрон Цондорович – номзади илми фалсафа, муаллими калони кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: (+992) 918351970. E-mail: komron 90 @mail.ru

Сведения об авторе:

Джураев Комрон Джондорович – кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: (+992) 918351970. E-mail: komron 90 @mail.ru

About the author:

Juraev Komron Jondorovich – candidate of philosophy of chair of philosophy Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 918351970. E-mail: komron 90 @mail.ru

ТДУ 341.242.1

**ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАҲРИМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА
НАҚШИ ОНҲО ДАР АРЗӢБИИ МОНЕАҲОИ
РУШДИ СОҲИБКОРӢ**

Сангинзод Д.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 21-юми декабри соли 2021 бо назардошти рушди иқтисодии кишвар дар соли 2021 зикр намуданд, ки: «Дар шароити мураккаби иқтисодӣ ва геосиёсии ҷаҳон, низоъҳои тичоратӣ, афзоиши таҳримҳо, тағйирёбии иқлим, болоравии нархи маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷаҳон, паҳншавии бемории сироятии КОВИД–19 ва дигар омилҳои манфии ба иқтисоди миллӣ таъсиргуздор Ҳукумати мамлакат тамоми чораҳои пешгирикунандаро андешида истодааст, ки дар натиҷа соли 2021 суръати рушди иқтисодӣ ба беш аз 9 фоиз баробар гардид»[1].

Дар ин асно бо мақсади аз нигоҳи назария ва амалияи ҳуқуқ муайян намудани таҳримҳо ва нақши онҳо дар арзёбии монетаҳои рушди соҳибкорӣ зарурати таҳқиқоти илмӣ пеш омадааст.

Имрӯзҳо истилоҳи таҳримҳо (санксияҳо) хеле маъмул шудааст. Он дар васоити ахбори омма хеле ғаёбона истифода мешавад, махсусан пас аз оғози «Амалиёти махсуси низомии Федератсияи Русия дар Украина». Таҳримҳо ба иқтисодӣ ё тичоратӣ, дипломатӣ, варзишӣ, фарҳангӣ, муҳофизатӣ, таҳримҳо оид ба озодии ҳаракат ҷудо менамоянд. Аз ин рӯ, муайян кардани маънои ин истилоҳ зарур ба назар мерасад.

Дар муайян намудани мафҳуми таҳримҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҷаҳор тамоюли асосӣ вучуд дорад:

1. Муддати тӯлонӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ягон дастгоҳи маҷбуркунӣ вучуд надошт ва дар ҳуқуқи байналмилалӣ мафҳумҳои «ҷиноят» ва «ҷазо» дар шакле, ки дар дохили давлат вучуд доранд, вучуд надоштанд. Бисёре аз муаллифон боварӣ доштанд, ки таҳрим ҷаброн ё қонеъгардонӣ ягона ба ҳайси мучозоти имконпазир алайҳи давлати ҳуқуқвайронкунанда мебошад[2,с.394].

2. Бо ба созмонҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама, Лигаи Миллатҳо ва Созмони Милали Муттаҳид дода шудани вазифаи маҷбурсозӣ ва ташаккули мафҳуми «ҷиноятҳои байналмилалӣ» тамоюли дуҷумла бавучуд омад. Тарафдорони ин идеяи ҷавобгарии ҷиноятии давлат барои ҳуқуқвайронкуниҳои байналмилалиро ҳифз намуда, мутаносибан чораҳои маҷбурии ташкилотҳои байналмилалиро ҳамчун ҷазо нисбат ба давлати ҳуқуқвайронкунанда, яъне шакли махсуси ҷавобгарии он ҳисоб мекарданд, зеро ин гуна чораҳо берун аз ҷаброни оддӣ ва ба тартиби махсус истифода бурда мешавад. Ҳамин тариқ, аз солҳои 1970-ум Комиссияи ҳуқуқи байналмилалии СММ таъкид мекунад, ки истилоҳи «таҳримҳо» танҳо дар робита ба чораҳои аз ҷониби Шӯрои Амнияти СММ дар асоси боби VII Оинномаи СММ аз 26 июни соли 1945 «Амалҳо дар робита ба таҳдидҳо ба сулҳ, вайрон кардани сулҳ ва амалиёти таҷовузкорона», моддаҳои 39-51 тадбиқ карда мешавад[6].

Бархе аз донишмандони байналмилалӣ низ бар ин назаранд, ки таҳримҳо танҳо созмонҳои салоҳиятдори байнулмилалӣ ҷорӣ карда метавонанд. Маслан К.А. Багинян навиштааст: "Дар ҳуқуқи байналмилалӣ таҳримҳо чораҳои дорой хусусияти маҷбури мебошанд, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид бо мақсади нигоҳ доштан ё барқарор кардани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд"[2,с.52]. Ба андешаи Е.А. Флейшис «Тадбиқи таҳримҳо барои вайрон кардани уҳдадорие, ки аз меъёри ҳуқуқӣ бармеояд, ҷавобгарии ҳуқуқии вайронкунанда мебошад»[10,с.35].

3. Тамоюли сеюм омехтаи ду тамоюли аввал аст, ки дар натиҷаи он мафҳуми «таҳримҳои ҳуқуқи байналмилалӣ» бо мурури замон тафсири хеле васеъ мегирад, зеро тамоми маҷмӯи оқибатҳои манфӣ барои давлати ҳуқуқвайронкунанда, аз ҷумла барқарор кардани ҳолати қаблӣ, яъне реститутсия ва шаклҳои ҳуди ҷавобгарӣ, яъне қоньгардонӣ ва ҷубронпулӣ, чораҳои маҷбуриё, ки субъектҳои ҷабрдида дар ҳолати зарурӣ метавонанд ба давлати ҳуқуқвайронкунанда муроҷиат кунанд, то онро маҷбур созанд аз рафтори ғайриҳуқуқи худ даст кашида, воқеан масъулиятро ба дӯш гирад (репрессии, реторсии, репрессалии, канда шудани муносибатҳои дипломатӣ, маҳрум кардан аз имтиёзҳо ва ҳуқуқҳои узвият дар созмонҳои байналмилалӣ, амалиёти мусаллаҳона бар зидди давлатҳои таҷовузкор) [4,с.41-46].

4. Тамоюли муосир мафҳуми таҳримҳои ҳуқуқи байналмилалиро ҳамчун чораҳои маҷбурукиё ифода мекунад, ки онҳоро ҳам давлатҳои алоҳидаи осебдида ва ҳам созмонҳои байналмилалӣ нисбат ба давлати ҳуқуқвайронкунанда ҳангоми рад кардани қатъи ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ ё уҳдадорихоеро, ки аз ҷавобгарии у бармеоянд, иҷро кунанд.

Тибқи моддаи 41 Оиноми СММ Шӯрои Амният ваколатдор аст, ки қарор кунад, ки барои иҷрои қарорҳои худ кадом чораҳои ғайриҳарбӣ андешида шаванд ва он метавонад аз аъзоён талаб кунад, ки ин чораҳоро истифода баранд. Ин чораҳо метавонанд пурра ё қисман қатъ кардани муносибатҳои иқтисодӣ, роҳи оҳан, баҳрӣ, ҳавой, почта, телеграф, радио ё дигар воситаҳои алоқа, инчунин қатъ кардани муносибатҳои дипломатиро дар бар гиранд. Дар асоси моддаи 42 Оиноми СММ агар Шӯрои амният чунин ҳисоб кунад, ки чораҳои дар моддаи 41 пешбинишуда нокифоя шуда метавонанд ё алақай нокифоя исбот карда шудаанд, вай ваколатдор аст, ки ба воситаи қувваҳои ҳавой, баҳрӣ ва хушкӣ чунин чораҳое бинад, ки барои нигоҳ доштан ё барқарор намудани сулҳу амнияти байналхалқӣ зарур бошад. Чунин амалҳо метавонанд намоишҳо, муҳосираҳо ва дигар амалиётҳои қувваҳои ҳавой, баҳрӣ ё хушкӣ аъзоёнро дар бар гиранд.

То имрӯз аз ҷониби Шӯрои Амният беш аз 20 маротиба (Ироқ, Либия, Либерия) таҳримот татбиқ карда шудааст. Бо вучуди ин, ҳамчун узви доимии Шӯрои Амният бо ҳуқуқи вето, таҳримҳои ҳамаҷониба нисбати Федератсияи Русия татбиқ карда намешаванд. Эъмоли таҳримҳои фарогир алайҳи Русия танҳо бар асоси қарори Додгоҳи байнулмилалӣ адлия имконпазир аст. Ҳамин тариқ, айни замон алайҳи Федератсияи Русия таҳримҳои мақсаднок татбиқ карда мешаванд. Онҳо на танҳо аз ҷониби давлатҳои алоҳида истифода мешаванд - зиёда аз 40 кишвар онҳоро нисбат ба Федератсияи Россия (28 кишвари Иттиҳоди Аврупо + Ҷопон, Австралия, ИМА, Албания ва ғайра), балки инчунин аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ (НАТО, Шӯрои Аврупо, Иттиҳоди Аврупо). Ҳатто Швейтсария (бетарафи доимӣ) алайҳи 28 шахс ва муассиса таҳримҳои вуруд эълон кард ва дар Севастопол ва Қрим маҳдудиятҳои тичоратӣ қорӣ кард, ки аз 6 март соли 2015 эътибор пайдо кард.

Таҳримҳои ҳуқуқи байналмилалӣ на ҳамчун шакли ҷавобгарӣ, балки ҳамчун чораҳои маҷбуриё, ки берун аз доираи ҷавобгарӣ андешида мешаванд, ба ҳисоб мераванд ва ҳадафи ниҳии онҳо фароҳам овардани шароит барои барқарор кардани тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ ва иҷрои ҷавобгарии давлати ҳуқуқвайронкунанда дар шаклҳои мувофиқ мебошад. Тадбирҳои маҷбуриё, ки нисбат ба давлати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ мешаванд, бо ҷавобгарӣ алоқаманданд, вале бо он маҳдуд нашуда институти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ оммавино ифода мекунад[7,с.65].

Бояд гуфт, ки бархе аз донишмандон бар ин назаранд, ки агар чораҳои маҷбуриё аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ амалӣ шаванд, онҳоро таҳрим номидан лозим аст ва агар аз ҷониби давлатҳои алоҳида истифода гардад истилоҳи “тадбирҳои ҷавобӣ” ё «чораҳои муқобил»-ро истифода намудан дурусттар аст[3,с.121].

Чунин мавқеъро Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ Созмони Милали Муттаҳид ишғол мекунад, ки аъзои он боварӣ доранд, ки истилоҳи "чораҳои муқобила" бетарафтарин ба назар мерасад ва аз ин рӯ қобилиятноктарин барои тавсифи навъҳои мухталифи чораҳое мебошад, ки давлатҳои осебдида метавонанд нисбати давлат ё зидди давлатҳое, ки ҳуқуқвайронкунандаанд ба таври қонунӣ инфиродӣ ё якҷоя андешида шаванд[5].

Усули асосии универсалии таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкунанда ин аз имконияти истифодаи ҳуқуқ ва манфиатҳои низоми муносибатҳои ҳуқуқии вайронкардаи ӯ, масалан, аз шартномаи байналмилалӣ ё оинномаи ташкилоти байналмилалӣ ба миён омадари маҳрум кардан мебошад. Воситаи муҳими чунин таъсир дар ҳуқуқи оммавии байналмилалӣ таҳримҳое мебошанд, ки маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқиро муқаррар менамоянд, ки мақсади онҳо водор намудани давлат барои амали ғайриқонунии байналмилалӣ ба иҷрои уҳдадорихое, ки муносибатҳои ҳуқуқии ҷавобгарӣ ба зиммашон гузоштааст, водор кардан аст. Давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун посух ба амалҳои шахсони алоҳида, созмонҳо ё давлатҳое, ки ба андешаи онҳо ба манфиатҳои онҳо ё амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, таҳримот қорӣ мекунад. Сабаби қорӣ кардани таҳримҳо метавонад амалиёти низомӣ ё даҳолати мусаллаҳона ба қорҳои давлати соҳибхитиёр ё доираи васеи таҳдидҳои ғайрианъанавӣ ба амнияти байналмилалӣ: қочоқи маводи муҳаддир, қиноятҳои киберӣ, таҳдиди паҳншавии силоҳи қатли ом ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ бошад (савдои яроқ, поймол кардани ҳуқуқҳои инсон ва ғайра).

Таҳримҳо ҳамчун компромис ба амалҳои номатлуби давлат баррасӣ мешаванд. Бар хилофи қораҳои дипломатии таъсир, таҳримҳо ба иқтисоди кишвари мавриди ҳадаф таъсири хеле равшантар доранд ва эҳтимоли зиёд ба тағйири рафтори давлат дар арсаи байналмилалӣ оварда мерасонанд. Дар баробари ин, бар хилофи қораҳои ҳарбӣ, таҳримҳо як варианти камхарҷ барои воқуниш ба амалҳои номатлуби тарафи дигар мебошанд ва ҳамзамон хатари авҷ гирифтани низоъро хеле камтар доранд. Ин, пеш аз ҳама, дар имкони тадричан қорӣ намудани қораҳои маҳдудкунанда ва бекор кардани онҳо, робитаи зичи маҳдудиятҳо бо иҷрои талаботи муайян, инчунин эҳтимолияти бештари кам кардани хатарҳо барои аҳолии осоиштаи кишвар ифода меёбад, ки нисбат ба онҳо маҳдудиятҳо қорӣ карда мешаванд.

Таҳримҳои иқтисодӣ маҳдуд ё қатъи пурраи муомилоти тичоратӣ ва молиявӣ бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои марбут ба масъалаҳои амният ё сиёсати хориҷӣ мебошанд. Таҳримҳо метавонанд ҳам аз қониби давлатҳои алоҳида ва ҳам созмонҳои байналмилалӣ алайҳи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ташкилотҳо ё давлатҳо қорӣ карда шаванд. Ҳам таҳримҳои ҳамаҷониба, ки ҳама гуна амалиёти тичоратӣ ва молиявиро бо тамоми кишварҳо қомилан манъ мекунад (эмбаргои ИМА алайҳи Куба), таҳримҳои соҳавӣ (ба баъзе бахшҳои иқтисодӣ ва гурӯҳҳои шахсони алоҳида таъсир мерасонанд) ва таҳримҳои мақсаднок, ки чунин муомилотро бо шахсони алоҳида ё ширкатҳо маҳдуд мекунад. Таҳримҳо метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд, аз мамнӯъияти вуруди шахсони алоҳида то бастании дороиҳо, маҳдудиятҳои молиявӣ, манъи интиқоли силоҳ ва таҷҳизоти низомӣ ва ғайра.

Масалан Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, ки дорои имконоти васеи молиявӣ ва иқтисодӣ мебошад, барои ҳифзи манфиатҳои худ ва амнияти байналмилалӣ бештар таҳримҳои иқтисодиро татбиқ мекунад. Масъалаи қорӣ кардани таҳримҳо дар ИМА бо як қатор санадҳои қонунгузорӣ танзим карда мешавад, ки аз қумла: Қонун дар бораи савдо бо давлати душман (Закон о торговле с враждебными государствами) соли 1976; Қонуни дар бораи вақолатҳои фавқулоддаи байналмилалӣ (Закон о международных чрезвычайных экономических полномочиях) соли 1977; Қонун дар дораи идорақунии содирот (Закон о контроле за экспортом) соли 1979 ва ғайра. Ин муқаррарот ба президенти ИМА имкон медиҳад, ки дар посух ба амалҳои давлатӣ ё ғайридавлатӣ, ки метавонад ба манфиатҳо ва амнияти ИМА таҳдид кунад, вазъияти фавқулодда эълон кунад. Дар ин маврид Президент фармони (фармоиши иҷроия) дахлдорро имзо карда, дар бораи эълони вазъияти фавқулодда вобаста ба ҳодисаҳои дахлдор имзо мегузорад. Дар доираи ин реча қораҳое имконпазиранд, ки ба маҳдуд кардани расондани ёрии байналхалқӣ, савдо, муомилоти молиявӣ, фиристодани баъзе навъҳои молу хизмат, манъи вуруд ба ИМА ва дигар қораҳои ғайриҳарбӣ нигаронида шудаанд. Таҳримҳо тибқи Қонун дар бораи танзими ҳолатҳои изтирорӣ то як сол маҳдуданд, аммо онҳо метавонанд бо фармони мувофиқи президент тамдид карда шаванд ё Конгресси ИМА, агар Палатаи Намояндагон ва Сенат барои лағви вазъи изтирорӣ раъй диҳанд, лағв карда шаванд. Дар навбати худ, Конгресси ИМА метавонад қораҳои маҳдудкунанда қорӣ кунад ё речаҳои таҳримоти мавҷударо тағйир диҳад.

Аксари речаҳои таҳримоти феълии ИМА аз ҷониби Идораи назорати дорониҳои хориҷӣ (OFAC) дар назди Вазорати молияи ИМА ҳамроҳ карда мешаванд. Дар навбати худ, Департаменти давлатии ИМА (манъи вуруд ба ИМА, масъалаи эътирофи фаъолияти террористӣ), Вазорати мудофия, Вазорати энергетика, Вазорати адлия, Вазорати тичорат ва дигар вазоратхонаҳо дар танзими речаи таҳримҳо иштирок мекунанд.

Маҳдудиятҳои асосии эҳтимоли, ки аз ҷониби ИМА дар доираи барномаҳои таҳримӣ қарор карда мешаванд, инҳоянд: яхкунии дорониҳо; манъи вуруд ба ИМА; маҳдуд кардани содироти гуруҳҳои алоҳидаи молҳо (аз ҷумла молҳои технологияи баланд ва истифодаи дугона); манъи таъмини аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ; маҳдуд кардани дастрасӣ ба бозори молиявии ИМА, инчунин ширкатҳои, ки дар ИМА ба қайд гирифта шудаанд ва филиалҳои онҳо барои ворид кардани намудҳои алоҳидаи муносибатҳои иқтисодӣ бо объектҳои таҳрим (дар мавриди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ; маҳдуд кардани расонидани кӯмаки рушд, ғайра).

Таҳримҳоро метавон бо чанд роҳ бекор кард. Вазъияти фавқулодда бо фармони президенти ИМА қарор карда мешавад ва имкони дар давоми 12 моҳ қарор кардани чораҳои маҳдудкунандаро муайян мекунад. Тамдиди низом бо имзои фармони дахлдори президент низ сурат мегирад. Дар сурати тамдид нагардидани он, пас аз гузаштани ин мӯҳлат ҳолати фавқулодда ва чораҳои маҳдудкунандаи ҳамроҳи он амал мекунанд. Инчунин режими таҳримот метавонад ҳам бо фармони дахлдори президенти ИМА ва ҳам бо қарори муштаракӣ Конгресси ИМА (онро президент низ имзо кунад) бекор карда шавад.

Дар ИМА низомии муқаммалӣ ҳазорҳо ва қарорҳои барои вайрон кардани речаи таҳрим мавҷуд аст. Қарорҳои муқаррар карда мешаванд ва метавонанд барои ислоҳ кардани таваррум истифода карда шаванд. Махсусан, аз 1 августи соли 2016 Қонуни тичорат бо давлатҳои душман ҳадди аксар қарорҳои 83864 долларро пешбинӣ мекунад, дар ҳоле ки Қонуни байналмилалӣ ваколатҳои иқтисодии изтироӣ қарорҳои ҳадди аксарро 284582 доллар ё қарорҳои ба андозаи ду баробар аз муомилоти дахлдор пешбинӣ мекунад. Ин маблағҳо асосӣ буда, маблағи ниҳонӣ қарорҳои ҳар як вайрон кардани речаи таҳрим ҳисоб карда мешавад.

Русия инчунин аз таҳримҳои иқтисодӣ истифода мекунад, аммо бар хилофи ИМА, аксар вақт ҳамчун чораҳои маҳдудкунандаи ҳаҷмӣ. Санади асосии меъёрии ҳуқуқие, ки татбиқи ҳаҷмӣ (тадбирҳои махсуси иқтисодиро) танзим мекунад, Қонуни федералии «Дар бораи чораҳои махсуси иқтисодӣ» мебошад [8]. Мутобиқи ин Қонун метавонад бо мақсади таъмини амният ва манфиатҳои Федератсияи Русия, инчунин ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон мӯҳлатҳои муайян қарор карда шаванд. Дар баробари ин Қонун дар натиҷаи кирдорҳои ғайридустона ва ё вайрон кардани речаи мавҷудаи ҳуқуқии байналмилалӣ муқаррар намудани маҳдудиятҳоро ба дигар давлатҳо, мақомот ва шахсони мансабдори он танзим мекунад. Қарор дар бораи қарор намудани чораҳои махсуси иқтисодӣ аз ҷониби Президенти Федератсияи Россия бо пешниҳоди Шӯрои Амният ё Ҳукумат ё ҳарду палатаи Маҷлиси Федералии Федератсияи Россия қабул карда мешавад. Агар Президент дар бораи қарор намудани тадбирҳои махсуси иқтисодӣ қарор қабул кунад, таҳияи рӯйхати муфассали онҳо ба зиммаи қарори Ҳукумати Федератсияи Русия гузошта мешавад, ки онҳоро дар қарори худ номбар мекунад.

Чораҳои маҳдудкунандае, ки Федератсияи Русия татбиқ мекунад, инҳоянд: боздоштани иҷроӣ ҳама ё як қисми барномаҳо дар соҳаи кӯмаки иқтисодӣ, техникаӣ, инчунин барномаҳо дар соҳаи ҳамкориҳои ҳарбӣ техникаӣ; манъ ё маҳдуд кардани амалиёти молиявӣ; манъ ё маҳдуд кардани амалиёти иқтисодии хориҷӣ; қатъ ё боздоштани амали шартномаҳои тичорати байналмилалӣ ва дигар созишномаҳои байналмилалӣ Федератсияи Русия дар соҳаи муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ; тағир додани бӯҳҳои гумрукии содирот ва/ё воридот; манъ ё маҳдуд кардани вуруди киштиҳо ба бандарҳои Русия ва истифодаи фазои ҳавоии Русия ё минтақаҳои алоҳидаи он; муқаррар намудани маҳдудиятҳо барои амалӣ намудани фаъолияти сайёҳӣ; манъ ё рад кардани иштирок дар қарорҳои байналмилалӣ илмӣ, барномаҳо ва лоиҳаҳои илмӣ техникаи давлати хориҷӣ ва ғайра.

Мутобиқи қонун, иҷрои чораҳо барои мақомоти давлатии Федератсияи Русия, инчунин барои ташкилотҳо ва шахсони алоҳидаи тобеияти Федератсияи Русия ҳатмист. Мӯҳлати татбиқи ин чораҳоро Президенти Федератсияи Русия муқаррар мекунад. Агар сабабҳои, ки барои ҷорӣ намудани тадбирҳои махсуси иқтисодӣ асос шуда буданд, бартараф карда шаванд, маҳдудиятҳо то ба охир расидани муҳлати муқарраршуда бекор карда мешаванд. Дар навбати худ, агар ин сабабҳо бартараф нашаванд, мумкин аст дар бораи тамдиқи мӯҳлати таҳрим қарор қабул карда шавад. Қарор дар бораи бекор кардани чораҳои махсуси иқтисодӣ низ аз ҷониби президент қабул карда мешавад, аммо он метавонад аз ҷониби палатаҳои Маҷлиси Федералии Федератсияи Русия ё Ҳукумати Федератсияи Русия қабул карда шавад.

Дар Федератсияи Русия, танзими ҳуқуқи чораҳои муқобила ва таҳримҳо асосан ба соҳаи иқтисодӣ дахл дорад. Ҳамин тариқ, имкони истифодаи реторсияҳо пешбинӣ шудааст

Кодекси граждании Федератсияи Русия. Тибқи моддаи 1194, Ҳукумати Русия метавонад нисбат ба ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи он давлатҳое, ки дар онҳо ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ маҳдудиятҳои махсус вучуд доранд, маҳдудиятҳои (реторсия) ҷавобӣ муқаррар кунанд. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи Русия. Қонуни федералии № 164-ФЗ аз 8 декабри соли 2003 (тағйирот аз 30 ноябри соли 2013) «Дар бораи асосҳои танзими давлатии фаъолияти савдои хориҷӣ» ба Ҳукумати Федератсияи Русия ҳуқуқ медиҳад, ки дар бораи ворид намудани хориҷӣ қарор қабул намояд. Маҳдудиятҳои тичоратӣ ҳамчун ҷавоб ба мол, хизматрасонӣ ва моликияти зехнии давлатҳои хориҷӣ дар ҳолатҳои пешбининамудаи ҳамин Қонуни федералӣ.

Механизми таҳримот аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ низ истифода мешавад. Ҳамин тариқ, Иттиҳоди Аврупо чораҳои маҳдудкунандаи ҳимояро ҳам барои манфиатҳои худ ва ҳам барои сулҳу амнияти байналмилалӣ фаъолона татбиқ мекунад. Дар ҳоли ҳозир 38 низоми чораҳои маҳдудкунанда вучуд дорад, ки тибқи онҳо 4030 шахси ҳуқуқӣ ва 7902 нафар шахсони воқеӣ таҳти таҳримоти Иттиҳоди Аврупо қарор доранд (ҳам тибқи қатъномаҳои Шӯрои Амнияти СММ ва ҳам мустақилона ҷорӣ карда мешаванд). Иттиҳоди Аврупо ҳама гуна таҳримҳои бо қатъномаҳои Шӯрои Амнияти СММ ҷорӣшударо риоя мекунад ва инчунин иҷрои таҳримҳои СММ-ро аз ҷониби кишварҳои узви Иттиҳод ҳамроҳанг мекунад. Илова бар ин, Иттиҳоди Аврупо метавонад бо салоҳдиди худ таҳримҳои аз ҷониби СММ ҷорӣшударо дар баробари чораҳои маҳдудкунандаи худ васеъ ва пурра кунад. Мақсадҳои асосии истифодаи таҳримҳо аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо аз инҳо иборатанд: мубориза бар зидди таҳдидҳо ба принципҳои асосии сиёсати хориҷии Иттиҳоди Аврупо, пеш аз ҳама, поймол кардани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ; мубориза бо терроризм; ба муқобили пахншавии яроқи катли ом, пеш аз ҳама яроқи ядрӣ; мубориза бар зидди поймолкунии ҳуқуқи инсон; ба муқобили территорияи ғайриқонунӣ ва мақсаднок ноором гардондани вазъияти давлати соҳибхитӣ. Ҷорӣ кардани чораҳои маҳдудкунанда дар Иттиҳоди Аврупо муқаррароти Сиёсати умумии хориҷӣ ва амният муайян мекунад. Ин имконот дар моддаи 215-уми Шартнома дар бораи фаъолияти Иттиҳоди Аврупо сабт шудааст. Режими чораҳои маҳдудкунандаи Иттиҳоди Аврупо дар доираи тамоми салоҳияти Иттиҳоди Аврупо (дар ҳудуди давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо), инчунин аз ҷониби ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки резидентҳои кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мебошанд, ҳатмӣ мебошад. филиалҳо ва филиалҳо дар кишварҳои сеюм.

Намудҳои асосии чораҳои маҳдудкунандае, ки дар Иттиҳоди Аврупо татбиқ мешаванд, инҳоянд: манъи вуруд ба кишварҳои Иттиҳоди Аврупо; боздоштани дороиҳои давлати хориҷӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар қаламрави кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо ҷойгиранд; маҳдудиятҳои молиявӣ (маҳдуд кардани дороиҳои Бонки марказии кишвари мавриди ҳадаф, манъи додани қарз ба бонкҳои хусусӣ ва дигар шахсони ҳуқуқӣ, маҳдудиятҳо дар интиқоли пул ва ғ.); маҳдудиятҳои пешниҳоди гуруҳҳои алоҳидаи молҳо ва хизматрасониҳо (манъияти таҳвили аслиха ва техникаи ҳарбӣ; «таҷхизоте, ки аз тарафи мақомоти полиция ва чазодихӣ истифода бурда мешавад»; манъи таҳвили молҳои баландтехнологӣ ва "дучанд истифода» мол (аз ҷумла таҷхизот барои саноати нафтӣ газ ва энергетика), маҳдуд кардани таъминоти

программаи, тилло, металлҳои киматбаҳо ва ғайра); манъи воридоти баъзе намудҳои мол ва хизматрасонӣ (таъмини нафту газ; қисмҳо ва ҷузьҳо ва ғ.); маҳдудиятҳои нақлиёт ва ғайра.

Ҳамин тариқ, таҳримҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шакли ҷавобгарӣ нестанд. Инҳо ҷораҳои маҷбури мебошанд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ иҷозат додааст, ки ҳам аз ҷониби давлатҳои алоҳида ва ҳам созмонҳои байналмилалӣ нисбат ба давлати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ карда мешаванд. Таҳримҳо воситаи муҳими муқаррар кардани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ мебошанд, ки ҳадафи онҳо водор кардани давлате, ки барои амали ғайриқонунии байналмилалӣ масъул аст, ба иҷрои ӯҳдадорихое, ки муносибатҳои ҳуқуқи ҷавобгарӣ ба зиммаи онҳо гузоштаанд, мебошад.

Баъзе рақамқоро оид ба истифодаи таҳримҳо пешниҳод мекунем:

1. Зарари мустақим ба Эрон аз таҳримҳои Амрико, ки се сол қабл барқарор шуда буд, аз 200 миллиард доллар гузашт.

2. Таҳлилгарон тахмин мезананд, ки ММД Русия дар давоми соли 2-22 3,5 дарсад ва дар семоҳаи дуоми соли 2022 20 дарсад коҳиш хоҳад ёфт. То охири сол мизони таваррум метавонад ба 10 дарсад бирасад.

3. Коршиносон ҳамчунин таъкид карданд, ки таҳримҳо алайҳи Русия ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва бозорҳои молӣ таъсири ҷиддӣ хоҳанд дошт ва бисёре аз кишварҳо бо паёмаҳои ҷиддии манфӣ рӯбарӯ хоҳанд шуд. Таконҳои нархҳо дар саросари ҷаҳон эҳсос хоҳанд шуд, бахусус дар хонаводаҳои камбизоат.

4. То имрӯз аз ҷониби ИМА, ИА, Британияи Кабир, Канада, Чопон, Швейтсария, Сингапур, Зеландияи Нав, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ ва Черногория намудҳои гуногуни маҳдудиятҳо алайҳи Русия ҷорӣ карда шудаанд. Таҳримҳо ба бахшҳои иқтисодӣ, молӣ ва тичорат то дараҷаҳои гуногун, аз ҷумла ба бонкҳо ва содироти технология таъсир расониданд. Шунингдек, АҚШ, ИА, Швейцария ва бошқа давлатлар Россия давлат идоралари ва Марказий банки билан муомила қилишни тақиқлаган. Украина ва Микронезия муносибатҳои дипломатиро бо Русия қатъ карданд.

5. Ҷарчанд вазъ хеле ноустувор аст ва пешгӯӣ хеле душвор аст, оқибатҳои иқтисодӣ аллақай хеле ҷиддӣ мебошанд. Нархи энергия ва ашёи хом, аз ҷумла гандум ва ғалладона, боло рафта, фишорҳои таваррумро аз қатъ шудани занҷири таъминот ва барқароршавӣ аз пандемияи COVID-19, ки 20 триллион доллар аст, афзоиш меёбад.

Адабиёт

1. Анцилотти Д. Курс международного права. М., 1961. С. 394; Тункин Г.И. Теория международного права. М., 1970. -434с.
2. Багинян К.А. Международные санкции по уставам Лиги Наций и ООН и практика их применения. М., 1948. С. 52.
3. Богуславский М.М. Международное экономическое право. М., 1986. С. 247; Жданов Ю.Н. Принудительные меры в международном праве: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1998. - 121с.
4. Василенко В.А. Международно-правовые санкции. Киев, 1982. С. 41—46.
5. Доклад Комиссии международного права. Шестидесятая сессия, 2008 г. URL: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4a716c0e2> (дата обращения: 07.07.2017)
6. Ежегодник Комиссии международного права. Нью-Йорк, 1979.
7. Лукашук И.И. Право международной ответственности. М., 2007. С. 65.
8. О специальных экономических мерах: федеральный закон от 30 декабря 2006 г. № 281-ФЗ // Собрание законодательства РФ. 2007. № 1, ч. 1, ст. 44.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пеишвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21.12.2021 сол// <http://prezident.tj/node/27417#asht>
10. Флейшиц Е.А. Общие начала ответственности по основам гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик // Советское государство и право. М., 1962. С. 35.

БАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАҲРИМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР АРЗӢБИИ МОНЕАҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақола муаллиф масълаи ҷанбаҳои ҳуқуқи таҳримҳои байналмилалӣ ва нақши онҳо дар арзёбии монеаҳои рушди соҳибкориро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Муаллиф бар ин ақидааст, ки таҳримҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шакли ҷавобгарӣ нестанд. Инҳо чораҳои маҷбури мебошанд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ иҷозат додааст, ки ҳам аз ҷониби давлатҳои алоҳида ва ҳам созмонҳои байналмилалӣ нисбат ба давлати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ карда мешаванд. Таҳримҳо воситаи муҳими муқаррар кардани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ мебошанд, ки ҳадафи онҳо водор кардани давлате, ки барои амали ғайриқонунии байналмилалӣ масъул аст, ба иҷрои ӯҳдадорӣҳое, ки муносибатҳои ҳуқуқи ҷавобгарӣ ба зиммаи онҳо гузоштаанд, мебошад.

Калидвожаҳо: таҳримҳои байналмилалӣ, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, амали ғайриқонунӣ, созмонҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилаӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, соҳибкорӣ, уҳдадорӣ.

ПРАВОВАЯ ОЦЕНКА МЕЖДУНАРОДНЫХ САНКЦИЙ И ИХ РОЛЬ В ОЦЕНКЕ ПРЕПЯТСТВИЙ НА РАЗВИТИИ БИЗНЕСА

В данной статье автор проводит правовой анализ международных санкций в контексте их влияния на бизнес.

Автор утверждает, что международные санкции являются не формой наказания, а скорее принудительной мерой, которая допускается международным правом и может быть применена отдельными государствами или международными организациями в отношении государства, нарушившего закон. Санкции являются важным инструментом установления правовых ограничений, которые призваны предотвратить или пресечь противоправные действия государства-мишени и восстановить верховенство права.

Ключевые слова: международные санкции, правовые ограничения, противоправные действия, международные организации, международное право, посягательство, предпринимательство, обязательства.

LEGAL ASSESSMENT OF INTERNATIONAL SANCTIONS AND THEIR ROLE IN THE ASSESSMENT OF OBSTACLES TO BUSINESS DEVELOPMENT

In the article, the author examines the legal aspects of international sanctions and their role in identifying obstacles to business development.

The author argues that international legal sanctions are not a form of legal responsibility. Instead, they are coercive measures authorized by international law and applied by individual states and international organizations against a state breaching its obligations. Sanctions serve as an important tool to establish legal restrictions aimed at compelling the state responsible for an international wrongful act to fulfill its obligations under the relevant legal relationship of responsibility.

Keywords: international sanctions, legal restrictions, wrongful act, international organizations, international law, breach, entrepreneurship, obligations.

Дар бораи муаллиф:

Сангинзод Дониёр Шомахмад - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Почтаи электронӣ: doniyor_sanginov@mail.ru

Об авторе:

Сангинзод Дониёр Шомахмад – доктор юридических наук, профессор кафедры права факультета истории и права Таджикского государственного

педагогического университета имени С.Айны, Адрес: 734003, ш. Душанбе, проспект Рӯдакӣ 121. E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

About the author:

Sanginzod Doniyor Shomahmad – Doctor of Law, Professor of the Department of Law, Faculty of History and Law, Tajik State Pedagogical University named after S. Aina, Address: 734003, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 121. E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ОН

Қозиён Ш.Қ., Раҳматов Р.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ падида ва ҳодисаҳои ба миён меоянд, ки ба даркнамоӣ ва баҳодиҳии илмӣ ниёз доранд. Дар шароити имрӯза муайян намудани нақш ва мақоми ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва арсаи байналхалқӣ хело муҳим ва актуалӣ гардидааст. Аз замонҳои қадим ҳуқуқ ва озодиҳои инсон масъалаи муҳим ба шумор мерафт. Инсонҳо доимо дар орзуи озод будан ва озодона зиндагӣ қарданро меҳостанд. Сабаби орзуи озод будан ва онро соҳиб шудан дар он буд, ки ҳуҷуми як гурӯҳи инсонҳо нисбати инсонҳои дигар ва ҳокимоне, ки нисбати мардум ноадолатиро пеш мегирифтанд ва мардумро ба ғаму укубатҳои гуногун дучор мекарданд. Бо гузашти таърих оҳиста-оҳиста шуури инсонҳо пеш мерафт ва ҳуқуқу озодиҳои, ки арзишӣ олии инсон ба шумор меравад ниёз ба ҳимоят ва ҳифз қарданро пайдо намудаанд. Қабл аз он, ки дар хусуси мавзӯи асоси мақола назар афканем, моро лозим аст, ки оид ба дарки мафҳуми ҳифзи ҳуқуқ ва озодӣ диққати махсус бидиҳем.

Мафҳумҳои мазкур дар фарҳанги забони тоҷикӣ чунин дарҷ гаштаанд. Мафҳуми ҳуқуқ-ҳақ; маҷмӯи меъёр, рафтор ва муносибатҳои ҷамъиятию иҷтимоии одамон, ки аз тарафи давлат муайян гардида ва муҳофизат карда мешаванд, фаҳмида мешавад [9, с.515].

Мафҳуми ҳифз– ниғаҳдорӣ, ниғаҳбонӣ, муҳофизат дарҷ гардидааст [9, с.515]. Мафҳуми озодӣ– бошад ба маънои раҳошуда, раҳида, фориғ, халосӣ, начот, он ки банд ва асир нест ва ғ. баён шудааст [9, с.21,22].

Ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар аксарияти Конститутсияи мамлакатҳо инъикоси худро ёфтааст. Аз ҷумла дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба таври муфассал дарҷ гардидааст.

Масалан дар моддаи 5. Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олий мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд [5, с.6]. Қобили зикри хос аст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон яке аз мавзӯҳои меҳварии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, инъикоси онро дар боби дуюм, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ном дорад, метавон дар боло мушоҳида кард.

Воқеъан ҳуқуқ ва озодӣ падидаи нодири ҳамаи замонҳост. Дар сатҳи Қонуни асосии давлат арзиши олий эълон гаштани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои бегуфтугӯ, нишонаи пешрафти тафаккури ҳуқуқии одамон ва ҷомеаи муосири озод аст. Озодӣ ба мазмуни умумӣ ин ҳолатии табиӣи халқ ва шахси алоҳида аст. Дар баробари ин дар ҷомеаи шаклҳои гуногуни ҳуқуқ ва озодиҳои инсон амал менамоянд. Ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқи оилавӣ амал менамоянд. Зерсохтори ин ҳуқуқҳо озодии сухан, нашр, иттилоот, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, озодона интиҳоб қардани маҳалли зист, озодии эҷодӣ, озодии ҳуқуқи меҳнат, иштирок дар интиҳобот ва ҳуқуқи интиҳоб шудан ва ғ. ба шумор мераванд.

Ҳуқуқ ба озодӣ мазмуни гуногунҷабҳа дорад, ки доираи васеи озодиҳои шаҳрвандонро дарбар мегирад, ки ба ин категория метавон ҳуқуқи оилавиرو шомил намуд, чунки дар он баробарҳуқуқии тарафай зоҳир мегардад. Яке аз ҳуқуқҳои гурӯҳҳои муҳими инсон ва

шаҳрванд ин ҳуқуқҳои сиёсӣ ба шумор мераванд. Ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мавқеи махсус доранд. Нисбат ба гурӯҳҳои дигари ҳуқуқу озодиҳо, ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ асосан барои шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъин гардидаанд, барои субъекти аксари ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ гардидан тааллуқ доштан ба шаҳрвандии Тоҷикистон яке аз омилҳои асосӣ мебошад. Масалан, аз панҷ моддаи Конститутсия, ки ҳуқуқу озодиҳои сиёсиро муқаррар менамоянд, фақат яке аз онҳо (м.30) барои шахс таъин гардидааст, ки дахлнопазирии оила ва ҳар як шахсияти ин равандро чи мард ва чи занро кафолат медиҳад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки ин гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ бо сохтори давлатӣ, ташкили мақомоти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии инсон, моҳияти идораи давлатӣ ва сохтори ҷомеа алоқаманд аст. Ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шаҳрванд ҳамчун ҳуқуқу озодиҳои фардӣ қисми таркибии вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд мебошад. Хусусияти хоси давлати демократӣ муқаррар кардани низоми ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ мебошад, ки иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ва давлат таъмин менамояд [10, с.536].

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон танҳо ба як шоха марбут набуда, он фарогири соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Аксарияти кормандони илмӣ омӯзиши мавзуи мазкурро марбут ба илми ҳуқуқ медонанд, ҳамин тавр бошад ҳам ҳаёти ҷамъиятӣ танҳо аз ҳуқуқ иборат нест, зеро дар ҷомеа соҳаҳои гуногун амал менамоянд, ки фарогирии онҳо низ аз ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳолӣ нест. Аммо, илми ҳуқуқ дар соҳаи мазкур нақши марказиро дорост. Аз ин хотир, мафҳуми пурраи ҳамаро қонеъкунандаи ҳуқуқ вучуд надорад. То кунун омӯзиши моҳияти ин падидаи муҳими ҳаёти инсонӣ идома дошта, аз ҷониби ҳуқуқшиносон, олимони соҳаи гуногун то ба имрӯз нуктаҳои назар ва назарияҳои нав ба нав пешкаш мешаванд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, мафҳумҳо ва таърифҳои гуногун ҳамчун консепсия ва таърифи умумӣ пешниҳод шудаанд. Аз ҷумла, олими шинохтаи тоҷик Р. Сотиволдиев мафҳуми ҳуқуқро бо чунин зайл таъриф додааст: “Ҳуқуқ – ин ифода ва инъикоси арзишу талабот ва нишондоди меъёрист, ки баҳри таъмини ҳаёти арзанда ва пешрафти тамаддуни инсонӣ хизмат мекунад” [7, с.50].

Дар назарияи муосири давлат ва ҳуқуқ ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мешавад, ки ин бесабаб нест. Ҳоло ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд талаби замони имрӯза, шартҳои аввалиндараҷаи зисту ғайолияти ҳар сокини сайёра, нишонҳои ҳислати воқеӣ пайдо намудани давлати ҳуқуқбунёд мебошанд. Барои ҳамин, ҳуқуқ шакли ифодаи меъёрии озодии инсон аст. Ин ҷо истилоҳи “инсон” ҳар фарди ҷомеаро ҳам шаҳрвандони қаторӣ ва ҳам шахси мансабдорро дар назар дорад. Агар ҳуқуқ дар зинаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа, яъне пеш аз рушди муосири он ҳамчун озодии номаҳдуди танҳо табақаҳои болоро пешбинӣ намояд, пас ҳуқуқи муосири ҷомеаи шаҳрвандӣ на озодии номаҳдуд, балки ҳудуди озодии инсонро, озодии на танҳо гурӯҳҳои дорони ҷомеа, балки ҳар фарди ҷомеаро таъмин менамояд. Ҳудуди андозаи озодии инсон бо назардошти манфиатҳои одамон, ҷомеа ва давлат, баҳри таъмини ғайолияти озоди аъзои ҷомеа, таъмини низому субот дар ҷомеа муқаррар мешавад. Ҳуқуқи муосир наметавонад озодии як гурӯҳи одамонро бар зарари одамони дигар, ё бар хилофи манфиатҳои ҷомеаву давлат таъмин намояд, вагарна миёни ҳуқуқи ҷомеаи шаҳрвандӣ ягон фарқият боки наметавонад.

Тафовути ҳуқуқи ҷомеаи муосири шаҳрвандӣ аз ҳуқуқи ҷамъиятҳои пешин маҳз дар он аст, ки ҳуқуқи муосир дар воқеъ ҳуқуқи ҷомеаи озод аст. Ҳуқуқҳои инсон бо озодии ӯ алоқамандии бевосита ва ҷудонашаванда доранд. Танҳо инсон дар воқеъ озод ҳуқуқҳои кофӣ дошта метавонад. Агар инсон озод набошад, пас истифодаи ҳуқуқҳо низ аз имкон берун аст [8, с.87].

Дар илми сиёсии муосир ҳукуку озодиҳои инсон мақом ва нақши барҷастаро мебозанд. Сиёсати аксари мамлакатҳо маҳз барои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон нигаронида шудааст. Сиёсат, ки худ доимо дар тағирот аст он метавонад таъсири бевосита ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дошта бошад. Аз ин хотир инсон бояд доимо дар ҳолати ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои худ қарор дошта бошад. Дар ҷаҳони имрӯза робитаи ҳуқуқ ва инсон озодиҳои ӯ мақоми махсус дорад. Ҳуқуқ ва инсон робитаи ҷудонашаванда доранд, бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд. Робитаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бо омилҳои зайл муайян мешавад:

1. Инсон аз лаҳзаҳои аввали зиндагиаш кӯшиши амалӣ намудани ҳаққи зиндагӣ, озодӣ, баробарӣ, моликиятдорӣ, оиладорӣ ва ҳуқуқҳои дигари фитрии хешро ба харҷ медиҳад. Ҳанӯз дар ҷомеаи ибтидоии тодавлатӣ инсон ҳаёт ва озодияшро ҳифз менамуд, орзу дошт, ки озодона, хушбахтона, баробар бо дигарон зиндагӣ намояд. Ҳаёт, озодӣ, баробарӣ, хушбахтӣ, оиладорӣ, фаъолияти меҳнатӣ, ҳоҷагидорӣ аз ибтидо нишонаи ҳастии инсонӣ, талаботи зиндагии инсон, омили инкишофи ҷомеаи инсонӣ буданд. Инсон табиатан ба ин арзишҳои ҳастии инсонӣ ниёз дорад. Бесабаб нест, ки дар ҷомеаи ибтидоӣ, ки марҳилаи аввалини зиндагии инсон мебошад, баробарӣ ва озодии одамон таъмин шуда буд, субъект ва объекти ҳокимияти ибтидоӣ ягона ва ҷудонашаванда буданд, ҳокимияти авлодӣ қабилавӣ аз ҷониби ҳуди аъзои авлоду қabila дар маҷлисҳои умумии онҳо баробар амалӣ мешуд. Танҳо ҳамин далел аз он шаҳодат медиҳад, ки инсон ҳам дар ҳаёти оилавӣ ва иҷтимоӣ аз ибтидо ҳаққи зиндагии озодона ва баробар дорад. Аммо, бо пешрафти ҷомеа, дар марҳилаҳои баъдинаи таърихӣ, баробари аз ҷомеа ҷудо шудани сарватмандон, ҳокимон, коҳинон, сарлашқарон, имкони маҳдуд намудани озодӣ, даҳлат намудан ба ҳаёти инсон, ҳалалдор намудани баробарии ибтидоӣ ва муқаррарӣ ба миён меояд. Дар давлатҳои ғуломдорӣ юнониву римӣ ғуломон ба ҳайси на инсон, балки чиз шинохта мешуданд. Дар асрҳои миёна ҳуқуқҳои инсон, ки дар ибтидо арзи вучуд доштанд, ба ҳайси имтиёзҳои табақаҳои боло амалӣ мешаванд, озодии беинтиҳои ҳокимон таъмин гашта, озодӣ ва ҳуқуқҳои фитрии мазлумон поймол карда мешуд. Танҳо дар замони нав ақидаҳо ва назарияҳо оид ба озодии инсон ва ҳуқуқҳои фитрии ӯ пешбарӣ мешаванд;

2. Робитаи инсон ва ҳуқуқ хусусияти табиӣ дорад. Фитрати инсонӣ ҳаққи одамро ба зиндагии арзанда ва озодӣ талаб мекунад. Инсон тибқи табиати биологияш майл ба ҳаёти арзанда дорад. Аз ин хотир, робитаи инсон ва ҳуқуқ хусусияти табиӣ дорад;

3. Робитаи инсон ва ҳуқуқ хусусияти иҷтимоӣ дорад. Инсон чун мавҷуди иҷтимоӣ дар муносибатҳои ҷамъиятии иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ғ. иштирок мекунад, бо одамон, ташкилотҳо, иттиҳодияҳо, давлат муносибати тарафайн анҷом медиҳад, ҳукуку вазифаҳои муайяно амалӣ мекунад. Бо пешрафти ҷомеаи инсонӣ нуфуз ва нақши ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба ҳайси меъёри озодӣ ва адолат, чун шакли ифодаи ҳукуку озодиҳои инсон баланд мешавад [7, с.346].

Моҳияти озодӣ натиҷаҳои гуногунро ба бор меорад. Ҳар амале, ки ба миён меояд, аз ҷониби инсон маҳз ба ҷонби инсон равона мегардад. Аз ин хотир меъёри озодиро формулаи машҳури «Инсон – андозаи ҳамаи чизҳо» ташкил медиҳад. [6, с.135]. Махлуқи бузургтарин дар сайёраи замин инсон ба ҳисоб меравад, аз ин хотир, меҳвари ҳамаи чизҳо маҳсуб меёбад. Аслан мафҳуми озодиро дар ғарб бо мафҳуми либерализм ифода менамоянд. Мафҳуми “либерализм” аз забони латинӣ (Liberalis) гирифта шуда, маънои озодӣ, ба одами озод марбут буданро дорад. Таърихан либерализм дар Англия дар муҳити протестантию масонии ҷонибдорони фалсафаи эмприкӣ ташаккул ёфтааст [2, с.34].

Арзиши олий эълон гаштани инсон ва ҳукуку озодиҳояш маънои онро дорад, ки акнун танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо дарназардошти инсон ва ҳукуку озодиҳояш, бо истифодаи

бештар усулҳои диспозитивии танзими ҳуқуқӣ, таъмини озодиву мустақилияти иштирокчиёни онҳо, имкониятҳои танзими шартномавӣ, баҳри инсон ва ҳамаҷониба қонеъ гардонидани талаботаш сурат мегирад. Ҳар як аъзои ҷомеа, новобаста аз мансубияти миллӣ, наҷодӣ, мавқеи иҷтимоӣ, молу мулкӣ ва ғ., дорои озодӣ аст. Аз ин лиҳоз дар конститутсияҳои давлатҳои демократӣ мафҳуми «озодии инсон» истифода мешавад. [6, с.139]. Меъёрҳои конститутсия, қонунҳо ва санадҳои дигар андоза, ҳад, меъёри озодии инсонро эътироф ва таъмин мекунад. Озодии инсон беинтиҳо буда наметавонад. Озодии беинтиҳо заминаи бетартибӣ, бесарусомонӣ, бемасъулиятӣ, худсарӣ, номуташаккилӣ, бенизомӣ дар ҷомеа мебошад. Бо ҳамин мақсад муқаррар намудани андоза ё меъёри озодии инсон аҳамияти ҳаёти дорад. Агар инсон озод набошад, пас истифодаи ҳуқуқҳо низ аз имкон берун аст [8, с.349].

Ташаккули ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таърихи тӯлонӣ дорад. Ҳанӯз дар Юнони қадим аз ҷониби софисти юнонӣ Протагор андешаи «инсон – меъёри ҳамаи чизҳо» пешбарӣ гашта буд. [6, с.141]. Софистони дигар Гиппий, Антифонт, Алкидам андешаи баробарии табиӣ одамонро ҳимоя мекунад. Сукрот озодиро неъматӣ асосии инсон ва давлат эълон мекунад. Ақидаи таносуби озодӣ ва масъулиятро Эпикур ҷонибдорӣ мекунад. [6, с.162].

Сипас, стоячиёни римӣ Зенон, Хрисип ва дигарон ҳамаи одамонро шаҳрвандони давлати ягонаи ҷаҳонӣ, инсонро шаҳрванди олам эълон намуда, озодии маънавӣ ва баробарии одамонро ҳимоя мекунад [8, с.354].

Андешаи озодии одамон, баробарии онҳо дар назди қонун дар асрҳои миёна инкишоф дода мешаванд. Сипас, мутафаккирони замони нав Г. Гротсий, Б. Спиноза, Ш. Л. Монтескье, Ж. Ж. Руссо, Т. Цефферсон, И. Кант ва дигарон дар пешбарии андеша ва назарияи ҳуқуқу озодиҳои инсон саҳми арзанда гузоштаанд. Дар инъикосу инкишофи ҳуқуқу озодиҳои инсон як қатор санадҳои ҳуқуқию-сиёсӣ, аз қабилӣ Хартияи бузурги озодии Англия (с. 1215), Петитсия оид ба ҳуқуқ (с. 1628), Билл дар бораи ҳуқуқ (с. 1689), Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса (с. 1789), Эълумияи истиклолияти ИМА (с. 1776), Конститутсияи ИМА (с. 1787) нақши муҳим мебозанд. Масалан, «Эълумияи истиклолияти ИМА» ҳуччати аввалини сиёсӣ гардид, ки дар худ бештари ғояҳо ва принсипҳои либерализмро ба таври расмӣ ифода менамуд. Дар сатҳи давлатию расмӣ, амалӣ гардидани онҳо бори аввал руҳ дода буд. Дар ҳуччати мазкур омадааст: «Мо тарафдори ҳақиқате ҳастем, ки тамоми мардум баробар офарида шудааст ва онҳоро Худованд ба як қатор ҳуқуқҳои чудонашаванда мушарраф гардонидаст, ки дар миёни онҳо ҳаёт, озодӣ ва хушбахтӣ мебошанд. Барои таъмини ин ҳуқуқҳо дар миёни мардум ҳукуматҳо созмон дода мешаванд, ки ҳуқуқҳои одилонаи худро аз ризоияти ҳукмронӣ қардан мегиранд ва ҳар вақте ки шакли ҳукумат ба ин талабот ҷавоб дода натавонад, маҳз халқ ҳуқуқ дорад, онро дигар ё бекор намояд ва ҳокимияти нав таъсис диҳад, сохтор ва қудрати онро дар асоси чунин шаклҳо тартиб диҳад, ки ба беҳатарӣ ва хушбахтии онҳо таъсири беҳтарин расонанд» [2, с.2].

Ҳуччати дигар ин «Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса» ба шумор меравад. Он ҳам ифодаи худро дар моҳияти ҳуқуқу озодиҳои инсон ёфтааст. Дар моддаи дуюми он омадааст: «Мақсади ҳама гуна иттиҳодияҳои сиёсӣ нигоҳ доштани ҳуқуқҳои табиӣи чудонопазири инсон мебошад. Ин ҳуқуқҳо моҳияти озодӣ, моликият, амният ва муқовимат ба зулмро ташкил менамоянд» [2, с.2]. Дар таърихи инсоният чунин шакли эълумияҳо барзиёд мушоҳида мешаванд. Ақунун мо чихати мафҳуми озодӣ тамаркуз менамоем.

Озодӣ – қобилияти инсон ба фаъолияти хеш тибқи манфиатҳо ва ҳадафҳои мебошад. Озодии инсон соҳаи муҳторияти фард мебошад, ки дар ҳудуди он ӯ ҳақ дорад ихтиёран, мустақилона, тибқи салоҳдиди озодаш ва мутобиқи меъёри муайяннамудаи ҳуқуқ амал намояд. Инсон дар баробари амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳои хамзамон дар назди одамон,

чомеа ва давлат вазифаҳои муайянро иҷро мекунад. Ҳар як инсон бояд ҳуқуқу озодиҳои дигар инсонҳоро эҳтиром ва риоя кунад.

Дар адабиёти мавҷуда мафҳуми озодӣ ба ду маъно эзоҳ дода шудааст: 1) Озодӣ категорияи фалсафӣ ва ҳуқуқӣ буда, шахс мустақилона тарзи зиндагӣ ва фаъолияти худро интихоб менамояд, ба шарте ки он бо ягон қоида, рафторҳо алоқаманд набошад, ғайр аз қоидаву рафторҳое, ки ҳатмӣ аз тарафи давлат муқаррар шудаанд ё урфу одатҳое, ки дар байни халқ вучуд доранд. 2) Дар Конститутсия ё дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ ба шахс имконияти рафтори муайянеро содир кардан муқаррар шудааст [11, с.364].

Худи падидаи озодӣ ё либералӣ ин маънои онро надорад, ки инсон мутлақан озод аст, яъне озодии либералӣ то ҳудуди озодии инсонӣ дигар аст. Воқеан ҳам озодӣ бояд ҳамин тавр бошад, вагарна инсон аз ҳудуди худ берун рафта метавонад ба ҳудуди озодии инсонӣ дигар ворид шуда онро халалдор намояд, ки ин боиси нохушии як инсон нисбати инсонӣ дигар мегардад. Инсон дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳояш доимо дар талош аст, зеро инсон ҳадафҳои худро дар асоси озодӣ амалӣ менамояд. Аз ин хотир, моҳияту хусусиятҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон дар заминаи ҳуқуқҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ амалӣ мегардад. Яке аз ҳуқуқҳое, ки инсон озодиҳои сиёсии худро дар он ифода карда тавонистааст, ин ҳуқуқҳои сиёсӣ ба шумор мераванд.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ аз ҷумла гуруҳҳои ҳуқуқҳои инсон аст, ки иштироки шахрвандро дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат таъмин мекунад. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ба шахрвандон тааллуқ доранд. Агар ҳуқуқҳои фитрӣ мансуб ба ҳар фард, ба ҳар шахс, ба ҳар аъзои чомеа бошанд, пас ҳуқуқҳои сиёсӣ – ҳуқуқҳои шахрвандони ин ё он давлат мебошанд. Ҳамин тавр, масъалаи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва интиҳобот аз ҷумлаи ҳуқуқҳои сиёсии шахрвандон ба шумор меравад ва марбути давлатҳои алоҳида аст. Дар Тоҷикистон ба вазифаи Президенти Тоҷикистон, вакили Маҷлиси намояндагон, узви Маҷлиси миллий танҳо шахрванди ҷумҳурӣ интихоб ё таъин мешавад (моддаи 49, 65 Конститутсияи ҚТ) [5, с.15-20]. Ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар қаламрави Тоҷикистон шахрвандони ҷумҳурии мо таъсис дода метавонанд, на шахрванд ё аҳолии дигар давлатҳо.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳуқуқҳои соҳибшуда мебошад. Агар ҳуқуқҳои фитрӣ тавлидӣ буда, ба инсон аз лаҳзаи таваллудаш мансуб бошанд, пас шахрванд ба ҳуқуқҳои сиёсӣ дар ҳолатҳои муайян намудаи қонун, масалан расидан ба синни муайян, ба даст овардани шахрвандӣ ва ғ. соҳиб мегардад. Ҷунончи ба вазифаи вакили Маҷлиси намояндагон шахрванди синнаш на кам аз 25, ба вазифаи узви Маҷлиси миллий шахрванди синнаш на камтар аз 30 интихоб ё таъин карда мешавад. Дар баробари ин дигар ҳуқуқҳои сиёсӣ ба мисли: ҳуқуқ ба шахрвандӣ, ҳуқуқ ба ҳимояи давлати хеш дар хориҷи кишвар, ҳуқуқ ба кафолати супорида нашудан ба давлати хориҷӣ, ҳуқуқи ширкати бевосита ё ба восита дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ, ҳуқуқ ба хидмати давлатӣ, ҳуқуқи иштирок дар раёйпурсӣ, ҳуқуқи интихоб намудан ва интихоб шудан, ҳуқуқи муттаҳид шудан, яъне ҳуқуқи иштирок дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ихтиёран ба онҳо дохил шудан ва аз онҳо хориҷ шудан, ҳуқуқи ширкат варзидан дар маҷлис, гирдиҳамой, намоиш, раҳпаймоии осоиштаи бо қонун муқарраргашта, ҳуқуқ ба кафолати манъи ҷалби маҷбурӣ ба ин тадбирҳо, ҳуқуқи шахсан ё яқоя бо дигарон муроҷиат намудан ба мақомоти давлатӣ ва ғ. мебошанд.

Ҳамаи ин ҳуқуқҳои сиёсӣ дар Конститутсияи кишвар дарҷ гардидаанд. Дар баробари ҳуқуқҳои сиёсӣ зиёданд ҳуқуқҳои дигар ба монанди ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ки дар Конститутсия ва дигар санадҳои меёрӣ – ҳуқуқӣ иникос ёфтаанд.

Моҳияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро таъиноти ҳуқуқ дар чомеаи инсонӣ муайян мекунад. Таърихан ҳуқуқ бо мақсади танзими муносибатҳои байни одамон, ташкилотҳо ва давлат

ташаккул ёфтааст. Аз ин хотир, моҳияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тағйирёбанда мебошад. Чунончи дар давлатҳои қадим ва асрҳои миёна ҳуқуқ таъиноташро дар иртибот бо манфиатҳои синфҳо ва табақаҳои болои ҷомеа, дар шароити нобаробарии иҷтимоии ҷомеа, ифодаи манфиатҳои табақаҳои боло, дар ҳолати сарфи назар намудани манфиатҳои табақаҳои поён, аз озодӣ ва ҳуқуқҳо маҳрум намудани ғуломон ва мазлумон адо менамуд.

Ҳуқуқ якҷоя бо озодии фард ҳамчунин ҳуқуқҳои ўро эътироф, эълон ва ҳифз мекунад. Ҳуқуқҳои инсон чузъи чудонашавандаи мафҳумии ҳуқуқ мегарданд, мафҳуми нави «ҳуқуқи инсон» чун маҷмӯи ҳуқуқҳои инсон ташаккул меёбад. Илова бар ин, ҳуқуқу озодиҳои инсон шакли мустақили ифодаи расмӣ ё сарчашмаи ҳуқуқ буда, мустақиман амал мекунанд, маҳаки фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатӣ, нишондиҳандаи сифати қонунҳо мебошанд. Ҳуқуқи муосир арзиши баланди иҷтимоӣ дорад, чунки шакли ифодаи арзиши иҷтимоии инсон ва ҳуқуқу озодиҳояш мебошад. Ҳуқуқи муосир моҳияти инсонӣ касб мекунад [7, с.332-334].

Принсипҳои ҳуқуқ шакли ифодаи ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад. Афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсон – принсипи мустақили ҳуқуқ мебошад. Ҳамчунин принсипҳои адолат, озодӣ, баробарҳуқуқӣ, инсондӯстӣ ва ғ. бо инсон, арзиши иҷтимоии инсон, қадри инсонӣ, ҳуқуқу озодиҳои фард вобастагӣ доранд [7, с.336-337].

Ҳуқуқи муосир чун шакли инъикоси озодии инсон амал мекунад, аз ҷумла меъёри озодии инсонро дар иртибот бо салоҳияти ҳуқуқӣ, вазифаҳо ва ўҳдадорихои ҳуқуқӣ, масъулияти ҳуқуқии ў муқарар мекунад. Ҳуқуқ шакли инъикоси ҳуқуқҳои инсон мебошад, арзиши иҷтимоии инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ўро қафолат медиҳад.

Дар афкори сиёсӣ ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, адабиёти илмӣ мафҳумҳои “ҳуқуқ ба озодии сухан”, «ҳуқуқ ба озодии вичдон», ва ғ. истифода мешавад. Ҳуқуқ шакли ифодаи меъёри озодии инсон мебошад. Ҳуқуқ меъёр, андоза, ҳадди озодии инсонро муайян мекунад. Озодии инсон тавассути ҳуқуқ амалӣ мешавад [1].

Сатҳи озодиҳои сиёсии шаҳрвандон, ҳуқуқҳо ва амалӣ гаштани онҳо аз ҳолату вазъияти ҳаёти ҷомеа, сатҳи инкишофи ҷабҳаҳои алоҳидаи он вобастаанд. Муносибати инсон ва ҷомеа хоҳу нохоҳ ба таҳлили муносибати миёни озодӣ ва масъулият меорад. Озодӣ набояд аз чизҳо бошад, балки озодӣ барои чизе ё амале бошад. Бисёр вақтҳо дар хусуси озодӣ сухан ронда, фақат як чихати масъала – озодӣ ҳамчун дарки зарурат фаҳмида мешавад. Аммо, чунин фаҳми мафҳуми “озодӣ” нотамоғ аст. Баъзан дар зери мафҳуми “озодӣ” фақат ҳуқуқи сухан гуфтан ва амалро ба анҷом расониданро мефаҳманд. Дар асл озодӣ фаъолияти гуногуни одамро фаро мегирад. Табиист, ки дар ин ҳолат шахс бояд масъулияти худро нисбати амал ҳис намояд. Озодиро аз интизом набояд чудо намуд [4, с.123].

Озодиҳои инсон чунин соҳаи фаъолияти одам мебошанд, ки давлат ба онҳо набояд дахл кунад, одам онҳоро бе иштироки давлат ҳам амалӣ мегардонад. Масъалаи озодии вичдон, озодии дину эътиқод, озодии афкор ва сухан танҳо ба имкониятҳои интихоби фардии одам вобастаанд. Дар ин маврид давлат натаанҳо ба соҳаи озодиҳои фардии шахсият набояд даҳолат кунад, балки инчунин бояд ҳимояи онро таъмин намояд. Бо вучуди фарқият доштани ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон онҳо ба ҳамдигар тавъам буда, якдигарро пурра месозанд, инчунин ба дараҷаи баробар аз ҷониби давлат қафолат дода ва ҳимоя карда мешаванд.

Дар ҷаҳони имрӯза нисбат ба ҳуқуқу озодиҳои инсон муносибати ягона вучуд надошта, дар ин хусус як қатор ақидаҳо, назарияҳо ва таълимотҳо мавҷуданд. Ҳамаи онҳо ба шароитҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии инкишофи ҳар давлат, хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанавии ин ё он ҷомеа асоснок гардонда шудаанд. Аммо, миёни тамоми гуногунрангиҳои таълимот оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон якҷанд назарияро чудо кардан мумкин аст. Масалан, барои барқарории ғояи ҳуқуқҳои инсон назарияи табиӣ-ҳуқуқӣ ва назарияи позитивӣ амал

мекунанд. Масалан, яке аз асосгузори назарияи “ҳукуки табиӣ” Чон Локк қайд намуда буд, ки “ҳар як инсон аз рӯи қонуни табиат ҳақ дорад худро, яъне ҳаёт, озодӣ ва моликияти худро муҳофизат намояд” [6, с.50].

Тибқи назарияи аввал ҳукуку озодиҳои инсон характери табиӣ дорад ва ба ҳар одам аз лаҳзаи таваллудаш мансуб аст. Тибқи назарияи дуюм одам ҳукукҳои худро аз давлат мегирад.

Инсон ҳукуку озодиҳои худро дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ чи бо одамони дигар ва чи бо давлат амалӣ месозад. Аз ин нуқтаи назар боз ду назария-амудӣ ва уфукиро ҷудо кардан мумкин аст. Назарияи амудӣ аз ҷониби давлат эътироф, риоя ва ҳимоя шудани ҳукуку озодиҳои инсонро дар назар дорад. Инсон ҳукукҳои худро ҳамеша дар муносибат бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор амалӣ гардонда, аз як ҷониб риоя ва ҳифз гардидани ҳукукҳои худро талаб менамояд, аз ҷониби дигар, дар назди давлат ӯҳдадорҳои муайянро ба ҷо меорад. Назарияи уфуқӣ риояи ҳукуку озодиҳои инсонро дар муносибатҳои байниҳамдигарии одамон бе ҳеч гуна даҳлати давлат амалӣ мекунад. Ҳар ду назария ҳам дар қонунгузорӣ инкишоф ёфтаанд. Дар аксари манбаҳои илмӣ масъалаи озодӣ ва ҳукукҳои инсон дар шаклҳои гуногун ба назар мерасад. Ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳар даври замон масъалаи муҳим ба шумор мераванд.

Барои инсон ва шаҳрванд ҳукуку озодиҳои конституционӣ воситаи худифодакунӣ ва ошкор намудани лаёқат, таъмини шаъну шараф, ки барои шахсияти озод хос аст, воситаи амалӣ гардонидани ҳукукҳои инкорнашавандаи ӯ дар идораи ҷомеа, таъмини шароити зарурии иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҳаётан муҳими ҳаёти моддию маънавӣ мебошанд. Ҳукуку озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд муносибату алоқаҳои муҳимтарини миёни шаҳрвандро бо давлат инъикос намуда, мавқеи шахсро дар ҷомеа муайян менамоянд.

Ҳамин тавр, масъалаи ҳукуку озодиҳои инсон дар замон ва макони гуногун дар ҳар шакл ба амал меояд. Ҳифзи ҳукук ва озодиҳои инсон ҳамчун падидаи замонӣ боқӣ мемонад. Дар ҳар давраи ҳаёт ба худ хос масъалаи ҳукук ва озодии инсон ҳамчунхусусияти амалӣ доштаи мавҷудият фаҳмида мешавад. Дар натиҷа барои инсон ҳукук ва озодӣ ҳамчун падидаи муқаддас боқӣ мемонад, ки он натиҷаи таққомули ҷомеаи инсонӣ дар вақт ва замон ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 30 – апрели соли 2004.
2. Декларация независимости инаугурационные речи. Алматы, 2004. 64с.
3. Зокиров Г. Н. Идеологияи сиёсӣ. Душанбе, 2008. -350с
4. Зокиров Г. Н. Сиёсатишиносӣ. Душанбе, 2010. -520с.
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Моддаи 5. – Душанбе, 2003. С.6.
6. Локк. Д. Избранные философские произведения. Т. 3. М., 1960. -734с.
7. Сотиволдиев Р. Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳукуқ. Ҷилди II. Душанбе, 2010. -484с.
8. Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ. Душанбе, 2014. С.345-346.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди IIО – Я. Душанбе, 2008. - С.515.
10. Фарҳанги истилоҳоти ҳукуқ. (нашири сеюм) Душанбе, 2012. С.536.
11. Фарҳанги истилоҳоти ҳукуқи конституционӣ ва ҳукуқи маъмурӣ. Душанбе, 2013. С.364.
12. Les Declarution Francaises des droita de l homme. Paris, 1928.

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ОН

Дар ҳама давра замон масъалаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таваҷҷӯҳи олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ ва ҷомеашиносиро ба худ ҷалб намуда, ҳаллу фасли он дар доираи имҳои алоҳида ба хусус илмҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мавриди баҳсу баррасӣ ва ҳаллу фасл қарор мегирад. Озодӣ ҳамчун категорияи фалсафӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ низ аҳамияти махсус дошта, бештар дар масъалаи ҳуқуқҳои инсон истифода мегардад. Яъне дар масъалаи ҳуқуқҳои инсон ҳаминро бояд таъкид дошт, дар ҷое, ки ҳуқуқи инсон ҳафт бояд он танҳо дар як доира маҳдуд набошад ва аз озодӣ низ бархурдор бошад. Аммо ин озодӣ бо ҳуқуқ алоқаманд буда, инсон дар шароити имрӯза метавонад танҳо дар доираи ҳуқуқҳои муқарарнамуда озодии худро таъмин наояд ва саодатманду хушбахт гардад.

Муаллиф низ муаммои ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро арзиши олий ҳисобида, мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои онро дар давраҳои мушаххаси таърихӣ ва шароити имрӯза мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст.

Инчунин зарурати омӯзиш ва густариши ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро дар шароити имрӯза махсус таъкид дошта, густариши онро аз рушди шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ вобаста доништаанд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, оила, ҳуқуқи оилавӣ, фарзанд, озодӣ, инсон, шахрванд, Конституция, ҳуқуқҳои сиёсии инсон, ҳаёт, саодат, озодии вичдон, дин, эътиқод, демократия, давлат, қонун.

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Во все времена проблема прав и свобод человека привлекает внимание ученых-юристов и социологов, а ее решение обсуждается и решается в рамках отдельных дисциплин, прежде всего, философских, социальных, политических и юридических наук. Свобода как философская категория в юриспруденции также имеет особое значение и чаще всего, используется в проблеме прав человека. Другими словами, в отношении прав человека следует подчеркнуть, что там, где права человека существуют, они не должны ограничиваться одной сферой и также должны пользоваться свободой. Однако эта свобода связана с правами, и в современных условиях человек может обеспечить свою свободу и быть счастливым только в рамках установленных прав.

Также автор рассматривает вопрос о правах и свободах человека как высшей ценности, и рассуждает о его значении, сущности и особенностях в конкретные исторические периоды и современные условия.

Они также подчеркивали необходимость изучения и расширения прав и свобод человека в современных условиях и считали его расширение зависимым от развития правосознания и правовой культуры.

Ключевые слова: Право, семья, семейное право, свобода, человек, гражданин, Конституция, политические права человека, жизнь, счастье, свобода совести, религия, убеждения, демократия, государство, право.

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: MEANING, ESSENCE AND MAIN CHARACTERISTICS

At all times, the problem of human rights and freedoms attracts the attention of legal scholars and sociologists, and its solution is discussed and solved within the framework of individual disciplines, primarily philosophical, social, political and legal sciences. Freedom as a philosophical category in jurisprudence also has a special meaning and is most often used in the problem of human rights. In other words, with regard to human rights, it should be emphasized that where human rights exist, they should not be limited to one area and should also enjoy freedom. However, this freedom is associated with rights, and in modern conditions a person can ensure his freedom and be happy only within the framework of established rights.

The author also considers the issue of human rights and freedoms as the highest value, and discusses its meaning, essence and features in specific historical periods and modern conditions.

They also emphasized the need to study and expand human rights and freedoms in modern conditions and considered its expansion dependent on the development of legal awareness and legal culture.

Keywords: Law, family, family law, freedom, person, citizen, Constitution, political human rights, life, happiness, freedom of conscience, religion, beliefs, democracy, state, law.

Дар бораи муаллиффон:

Қозиён Шариф Қозӣ - н.и.х., д.и.с. профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: (+992) 907442999; Почтаи электронӣ: sharifhasanov@mail.ru

Раҳматов Раҳматбой Қузратуллоевич - ассистенти кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ Тел.: (+992)929065747. Почтаи электронӣ: 7182682@inbox.ru

Об авторах:

Козиён Шариф Кози – к.ю.н., д.п.н., профессор, заведующий кафедрой права Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ, Тел.: (+992) 907442999; Электронная почта: sharifhasanov@mail.ru

Раҳматов Раҳматбой Қузратуллоевич - ассистент кафедры право Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Тел.: (+992)929065747. Электронная почта: 7182682@inbox.ru

About the authors:

Qoziyon Sharif Qozi – candidate of juridical sciences, doctor of political sciences, professor, head of the Chair of Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: (+992) 907442999; E-mail: sharifhasanov@mail.ru

Rahmatov Rahmatboi Kuzratulloevich - assistant of the legal department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992)929065747. E-mail: 7182682@inbox.ru

**ДАР БОРАИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ
РУШДИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ФАЪОЛИЯТИ
ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР КОДЕКСИ МАДАНИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Абдурахимов С. Қ.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва дар ин замина қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 (минбаъд - ҚТ) дар баробари гузаронидани ислоҳоти дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, инчунин боиси гузаронидани ислоҳоти қонунгузори кишварамон гардид. Вобаста ба ин, бо мақсади танзими муносибатҳои муҳимми ҳуқуқи хусусӣ бо назардошти замони соҳибистиклолӣ соли 1999 қисмҳои яқум ва дуум ва соли 2005 бошад, қисми сеюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон[1] (минбаъд - КГ ҚТ) дар таҳрири нав қабул гардиданд, ки онҳо дар танзими муносибатҳои муҳимми молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ қадами ниҳоят муҳим ва саривақтӣ буд. КГ ҚТ қисмҳои яқум ва дуум зиёда бист сол амал намуда, дар ташаккулёбӣ ва инкишофи қонунгузори маданияи замони соҳибистиклоли кишварамон, инчунин танзими низоми муайянгардидаи муносибатҳои муҳимми ҳуқуқи маданӣ саҳми ниҳоят намоён ва мондагор гузошт. Албатта, дар давоми амал намудани КГ ҚТ аз соли 1999 то инҷониб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти хоҷагии халқи мамлакатамон дигаргуниҳои куллӣ ба амал омаданд, ки онҳо ғайр аз такмили додани муқарроти КГ ҚТ, инчунин дар таҳрири нав қабул намудани КГ ҚТ – ро низ ба миён оварданд. Бо ин мақсад Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 оид ба зарурати дар таҳрири нав қабул намудани КГ ҚТ чунин изҳори ақида намуданд: «Ҳамчунин бо мақсади ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани танзими муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, ки кодексҳои граждании ва ҷиноятиро низ дар таҳрири нав таҳия ва пешниҳод намояд»[2, с.3].

Хушбахтона, 24 декабри соли 2022 дар натиҷаи баҳсу мунозираҳо ва сазо талошҳои зиёди фаъолияти ду гуруҳи кории пай дар пайи сатҳи давлатӣ оид ба таҳияи лоиҳаи КГ ҚТ он бо номи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМ ҚТ) на дар шакли қисмҳои алоҳида чун КГ ҚТ, балки дар шакли маҷмӯӣ ва ягона дар таҳрири нав қабул гардид, ки он аз 1 июли соли 2023 мавриди амал қарор дода шуд»[3]. КМ ҚТ таҷрибаи зиёда аз 20 солаи ҳосилнамудаи қонунгузори марбут ба муносибатҳои ҳуқуқи хусусиро дар кишварамон ҷамъбаст ва дар муқаррароти худ воқеияти ҳаёти давлат ва ҷомеаи ҳозираро инъикос намуд, ки он дар таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи қонунгузори маданияи замони соҳибистиклолии ҚТ саҳифаи нав ва дурахшонро офоз бахшид.

Ҳолат ва дурнамои рушди муносибатҳои ҳуқуқи маданияро бидуни иштироки субъектҳои он махсусан ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки гуруҳи калон ва намоёни шахсони ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ташкил менамоянд, тасаввур қардан ғайриимкон аст. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар амалӣ намудани сиёсати иҷтимоии мамлакат тавассути иҷрои вазифаҳои (корҳои) гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ ва дар ин замина қонун намудани талаботи гуногуни ҷомеа нақши намоён ва нотақрор доранд. Аз ин рӯ, мо дар мақолаи мазкур тасмим гирифтаем, ки оид ба баъзе масъалаҳои ҳолат ва дурнамои рушди танзими ҳуқуқи маданияи фаъолияти ташкилотҳои

ғайритичоратӣ дар КМ ҚТ то қадри имкон дар заминаи таҳқиқ ва омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва қонунгузориҳои дохилӣ ва хориҷии кишварамон изҳори ақида намоем.

Таҳқиқ ва омӯзиши мавзӯи мақолаи илмӣ мазкур асосан дар заминаи муқоисаи КМ ҚТ бо КГ ҚТ амалӣ хоҳад гардид. Чунки маҳз падидаи усули муқоисавӣ ҳамчун усули мустақили умумилмӣ таҳқиқ ва омӯзиш имкон медиҳад, ки ҳолат ва дурнамои рушди падидаи дахлдори ҷамъиятӣ муайян ва дар заминаи он пешниҳодоти дахлдор ба миён гузошта шавад. Талаботи нахустин ва муҳимтарини усули мазкур бо ҳам ниҳоят наздик будани объектҳои муқоисашаванда ва хусусиятҳои умумӣ доштани онҳо мебошад [4, с.41]. Ҳамин тавр, дигаргунҳои асосии руҳдодаи КМ ҚТ дар муқоиса бо КГ ҚТ ба андешаи инҷониб, ки онҳо муайянкунандаи ҳолат ва дурнамои рушди фаъолияти ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ ҳосатан, муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мебошанд, чунинанд:

1. Доир ба танзими ҳуқуқи маданияи фаъолияти ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар КМ ҚТ чун КГ ҚТ боби 4 ҷудо гардидааст, ки агар аввалин номи бобро шахсони ҳуқуқӣ номида бошад, пас охириин шахси ҳуқуқӣ номида буд. Ба андешаи инҷониб, шахсони ҳуқуқӣ номидани боби 4 аз ҷониби КМ ҚТ дурусттар ва мувофиқи мақсад аст. Чунки ибораи «шахси ҳуқуқӣ» дар муқоиса бо ибораи «шахсони ҳуқуқӣ» мазмуни то як андоза шакли танҳо, ки як шахси ҳуқуқиро ифода менамояд, дар назар дорад. Ҳол он, ки дар боби 4 КГ ҚТ на фаъолияти як шахси ҳуқуқӣ, балки фаъолияти тамоми шахсони ҳуқуқӣ танзим гардидааст. Қобили қабул будани истифодаи категорияи «шахсон» ҳамчун хоси қонунгузориҳои маданӣ ба ивази истифодаи калимаи «субъектҳо» дар номи зерфасли 2 КГ ҚТ низ қаблан аз ҷониби Сулаймонов Ф.С. ишора гардида буд [5, с.119].

2. Дар моддаи 50 КМ ҚТ чун моддаи 50 КГ ҚТ мақсад ва хусусиятҳои асосии фаъолияти ташкилоҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, инчунин шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо пешбинӣ шудааст. Вале, фарқият низ мавҷуд аст. Дар қисми 3 моддаи 50 КГ ҚТ номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритичоратӣ аз кооперативҳои ғайритичоратӣ, кооператсияи матлубот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё ташкилотҳои динӣ, муассисаҳои аз ҷониби молик маблағгузоришаванда, фондҳои хайрия иборат дониста шуда буд. КМ ҚТ бошад, дар қисми 3 моддаи 50 зимни муқаррар намудани номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар муқоиса бо моддаи 50 КГ ҚТ кооператсияи матлуботро, ҳамзамон нисбати муассисаҳо ва фондҳо бошад, мутаносибан ибораҳои «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» ва «хайрия»-ро низ аз матни худ хориҷ намуда, номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритичоратиро аз кооперативҳои ғайритичоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё ташкилотҳои динӣ, муассисаҳо, фондҳо иборат донист. Ҳамин тавр, КМ ҚТ аз моддаи 50 кооператсияи матлуботро ҳамчун шакли алоҳидаи ташкилотҳои ғайритичоратӣ комилан хориҷ намуда, муассисаҳоро на ҳамчун ташкилоти «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда», балки танҳо муассисаҳо муқаррар кард. Фондҳоро бошад, ки қаблан дар моддаи 50 КГ ҚТ фондҳои хайрия муқаррар гардида буданд, КМ ҚТ дар моддаи 50 танҳо фондҳо муқаррар намуд. Доир ба ҳар се шакли ташкилотҳои ғайритичоратӣ минбаъд тибқи тартиби муқаррарнамудаи КМ ҚТ пайдарҳам изҳори ақида хоҳем кард.

Вобаста ба хориҷ гардидани кооператсияи матлубот ҳамчун шакли алоҳидаи ташкилотҳои ғайритичоратӣ бояд қайд кард, ки нисбати он моддаи 1281 КГ ҚТ низ ба таври алоҳида муқаррар гардида буд. Вале, дар натиҷаи аз моддаи 50 КМ ҚТ хориҷ гардидани он моддаи 1281 низ комилан аз матни КМ ҚТ низ хориҷ карда шуд. Зимнан бояд дар назар дошт, ки ҳолати ҳуқуқии кооператсияи матлуботро Қонуни ҚТ «Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 13 марти соли 1992 танзим менамояд [6].

Нисбати муассисаҳо хориҷ гардидани ибораи «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» бошад, бояд қайд кард, ки шояд сабаб дар он аст, ки ҳоло муассисаҳо на танҳо дар шакли моликияти давлатӣ, ки онҳо аз ҷониби молик маблағгузорӣ карда мешаванд, балки дар шакли моликияти хусусӣ низ фаъолият менамоянд. Муассисаҳои хусусӣ бошанд, бархилофи муассисаҳои давлатӣ на аз ҷониби молик маблағгузорӣ мешаванд, балки ба тариқи худмаблағгузорӣ фаъолият менамоянд. Дар чунин ҳолат ба андешаи инҷониб, ҳам муассисаҳои давлатӣ ва ҳам хусусиро аз ҷониби молик маблағгузоришаванда номидан мувофиқи мақсад намебошад ва хориҷ гардидани ибораи номбурда қобили қабул аст.

Вобаста ба хориҷ гардидани калимаи «хайрия» нисбати фондҳо қайд намудан мумкин аст, ки аз муқаррароти моддаи 50 КГ ҚТ чунин мазмун ба миён меояд, ки фондҳо ҳамчун шакли алоҳидаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ асосан танҳо бо мақсадҳои хайриявӣ таъсис дода мешаванд. Вале, дар таҷриба онҳо на танҳо бо мақсадҳои хайриявӣ, балки бо мақсадҳои дигари фойданоки ҷамъиятӣ низ таъсис дода мешаванд, ки дар чунин ҳолат ибораи фондҳои хайрия ба талаботи воқеии ҳаёти ҷамъиятӣ мувофиқ ва ҷавобгӯ намебошад. Бинобар ин, аз моддаи 50 КГ ҚТ нисбати фондҳо хориҷ гардидани калимаи «хайрия» ва танҳо фондҳо муқаррар гардидан, ки он фарогири тамоми намудҳои фаъолияти фондҳо, аз ҷумла таълимӣ, тарбиявӣ, хайриявӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо мебошад, ниҳоят муҳим ва саривақтӣ аст.

3. Дар қисми 5 моддаи 50 КМ ҚТ бошад, омадааст, ки тартиби таъсисдиҳӣ ва фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро қонун муайян менамояд. Муқаррароти мазкур қонун нав буда, он қаблан дар моддаи 50 КГ ҚТ пешбинӣ нагардида буд. Маълум аст, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ниҳоят сершумор буда, мақсади фаъолияти онҳо низ гуногун мебошанд, аз ин рӯ, танзими ҳуқуқии фаъолияти онҳо на танҳо тавассути КМ ҚТ, балки тавассути дигар қонунҳо низ амалӣ карда мешаванд, ки муқаррар кардани чунин ҳолат ба манфиати қонун аст. Падидаи таъсисдиҳиро бидуни ду падидаи дигар, яке азнавташкилдихӣ ва дигаре барҳамдиҳӣ, ки онҳо танҳо ба шахсони ҳуқуқӣ хос мебошанд, тасаввур қардан душвор аст. Зикр нагардидани падидаҳои азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳӣ дар муқаррароти қисми 5 моддаи 50 КМ ҚТ то як андоза мазмуни онро номуқамал намудааст. Ба андешаи инҷониб, дар қисми 5 моддаи 50 КМ ҚТ муқаррар намудани қабули қонуни алоҳида оид ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ боз ҳам ба манфиати қонун аст. Чунки ҳанӯз як зумра муносибатҳои муҳимми ҷамъиятии марбут ба ҳолати ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор нагирифта мавҷуд аст, ки таҳлил ва баррасии онҳо таҳқиқоти алоҳидаи ҳудро тақозо менамоянд. Вобаста ба зарурати қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» бошад, қаблан мо изҳори ақида намуда будем [7, с. 157-158]. Пешниҳод менамоем, ки қисми 5 моддаи 50 КМ ҚТ дар таҳрири зерин баён карда шавад: «Ҳолати ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратиро ҳамин кодекс, Қонуни ҚТ «Дар бораи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» ва қонунҳои алоҳидаи марбут ба фаъолияти онҳо танзим менамоянд».

4. Қаблан КГ ҚТ моддаи 57 – ро масъулияти шахси ҳуқуқӣ доништа буд. Ҳоло бошад, КМ ҚТ моддаи 57 – ро на масъулияти шахси ҳуқуқӣ, балки ҷавобгарии шахси ҳуқуқӣ номбар намудааст, ки охири қобили қабул ва мувофиқи мақсад аст. Падидаи масъулият бошад, ба андешаи мо мафҳуми васеътар буда, шарҳу тавзеҳи он дар муқоиса бо падидаи «ҷавобгарӣ» ҳоло аз доираи имкони мо ҳолӣ аст. Қаблан КГ ҚТ дар қисми 2 моддаи 57 ҳарчанд қонунҳои давлатӣ ва муассисаи аз ҷониби молик маблағгузоришавандаро аз рӯи ўҳдадорихои худ мувофиқи тартиб ва дар асоси шартҳои пешбиниамудаи қисми 8 моддаи 125, моддаҳои 126 ва 127 ҳамин Кодекс масъул доништа бошад, ҳам вале, дар моддаи номбаршудаи қисми 2 моддаи 57 КГ ҚТ оид ба масъулияти муассисаҳо тамоман муқаррарот пешбинӣ нагардидааст. Аз ин рӯ, пешниҳод гардида буд, ки дар қисми 2 моддаи 57 КГ ҚТ дар баробари зикри қисми

8 моддаи 125, моддаҳои 126 ва 127 КГ ҚТ, инчунин моддаи 132 КГ ҚТ низ бояд ишора карда шавад[8, с. 75]. Хушбахтона, КМ ҚТ дар қисми 2 моддаи 57 дар баробари зикри моддаҳои қисми 8 моддаи 121, моддаи 123, инчунин моддаи 128 – ро, ки дар он оид ба муассисаҳо муқаррарот дарҷ шудааст, пешбинӣ намуд.

5. КГ ҚТ дар сарҳати 3 қисми 4 моддаи 62 муқаррар намуда буд, ки муқаррароти бо сабаби муфлисӣ барҳам додани шахси ҳуқуқӣ ба муассисаҳо дахл надорад. Сабаби муфлис эътироф нашудани муассисаҳо ба назари мо, дар он аст, ки онҳо нисбат ба молу мулки дар идоракуниашон қарордошта на ҳуқуқи моликият, балки ҳуқуқи идоракунии оперативӣ доранд. Ҳуқуқи моликият нисбат ба молу мулки муассисаҳо бошад, ба молики молу мулки он тааллуқ дорад. Аз ин рӯ, қонунгузор низ муқаррар намудааст, ки муассиса танҳо бо маблағҳои пулии дар ихтиёраш буда ҷавобгар аст. Дар ҳолати нокифоягии маблағи муассиса молики молумулки дахлдор аз рӯи уҳдадорихои он ҷавобгарӣ иловагиро ба зимма дорад(қисми 4, моддаи 128 КМ ҚТ). Пас, бояд ба хулоса омад, ки муассисаҳо низ ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ муфлис эътироф шуда наметавонанд. Вале, бархилофи ин хулоса, КГ ҚТ дар як вақт дар қисми 1 моддаи 66 аз миёни тамоми шахсони ҳуқуқӣ танҳо корхонаҳои махсуси (казонии) давлатиро аз муфлис эътироф намудан истисно намуда буд, халос. Муҳаққиқони ватанӣ низ аз мадди назари муқаррароти моддаи 66 КГ ҚТ берун мондани муассисаҳоро аз муфлис эътироф нагардидан баён намудаанд[9, с.181]. Аз ин рӯ, пешниҳод гардида буд, ки дар қисми 2 моддаи 66 КГ ҚТ муассисаҳо низ дар баробари корхонаҳои махсуси казонии давлатӣ аз муфлис эътироф гардидан озод карда шаванд[10, с.62]. Пешниҳоди мазкур дар қисми 1 моддаи 66 КМ ҚТ ба назар гирифта шуд, ки мувофиқи он шахси ҳуқуқӣ ба истиснои корхонаи махсус, муассиса, фонд ва ташкилоти динӣ метавонад бо санади судӣ муфлис эътироф карда шавад.

6. Доир ба асосҳои ҳолати ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ зербоби 5 боби 4 КГ ҚТ чудо гардида буд, ки он фарогири ҳашт моддаи алоҳида ва як модда бо илова, аз ҷумла моддаҳои 128 кооперативи ғайритиҷоратӣ, 1281 кооператсияи матлубот, 129 иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ, 130 фондҳои ҷамъиятӣ, 131 тағйир додани оиннома ва барҳам додани фонди ҷамъиятӣ, 132 муассисаҳо, 133 иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо), 134 ҳуҷҷатҳои таъсиси ассотсиатсияҳо (иттифок) ва 135 ҳуқуқи уҳдадорихои аъзои ассотсиатсия (иттифок) буд.

Дар КМ ҚТ бошад, зербоби 11 боби 4 ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ номида шуд, ки он фарогири ҳашт моддаи алоҳида аз ҷумла, моддаҳои 124 кооперативи ғайритиҷоратӣ, 125 иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ, 126 фонд, 127 тағйир додани оиннома ва барҳам додани фонд, 128 муассиса, 129 Иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсия ва иттифок), 130 Ҳуҷҷатҳои таъсиси ассотсиатсия (иттифок) ва 131 Ҳуқуқи уҳдадорихои аъзои ассотсиатсия (иттифок) мебошад. Ҳамин тавр, зербоби марбут ба ташкилотҳои ғайритиҷоратии КМ ҚТ дар муқаррароти худ дар муқоиса бо КГ ҚТ яке аз шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, моддаи 1281 кооператсияи матлуботро ҷой надод. Шумора ва мавзӯи танзими моддаҳои зербоби марбут ба ташкилотҳои ғайритиҷоратии КМ ҚТ бо КГ ҚТ айнан ягона ва такрори ҳамдигар мебошанд.

7. КГ ҚТ дар қисми 3 моддаи 128 дар номи кооперативи ғайритиҷоратӣ ишора ба мақсади асосии фаъолияти он, инчунин калимаи кооперативро ба таври ҳатмӣ муқаррар намуда буд. Ҷунонки маълум мешавад, мақсади асосии фаъолияти тамоми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аз ҷумла, кооперативи ғайритиҷоратӣ на ба даст овардани фоида, балки амалӣ намудани фаъолияти фойданоки ҷамъиятӣ аст. Лекин чунин ҳолати ҳуқуқии онҳо пеш аз ҳама, ба шакли ташкили ҳуқуқии онҳо пайванди ногусастанӣ дорад. Шакли ташкили ҳуқуқии онҳо бошад, кооператив мебошад. Дар номи тамоми ташкилотҳо, ки онҳо хоҳ тиҷоратӣ ва хоҳ

ғайритичоратӣ мебошанд, нахуст бояд на ишора ба мақсади асосии фаъолият ва баъдан ишора ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо, ки ҳоло дар қисми 3 моддаи 128 КГ ҚТ нисбати кооперативи ғайритичоратӣ пешбинӣ шудааст, балки нахуст ишора ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва сипас ишора ба мақсади асосии фаъолияти онҳо бояд қорӣ карда шавад. Бинобар ин, КМ ҚТ дар қисми 3 моддаи 128 дар номи кооперативи ғайритичоратӣ нахуст калимаи кооператив ва баъдан ишора ба мақсади асосии фаъолияти онҳоро муқаррар кард.

КГ ҚТ дар қисми 4 моддаи 128 танзими вазъи ҳуқуқии кооперативҳо, ҳуқуку уҳдадорихои аъзои онҳоро бо кодекси мазкур ва Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳо» муқаррар намуда буд. Маълум аст, ки ҳуқуку уҳдадорихо худ ба таркиби падидаи «вазъи ҳуқуқӣ» дохил аст. Аз ин рӯ, дар қисми 4 моддаи 128 КГ ҚТ пас аз зикри падидаи «вазъи ҳуқуқӣ» дигар ҳочат ба зикри ҳуқуку уҳдадорихо мавҷуд намебошад. Бо назардошти ин ҳолат, КМ ҚТ бошад, дар қисми 4 моддаи 128 калимаи «вазъи» - ро ба калимаи «ҳолати» иваз намуда, ҳамзамон танзими ҳуқуқии муфассали кооперативҳои ғайритичоратиро ғайр аз кодекси маданӣ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳо», инчунин ба қонунҳои дигар низ ҳавола намуд. Чунин ҳолат мазмуни онро дорад, ки вазъи ҳуқуқии кооперативҳои ғайритичоратӣ ҳамчун падидаи васеъ на танҳо тавассути КМ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳо», инчунин ба қонунҳои дигар низ танзим карда мешаванд.

8. Дар қисми 3 моддаи 129 КГ ҚТ, ки қисми охирин ва чамъбастии моддаи мазкур аст, қонунгузор муайян кардани хусусиятҳои мавқеи ҳуқуқии иттиҳодияҳои чамъиятӣ ва ташкилотҳои диниро ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои бо КГ ҚТ танзимшаванда тибқи қонун муқаррар намуд. КМ ҚТ бошад, қисми 3 моддаи 129 КГ ҚТ - ро дар қисми 4 моддаи 125 худ ба истиснои калимаи «мавқеи», ки онро ба калимаи «ҳолати» иваз намуд, боқимонда муқарраротро бошад, тақрибан пешбинӣ кард.

9. КГ ҚТ номи моддаи 130 - ро фондҳои чамъиятӣ номида дар муқаррароти худ онҳоро бо ҳамин ном низ муқаррар намуд. Ин ҳолат мазмуни онро дорад, ки дар кишвари мо фондҳо танҳо дар намуди чамъиятӣ фаъолият менамоянд. Вале, дар асл фондҳо на танҳо дар намуди чамъиятӣ, балки дар дигар намудҳо низ фаъолият менамоянд. Бинобар ин, зарур омад, ки дар КМ ҚТ онҳо на бо номи фондҳои чамъиятӣ, балки танҳо бо номи фонд, ки он фарогири тамоми намудҳои фондҳо аз ҷумла фондҳои чамъиятӣ низ мебошанд, муқаррар карда шавад. Ҳамин тавр, КМ ҚТ ҳолати ҳуқуқии онҳоро дар моддаи 126 бо номи фонд муқаррар карда, аз зикри калимаи «чамъиятӣ» бошад, ҳам дар номи модда ва ҳам дар матни он даст кашид.

10. Ҳолати ҳуқуқии муассиса бошад, дар моддаи 132 КГ ҚТ бо номи «муассисаҳо» танзим гардида буд. Вале, КМ ҚТ бошад, ҳолати ҳуқуқии муассисаро дар моддаи 128 на бо номи «муассисаҳо», балки бо номи «муассиса» танзим намуд. Ҳануз нофаҳмост, ки қонунгузор дар қисми 3 моддаи 50 КМ ҚТ нисбати муассисаҳо аз зикри иборати «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» даст кашида бошад, ҳам вале, дар моддаи 128 бархилофи қисми 3 моддаи 50 аз ҷониби молик пурра ё қисман маблағгузорӣ намудани муассисаро муқаррар намуд. Тавре зимни баррасии қисми 3 моддаи 50 КМ ҚТ қайд гардид, мавҷудияти иборати «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» нисбати муассисаҳои хусусӣ қобили қабул намебошад. Чунки муассисаҳои хусусӣ на аз ҷониби молик, балки ба тариқи худмаблағгузорӣ фаъолият менамоянд. Муассисаҳои давлатӣ бошанд, аз ҷониби молик маблағгузорӣ мешаванд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, ишораи иборати «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» нисбати муассисаҳо дар моддаи 128 КМ ҚТ ба табиати ҳуқуқии фаъолияти танҳо муассисаҳои давлатӣ, ки молики молумулки онҳо давлат мебошад, мувофиқат менамояд. Вале, таъйиноти моддаи 128 КМ ҚТ на танҳо ба муассисаҳои давлатӣ, балки ба муассисаҳои хусусӣ низ мансуб аст. Аз ин лиҳоз, пешниҳод мешавад, ки иборати «аз ҷониби молик маблағгузоришаванда» аз моддаи 128 КМ ҚТ

хориҷ карда шавад. Лекин аз ҷониби молик маблағгузорӣ намудани муассисаҳои давлатиро ба таври ҳатмӣ ва зарурӣ, ки сархати 27 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»[11] аз 28 июни соли 2011 муайян кардааст, набояд истисно кард.

КМ ҚТ дар қисми 2 моддаи 128 зимни муайян кардани ҳолати ҳуқуқии муассисаи комилан муқаррароти нав пешбинӣ кард, ки он қаблан дар моддаи 132 КГ ҚТ мавҷуд набуд. Дар қисми 2 моддаи 128 КМ ҚТ муқаррар гардид, ки муассиса хусусан, муассисаҳои хусусӣ аз тарафи шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ муассисаҳои давлатӣ бошанд, аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ таъсис дода мешаванд. Дар ҳақиқат ҳам, муассисаҳои хусусӣ аз тарафи шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки онҳо субъектҳои шакли моликияти хусусӣ мебошанд ва муассисаҳои давлатӣ бошанд, аз тарафи давлат (мақомоти гуногуни ваколатдори давлатӣ) ва воҳидҳои маъмурии ҳудудии он, ки субъектҳои шакли моликияти давлатӣ мебошанд, таъсис мегардиданд. Вале, то ҳол ин ҳолат дар моддаи 132 КГ ҚТ муқаррар нагардида буд. Бояд қайд кард, ки аз ҷониби кадом субъектҳо таъсис додани муассисаҳо дар моддаи 132 КГ ҚТ ҳамчун мушкilotи ҳалнагардида ва мавзӯи танзими моддаи 132 КГ ҚТ қаблан низ таъкид гардида буд[12, с.118].

Калимаи «мавқеи», ки қаблан дар қисми 3 моддаи 132 КГ ҚТ омада буд, дар қисми 5 моддаи 128 КМ ҚТ ба калимаи «ҳолати» иваз карда шуд. Ба андешаи мо, истифодаи иборои «мавқеи» худ асосан, на ба шахсони ҳуқуқӣ, ки субъекти ғайризинда мебошанд, балки нисбат ба шахсони воқеӣ ҳамчун субъекти зинда мувофиқ ва бомаврид ба назар мерасад[13, с.62]. Воқеан ҳам, бо мурури замон дар қонунгузории амалкунанда тадричан зимни танзими ҳуқуқии масъалаҳои гуногуни ташкил ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ғайризинда на иборои «мавқеи» балки маҳз иборои «ҳолати» истифода гардида истодааст, ки бомаврид ва саривақтӣ аст.

Дар қисми 5 моддаи 128 КМ ҚТ иборои «муассисаҳои давлатӣ ва дигар намудҳои муассисаҳо» пешбинӣ шудааст, ки иборои «ва дигар намудҳои муассисаҳо» таваччуҳи моро ба ҷониби муассисаҳои хусусӣ ҷалб менамояд. Таҳти иборои «ва дигар намудҳои муассисаҳо» табиист, ки муассисаҳои хусусӣ дохил аст. Ҳарчанд, кишвари мо ҳанӯз аз соли 1991 дар заминаи низомии иқтисоди бозорӣ ба гуногуншаклии моликият аз ҷумла ба мавҷудияти шакли моликияти хусусӣ низ дар Конституцияи ҚТ ва қонунгузории маданӣ кафолат дода бошад, ҳам вале ҳанӯз нофаҳмост, ки қонунгузор бо кадом мақсад аз зикри иборои муассисаҳои хусусӣ худдорӣ намудааст. Зиеда аз ин, аз соли 1991 то имрӯз дар кишварамон дар баробари муассисаҳои давлатӣ, инчунин муассисаҳои хусусӣ низ таъсис гардида, фаъолият намуда истодаанд, ки ҳоло доир ба мавҷудияти фаъолияти онҳо дар қисми 5 моддаи 128 КМ ҚТ комилан сухан нарафтааст. Дар ин бора, дар банди 19 Консепсияи рушди қонунгузории граждании ҚТ аз 30 апрели соли 2015 низ оид ба зикр нагардидани мавҷудият ва фаъолияти муассисаҳои хусусӣ дар баробари муассисаҳои давлатӣ маҳз дар қисми 3 моддаи 132 КГ ҚТ таъкид гардидааст[14, с.12]. Бо мақсади боз ҳам равшантар гардидани мақсад ва моҳияти қонунгузор пешниҳод мешавад, ки дар қисми 5 моддаи 128 КМ ҚТ ба ҷои иборои «ва дигар намудҳои муассисаҳо» дар баробари зикри муассисаҳои давлатӣ иборои «муассисаҳои хусусӣ» низ муқаррар карда шавад.

Дар қисми 5 моддаи 128 танзими ҳуқуқии муфассали фаъолияти муассисаҳо ба қонун ҳавола гардидааст, ки он айнан такрори қисми 3 моддаи 132 КГ ҚТ аст. Бомаврид аст, ки танзими ҳуқуқии муфассали фаъолияти муассисаҳо ғайр аз КМ ҚТ, инчунин ба қонун ҳавола гардидааст. Вале, боиси нигаронист, ки ба кадом қонун ҳанӯз номаълум аст. Ҷунин номаълумиро тавассути қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муассисаҳо» баргараф намудан мумкин аст. Аз ин рӯ, бо мақсади ба вучуд овардани заминаи мукаммали

хуқуқӣ ва танзими дилхоҳи пайдоиш ва мавҷудаи муносибатҳои муҳимми ҷамъиятии вобаста ба муассисаҳо дар заминаи КМ ҚТ бидуни тақрори предмети танзими ҳуқуқии КМ ҚТ вобаста ба муассисаҳо қабули қонуни мукамал Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муассисаҳо», ки то ҳол дар кишварамон комилан қабул нагардидааст, пешниҳод мегардад. Бо ин мақсад зарур доништа мешавад, ки дар матни қисми 5 моддаи 128 КМ ҚТ баъд аз калимаи «қонун» ибораи «дар бораи муассисаҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» илова карда шавад. Зери ибораи «қонун дар бораи муассисаҳо» мо қонуни умумӣ дар бораи муассисаҳо ва зери ибораи “дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” мо қонунҳои алоҳида, ки дар ин ё он соҳаҳои ҳаёти ҷомеа оиди муассисаҳои гуногун аз қабиле Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» ва амсоли инҳо қабул гардидаанд, дар назар дорем. Табиист, ки қонунгузориҳои алоҳидаи дигар соҳаҳо, ки дар сохторҳои онҳо муассисаҳо мавҷуданд, бояд нахуст ба КМ ҚТ ва баъдан ба қонун дар бораи муассисаҳо мутобик ва ҷавобгӯ бошанд [15, с.62-63].

11. Дар қисми 6 моддаи 48 КМ ҚТ номгуи шахсони ҳуқуқие, ки муассисонашон нисбати онҳо ҳуқуқи молумулкӣ надоранд, оварда шудааст. Дар қатори дигар шахсони ҳуқуқии муассисонашон нисбати онҳо ҳуқуқи молумулкӣ надошта, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо) низ пешбинӣ шудааст. Дар муқаррароти номбурда ҷунонки маълум аст, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ ба ду шакл ҷудо гардидааст. Дар қисми 6 моддаи 50 КМ ҚТ таъсис додани иттиҳодияҳои ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратиро қонунгузор дар шакли муқаррарнамудаи қонун иҷозат додааст. Дар ин муқаррарот бошад, қонунгузор ҳарчанд аз як тараф ибораи «иттиҳодияҳои ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ» - ро дар шакли ҷамъ пешбинӣ карда бошад, ҳам вале дар идома бошад, ибораи «дар шакли муқаррарнамудаи қонун» - ро пешбинӣ кардааст, ки бархилофи ибораи аввали номбаршуда дар шакли танҳо оварда шудааст.

Моддаи 129 КМ ҚТ иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсия ва иттифок) номгузори гардидааст. Маълум мешавад, ки иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ ба ду намуд яке, ассотсиатсия ва дигаре иттифок ҷудо мешавад. Маҳз, ҳамин ҳолат қаблан дар моддаи 133 КГ ҚТ низ пешбинӣ гардида буд. Нофаҳмост, ки қонунгузор ҳарчанд дар номи модда иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқиро ба ду намуд ҷудо карда бошад, ҳам вале, дар қисмҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6 ва 7 моддаи 133 КМ ҚТ бархилофи номи модда на ба таври алоҳида ассотсиатсия ва иттифок, балки ассотсиатсия(иттифок) пешбинӣ гардидааст. Истифодаи ибораи «ассотсиатсия(иттифок)» ба андешаи мо, мазмуни як намуди иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқиро дорад. Номи моддаи 129 КМ ҚТ бошад, бархилофи матни модда ба мо мазмуни на як иттиҳодия, балки ду иттиҳодияро дорад.

Навгонии дигар, ки дар КМ ҚТ ба назар мерасад, қисми 8 моддаи 129 аст, ки мувофиқи он хусусиятҳои ҳолати ҳуқуқии намудҳои алоҳидаи ассотсиатсияҳо (иттифокҳо) тибқи қонун муайян карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки чунин муқаррарот қаблан дар моддаи 133 КГ ҚТ тамоман мавҷуд набуд. Муқаррароти қисми 8 моддаи 129 КМ ҚТ мазмуни онро дорад, ки танзими ҳолати ҳуқуқии ассотсиатсияҳо (иттифокҳо) танҳо бо КМ ҚТ хотима наёфта, он тавассути дигар қонунҳо низ ба танзим дароварда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар таҳрири нав қабул намудани КМ ҚТ иқдоми ниҳоят муҳим ва саривақтӣ буда, он барои боз ҳам ба низоми муайяни санҷидашуда ва омӯхташуда даровардани қонунгузориҳои маданӣ, барои дар сатҳи боз ҳам хубтар танзим намудани муносибатҳои муҳимми ҳуқуқи маданӣ, фарогирии муносибатҳои муосири муҳимми ҳуқуқи маданӣ, тибқи талаботи замони муосир танзим намудани муносибатҳои муҳимми ҳуқуқи

маданӣ ва умуман танзими муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ нақши ниҳоят муҳим ва намоён дорад.

Адабиёт

1. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156, №12, қ-1, мод. 802; соли 2012, №7, мод.700; №12 қ. 1,мод.1021; соли 2013, №7, мод.504;соли 2015, №3,мод.200, соли 2016 №7, мод.612; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 январи соли 2019,№1557) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №12, мод. 323; соли 2002, № 4, қисми 1, мод. 170; соли 2006, №4, мод.194; соли 2009, №12, мод.821; с.2010, №7, мод.540; Қонуни ҚТ аз 03.07.2012с., №849, ҚҚТ аз 22.07.2013с. №977) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2005, №3, мод. 124; с. 2012, №7, мод. 690)
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе 26 апрели соли 2013 Садои Мардум №51 (3036) Шанбе, 27 апрели соли 2013. С.3.
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 // Садои Мардум 2 - январи соли 2023, №1-9 (4584 - 4592) С.1-36.
4. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: 2018. – С. 41.
5. Сулаймонов Ф.С. Пешироҳодҳо чиҳати тақмили Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон (масоили мавқеи Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, предмети танзими Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон, субъектон ва объектони ҳуқуқи граҷданӣ) // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2014. – №2 (06). – С.119.
6. (Қонуни ҚТ аз 04.11.1995 [№ 126](#), аз 02.12.2002 [№ 73](#), аз 05.01.2008 [№ 348](#))
7. Абдураҳимов С.Қ. Дар бораи баъзе мушкилот ва дурнамои рушди субъектҳои амалисозандаи фаъолияти таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлатишиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2022. – №4. – С.157-158.
8. Абдураҳимов С.Қ. Ҷавобгариҳои граҷданӣ – ҳуқуқии муассисаи таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. 2015. – №3. – С. 75.
9. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобоҷонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум).- Душанбе: 2010. – С.181.
10. Абдураҳимов С.Қ. Дар бораи баъзе масоили ҳолати ҳуқуқии муассисаҳо. // Қонунгузорӣ. 2016. – №1. – С.62.
11. Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2011. – № 6. – Мод. 436; соли 2013. – № 3. – Мод. 189. – № 11. – Мод. 784; соли 2016. – № 5. – Мод. 367; Қонуни ҚТ аз 19.03.2013, № 746; аз 12.11.2013, № 1027; аз 14.05.2016, № 1316; аз 17.05.2018, № 1535.
12. Абдураҳимов С.Қ. Низомии граҷданӣ-ҳуқуқии молумулкии муассисаи таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи милии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2015. – №3/4 (170). – С.118.
13. Абдураҳимов С.Қ. Дар бораи баъзе масоили ҳолати ҳуқуқии муассисаҳо. // Қонунгузорӣ. 2016. – №1. – С.62.
14. Консепсияи рушди қонунгузориҳои граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2014. – № 2 (14). – С. 12.
15. Абдураҳимов С.Қ. Дар бораи баъзе масоили ҳолати ҳуқуқии муассисаҳо. // Қонунгузорӣ. 2016. – №1. – С.62 - 63.

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР КОДЕКСИ МАДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар заминаи қонунгузорӣ ва адабиёти илмию таълимии ватанӣ асосан ба усули муқоисавӣ ҳамчун усули мустақили умумиилмӣ таъя намуда, дар бораи баъзе масъалаҳои ҳолат ва дурнамои рушди танзими ҳуқуқи мадания фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳори ақида намудааст. Хусусан, муаллиф асосҳои гуногуни муайянсозандаи ҳолати ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратиро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додааст. Муаллиф, дар натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши мавзӯи мазкур бо мақсади боз ҳам мукамалтар ва равшантар гардидани асосҳои гуногуни муайянсозандаи ҳолати ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ тақлиф ва пешниҳодоти муайян дар мисоли қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» ва «Дар бораи муассисаҳо» манзур намудааст.

Калидвожаҳо: Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон; ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ; танзими ҳуқуқи мадания; ҳолати ҳуқуқӣ; шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ; кооперативи ғайритиҷоратӣ; иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ; фонд; муассиса; иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсия ва иттифок).

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СОСТОЯНИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ГРАЖДАНСКОМ КОДЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор на основе изучения законодательства, отечественной научной и учебной литературы, опираясь главным образом на сравнительный метод как самостоятельный общенаучный метод рассматривает некоторые вопросы состояния и перспектив развития регулирования гражданских прав в деятельности некоммерческих организаций Российской Федерации в сравнении с Гражданским кодексом Республики Таджикистан. В частности, автор исследовал и изучил различные основания определения правового положения некоммерческих организаций в правоотношениях. Автором в результате исследования и изучения данной темы с целью более полного и глубокого рассмотрения различных оснований определения правового статуса некоммерческих организаций, внесены определенные предложения на примере принятия законов Республики Таджикистан «О некоммерческих организациях» и «Об учреждениях».

Ключевые слова: Гражданский кодекс Республики Таджикистан; Гражданский кодекс Республики Таджикистан; некоммерческие организации; гражданско-правовое регулирование; правовое положение; организационно-правовые формы; некоммерческий кооператив; общественные объединения и религиозные организации; фонд; учреждение; объединения юридических лиц (ассоциация и союз).

ON SOME ISSUES OF THE STATUS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF REGULATION OF CIVIL RIGHTS IN THE ACTIVITIES OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN THE CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author, based on the study of legislation, domestic scientific and educational literature, relying mainly on the comparative method as an independent general scientific method, examines some issues of the state and prospects for the development of regulation of civil rights in the activities of non-profit organizations of the Russian Federation in comparison with the Civil Code of the Republic of Tajikistan. In particular, the author researched and studied various bases for determining the legal status of non-profit organizations in legal relations. The author, as a result of

research and study of this topic in order to consider more fully and deeply the various grounds for determining the legal status of non-profit organizations, made certain proposals using the example of the adoption of laws of the Republic of Tajikistan “On Non-Profit Organizations” and “On Institutions”.

Keywords: Civil Code of the Republic of Tajikistan; Civil Code of the Republic of Tajikistan; non-profit organizations; civil law regulation; legal status; organizational and legal forms; non-profit cooperative; public associations and religious organizations; fund; institution; associations of legal entities (association and union).

Дар бораи муаллиф:

Абдурахимов Сиёвуш Қудратуллоевич - мудири кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. Тел.: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

Об авторе:

Абдурахимов Сиёвуш Қудратуллоевич - заведующий кафедрой права и государственного управления ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава», кандидат юридических наук, доцент. Телефон: (+992) 93-767-82-92; E-mail:: abdurakhimov1987@bk.ru

About the author:

Abdurahimov Siyovush Kudratulloevich - Head of the Department of Law and Public Administration, SEI "Bokhtar State University named after Nosir Khusrav", Candidate of Law, Associate Professor. Phone: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

ФАЪОЛИЯТИ СУДҶОИ ФАВҚУЛОДДА ДАР ТОЧИКИСТОН (СОЛҶОИ 1920 -1924)

Шодиён И. Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қисми 5 моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди фавқулоддаро манъ кардааст [1, с. 447]. Ҳатто дар сурати қорӣ кардани вазъияти фақулодда, ки андешидани чораҳои махсуси муҳофизати тартиботи ҷамъиятиро пешбинӣ мекунад, қонун ба ташкили суди фавқулодда иҷозат намодааст. Ягона меъёре, ки дар шароити вазъияти фавқулодда ба фаъолияти суд қадре дигаргунӣ ворид месозад, ин Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми ҳуқуқии вазъияти фавқулодда” мебошад, ки мутобиқи моддаи 11 – и он ба Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дода мешавад, ки дар шароити вазъияти фавқулодда тобеияти ҳудудии судии парвандаҳои граждани ва ҷиноятиро, ки қонун муқаррар кардааст, тағйир диҳад.

Судҳои фавқулодда солҳои 1920 то 1924 расман дар Бухорои Шарқӣ (қисматҳои марказӣ ва ҷанубии имрӯзаи Тоҷикистон), ки ба ҳайати Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро дохил мешуд, таъсис дода шуда буд.

Мақсад аз таъсиси судҳои фавқулодда муборизаи беамон бар муқобили зиדיнкӣлобчиён буд.

2 сентябри соли 1920 охири амираи Аморати Бухоро аз ҷониби Армияи Сурхӣ шӯравӣ сарнагун гардида, ҳокимияти шӯравӣ таъсис ёфт. 14 сентябри соли 1920 дар Бухорои қўҳна дар ҷаласаи намояндагони халқ ташкилҳои Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро эълон карда шуд [2, с. 140].

Раванди ташаккул ва фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Бухорои Шарқӣ аз раванди ташаккул ва фаъолияти ҳокимияти судӣ дар дигар минтақаҳои ҚХШ Бухоро дар солҳои аввали барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ ба кулӣ фарқ мекард.

Аммо дар асл аз сабаби дур будани Бухорои Шарқӣ аз маркази ҚХШ Бухоро, набудани алоқаи телеграфӣ ва нақлиёт, дар солҳои аввали фаъолият судҳо воқеан аз ҷониби комиссарҳои фавқулоддаи Бухорои Шарқӣ, ки ҳануз 20 октябри соли 1920 таъин гардида буданд, назорат мешуданд. Ҳайати онҳо мунтазам тағйир меёфт. Вазифаҳо ва хусусияти фаъолияти ин комиссарони фавқулодда аллақай аз ҷониби Ф.Тоҳиров [3, с.151 - 154] ва М. Иркаев [4, с.233 - 247] бо тафсилоти кофӣ пажӯҳиш шудаанд.

Вазъияти ҳарбӣ-сиёсии Бухорои Шарқӣ дар солҳои 1920-1924 дар адабиёти таърихӣ ватанию хоричӣ ба таври густарда инъикос ёфтааст, аз ин рӯ, мо баррасии такрорӣ ин масъаларо зарур надониста, диққати худро танҳо ба таҳлили фаъолияти судҳо равона кардем [5, с.100 – 110, с.202, с.44, с.111, с.11].

Ф.Тоҳиров дуруст менависад, ки Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ Бухорои Шарқӣ дар асоси қарори ҷаласаи якҷояи КИМ Бухоро, Шӯрои Назирони Халқӣ (Комиссарҳо) ва Кумитаи Марказии ҲҚБ аз 2 январи соли 1922 таъсис ёфтааст. Дар адабиёт дар бораи қабули ва қт ва ма қомоте, ки дар хусуси таъсиси КДФ оид ба Бухорои Шар қӣ қарор қабул карда бошад, андешаи ягона нест. Раёсати КИМ Бухоро 8 январи соли 1922 дастури Комиссияи диктаториро тасдиқ кард [5, с.152]. Вилоятҳои Душанбе, Қаротегин, Кўлоб, Сари Осӣ, Қўрғонтеппа ба ин комиссия итоат мекарданд. Аз рӯзи таъсиси Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ тамоми мақомоти шӯравӣ ва муассисаҳои давлатӣ, инчунин шахсони мансабдори ҚХШБ ҳам, ки дар Бухорои Шарқӣ сокин буданд, ба ин комиссия итоат мекарданд.

Тибқи Низомнома дар бораи тартиби идоракунии Бухорои Шарқӣ, ки онро Раёсати КИМ Бухоро 27 майи 1922 тасдиқ намудааст ва дар иҷлосияи қоруми КИМ Бухоро 4 июни 1922 тасдиқ шудааст, ба КДФ ҳамчун як мақоми фавқулодда, ки аз номи қудрати олии ҷумҳурӣ - Комиссияи марказии Бухоро амал мекард, ба фарқ аз маъмурияти оддии граждани, вақолатҳои

истисной дода мешуд. Вай бо истифода аз ҳуқуқи суди олий дар қаламрави тобеи худ ҳокимияти номаҳдуди ҳарбӣ ва гражданиро амалӣ мекард.

Ба Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ ҳуқуқи номаҳдуд муқаррар шуда буд: метавонист ҳар як парвандаро аз доираи салоҳияти умумӣ бароварда, барои мурофияи судӣ ба шӯъбаи муваққатии ҚФД супориш диҳад ва дар сурати лозимӣ ҷазои ҳадди охир – қатлро амалӣ месохт [7, с.90-91]. ҚФД шӯъбаи муваққатии трибунали ҳарбии ҷумҳуриро ташкил кард, ки раис ва аъзои он мувофиқи дастур аз ҷониби ҳуди комиссия таъйин мешуданд [8, с.90].

Дар мубориза бар зидди босмачиён шӯъбаи трибунали ҳарбӣ, ки гӯё суди фавқулодда буд, нақши муҳим дошт. Он ҳамчун як мақоми давлати инқилобӣ роҳзанонеро, ки бераҳмона ба мақомоти шӯравӣ ва намояндагони онҳо ва шаҳрвандони ба низоми нав гаравида мусаллаҳона ҳамла мекарданд, ҷазо меод.

Шӯъбаи трибунали ҳарбии назди ҚФД, ки баъдтар трибунали ҳарбии Душанбе ном гирифт, барои баррасии парвандаҳои босмачиҳо дар маҳалҳо ҷаласаҳои ташрифотӣ (комиссияҳои саҳроӣ) ташкил кард [9, с.2].

Комиссияҳои саҳроӣ асосан дар ҳайати раис – намояндаи кумитаи иҷроия ва ду нафар – аввали аз намояндагони низомиён, дуввумӣ бо тавсияи КИ амал мекарданд.

ҚФД ва Трибунали ҳарбию инқилобӣ аз номи ҷумҳурии Бухоро ҳукм мебароварданд.

Вазъияти пуршиддати давраи мавриди назар имкон надод, ки дар Бухорои Шарқӣ мақомоти судии одии шӯравӣ, ки дар ҳамаҷо ҳамчун судҳои воқеан халқӣ – мақомоти давлати коргару деҳқон шинохта шуда буданд, таъсис дода шаванд. Аз ин рӯ, дар ин давра дар ин ҷо ханӯз қозихонаҳо фаъолият мекарданд.

Аммо, Комиссияи фавқулоддаи диктаторӣ дар Бухорои Шарқӣ як қатор чораҳоро барои назорат аз болои онҳо ва маҳдуд кардани салоҳияташон андешид.

Мувофиқи дастуре, ки ҚФД содир кардааст [10, с.68], судҳои қозигиро шӯъбаи адлия таъин менамуданд. Шӯъбаи қозии кӯҳӣ назорат ва ҳар моҳ аз онҳо ҳисобот талаб мекард.

Шӯъбаи адлия аз ҳуқуқи аз вазифа барканор кардани қозихо дар сурати гумонбар шудани онҳо ба сӯи истифода, ришваситонӣ ва дигар ҷиноятҳои зидди манфиатҳои мардуми меҳнатӣ, истифодаи васеъ мебард.

Қозии кӯҳӣ давлат дастгирӣ мекард. Судии қозигӣ вобаста ба макони фаъолият фарқ мекард. Қозии кентӣ, туменӣ, вилоятӣ амал мекарданд [11, с.9].

Тибқи дастур, қозии кент танҳо парвандаҳои гражданиро баррасӣ мекард ва парвандаҳои ҷиноиро бо хулосаҳои худ ба қозии тумени дахлдор мефиристонд.

Қозии туменӣ ба баррасии тамоми парвандаҳои граждани ва парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ҳадди ниҳонӣ ҷазои онҳо се моҳи маҳрум кардан аз озодӣ буд, салоҳият дошт. Парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ҷазои маҳрум кардан аз озодӣ ба мӯҳлати то 6 моҳро талаб мекарданд, дар ихтиёри қозии вилоят буданд. Парвандаҳои, ки аз доираи салоҳияти қозии вилоят берун буданд, барои мурофия ба Шӯрои Қозии кӯҳӣ фиристонда мешуд. Қозии кӯҳӣ парвандаҳоро дар алоҳидагӣ дар асоси қонунҳои шариат баррасӣ мекарданд.

Шӯрои Қозии кӯҳӣ халқӣ, ки дар назди ҚФД (ҳамчун як воҳиди адлия) амал мекард, аз раис ва ду нафар иборат буд.

Шӯрои Қозии кӯҳӣ судии халқӣ марҳилаи аввал оид ба парвандаҳои ба салоҳияти он вогузоршуда, яъне парвандаҳои ҷиддитар буд. Ин парвандаҳо бо раис ва як узв баррасӣ карда мешуданд.

Шӯрои Қозии кӯҳӣ нисбат ба ҳамаи қозихо судии марҳалаи шикоятӣ буд. Қарори Шӯрои Қозии кӯҳӣ ниҳонӣ буд [12, с.69]. Судии қозии салоҳияти баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба бадрафторӣ, тасарруфи амволи давлатӣ, ҷиноятҳои зидди ҳаёт ва саломатӣ ва парвандаҳои гражданиро, ки байни муассисаҳои давлатӣ ва шаҳрвандон ба вучуд меомаданд, надошт. Парвандаҳои ин даста то таъсиси судҳои шӯравӣ аз ҷониби кумитаҳои инқилобӣ ва Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ (мувофиқи аҳаммияти парвандаи муайян) баррасӣ мешуданд [5, с.100].

Дар моҳи майи соли 1924 Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ барҳам дода шуд.

Дар рӯйхати ваколатҳои КФД ваколатҳои судии он, ки бо принципҳои амалӣ сохтани адолат мувофиқат нашоа, ҳеҷ як мақсади нек ҳам наметавонад фаъолияти судии ин ниҳодро тавзеҳ кунад, боиси таачҷуб гаштаанд.

Дар ҳақиқат, дар ҳама гуна кишварҳои мутамаддин танҳо мақомоти судӣ ҳуқуқ доранд муурофиаро тибқи тартиби муқарраршуда гузаронида, дар бораи гуноҳкор ё бегуноҳ будани ин ё он ҷавобгар ҳукм бароранд. Вайрон кардани принциби демократӣ - ҷудошавии суд аз тафтишот ва ҷудо кардани суд аз маъмурият ҳамеша боиси худсарӣ ва сӯиистифода аз қудрат мегардад. Ф. Тоҳиров дуруст қайд мекунад, ки «... ваколати судии ин мақомоти давлатиро ҳеҷ гоҳ маъқул доништан мумкин нест. Зеро, ки ҷазодиҳии ғайрисудӣ махсусан, маҳрум кардан аз озодӣ ё худ ҷазои қатл мутлақо беадолатист. Дар таърихи тамаддун танҳо ба мақомоти судӣ баровардани ҳукм раво доништа шудааст. Бинобар ин фаъолияти судии КФД-ро ҳамчун доғи сиёҳи мақомоти давлатӣ дар таърихи тоҷикон номидан мумкин аст»[14, с.100].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили фаъолияти КФД дар Бухорои Шарқӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки КФД аз усулҳои ғайриконститусионӣ, ғайридемократии татбиқи ҳокимияти давлатӣ истифода мекард. Онҳо саъй мекарданд ба ҳар қимате, ки набошад Ҳокимияти Шӯравиро дар ин минтақаи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро дифоъ кунанд.

Адабиёт

1. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2009. 520 с.
2. Таҳиров Ф.Т. *История государства и права Таджикистана (1917 – 1929 гг.)*. Душанбе, 2001. ҷ.1.Т.2. 493 с.
3. Таҳиров Ф.Т. *Становление советского права в Таджикистане*. Душанбе, 1987. 220 с.
4. Иркаев М. *Барпо ва мустаҳкам намудани ҳокимияти советӣ дар Тоҷикистон*. Душанбе, 1966. 302 с.
5. Тоҳиров Ф. *Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон*. Душанбе, 1994. 258 с.; Ишанов А.И. *Бухарская Народная Советская Республика*. Тошкент, 1969. 250 с.; Дегтяренко Н.Д. *Развитие советской государственности в Таджикистане*. Душанбе, 1960. 302 с.; Гимпелевич Р.С. *Становление социалистической демократии в Таджикистане*. Душанбе, 1965. 232 с.; Шарифов Я. *Борьба трудящихся масс Таджикистана за укрепление Советской власти в период деятельности революционного комитета Таджикской АССР (1924 – 1926 гг.)*. Сталинабад, 1955. 340 с. ва дигарон.
6. Бойгонии Марказии Давлатии ҶТ, Ф. №47, оп. 1, д.26, л.90-91.
7. Разыков Ш. *К истории советского суда в Таджикистане*. Сталинабад, 1960. 283 с.
8. Бойгонии Марказии Давлатии ҶТ, ф. 1, оп. 1, д. 5-а, л. 2.
9. Бойгонии Марказии Давлатии, ф. 1, оп. 1, д. 10, л. 68.
10. Бойгонии Марказии Давлатии, л. 9.
11. Бойгонии Марказии Давлатии, ф. 1, оп. 1, д. 10, л. 69.
12. Бойгонии Марказии Давлатии, ф. 1, оп. 1, д. 3, л. 18.

ФАЪОЛИЯТИ СУДҲОИ ФАВҚУЛОДДА ДАР ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 1920 -1924)

Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили осорҳои илмӣ, санадҳои қонунгузори таърихӣ ва бойгонӣ фаъолияти судҳои фавқулодда дар Тоҷикистон дар солҳои аввали таъсисёбии ҳокимияти шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ (қисматҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистони муосир) ҶХШ Бухоро баррасӣ мегардад. Ваколат ва мавқеи судҳои фавқулодда дар низоми идоракунии давлатӣ дар солҳои 1920 то 1924, ки дар ин давра ҷанги граждани бо шиддат бар муқобили зиדיнкӯлобчиён давом мекард, таҳлил карда мешавад. Муаллиф қайд менамояд, ки ваколати судии ин мақомоти давлатиро ҳеҷ гоҳ маъқул доништан мумкин нест. Зеро, ки ҷазодиҳии ғайрисудӣ махсусан, маҳрум кардан аз озодӣ ё худ ҷазои қатл мутлақо беадолатист.

Калидвожаҳо: суди фавқулодда, комиссияи фавқулоддаи диктаторӣ, Шӯрои Қозиён, суди қозиён, Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро, Бухорои Шарқӣ, трибунали ҳарбӣ.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СУДОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ (1920 – 1924 ГГ.)

В данной статье на основе анализа научных работ, исторических законодательных актов и архивов рассматривается деятельность чрезвычайных судов в Таджикистане в первые годы становления советской власти в Восточной Бухаре (Южная и Центральная части современного Таджикистана) Бухарская Народная Советская Республика. Анализируются полномочия и роль чрезвычайных судов в системе государственного управления в 1920 – 1924 гг., в течение которых продолжалась гражданская война с напряжением против антиреволюционных. Автор подчеркивает, что судебные полномочия этих государственных органов никогда не могут быть одобрены. Потому что внесудебное наказание в частности, лишение свободы или смертная казнь является абсолютно несправедливым.

Ключевые слова: чрезвычайный суд, чрезвычайный диктаторская комиссия, совет казий, казийский суд, Бухарская Народная Советская Республика, Восточная Бухара, военный трибунал.

ACTIVITIES OF EXTRAORDINARY COURTS IN TAJIKISTAN (1917 – 1924)

This article, based on scientific works, historical legislative acts and archives. extraordinary courts in Tajikistan in the early years of the formation of Bukhara paver in Eastern Bukhara (Southern and Central parts of modern Tajikistan), the Bukhara People's Soviet Republic. The author analyzes the powers and role of extraordinary courts in the system of public administration in 1920-1924, during which the civil war continued with tension against the anti-revolutionary. The author emphasizes that the judicial powers of these State bodies can never be approved. Because extrajudicial punishment in particular, imprisonment or the death penalty is absolutely unfair.

Keywords: extraordinary court, extraordinary dictatorial commission dictatorial ibalegislative acts, kaziy'sadvice, Bukhara People's Soviet, Eastern Bukhara, military tribunal.

Дар бораи муаллиф:

Шодиён Исматулло Раҳматуллозод – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Буни Хисорак, бинои 12, тел.: (+992) 888-88-83-12; E-mail: shodiyon-ismatullo@maill.ru

Об авторе:

Шодиён Исматулло Раҳматуллозод – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак,

Здание 12, тел.: (+992) 888-88-83-12; E-mail: shodiyon-ismatullo@maill.ru

About the author:

Shodiyon Ismattullo Raggmatullozod – Candidate of legal sciences, Docent of the chair of theory and history of state and law, law faculty Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Buni Hisorak, building 12, tel.: (+992) 888-88-83-12; E-mail: shodiyon-ismatullo@maill.ru

**САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ – ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМКУНАНДАИ
СОҲАИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШД**

Каримова Г.Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Санади меъёрии ҳуқуқӣ – ҳуччати расмӣ шакли муқарраршудаест, ки бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ё аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё худидоракунии шахрак ва деҳот ё шахси мансабдори ваколатдори давлатӣ қабул гардида, хусусияти умумихатмӣ дорад ва меъёрҳои ҳуқуқиро муқаррар менамояд, тағйир медиҳад ва ё бекор мекунад. Бори нахуст 26 март соли 2009 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қабул гардида, муносибатҳоро оид ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба танзим даровард ва принципҳои асосӣ, мафҳум ва намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқиро муайян намуда, таносуби байни онҳо, тартиби умумӣ таҳия, қабул, интишор, амал, тафсир ва мурағабсозии онҳо, инчунин роҳҳои ҳалли ихтилофҳои ҳуқуқиро дар санадҳои меъёрӣ муайян кард.

Хусусиятҳои таҳия, тасдиқ, қабул, бақайдгирӣ, мавриди амал қарор додан, интишор, тағйир додан, илова ворид намудан, қатъ кардан ё боздоштани амали намудҳои алоҳидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамчунин бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти мақомоти давлатӣ (шахсони мансабдори онҳо) - ро дар соҳаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба танзим медароранд, муайян карда мешаванд. [1, с 1]

Мақсади қабули санадҳои меъёри – ҳуқуқӣ пеш аз ҳама дар чӣ ифода меёбад? Албатта ҷомеа дар як ҷо қарор намегирад, рӯз то рӯз рушд ёфта истодааст, муносибатҳои ҷамъиятӣ низ дигаргун мегарданд. Барои ҳамин ҳам вобаста ба тараққиёти ҷамъиятӣ санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ низ тағйир дода мешаванд, яъне ба онҳо тағйирк илова ворид мешавад ё дар таҳрири нав қабул мегарданд. Қабули ҳар як санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ дар мадди аввал барои беҳтар намудани вазъи ҳаёти ҷамъиятӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии мамлакат, равона гардидааст.

Ҳуқуқэҷодкунӣ– фаъолияти дар қонун пешбинишудаи субъектҳои ваколатдор оид ба эҷоди (офаридани) меъёрҳои ҳуқуқ мебошад. Ба ин субъектҳо халқ (дар раъйпурсӣ), мақомоти қонунгузор ва иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шахраку деҳот, шахсони мансабдор ва роҳбарони ташкилотҳо, ки ваколати меъёрэҷодкуниро дорад, дохил мешаванд.

Субъектҳои ҳуқуқэҷодкунанда – халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақоми давлатӣ, шахсони мансабдор, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро доранд.

Мувофиқи моддаи 58 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Маҷлиси милли, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд.

Мақоми ҳуқуқэҷодкунанда метавонад дар асоси созишнома бо мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои илмӣ, олимони алоҳида ё коллективҳои онҳо таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба онҳо супорад. Ҳуқуқэҷодкунӣ дар асоси принципҳои демократӣ, илмӣ, саривақтӣ, касбият, иҷрошавандагии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва дигарҳо сураг мегарданд. [2, с 535]

Рочеъ ба ташаккул ва рушди санадҳои меъёрии ҳукукии соҳаи маориф ва илми Тоҷикистон қайд кардан ҷоиз аст, ки соҳаи маорифи кишвар дар даврони Истиқлолияти давлатӣ ру ба инкишоф оварда, аз ҷониби роҳбари давлат асосгузори сулҳу ваҳдат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо ба он тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Рушди маориф омили асосии баланд шудани сатҳи маърифату маънавиёти мардум ва пешравии ҷомеа мебошад. [3, с 251]

Давлат бо мақсади таҳкими ислоҳоти соҳаи маориф, ва рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул кард, ки онҳо ба фароҳам овардани шароит дар таъмини ҳуқуқҳои конститусионии ҳар шахс ба таҳсил нигаронида шудаанд.

Санадҳое, ки заминаи ҳуқукии соҳаи маорифи Тоҷикистонро ташкил менамоянд: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти калонсолон», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, санадҳои дучониба ва ё бисёрҷонибаи ҳамкорӣ ва ғайра.

Инчунин, санадҳои зерқонунӣ, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳо ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқукии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (оид ба тасдиқи консепсияҳо, барномаҳо, стандартҳои таҳсилот ва ғайра), қарору фармонҳо ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқукии Вазорати маориф ва илм ва дигар вазорату мақомоти ҷумҳуриявӣ, ки дар тобеияти худ муассисаҳои таълимӣ доранд, санадҳои меъёриву ҳуқукии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, санадҳои мақомоти маҳаллии идораи маориф, муассисаҳои таълимӣ (оинномаи муассиса, барнома, нақшаҳо ва ғайра).

Ба рушди муносибатҳои таълимӣ таркиби предметӣ, инфрасохтори моддию техникаи муассисаи таълимӣ, маводи ҳуқуқӣ ва ташкилию меъёрӣ, фаъолияти мақомоти роҳбарикунанда таъсири назаррас мерасонад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчун санади меъёрию ҳуқуқӣ эътибори олии ҳуқуқӣ дорад, арзиши олии миллат ҳисобида мешавад. Мувофиқи ин санад ҳуқуқ, озодиҳои инсон ва шахрвандонро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи конститусионӣ ҳуқуқ ба таҳсилро мустақкам намудааст.

Моддаи 41 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи шахрвандонро ба таҳсил кафолат дода муқаррар менамояд: “Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад”. [4, с 8]

Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Ройгон будани таҳсилот он маъноро дорад, ки таъмини ин ҳуқуқ барои таҳсилкунандогон бепул мебошад. Барои вайрон намудани ҳуқуқ ба таҳсили шахрвандон ва ё суистифода гардидани он, навъҳои мушаххаси ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррар гардидааст. Масъалан баъзе моддаҳои Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои поймол гаштани ин ҳуқуқ ҷавобгарии ҷиноятиро пешбини намудаанд. [5, с 116]

Моддаи 153- юми Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои напардохтани музди меҳнат, нафақа, стипендия, ёрдампулӣ ва дигар пардохтҳои бо қонун муқарраргардида ё монев шудан барои гирифтани таҳсилоти умумии ҳатмӣ ва ғайра ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шудааст. Барои монев шудани шахси воқеӣ ба гирифтани таҳсилоти ҳатмӣ умумии асосӣ

(нӯҳсола) , бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то духазор маоши ҳадди ақал ё бо маҳдуд кардан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол ҷазо дода мешавад. [6, с 72].

Қайд кардан ҷоиз аст, ки бо дигаргун гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мутобиқ намудани низоми таҳсилоти кишвар ба стандартҳои байналмилалӣ таҳсилот соли 2013 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» дар таҳрири нав таҳия ва аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд.

Ҳамбастагии санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф имкон додааст, ки шароити созгори фаъолият фароҳам шавад. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки муносибатҳои таълимиро танзим мекунад, ҳуқуқу озодӣ ва уҳдадорӣҳои субъектони муносибатҳои ҳуқуқии тарбиявиро муайян мекунад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқи, ташкили, иҷтимоӣ, иқтисодӣ принципҳои асосии сиёсати давлатро дар соҳаи маориф муайян менамоянд. Ҳуқуқи шахс ба таҳсил, ки аз тарафи давлат кафолат дода шудааст, таъмин менамояд. дар замони ҳозира дар давлатҳои демократӣ ҳуқуқ ба таҳсил бо маънои томаш маҷмӯи пурраи ҳуқуқи зеринро дар худ таҷассум мекунад: ҳуқуқи роӣгон гирифтани таҳсилот дар муассисаҳои таълимии давлатӣ; дастраси умум будани таҳсилот; озодии таълим; ҳуқуқ ба таъсиси муассисаҳои таълимии шахсӣ.

Давлат ҳуқуқи шахрвандонро ба таҳсил бо роҳи таъсиси низоми таълим ва шароити дахлдори иҷтимоӣ иқтисодӣ барои таҳсилот таъмин мекунад.

Моддаи 6 – уми Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ҳуқуқи таҳсили шахрвандонро пурра кафолат медиҳад. Давлат ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳад. [7, с 11]. Давлат ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон таълими ҳатмии умумии асосии роӣгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ, инчунин дар доираи фармоишҳои давлатӣ дар асоси озмун роӣгон гирифтани таҳсилотро дар зинаҳои минбаъдаи таҳсилот кафолат медиҳад.

Ҳуқуқи шахрванд ба таҳсил аз рӯи синну сол, вазъи саломатӣ, мавҷудияти доғи судӣ ва дигар нишонаҳо метавонад танҳо тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд карда шавад. Шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд дар интиҳоб намудани шакли таҳсил ё муассисаи таълимӣ озод мебошанд ва ҳуқуқи баробар доранд.

Давлат дар муассисаҳои таълимии давлатии таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ як маротиба гирифтани таълими роӣгонро кафолат медиҳад.

Давлат таъминоти қудакону наврасони یتиму бепарасторро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ кафолат медиҳад. [8, с 227]

Давлат ҳамеша таълимгирандагони болаёқатро дастгирӣ намуда, ба таҳсилоти онҳо қўмак мерасонад, аз рӯи натиҷаи таълим барояшон стипендияҳои махсуси давлатӣ муқаррар менамояд ва ҳангоми зарурат онҳоро барои таҳсил ба хориҷа мефиристад. Донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии давлатӣ, ки дар шўъбаҳои рўзона таҳсил мекунанд ва аз ҳисоби маблағи бучети давлатӣ таълим мегиранд, ба андозаи муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо стипендия таъмин карда мешаванд. Тартиби муқаррар ва пардохти стипендия аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. [9, с 6]

Донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар асоси низомномаҳои дахлдор ҳуқуқ доранд стипендияи муқаррарнамудаи шахсони воқеӣ ва ё ҳуқуқиро, ки онҳоро барои таҳсил фиристодаанд, инчунин стипендияҳои таъиншударо гиранд.

Фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф мавқеи махсус дошта, ба дастгирии кормандони соҳа, хонандагону донишҷӯён ва самтҳои гуногуни соҳа нигаронида шудаанд. Аз ҷумла, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005 «Дар бораи зиёд намудани андозаи стипендияи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 14 июли соли 2005 «Дар бораи таъсис додани стипендияҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ техникӣ, омӯзишгоҳҳо, техникумҳо ва коллеҷҳо» ҷиҳати ноил шудан ҳадафҳои гузошташуда мусоидат намуданд. Низомномаи озмуни ҷумҳуриявӣ ««Тоҷикон» - оинаи таърихии миллат» аз «7» июли соли 2022, №АП-227 қабул гардида, дар низомнома тартиби баргузори озмун, шартҳои иштирок дар озмун, талабот ба иштирокдорони озмун, меъёри арзёбии ғолибони озмун, имтиёзҳо пурра дарҷ гардидааст. Низомномаи озмуни ҷумҳуриявии «Фуруғи субҳи донои китоб аст» аз 3 феввали соли 2022, №АП-156 қабул гардид.

Барои руҳбаланд ва ҳавасманд гардонидани таълимгирандагон давлат ҳаматарафа кушиш ба харҷ медиҳад, озмунҳои гуногуни илмӣ аз қабилҳои озмуни ҷумҳуриявӣ «Фуруғи субҳи донои китоб аст» таҳти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2019 ба ифтихори 30 солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида, озмун бо мақсади баланд бардоштани завқи китобхонӣ, ва боз ҳам мукамал гардонидани дониши хонандагон, бой гардонидани захираҳои луғавӣ яъне забондонӣ, дар мобайни хонандагону донишҷӯёни ҳамаи зинаҳои таҳсилот, яъне дар миёни ҳамаи субъектони таҳсил баргузор гардид.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадхояшон қайд на намуданд: “Агар мо хоҳем, ки Ватанам обод, давлатамон устувору қавӣ ва сифату сатҳи зиндагонии мардумон пешрафта бошанд, тамоми имконияту захира ва саъю кушишамонро бояд ба тарбияи насли наврас, таълими ҷавонон ва рушди маориф, тайёр кардани кадрҳои миллӣ ва мутахассисони ба шароити иқтисодӣ бозорӣ ҷавобгӯ равона кунем”. [10, с 252] Мо омӯзгорон барои рушди инкишофи қобилияти тарбиягирандагон, донишҷӯён ва хонандагон ва дар руҳияи эҳтиром доштани падару модар, ҳамсолон насли куҳансолон, арзишҳои фарҳангии миллӣ, таърихӣ ва рамзҳои давлатии Тоҷикистон тарбия намудан ўҳдадор мебошем. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2-юми августи соли 2011, қонун дар бораи «Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардид, ки яке аз санадҳои муҳим дар соҳаи маориф маҳсуб меёбад. Қонуни мазкур дар баробари омӯзгорон падарону модаронро низ дар таълиму тарбияи фарзанд ўҳдадор менамояд. Барои пурзур намудани таълиму тарбияи фарзандон ва таъмини ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо аҳамияти бузург дорад.

Озмуни ҷумҳуриявии ««Тоҷикон» - оинаи таърихии миллат» ба ифтихори 115 – солагии академик Бобочон Ғаффури бӯ мақсади арҷгузорӣ ба таърихи пурифтихори миллати тоҷик, омӯзиши амиқу ҳамаҷонибаи корномаҳои шоистаи ниёғони халқамон дар тӯли таърих, ҳисси ҳудогоҳи ва худшиносии миллӣ ва бо таъя ба сарчашмаҳои илмию таърихӣ дар китоби пураъризи Бобочон Ғаффури «Тоҷикон» ва дигар асарҳои таърихӣ баргузор гардидааст.

Барои таъриху фарҳангу тамаддуни қадимаи миллат, забонҳои англисӣ, русӣ ва пешрафти илмию техникӣ мо бояд ҳамчун устод кӯшишҳои худро дарёғ надорем. Мо бо суҳанони Пешвои миллат аҳамияти ҷиддӣ дода дар роҳи соҳибмаърифату соҳибкасб ва дар руҳияи худшиносии миллӣ ва ватандустӣ ба камол расонидани насли наврас ва ҷавонон саҳми муносиб мегузорем.

Мавқеи махсусро дар миёни асноди заминавии таҳсилот санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мебозанд, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст. Ҳуқуқи ҳар як шахс ба таҳсил дар чанд санади ҳуқуқии байналмилалӣ зикр гаштааст. Аз ҷумла, «Эъломияи умумии ҳуқуқи башар» (1948) дар моддаи 26 муқаррар намудааст, ки: «Ҳар як инсон ҳуқуқ ба таҳсил дорад. Таҳсил бояд ройгон, ҳадди ақал дар ҳаҷми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна ба роҳ монда мешавад. Таҳсилоти ибтидоӣ бояд ҳатмӣ бошад». [11, с 5.]

Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак (1989) дар моддаи 28 муайян менамояд, ки давлатҳои аъзо ба таҳсил ҳуқуқ доштани кудакро эътироф мекунанд ва бо мақсади тадриҷан дар асоси имкониятҳои баробар ноил шудан ба иҷрои ин ҳуқуқ, онҳо, аз ҷумла: таҳсилоти ройгон ва ҳатмӣ ибтидоиро қорӣ менамоянд. Ташкили намудҳои гуногуни таҳсилоти миёнаро расмӣ мегардонанд, дастрасии онро барои ҳама таъмин менамоянд ва барои қорӣ намудани таҳсилоти бепул чораҳои зарурӣ меандешанд, дар сурати зарурӣ ёрии молиявӣ мерасонанд. Маълумоти олиро барои ҳама дар асоси қобилияти ҳар кас ва бо ёрии ҳама гуна воситаҳои зарурӣ таъмин намуда, тадбирҳоро андешанд, то ки ахлоқ дар мактаб бо ёрии усулҳои, ки эътироми шарафи инсонии кудаконро инъикос мекунад риоя карда шавад.

Дар қонунгузориҳои соҳаи маорифи аксарияти кишварҳо муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз қабилӣ аҳдномаҳо, конвенсияҳо, шартномаҳо, меморандумҳо бо санадҳои меъриҳои ҳуқуқии ватанӣ қурби баробар доранд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъриҳои ҳуқуқӣ” / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, №5, қ1, мод. 271; соли 2019, №7, мод.465; соли 2021, №12, қ.2, мод.694. 1 с
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Маҳмудов М. А. Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 535 с
3. Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъери ва ҳуқуқии соҳаи маориф. Душанбе: ҶДММ “Офсет” 2003. - 251 с
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тайғироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашириёти Ганҷ», 2016. саҳ 4.
5. Ҳуқуқи инсон Диноршоев А. М., Сафаров Б. А. Китоби дарсӣ. – Душанбе 2011. –116 с.
6. Кодекси ҷиноятии ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2008. саҳ 72
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - “Маориф ва фарҳанг” 06.03. 2013. – 11 с.
8. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе- 2009. - 227 с.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.338; соли 2014, №7 қ.2, мод.423; соли 2016, №7, мод.628; соли 2017, №7-9, мод.584; соли 2018, №5, мод.280; соли 2021, №12, қ.2, мод.70. 6 с
10. Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъери ва ҳуқуқии соҳаи маориф. Душанбе: ҶДММ “Офсет” 2008. 252-с.
11. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. 10. 12. 1948. – 5 с

САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ – ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМКУНАНДАИ СОҲАИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШД

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди санадҳои меъёри – ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи маориф ва илми кишвар мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, ҷиҳати таҳкими ислоҳоти соҳаи маориф, рушди таҳсилоти касбӣ ва кафолати ҳуқуқии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф ибрази андеша намудааст.

Қайд гардидааст, ки санадҳои меъёри, ки заминаи ҳуқуқии соҳаи маорифи Тоҷикистонро ташкил менамоянд: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ”, “Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ” ва ғайраҳо мебошанд. Ҳамбастагии ин санадҳо имкон додааст, ки шароити созгори фаъолият фароҳам шавад.

Калидвожаҳо: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, соҳаи маориф ва илм, қонунгузорӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ, субъектҳои ҳуқуқэҷодкунанда, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, мақоми ваколатдор, таҳсилоти олии касбӣ.

НОРМАТИВНО ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ, РЕГУЛИРУЮЩИЕ СФЕРУ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

В статье анализируются проблемы формирования и развития нормативно-правовых актов, регулирующих сферу образования и науки Республики Таджикистан. Автор делится своим мнением о необходимости активизации реформ в сфере образования, развитии профессионального образования и их юридическом обеспечении.

Отмечается, что основополагающими документами, составляющими правовую основу системы образования Таджикистана, являются Конституция Республики Таджикистан, законы Республики Таджикистан «Об образовании», «О высшем и послевузовском профессиональном образовании», «О среднем профессиональном образовании» и другие. Согласованность этих документов создает благоприятные условия для их реализации.

Ключевые слова: нормативные правовые акты, сфера образования и науки, законодательство, международно-правовые акты, правотворчество, субъекты правотворчества, право законодательной инициативы, уполномоченный орган, высшее профессиональное образование

REGULATORY DOCUMENTS REGULATING THE SPHERE OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: ISSUES IMPROVEMENT DEVELOPMENT

The article analyzes the problems of formation and development of regulatory legal acts governing the sphere of education and science in the Republic of Tajikistan. The author shares his opinion on the need to intensify reforms in the field of education, the development of professional education and their legal support.

It is noted that the fundamental documents that constitute the legal basis of the education system in Tajikistan are the Constitution of the Republic of Tajikistan, the laws of the Republic of Tajikistan "On Education", "On Higher and Postgraduate Professional Education", "On Secondary Professional Education" and others. The coherence of these documents creates favorable conditions for their implementation.

Keywords: regulatory legal acts, sphere of education and science, legislation, international legal acts, lawmaking, subjects of lawmaking, the right of legislative initiative, authorized body, higher professional education.

Дар бораи муаллиф:

Каримова Гулнисо Таибовна - унвончуи кафедраи ҳукуки Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. н. Исмоили Сомонӣ. кучаи А.Рудакӣ. Суроғаи электронӣ: 84gulya19@mail.ru

Об авторе:

Каримова Гулнисо Таибовна – соискатель кафедры право Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. р. И.Сомони. Улица А. Рудаки. 84gulya19@mail.ru

About the author:

Karimova Gulniso Taibovna - graduate of the Department of Law of Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy. Ismail Somoni district. A. Rudaki street. Email address: 84gulya19@mail.ru

ТАНОСУБИ ҲУҚУҚИ РЕКЛАМА ВА PR (PUBLIC RELATIONS)

Абдуҷабборзода Х.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар шароити иқтисоди бозорӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои мусбӣ субъектони он аз воситаҳои гуногун истифода мебаранд. Маъмултарини аз онҳо реклама мебошад. Аммо дар баробари реклама намудаи дигари воситаи пешбарандаи манфиатҳо натавонанд дар бозор балки дар дигар кишрҳои ҷомеа паблик рилейшнз мебошад.

Баъзан паблик рилейшнзро бо реклама омехта менамоянд. Яъне гумон мекунанд, ки онҳо як падида мебошанд. Аммо дар асл ин хел нест. Барои мушаххасан ҷудо кардани реклама аз паблик рилейшнз мо онҳоро муқоиса менамоем.

Доир ба реклама дар илми ҳуқуқ ва қонунгузори Тоҷикистон пешравиҳо ба назар мерасанд [6; 10]. Тибқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” реклама - иттилооте, ки дар ҳар шакл, тавассути ҳар навъ воситаҳо оид ба шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, молҳо, ғояҳо ва ташаббусҳо (ахбори рекламавӣ) паҳн мешаванд ва барои доираи васеи шахсон пешбинӣ шуда, чиҳати ташаккул ё дастгирии шавқмандӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, молҳо, ғояҳо, ташаббусҳо таъин гардида, барои фуруҳтани молҳо, ғояҳо ва ташаббусҳо мусоидат менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” муносибатҳои соҳаи рекламоро (ба истиснои рекламаи сиёсӣ) ба танзим дароварда, онро аз рақобати бевидеонона ҳифз менамояд ва рекламаи номуносибро, ки метавонад истифодабарандагонро ба иштибоҳ андозад ё ба саломатии онҳо, молу мулки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, тарзи ҳаёт, шаъну шараф ё эътибори қисми шахсони мазкур зарар расонад, инчунин ба манфиатҳои ҷамъиятӣ, принципҳои башардӯстӣ ва ахлоқӣ таҳдид кунад, пешгирӣ ва манъ менамояд [1].

Рекламаҳо вобаста ба якҷанд ҳолатҳо тасниф мешаванд. Вобаста ба мақсад онҳо рекламаҳои тичоратӣ, рекламаҳои иҷтимоӣ ва рекламаҳои сиёсӣ ҷудо мешаванд. Мақсади рекламаҳои тичоратӣ ҷалби муштариён барои муомилот ва аз он фоида гирифтани аст. Мақсади рекламаҳои иҷтимоӣ ба вучуд овардани амалҳои хайр барои шахс, ҷомеа ва давлат аст (масалан, «Зӯрварӣ дар оила зарари мову шумост»). Мақсади рекламаҳои сиёсӣ ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ барои сиёсати муайян мебошад, ки он бештар ҳангоми ҷоранинҳои сиёсӣ (ташвиқоти пеш аз интихоботӣ, ташвиқот доир ба масъалаи раёсӣ) ба вучуд меоянд [2, с. 87].

Агар ба мазмун ва моҳияти реклама аҳамият диҳем онро асосан соҳибкорон барои диққати мизочонро ба молу маҳсулот ва хизматрасониашон ҷалб намудан анҷом медиҳанд. Муаллифон рекламоро аз чанд чиҳат баҳо медиҳанд 1) ҳамчун иттилоот [4, с. 10], ҳамчун хизматрасонӣ [3, с. 19], ҳамчун натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ [7; 12, с. 18] ва ғайра.

Меликов У.А. се ҷанбаи асосии рекламоро мекушояд: 1) реклама ин иттилооти паҳншаванда мебошад; 2) он барои доираи номуайяни шахсон паҳн мешавад; 3) мақсадаш ҷалби диққат ба молу маҳсулот ва қисми хизмат мебошад [9, с. 61-68]. Ҳамин аломатҳо дар рақобат рилейшнз низ дида мешавад, аммо онҳо фарохтар мебошанд.

Паблик рилейшнз ин фаъолияти идоранамое, мебошад барои барқарор ва устувор намудани робитаи манфиатовар байни ташкилот бо ҷомеа равона шудааст ва аз ин робита вобастагӣ дорад пешравии ҳамин ташкилот.

Паблик рилейшнз дар фарқият аз реклама як фаъолияти васеи густурда мебошад. Дар ҳақиқат баъзан вақт паблик рилейшнз ва реклама ба ҳам монанд мебошанд. Аммо онҳо аз ҳам фарқияти қалон доранд.

Аввалан паблик рилейшнз танҳо як молу маҳсулотро не, балки ташкилотро дар маҷмӯъ муаррифӣ менамояд. Реклама бошад моли мушаххасро муаррифӣ менамояд. Реклама аксар вақт хусусияти тичоратӣ дорад. Ҳадафи паблик рилейшнз хусусияти стратегӣ дорад. Агар

реклама дар намуди паҳни иттилоот амалӣ шавад, паблик рилейшнз метавонад тавассути анҷоми корҳои хайриявӣ, фарҳангӣ, бадеӣ ва дигар амалҳои инсондустӣ анҷом шавад ва бо ин роҳ таваҷҷуҳи ҷомеа ба ҳамон ташкилот зиёд шавад.

Дар реклама ҳамеша манфиатҳои соҳибкор зиёд ифода мешавад. Дар паблик рилейшнз ташкилот кӯшиш менамояд, ки манфиатҳои ҷомеаро нишон диҳад, ҷомеаро дилгарм намояд, ба онҳо умеди ҳамкорӣ бахшад ва ғайра.

Зарурати паблик рилейшнз натавонанд дар ҷомеаи шахрвандӣ, балки дар сохторҳои давлатӣ низ зиёд ба назар мерасад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иқдоми хуберо пеш гирифт, ки тибқи он ҳамаи мақомоти давлатӣ бояд сомонӣ расмӣ худро кушонанд [5].

Тибқи талаботи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июли соли 2017, № 344 дар қараёни маъмурикунонии сомонӣ расмӣ субъектҳои зерин ширкат меварзанд:

- маъмури муҳтавои иттилоотӣ;
- таъминкунандагони иттилоот;
- оператори техникаю технологӣ.

Маъмури муҳтавои иттилоотӣ қоранд ё воҳиди сохтори вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот мебошад, ки бо санади меъёрии дахлдори роҳбари мақомоти мазкур таъин карда шудааст ё, аз рӯи зарурат, бо мақсади мувофиқа ва иҷрои корҳои бо иттилоот пур кардани сомонӣ расмӣ таъсис дода шудааст. Маъмури муҳтавои иттилоотӣ, чун қоида, қоранди хадамоти матбуоти (шуъбаи робита бо ҷомеа ё дигар воҳиди сохтори дахлдори) вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот мебошад. Бо фармоиши (қарори) роҳбари вазорату идора, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот функцияҳои маъмури муҳтавои иттилоотии сомонӣ расмӣ метавонанд ба зиммаи муассисаҳо ва ташкилоти зертобеъ вогузор карда шаванд.

Бо мақсади батартибандозии фаъолияти маъмури муҳтавои иттилоотӣ (масъул барои ташаккул, ҷойгиркунӣ, инчунин навкунии иттилооти дар сомонӣ расмӣ буда) низомномаи дастгирии иттилоотии сомонӣ расмӣ таҳия карда мешавад, ки он аз тарафи роҳбари вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар мувофиқа бо Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Ҳамин тавр дар аксари мақомоти давлатӣ шахсони маъмури барои робита бо ҷомеа сафарбар наманд, ки моҳиятан вазифаи паблик рилейшнзро иҷро мекунанд. Ва вақтҳои охир натиҷаи хуб дода истодааст. Тавассути ҳамин гуна сохтор аҳли ҷомеа бо мақомоти давлатӣ ҳамкориҳои зичро амалӣ карда истодаанд.

Дар ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ ин қараён мушоҳида мегардад. Зеро маҳз ташкилотҳои тижоратӣ манфиатдор мебошанд, ки муаррифии онҳо дар ҷомеа васеътар ба роҳ монда шавад. Дар ин бахш фаъолияти Алиф Бонк хеле густурда ба назар мерасад. Онҳо тавонистанд дар як муддати кӯтоҳ диққати мизочони зиёдро ба худашон ҷалб намоянд.

Соҳаи фаъолияти паблик рилейшнз ҷӣ тавре дар боло гуфтем васеъ мебошад. Он ҳам дар соҳаи тижорат ва ҳам дар соҳаи идоракунии давлатӣ истифода шуданаш мумкин аст. Аз ҳамин сабаб вақте, ки дар ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ шахсони маъмури барои паблик рилейшнз вазифадор мекунанд, онҳо пеш аз ҳама бояд бо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ шиносии хуб дошта бошанд [11].

Қобили зикр аст, ки соҳаи паблик рилейшнз хусусияти комплекӣ дорад ва доир ба он қонуни алоҳида вучуд надорад. Аз ҳамин сабаб масъулони соҳа пеш аз ҳама ҳангоми машғул шудан бо паблик рилейшнз бояд талаботҳои қонунҳои зеринро ба инобат гиранд:

- Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоотӣ» (2001);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоот» (2002);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2002);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (2008);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилооти экологӣ» (2011);

- Қонуни ҚТ «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» (2013);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ» (1996);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ»(2016);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи реклама» (2003);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи мурочиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» (2016);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи сирри тичоратӣ» (2008);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи сирри давлатӣ» (2014);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи алоқаи барқӣ» (2002);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи криптография» (2012);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи алоқаи фелдгерӣ» (2002);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи алоқаи почта» (2003);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (2002);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» (2007);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи маълумоти шахсӣ» (2018);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи хазинаи бойгонии миллии ва муассисаҳои бойгонӣ» (1998);
- Қонуни ҚТ «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011).
- Қонуни ҚТ «Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо» (2021)

Ҳамин тавр, паблик рилейшнз бештар ҷанбаи иттилоотӣ дорад. Аз ҳамин сабаб онро бо реклама омехта кардан мумкин нест. Чуноне мебинем, аз лиҳози фарогирии қонунгузорӣ паблик рилейшнз дар зиёда аз 23 қонун ифода меёбад. Аз ҳамин лиҳоз хулоса баровардан мумкин аст, ки реклама метавонад як ҷузъи хурдтарини паблик рилейшнз бошад.

Адабиёт

1. *Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №8, мод.457; с.2007, №6, мод.432; с.2008, №10, мод.824; с.2011, №12, мод.843; с.2012, №4, мод.262; с.2014, №11, мод.672; с.2015, №3, мод.224; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2017, №1456; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2017, №1457*(Қонуни ҚТ аз 13.06.2007 [№ 276](#), аз 6.10.2008 [№ 445](#), аз 26.12.2011 [№ 779](#), аз 16.04.2012 [№ 812](#), аз 27.11.2014 [№ 1163](#), аз 18.03.2015 [№ 1202](#), аз 18.07.2017 [№ 1456](#), [№ 1457](#), аз 2.01.2018 [№ 1496](#), аз 19.07.2022 [№ 1914](#), аз 24.12.2022 [№ 1947](#)).
2. Диноршоев А., Меликов У., Қодиров Ҷ., Имомова З. *Ҳуқуқи иттилооти оммавӣ*. - Душанбе, 2010.
3. Жуковская Л.М. *Гражданско–правовое регулирование рекламной деятельности в Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.* - М., 2007. – 29 с.
4. Кузнецова О.Б. *Правовое регулирование отношений, возникающих в области рекламы: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.* - М., 1999.
5. Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмии вазорату идораҳо, мақомоти иҷорияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шабакаи интернет. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июли соли 2017, № 344.
6. Мавлоназаров О. А. *Права потребителей на надлежащую рекламу и его защита по законодательству Республики Таджикистан: Дис. ... канд. юрид. наук.* – Душанбе, 2017.
7. Малеева М. Н. *Право на рекламу // Правоведение.* - 1991. - № 1. - С. 15 – 25.
8. Махзани мутамарказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии “Адлия”. 7.0.
9. Меликов У. А. *Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации.* - Душанбе, 2011.
10. Меликов У.А. *Проблемы правового режима объектов гражданских прав в интернете.* - Душанбе: Ирфон, 2018. - 372 с.
11. *Правовые нормы и этика паблик рилейшнз [Электронный ресурс].* – URL: <https://works.doklad.ru/view/TuAO-X-Veeo.html> (Дата обращения: 12.08.2023).
12. Шугаибов З.Ш. *Гражданские правоотношения в сфере российского рынка рекламы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* - М., 2006.

ТАНОСУБИ ҲУҚУҚИ РЕКЛАМА ВА PR (PUBLIC RELATIONS)

Мақола фарогири масъалаи таносуби ҳуқуқи реклама ва паблик рилейшнз мебошад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои

мусбӣ субъектони он аз воситаҳои гуногун истифода мебаранд, ки маъмултарини аз онҳо реклама мебошад. Аммо дар баробари реклама намуди дигари воситаи пешбарандаи манфиатҳо натавонанд дар бозор балки дар дигар қишрҳои ҷомеа паблик рилейшнз мебошад.

Муаллиф таъя ба сарчашмаҳо намуда, зикр мекунад, баъзан паблик релешнзро бо реклама омехта менамоянд. Яъне гумон мекунад, ки онҳо як падида мебошанд. Аммо дар асл ин хел нест. Барои мушаххасан ҷудо кардани реклама аз паблик релешнз муаллиф хусусияти паблик рилейшнзро дар мақола нишон додааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, реклама, бозори ҷаҳонӣ, ҷанбаи иттилоотӣ, қонун, робита бо ҷомеа.

ПРАВООТНОШЕНИЯ РЕКЛАМЫ И PR В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается вопрос соотношения рекламных и PR-прав в условиях рыночной экономики. Автор отмечает, что для достижения положительных результатов её субъекты используют различные средства, наиболее распространённым из которых является реклама. Но наряду с рекламой PR является ещё одним эффективным инструментом продвижения интересов не только на рынке, но и в других сферах общественной жизни.

Автор опирается на источники информации и отмечает, что PR иногда путают с рекламой. То есть они думают, что это одно и то же явление. Однако это не так. Чтобы конкретно отделить рекламу от связей с общественностью, автор в статье показал характеристики PR.

Ключевые слова: право, реклама, мировой рынок, информационный аспект, PR, связи с общественностью

LEGAL RELATIONSHIPS OF ADVERTISING AND PR IN MARKET ECONOMY CONDITIONS

The article examines the relationships between advertising and PR rights in a market economy. The author notes that to achieve positive results, the subjects of the market economy use various means, the most common of which is advertising. But along with advertising, PR is another effective tool for promoting interests not only in the world market, but also in other areas of public life.

The author relies on sources of information and notes that PR is sometimes confused with advertising. That is, people often think that these are one and the same phenomenon. However, this is not the case. To specifically separate advertising from public relations, the author in the article showed the characteristics of PR.

Keywords: law, advertising, world market, information aspect, PR, public relations

Дар бораи муаллиф:

Абдучаборзода Хушбахт Абдучабор – унвонҷуи кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121 Телефон: +992908880800.

Об авторе:

Абдучаборзода Хушбахт Абдуджабор – соискатель кафедры право Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Адрес: 734003, ш. Душанбе, проспект Рудаки 121 Телефон: +992908880800

About the author:

Abdujaborzoda Khushbakht Abdujabor - is a candidate for the Department of Law at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. Address: 734003, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 121 Phone: +992908880800

ТДУ:00832+329.78(575.3)

**ИНКИШОФИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ ЧАВОНОН ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР**

Қозиён Ш.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Чавонон яке аз қишрҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоии ҷамъият ба шумор рафта, қувваи бузург ва нерӯи созандаи ҳар як халқу миллат мебошанд. Аз ин лиҳоз дар шароити муракаб гардидани вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони зарурати омӯзиш ва ҳалли мушкилоти ташаккули фарҳанги сиёсии чавонон ба миён омадааст.

Масъалаи фарҳанги сиёсии чавонон дар доираи илмҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва дигар илмҳои мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода мешавад. Доир ба фарҳанги сиёсии чавонон қорҳои илмӣ-таҳқиқотии зиёде рӯи қор омадаанд, аммо новобаста ба он дар шароити имрӯза боз паҳлуҳои мухталифи ин масъала ба омӯзиш ва таҳқиқ ниёз дошта, зарурати омӯзиш ва пайдо намудани фарҳанги сиёсии чавонон мавҷуд мебошад.

Ба андешаи мо барои ташаккули фарҳанги сиёсии чавонон пеш аз ҳама ҷаҳонбинии сиёсии чавононро боло бурдани лозим меояд.

Одатан зери мафҳуми «ҷаҳонбинии сиёсӣ - маҷмӯи тасаввуроти ҷамъбастигардида дар бораи олам, ба амалҳои равандҳои табиӣ ва иҷтимоии дар он, муносибатҳои инсон ба ҳодисаҳои, ки уро ихота кардааст, маънидод карда мешавад». Хусусияти асосии ҷаҳонбинии сиёсӣ – дарки дақиқ, инъикоси ҳақиқату воқеият, талаботи инфиродӣ ва ғайримустақими ҷамъиятӣ, вазифаҳо ва ғояҳо мебошад. Ҷаҳонбини шуури инсонро дар системаи муносибатҳои ҷамъиятию табиӣ дар баҳамалоқамандӣ ҷалб намуда, маҷмӯи арзишҳо ва дастурҳои аввалияро ба вучуд оварда, таъсири онҳоро ба тарзи ҳаёт, рафтор ва амалу фаъолияти гуруҳҳо, синфу табақаҳо ва ҳатто шахсони алоҳида зиёд мекунад. Ягонагӣ ва ба ҳамалоқамандии қулли омилҳои мавҷуда метавонанд:

- танҳо донишҳои дар натиҷаи таҷрибаҳо ҳосилшуда дар ташаккули ҷаҳонбинии фаъол буда, хусусияти эътиқодиро таҷассум намоянд;

- танҳо ҳамон эътиқодҳо самти асосиро дар ҷаҳонбинӣ инъикос намояд ва ҷаҳонбинӣ ба сифати воситаи муҳиму асоси дар рафтору фаъолияти дорои хусусияти ҷамъиятию сиёсидоштаи барандагони сиёсат нақш дошта бошад;

- бо ҳам алоқамандии байни эътиқоди воқеӣ ва ҷаҳонбинӣ дар ташаккули маънавиёт, маърифати шахсию гуруҳӣ ва дар маҷмӯъ ҷомеа таъсири самти мусбӣ дошта бошад.

Боиси зикри хос аст, ки навсозии тамоми тарафҳои ҳаёти ҷамъиятии моро инкишофи шуури ҷамъиятӣ, шуури сиёсӣ ва фаъолияти иқтисодии чавонон ҳамроҳӣ мекунад. Яке аз муҳимтарин меъёрҳои камолоти иҷтимоии инсон сатҳи фарҳанги сиёсии ӯ мебошад, ки дар ташаккули ҳаёти маънавӣ, шуури сиёсии шахс ва тамоми ҷамъият нақши халқунандаро мебозад.

Таҳлили раванди ташаккули фарҳанги сиёсии чавонон бидуни дақиқ қардани таърифи ин истилоҳ мушкил буда, фаҳмидани меъёри фарҳанги чавонон дар шароити навсозии

чамъиятӣ ва тамоюли инкишофи сиёсиро имконнопазир мегардонад. Дар бештари асарҳои илмӣ, фарҳанги сиёсӣ чузъи таркибии фарҳанги умумии инсониро ташкил медиҳад, ки бо фазои чамъиятӣ-сиёсӣ алоқамандии зич дорад. Бо якчанд шартҳои муайяни равишҳои асосии олимони шурувиро нисбат ба ин концепсия чудо кардан мумкин аст. Ғояи фарҳанги сиёсӣ, ҳамчун маҷмуи донишҳои сиёсӣ, сарватҳои маънавӣ ва роҳҳои фаъолияти сиёсиро олимоне ба монанди А.Г. Агаев, А.И. Арнолдов, Ф.М. Бурлатский тарафдорӣ мекунанд [1, с.197-198].

Дигар муҳаққиқон фарҳанги сиёсиро ҳамчун тавсифномаи умумии шахс, дараҷаи инкишофи сиёсии ӯ, қобилияти дар амал татбиқ карда тавонистани донишҳои сиёсӣ мешуморанд (Ю. П. Ожегов, Ю.А. Тихомиров, Р.Г. Яновский). Чередниченко А.П. нуктаҳои назари гуногунро якҷоя карда, комилан дуруст хулоса мебарорад, ки фарҳанги сиёсӣ ҳамчун низоми сиёсӣ, идеологӣ пайдо мешавад, арзишҳои иҷтимоӣ-психологӣ, институтҳои сиёсӣ ва роҳҳои фаъолияти сиёсиро ифода мекунанд [4, с.26].

Фарҳанги сиёсии ҷавонон чузъи нисбатан мустақили фарҳанги сиёсии замони муосир мебошад, ки Л.И. Кривошук ба он таъкид карда, сифати фаъолияти чамъиятию сиёсии ҷавонон, сабабҳои иштирок кардан дар он, дараҷаи масъулиятшиносӣ барои фаъолияти якҷояи меҳнатӣ ва тақдири кишварро муайян намудааст [5, с.14]. Хусусиятҳои фарҳанги сиёсии ҷавонон дар табиати посдошти арзишҳои маънавӣ аз ҷониби онҳо ва роҳҳои татбиқи онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ифода меёбад. Аксарияти ҷавонон бинобар сабаби кам будани таҷрибаи ҳаётӣ ақидаҳои мустақили сиёсӣ надоранд. Табақаҳои гуногуни ҷавонон дараҷаҳои гуногуни камолоти иҷтимоӣ доранд. Вижагиҳои тарзи зиндагӣ дар завқ, манфиатҳо, шакли гузаронидани вақти холи ва робитаҳои байниҳамдигарӣ инъикос меёбанд.

Фарҳанги сиёсӣ бинобар як қатор ченаку зуҳуроти худ на ҳамеша барои мушоҳида ва андозагирӣ дастрас буда, баъзе душвориҳо ба мисли нишондиҳандаҳои ҳолати ҳамзамонии он ва дараҷаи тараққиёт он садди роҳ ҳастанд. Ба ақидаи мо, маҳаки асосии баҳодиҳии фарҳанги сиёсии ҷавонон - мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ, иштирок дар корҳои амалӣ, посухгӯӣ будан барои кирдорҳои ҳамаҷуза, инчунин барои камфаъолияти онҳо бояд бошад. Вале, мутаассифона, сарфи назар аз раванди демократикунории чамъият, нобоварӣ нисбат ба ҷавонон ҳанӯз баргараф карда нашудааст. Ҷавонон на ҳамеша барои худ кори сазовор ва шоиста меёбанд, онҳое, ки қобилиятноканд, ниҳоят кам ба вазифаҳои роҳбарикунанда пешбарӣ карда мешаванд, амалан имконият надоранд, ки ба ҳаёти сиёсӣ таъсир расонанд.

Боиси зикри хос аст, ки имрӯз ҷомеаҳо барои боло бурдани потенциали зехнии ҷавонони худ аз тамоми имкониятҳо ба таври самаранок истифода намуда истодаанд. “Инсони ҷадид барои имкониятҳои зехнии худ тамоман ҷаҳони мураккаб бунёд сохтааст ва барои ин дигар наметавонад ба таври рӯшан самти тараққиёти хусусии худро дарк ва пешгӯӣ кунад” [2, с.154].

Дар кишвари мо низ давлату ҳукумати кишвар ба масъалаи ҷавонон ва рушди инкишофи ҳаёти иҷтимоии онҳо корҳои зиёдеро дар зарфи 31 соли истиқлолият ба анҷом расонидаанд, ки яке аз бузургтарин корҳо дар ин самт ин дурӯст ба роҳ мондани сиёсати давлатии ҷавонон ва Стратегияи рушди сиёсати давлатии ҷавонон мебошад. Дар асоси ин ҳадафҳо давлату Ҳукумати кишвар баъд аз ба даст овардани созишномаи Сулҳ ва ризоияти миллӣ сар карда аз соли 1998 ба ин тараф ҳамасола стратегияи сиёсати давлатии ҷавонро барои ҳар соли ба нақша гирифта, давра ба давра барои рушди ҳамаҷонибаи ҷавонон корҳои зиёдеро ба анҷом расонида истодаан. Аз ҷумла, ба таҳсил ва касбомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон, чудо намудани квотаҳои Президенти барои ҷавонони ноҳияҳои дурдаст барои таҳсил, чудо намудани бурсияҳо барои таҳсил дар хориҷи кишвар, ба вазифаҳои хизматчиӣ давлатӣ бовар намудан ва таъйин намудани ҷавонон ва амсоли инҳо мебошад, ки ин ҳамаи ғамхориҳо барои ташаққули фарҳанги сиёсии ҷавонон заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Ба андешаи мо маҷмӯи масъалаҳои умумичаҳоние, ки монеи рӯшди мунтазами фарҳанги сиёсии ҷавонон мегарданд ва тамои ҷомеаи ҷаҳониरो ба ташвиш овардааст, мушахасан инҳо мебошанд:

- ✓ инкишофи рафтори зиддиичтимоӣ- ҷинойткорӣ, истеъмоли маводи нашъадор ва таҷовузи бемайлону беохир;
- ✓ аз байнравии оила, афзоиши бешумори вайроншавии оила – талок, оилаи нокомил (набудани яке аз волидон), ҳомиладоршавии бармаҳалӣ, ноболиғон, таваллуди бисёри кӯдакони ғайри ақди никоҳ;
- ✓ косташавии кадрӣ инсон, аз байнравии боварӣ байни инсонҳои бо ҳам наздик, баромадан аз аъзогӣ дар иттиҳодияҳои хоҳишмандӣ, ки дар асоси ягон гурӯҳ ташкил шудаанд;
- ✓ аз байн рафтани шавқу рағбат нисбати маълумоту маърифатнокӣ ва камшавии корҳои илмӣ;
- ✓ истеҳсоли филмҳои порнографӣ, ки боиси пастшавии фарҳанг ва ахлоқ мегарданд;
- ✓ муҳайё кардани фазои кушод барои нашъафурӯшӣ ва нашъамандӣ, ки ғайриқонунӣ анҷом мешавад;
- ✓ дар афкори ҷавонон тарбия шудани хислатҳои таасубӣ тавассути мазҳабпарастии миллатгарой.

Ҷараёнҳо ва омилҳои асосӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа пеш меоянд, ин омилҳо заминаҳои асосии худро доранд, ки зинаҳои раванди ҷаҳонишавӣ бо чунин соҳаҳо ташаккул меёбанд:

- ✓ Интернационализатсия – ин дар ҳамкориҳои якҷоя асос меёбад.
- ✓ Либерализатсия – васеъ кардани роҳҳои савдо, бо шитоби сармоягузорӣ ва тараққиёти зинаҳои ҳамгирӣ.
- ✓ Ғарбгарой–пахн гардидани арзишҳо ва технологияи ғарб дар тамоми олам.

Дар натиҷаи ҳалли мушкилоту монеаҳои болозикр, ки дар шароити имрӯзаи тоҷикистонӣ низ бе таъсир намебошанд, ба ҷавонон ва инкишофи фарҳанги сиёсии онҳо таъсир мерасонанд, метавонем фарҳанги сиёсии ҷавононро ҳаллу фасл намуда, ҷавононро дар рӯҳияи худшиносӣ, худогоҳӣ, зиракии сиёсӣ ва ватандӯстӣ тарбия ва ба камол расонем.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муосир дар раванди ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон ихтилофҳои муайян пеш меоянд. Аз як тараф, ҷавонон дар замони муосир, гарчанде шакл дигар карда, ба камол расидаанд, аммо ҷомеа барои инкишофи сиёсии онҳо шароити мусоид фароҳам кардааст. Аз тарафи дигар, ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон дар давраи тезу тунд шудани зиддиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ба миён омадани падидаҳои манфӣ ба амал омад. Дар байни ҷавонон бошад бепарвоӣ, бепарвоии иҷтимоӣ, бегонапарастӣ, ва нигилизм васеъ паҳн шуда истодаанд. Ҷавонони солҳои 70-ум ва 80-ум замоне ба ҳаёти мустақил қадам мениҳоданд, ки косташавии боварӣ ба арзишҳо ва эътиқодоти ҳукмфармо, қариб дар ҳама гурӯҳҳои иҷтимоӣ мушоҳида мешуд. Тафовут миёни идеали пешбинишуда ва воқеият боиси бегонагии сиёсии ҷавонон гардид.

Қисми зиёди ҷавонон имрӯз аз ҳаёти ҷамъиятӣ дар канор мондаанд ё ба гузинаи бадтар – ифротгарой рӯй овардаанд. Сарчашмаи асосии инро, як қатор пажӯҳишгарон дар дараҷаи сатҳи пасти шароити зиндагии ҷавонон арзёбӣ кардаанд. Қисми дигари коршиносон онро омили бесаводӣ ва надоштани дониши диниву дунявӣ унвон медиҳанд. Низоми кори ғоявӣ-тарбиявӣ, ки барои ба тарзи автоматӣ аз бар кардани арзишҳои сотсиалистӣ ба ҷавонон таълим дода мешуд, чунин вонамуд мекард, ки сотсиализм ҷомеаи бидуни низоъ ва босубот аст, таъсири манфӣ расонид. Ҳангоми тарбияи одамони нав афсонаҳо дар бораи асрори комёбӣ аз амалия торафт дур шудан гирифта, миёни ҷавонон ахлоқи мунофиқона бештар ба назар

мерасид. Падидаҳои манфиро, ки бо дараҷаи нокифоягии фарҳанги сиёсии ҷавонон алоқаманданд, берун аз доираи мушкилиҳои дигари иҷтимоӣ баррасӣ кардан мумкин нест. Вазъияти ҳозираро метавон ғайримуқаррарӣ номид, психологияи иҷтимоӣ, шуури ҷамъиятӣ дар ҳоли тағйир ёфтанд аст, афсонаҳои пештара бошанд, аҳамияти худро гум кардаанд, бешак, ин ба ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон бе таъсир будан наметавонад.

Муҳимтарин тамоюли вазъи сиёсии имрӯзаи ҷавонон афзоиши тавачҷуҳ ба ҳаёти сиёсии кишвар мебошад. Манфиатҳо дигар шуданд. Пештар дар байни ҷавонон тавачҷуҳ ба рӯйдодҳои сиёсии байналмиллалӣ бартарӣ дошт, ҳоло онҳо ба мушкилоти сиёсии дохилӣ тавачҷуҳ доранд [6, с.11]. Мутаассифона, шавқи умумии ҷавонон ба мушкилиҳои сиёсӣ бо иштироки ғайриҷавонӣ онҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар тақвият дода намешавад [7, с.15]. Ба ақидаи мо, чунин сабабҳо мавҷуд будан метавонанд: баъзеҳо наметавонанд, ки ҷи гуна дар ин гуна ҷорабинҳои иштирок кунанд, дигарон ба қобилияти худ бовар надоранд ва ё дигаргунҳои мусбат аз назарашон ноён мондааст.

Ҳамин тариқ, метавон тахмин кард, ки набудани тағйироти воқеӣ боиси боз ҳам зиёд шудани шиддати байни ҷавонон, паҳн шудани бепарвоӣ ва пасивии сиёсӣ мегардад. Воситаҳои ахбори омма дар ташаккули фарҳанги сиёсӣ нақши муҳим доранд. Маҷрои асосии иттилоотро ҷавонон ба воситаи телевизион ва радиошунавонӣ, матбуоти даврӣ, филмҳо мегиранд. Дар инҷо дурустии тарғиботи сиёсӣ хеле муҳим аст, ки он бо таҳлили объективии таърихӣ гузашта ва ҳозира, тараққиёти сотсиалистӣ, диалектикаи комёбиҳо ва нокомиҳо, ғалабаю мағлубият ба даст меояд. Таҳлили матбуоти солҳои охир нишон медиҳад, ки ноил шудан ба самаранокии таълими сиёсӣ, танҳо бо роҳи тамаркуз кардан рӯи хатову шикастҳо дар соҳтмони сотсиалистӣ, имконнопазир аст. Роҳи мураккаби тараққиёти ҷамъияти мо, шебу фарозҳои онро, нокомиҳою комёбиҳо, камбудии ҳастовардҳои тасвир карда, аз ҳошияравии канораҷӯӣ бояд даст кашанд. Бештари ҷавонон маълумоти ҷамъиятӣ-сиёсиро аз муоширати байнишахсӣ мегиранд. Барои 30-40 % бошад сарчашмаи асосии ахбороти сиёсӣ ин муоширати байнишахсӣ мебошад [7, с.23]. Аз доираи низоми анъанавии сиёсӣ берун баромадан ва афзоиши созону гурӯҳҳои ифротӣ ба назар расида истодааст. Метавон дар бораи сиёсишавии муоширати ғайрирасмӣ сухан ронд. Ин аз як тараф дилгармкунада аст, зеро ин аз афзоиши тавачҷуҳи ҷавонон ба ҳаёти сиёсии кишвар ва аз байн рафтани қолабҳои анъанавӣ шаҳодат медиҳад. Аз тарафи дигар, душворихо ба монанди, мушкилиҳои объективии донишҳои сиёсӣ, нарасидани дониши методии амиқ, хоҳиши худнамоӣ кардан, садди роҳанд. Дар чунин вазъият ба мақсад мувофиқ ба назар мерасад, ки бо созмонҳои ғайрирасмӣ робита пайдо кунанд, то муколамаи манфиатдор оид ба масъалаҳои мавриди таълими ҷавонон сурат гирад.

Бояд дар хотир дошт, ки ҷавонон объекти тарбия не, балки субъекти амалиёти ҷамъиятӣ ҳастанд. Хусусиятҳои ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавононро ба назар гирифта, тамоюли кутбнокшавии шуури оммаро дар рафти бозсозӣ низ қайд кардан лозим аст. Агар дар ибтидои ташкил шудани курси навсозии ҷамъият дар байни аҳоли, аз ҷумла ҷавонон, некбинона буд, дар давоми соли гузашта нобоварӣ бештар афзудааст. Умедҳои норозигӣ ва ноумедӣ иваз мекунад. Ин пеш аз ҳама аз набудани дигаргунҳои ҳақиқӣ дар ҳаёт ва аксар вақт бо бад шудани он вобаста аст.

Ҷой якумро дар тамоюли ҷавонон сатҳи зиндагӣ ишғол мекунад, ки он асоси бедории маънавӣ ва иштироки ғайриҷавонӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ аст. Ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон раванди мураккаби серҷанбаи давомдорест, ки ба шароити объективӣ ва омилҳои субъективӣ вобастагӣ дорад. Чуноне ки амалияи ҷамъиятӣ тасдиқ мекунад, ин раванд бештар

ба тарзи истеҳсолот, муносибатҳои ҷамъиятӣ, идеология, ахлоқ ва шуури шахс вобаста аст. Муҳимтарин ҷузъҳои фарҳанги сиёсии шахсият ғайриҷамъиятӣ ӯ, иштирок дар идоракунии корҳои коллектив, давлатӣ, корҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Ҷавонон бо машғул шудан ба ғайриҷамъиятӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ ворид мешаванд, ки кӯмак мекунад шавку ҳаваси ӯро ба ҳаёти сиёсӣ, зарурати маълумоти минбаъда, такмил додани шахсияти худро инкишоф диҳанд.

Бояд гуфт, ки таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва оқибатҳои хатарноки он ба фарҳанги сиёсии ҷавонони тоҷик низ хатари ҷиддӣ расонида истодааст. Барои пешгирии ин хатар якҷанд омилҳои сади роҳ мешаванд, ки барои ҳалли ин омилҳо мо бояд ин роҳҳои истифода карда, бадин васила фарҳанги сиёсии ҷавонро ташаккул диҳем:

- ✓ Дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия кардани ҷавонон, ки қувваи асосӣ ва тақвондиҳандаи миллат мебошад;
- ✓ Диққати асосӣ додан ба маърифати ҷавонон ва дар рӯҳияи илмомӯзӣ маърифатдӯстӣ тарбия кардани ҷавонону наврасон;
- ✓ Бо касбомӯзӣ ва шуғли доимӣ таъмин кардани ҷавонон;
- ✓ Бо роҳи забномӯзӣ ва маърифаткунии ҳаёти ҷамъиятӣ;
- ✓ Истеҳсоли технологияи худӣ.

Ҳамин тариқ, баъд аз ҳалли ин проблемаҳо мо метавонем фарҳанги сиёсии ҷавонони Тоҷикистонро ташаккул дода, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва ҳифзи арзишҳои милливу давлатӣ тарбия намоем.

Адабиёт

1. Бурлацкий Ф.М., Галкин А.А. *Современный Левиафан*. М., 1985.-384с.
2. М.Г. Делягин. *Глобализации: игры и правило новой эпохи*. М., 2000г.-300с.
3. Н. Яздонӣ. *Ҷисму ҷони одамӣ дар "Маснави"*.// Садои Шарқ, №9. Душанбе, 2007. -с.87;
4. Чередниченко А. П. *Культура активного политического действия*. М., 1896.-348с
5. *Социально-политические науки*. 1990. № 6. С. 44.
6. *Социологический бюллетень АОН при ЦК КПСС*. С И.1958г.
7. Щегорцев А., Пихтовников Г. *Массовое сознание молодежи в реалиях перестройки*. М., 1989. 289с.

ИНКИШОФИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Инкишофи фарҳанги сиёсии ҷавонон дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта, дар шароити имрӯза барои рушди инкишофи давлат ва соҳаҳои он аҳамияти хосса дорад. Хусусиятҳои фарҳанги сиёсии ҷавонон ва пайдо намудани роҳҳо ва воситаҳои он дар шароити имрӯза барои ҷомеаи тоҷикистонӣ аҳамияти авалиндарача ва ниҳоят муҳим дорад, ки барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, яъне бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ин масъала омилҳои муҳим ҳисобида мешавад.

Муаллиф дар мақолаи худ доир ба хусусиятҳои асосии фарҳанги сиёсии ҷавонон марок зоҳир намуда, роҳҳо ва воситаҳои рушди инкишофи онро дар мақола барасӣ намудааст. Ҳамзамон дар мақола муаллиф доир ба мушкилоти асосии ҷавонони муосир, ки дар шароити имрӯза ҷой доранд, андешаронӣ намуда, онҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамзамон омилҳои таъсиргузор ба фарҳанги сиёсии ҷавонро мавриди баррасӣ қарор дода, роҳҳо ва воситаҳои ҳалли мушкилоти фарҳанги сиёсии ҷавонро дар мақола баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: Фарҳанги сиёсӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ, ҷавонон, ҷаҳонишавӣ, маънавиёт, сиёсат, рафтори зиддиҷимой, мазҳабпарастӣ, миллатгарой, интернационализатсия, либерализатсия, инвеститсия, вестернизатсия, детерриатторизатсия.

РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Развитие политической культуры молодежи в современных условиях является одним из важных вопросов общественной жизни и в современных условиях имеет особое значение для роста и развития государства и его сфер. Особенности политической культуры молодежи и поиск ее путей и средств в современных условиях имеют первостепенное значение для таджикского общества, что считается важным фактором для достижения поставленных целей, то есть построения демократического, правового, светского и единого государства.

В своей статье автор проявил интерес к основным особенностям политической культуры молодежи и описал пути и средства ее роста и развития. В то же время в статье автор высказал свое мнение по основным проблемам современной молодежи, находящейся в современных условиях. В то же время, подчеркнув факторы, влияющие на политическую культуру молодежи, автор предложил свои выводы в статье о путях и средствах решения проблем политической культуры молодежи.

Ключевые слова: политическая культура, политические взгляды, молодежь, глобализация, духовность, политика, антиобщественное поведение, религиозность, национализм, интернационализация, либерализация, инвестирование, вестернизация, детерминация.

DEVELOPMENT OF POLITICAL CULTURE OF YOUTH IN MODERN CONDITIONS

The development of the political culture of young people in today's conditions is one of the important issues of public life and in modern conditions is of particular importance for the growth and development of the state and its spheres. The peculiarities of the political culture of young people and the search for its ways and means in today's conditions are of paramount importance for Tajik society, which is considered an important factor for achieving the goals set, that is, building a democratic, legal, secular and unified state.

In his article, the author showed interest in the main features of the political culture of youth and described the ways and means of its growth and development. At the same time, in the article, the author expressed his opinion on the main problems of modern youth in modern conditions. At the same time, having emphasized the factors influencing the political culture of youth, the author proposed his conclusions in the article on ways and means of solving the problems of the political culture of youth.

Keywords: political culture, political views, youth, globalization, spirituality, politics, antisocial behavior, religiosity, nationalism, internationalization, liberalization, investment, Westernization, determination.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қозиён Шариф Қозӣ - н.и.х., д.и.с. профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: (+992) 907442999; Почтаи электронӣ: sharifhasanov@mail.ru

Сведение об авторе:

Қозиён Шариф Қози – к.ю.н., д.п.н., профессор, заведующий кафедрой права Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел.: (+992) 907442999; Электронная почта: sharifhasanov@mail.ru

About the author:

Qoziyon Sharif Qozi – candidate of juridical sciences, doctor of political sciences, professor, head of the Chair of Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: (+992) 907442999; E-mail: sharifhasanov@mail.ru

**ИҶЛОСИЯИ XVI - УМИ ШҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ
ТОҶИКИСТОН – ПАДИДАИ НАҶОТБАХШ ВА
САРНАВИШТСОЗ**

Ҷусайнов А.К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Халки тоҷик дар раванди таърихи ниҳоят тӯлонии хеш ба бисёр фочиаҳои қисматшикану падидаҳои тақдирсоз рӯ ба рӯ гашта, захри бедавлатию шахди соҳибдавлатиро чашидааст. Вале дар ҳама ҳолат тавонистааст, ки рисолати тамаддунофари худро нигоҳ доштаву сайқал диҳад. Донистани таърих ва роҳҳои тайкардаи ниёгон барои ҳар як фарди тоҷик зарур ва мояи ифтихор мебошад.

Сарнавишти миллати тоҷик дар давоми асрҳо чун дигар қавмҳои ориёинаҷод бисёр ҳам печ дар печу пуршебу фароз будааст. Тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва эҳёи давлатдорӣ дар Ватанаш ҷоннисориҳои зиёде кардааст. Ватан барои ҳар як фарди тоҷик аз ҷону дил азизу бузургтар аст. Ватан аз зодгоҳ сар шуда, бо мурури замон ва ба камол расидани инсон мафҳуми он доманадор ва бузург мегардад. Яъне аз деҳ ба худуди ноҳияву вилоят ва оқибат ба худуди кишвар мепайвандад. Ватан иборати бисёре муқаддасу зебо ва ширин аст. Аз ин рӯ Ватан барои ҳама ва ҳар яки мо муқаддастарин арзиш ба шумор меравад. Ватани ҳамаи тоҷикони дунё Тоҷикистон аст. Тоҷикистон ҳонаи умеди ҳамаи онҳост. Барои ҳамин нигоҳдошт ва ҳифзи он вазифаи муқаддастарин ва қарзи вичдонии ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ мебошад.

Гуфтаи ба маврид аст, ки тоҷикон дар мубориза барои истиқлол ва ҳифзи сарзамини аҷдодони худ муборизаҳои зиёде бурдаанд, ки натиҷаи он таъсиси аввалин давлати тоҷикон Сомониён мебошад ва забону фарҳанги тоҷикӣ низ дар ин давлатдорӣ аз нав эҳё гардидааст. Дар ҳамин замина Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин гуфтааст: “Тоҷикон дар роҳи озодӣ ва ҳифзи сарзамини аҷдодони худ бисо ҷоннисориву сарфишонӣ карда, хушбахтона дар замони Сомониён давлати фароҳдомане бунёд карданд ва забону фарҳанги суннати худро эҳё намуданд”. [4, с. 7]

Тоҷикон дар дарозии таърих тавонистанд бо ранҷу захираҳои зиёд фарҳанги миллии худро аз таҳқир ва ҳучуми фарҳанги бегонагон ҳифз кунанд ва тавонистанд ҳангоми пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар қатори дигар ҷумҳуриҳои истиқлолиятро ба даст оваранд.

Мутаассифона, пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, дар кишвар ки пояҳои ваҳдати миллии ва давлатдорӣ сусту заиф гардида буданд кашмокашиҳо авҷ гирифтанд. Дар заминаи ноҷуриҳои сиёсӣ, қачфаҳмиҳо, васвасаи душманони берунии миллат, ҳавою ҳавас ва ҷою мансабталаби, авҷ гирифтани маҳалпарастӣ, нобоварӣ, кинаю ҳасад, ҳамдигарбадбинӣ миёни шаҳрвандони кишвар, пеш аз ҳама миёни мансабдорони калон ба даргириҳо оварда расонид, ки ҳазорон нафар ҳамватанони мо ба шаҳодат расида, ҳазорони дигар рӯ ба гурез ниҳоданд. Дар бораи вазъияти бавучудодада Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин гуфтаанд: “Тундбоди воқеаҳо, ки онҳоро бозсозӣ ба ҳаракат бароварда буд, боиси хархаша ва мочароҳои зиёди сангину нангин дар Тоҷикистон шуданд. Ҷойталабон, қудратталабону рӯҳониёне, ки солҳои зиёд андешаи ба даст овардани ҳокимиятро дар дил доштанд, бо пуштибонии қувваҳои хоричие, ки соҳибистиклолии Тоҷикистонро намехостанд, якбора ба муборизаи ошкоро бархостанд, ҳисси носолими маҳалгарой, ҳешутаборпарастӣ тухми кинаву адоватро байни мардум пошид ва ба парокандагии миллат сабаб гардид.” [4, с. 23-24]

Ҷамагон медонем, ки дар он солҳои ҷанги шаҳрвандӣ тарсу ҳарос, ваҳм тамоми мардум, хурду калонро фаро гирифта буд. Аҳолии кишвар аз ин ҷангӣ бемаънӣ ва бародаркуш безор шуда буданд. Мардуми даҳшатзада интизори қатъи ҷанг ва эълони сулҳ буданд. Ниҳоят ақли солим боло гирифтуну роҳбарони вақтии кишвар ва нерӯҳои муҳолифин аз пайи ҷустуҷӯи роҳҳои амалӣ гардидани он шуданд. Ҷамин тавр 9 ноябри соли 1992 Президиуми Шӯрои Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи даъват намудани Иҷлосияи шонздаҳуми даъвати дувоздаҳуми Шӯрои Олӣ 16 ноябри соли 1992 дар шаҳри Хучанд қарор қабул намуд. Рӯзи 10 ноябр «Изҳороти муштараки Раёсати Шӯрои Олӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳама шаҳрвандони Тоҷикистон» тавассути расонаҳои хабарӣ паҳн гардид.

16-уми ноябри соли 2023 аз гузашти Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 31- соли расо пур шуд Мардуми шарифи Тоҷикистон ин саннаи муҳими тақдирсозро дар фазои танинандози сулҳу ваҳдати миллӣ таҷлил менамоянд. Бояд ёдовар гардид, ки маҳз 31 сол муқаддам бо иштироки вакилони халқ, баҳри ба эътидол овардани авзои сиёсии ҷомеа дар шаҳри бостонии Хучанд Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олӣ баргузор гардид. Вақте сухан аз Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олӣ, даъвати XII меравад, ёдовар мешавем, ки то расидан ба ин рукн, ҷӣ мушкилотро аз сар гузаронидем ва ниҳоят ба ҳадаф расидем. Бояд зикр намуд, ки барои даъвати Иҷлосия, аз ҷумла, ҳал намудани масъалаҳои сиёсии кишвар, вохӯриҳо ва гуфтушунидҳои дучониба маротибаҳо дар фурӯдгоҳи Қурғонтеппа, деҳаи Ёли ноҳияи Шӯрообод, ноҳияи Данғара, шаҳри Хоруғ, ноҳияҳои Вахшу Бохтар ва Ҳисору Турсунзода баргузор гардида буданд, аммо аз ин гуфтушунидҳо ҳадафи судманде ҳосил нагардид. Маҳз дар ҷунин лаҳзаи барои миллату меҳани тоҷик ҳассос масъулият ба дӯши вилояти Ленинобод (ҳозира вилояти Суғд) афтод, ки дар натиҷа Хучанди бостонӣ рисолати таърихӣ хешро иҷро намуда, шароити имконот барои баргузори Иҷлосия фароҳам овард. Ҷӣ тавре, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олӣ, ки моҳи ноябри соли 1992 дар шаҳри Бостонии Хучанд баргузор гардид, ба ташкили давлату ҳукумати нави Тоҷикистон замина гузошт. Боиси таассуф аст, ки Ҳукумати Қонунӣ ба ивази хуни ҳазорҳо фарзандони Ватан ба даст омад.»[4, с. 26]

Бояд қайд намуд, ки баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи сиёсӣ муташанниҷ гардид ва натиҷаи он боиси ба амал омадани зарари моддӣ ва маънавӣ гардид. Аз рӯи маълумоти мавҷудбуда дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ бештар аз 100 ҳазор нафар (1,5 %) аҳоли ҷони худро аз даст доданд, 100 ҳазор бе ному нишон, беш аз 25 ҳазор зани тоҷик беваю 60 ҳазор тифл ҷитим монда, садҳо манзили истиқоматӣ вайрону валангор гаштанд. Теъдоди гурезагон дар кишвар ба 850 ҳазор нафар расида буд. Аз ин теъдод 600 ҳазор нафар дар ҳудуди дохили ҷумҳурӣ ҷои зисти хешро тағйир дода, 60 ҳазор нафар ба Афғонистон, 195 ҳазор ба Русия, Украина, Белоруссия, Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва дигар мамлакатҳо гуреза гардиданд. Дар натиҷа талафоти моддӣ мамлакат ба зиёда аз 10 миллиард доллари амриқой расида буд.[5, с. 135]

Дар ҷунин давраи ҳассос Иҷлосияи таърихӣ XVI – уми Шӯрои Олӣ аз 16 – уми ноябр то 2 – юми декабри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри бостонии Хучанд баргузор гардид.

Роҷеъ ба ифтитоҳи даъвати Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ А. Достиев қайд менамояд, ки «16-уми ноябри соли 1992, соати 10 пагоҳӣ, тахти роҳбарии Раиси Шӯрои Олии ҶТ Акбаршо Искандаров, ба кори худ шурӯъ намуд. Дар Иҷлосия аз 230 нафар вакилони Шӯрои Олӣ 193 вакили мардумӣ иштирок доштанд. Аз 37 нафар вакилони боқимонда 4 нафар (Шерализода, Ҳувайдуллоев, Олимов, Имомов) аз олам гузашта, 4 нафар дар давоми Иҷлосия расида омаданд. 25 нафар бебабаб дар кори Иҷлосия иштирок накарда, 4 ҳавза озод буд».[3, с. 36]

Бояд қайд намуд, ки барои баррасии масоили сиёсиву иҷтимоӣ, сараввал Комиссияи муросо дар ҳайати 40 нафар намояндагони халқ бо роҳбарии Қурбон Тӯраев таъсис ёфт, ки он фаъолияти худро паси дарҳои пӯшида идома меод. Баъди баргузор гардидани машварати Комиссияи муросо Иҷлосия бо иштироки 197 вакили халқ фаъолияти худро идома дод. Аммо, дар ибтидо ҳангоми баррасии масъалаи раисикунанда ва ширкати даъватшудагон дар ҷаласаи Шӯрои Олӣ баҳси доманадор ва талошҳои гуногун ба миён омад. Бинобар ин рӯзи дуюм, 17 ноябр бо мақсади аз байн бурдани ихтилоф доир ба ҷараёни иҷлосия ва ба маҷрои муайян ворид намудани он Маҷлиси машваратӣ бо ширкати вакилони халқ, аз ҷониби ҳукумат, шахсиятҳои шинохтаву барӯманд, собиқадорон, олимону адибон, намояндагони азҷобу созмонҳо, ҷамъиятҳо, рӯзноманигорон ва инҷунин намояндагони як қатор кишварҳои ИДМ доир гардид.

Дар Маҷлиси машваратӣ бештар аз ҳама доир ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ, қабули конститутсияи нав, барқарор намудани ҳокимияти конститутсионӣ ва интихоби роҳбарияти нави сиёсӣ, ҳалли масъалаи фирориён, ҳолати вазнини иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ садо дод ва аз Шӯрои Олӣ талаб гардид, ки оид ба ин ва дигар масоили мубрам қарорҳои дахлдор ва созанда қабул намояд.

Ҳамин тавр, чаласаи машваратии рӯзи 17 ноябр дебочаи ҷиддие барои таъмини рафти муназаами Чаласава мураттабсозии рӯзномаи он гардид. Новобаста аз ҷой доштани ақидаву андешаҳои гуногун ва муҳолифи ҳам, кӯшишҳои ба манфиати шахсони алоҳида ва ё қувваҳои ҷудоғона мувофиқ сохтани рафти иҷлосия, бори нахуст дар ин машварат манфиати кишвару миллат бар манфиатҳои қавмию маҳаллӣ, мазҳабию гурӯҳӣ ва шахсони алоҳида пируз омад.

Акбаршо Искандаров пеш аз оғози Иҷлосия пешниҳод намуда буд, ки саркардагони дастаҳои мусаллаҳи ҷонибҳои даргир даъват гарданд, ки барои сарҷамъ намудани ҳалқи парешонгаштаи тоҷик дар якҷоягӣ маслиҳату машварат намоянд. Зеро, Қарори Иҷлосия дар ҳолате амалӣ мегардад, ки муҳолифон аз он боҳабар ва розӣ бошанд, то ғоҷиҳои навро ба сари мардум наоранд. Азбаски ҳадафи асосии баргузор намудани Иҷлосия ба эътидол овардани авзои сиёсии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад, бо чунин маъно К. Абдулов дар ёддоштҳои овардааст, ки «дар сарзамини тоҷикон ҷанг идома дорад ва бародар хуни бародарро мерезад ва вазифаи маҷлиси имрӯза пешгирӣ намудани хунрезист».[1, с. 32]

Ба муҳокимаи депутатҳои лоиҳаи рӯзномаи Иҷлосия пешниҳод шуд, дар он масъалаҳои Мурочиати Шӯрои Олӣ ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оиди ба Тоҷикистон ворид кардани қувваҳои посдори сулҳ, Оид ба аризаи Президент Раҳмон Набиев доир ба боздошти идораи президенти, дар бораи Раис ва аъзои Раёсати Шӯрои Олӣ ва Ҳукумат, дар бораи қатъ кардани ваколати баъзе депутатҳои, дар бораи аз вазифа озод намудани ҷонишини Раиси Шӯрои Олӣ В.И.Приписнов, дар бораи Раиси Девони Вазирон, дар бораи ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи статуси депутатҳои ҳалқи Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар бораи Додситони кулли ҚТ, дар бораи Парчам ва Нишони ҚТ, дар бораи авфи умумӣ, дар бораи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» ва дигар масъалаҳои ҷорӣ муҳокима ва тасдиқ гардиданд. Инчунин ба кори Иҷлосия масъалаи аз муҳосираи иқтисодӣ озод намудани минтақаҳои алоҳида, даровардани тағйирот ба қонуни андоз, лоиҳаи қонун дар бораи гумрук ва як қатор масъалаҳои дигари муҳими рӯз ворид гардиданд.

Рӯзи 19 ноябри соли 1992 Иҷлосия масъалаи бозхонди Раиси Шӯрои Олиро баррасӣ намуд. Пас аз шунидани ҳисоботи Акбаршо Искандаров дар бораи фаъолияти думоҳа, Шӯрои Олии ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бозхонди ӯ аз вазифаи Раиси Шӯрои Олӣ қарор қабул кард.

Яке аз масъалаҳои асосии Иҷлосия интихоби роҳбари нави ҷумҳурӣ маҳсуб меёфт. Ҳамин тавр, баррасии масоили интихоби Раиси нави Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифт. Намояндаи халқ А. Мирзоев аз ҳавзаи интихоботии Хонақоҳ, № 47, ноҳияи Ҳисор аз номи намояндагони шаҳри Турсунзода ва ноҳияҳои Ҳисору Шаҳринав сухан намуда, номзадҳои вакили халқ Эмомалӣ Шарифович Раҳмоновро аз ҳавзаи интихоботии Данғара, №172 ба вазифаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд. Дар натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ аз 197 вакили халқ, ки дар Иҷлосия ширкат меварзиданд, 186 нафар ба тарафдории Эмомалӣ Раҳмонов овоз доданд. Тибқи Қарори Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи моддаи 109 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.[2.]

Ҳамин тавр 19 – уми ноябри соли 1992 бо қарори Шӯрои Олии ҚТ Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов ба вазифаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Эмомалӣ Раҳмон бо як часорату мардонагӣ савганд ёд намуд, ки дар хидмати мардуми Тоҷикистон қарор хоҳад дошт ва ба Конститутсия, Парчаму Нишони давлатӣ ҳамеша содиқ мемонад, инчунин қайд намуд, ки «Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...».[6.]

Бояд ёдовар шуд, ки замоне намояндагони мардумии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро ба мансаби Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намуданд, ӯ ҳамагӣ 40 сол дошт ва дар байни роҳбарони ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ яке аз ҷавонтарин чехраи сиёсӣ маҳсуб меёфт. Зухури Эмомалӣ Раҳмон дурахши истеъдоди нодире буд, ки аз вучуди ин мардум ва ин марзу бум берун омад ва ҷумлаи фазилатхояшро дар вусъати ҳадафҳои олии миллӣ ангезиш дода, қудрати амал ато намуд. Чунин садоқату самимияташро дар ҷараёни хидматҳои ояндааш назди халқу Ватан бараъло собит намуд, ки мо имрӯзҳо шоҳиди он ҳастем.

20 - уми ноябри соли 1992 Иҷлосияро Раиси Шӯрои Оли Эмомалӣ Раҳмон оғоз намуда, масъалаи аризаи истеъфои Президенти ҷумҳурӣ Раҳмон Набиевро, ки зерини фишори силоҳбадастон навишта буд, баррасӣ намуд. Р. Набиев зимни суханронии хеш халқи тоҷикро барои аз вартаи ҳалокат раҳо шудан, ки ба нестии миллат оварда мерасонд, ба ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ даъват намуда, бо мақсади ҳар чӣ зудтар қатъ гардидани ҷангҳои байниҳамдигарӣ, ба истеъфо ҳозир буданашро баён намуд.

Раиси Шӯрои Оли Эмомалӣ Раҳмон изҳор намуд, ки мавзӯи асосии ҷаласаи Шӯрои Оли андешидани тадбирҳои зарурӣ ҷиҳати ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ мебошад ва дар ин замина масъалаи «Тадбирҳои мӯътадил намудани вазъияти ҶТ» ба рӯзномаи Иҷлосия ворид гардид.

24 – уми ноябр Эмомалӣ Раҳмон идомаи Иҷлосияро ифтитоҳ дода, чандин қонунҳои муфиду заруриро ба манфиати халқу ҷомеа ба тавсиб расонид. Аз ҷумла, лоиҳаи қарори Шӯрои Оли дар бораи амали қардани Қонуни ҶТ «Дар бораи тарифи гумрукӣ», «Дар бораи Парчами давлатии ҶТ», «Дар хусуси тасдиқи Низомномаи Нишони давлатии ҶТ» муҳокима ва қабул гардиданд.

Азбаски сарварони дастаҳои мусаллаҳ, бо талаби Раиси Шӯрои Оли ва намояндагони вакилони халқ рӯзи 25 – уми ноябр дар қори Иҷлосия иштирок карданд, Раиси Шӯрои Оли Эмомалӣ Раҳмон ба намояндагони халқ иброз дошт, ки «имрӯз рӯзи маҳсус аст, зеро сарварони ҷабҳаҳои халқии Тоҷикистон ва силоҳбадастони муҳолифин бо даъвати Шумо дар толор ҳузур доранд».[3, с. 51]

Бо пешниҳоди Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 26-уми ноябр ҳамчун рӯзи сулҳ ва ризоияти миллӣ эълон гардид ва оид ба ин масъала Шӯрои Оли қарорро ба тавсиб расонид. Дар Иҷлосия масъалаи фирориён муҳокима гардида, Қонун «Дар бораи гурезагон»-ро қабул намуданд.

Дар Иҷлосия масъалаи ҳокимияти Президентӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, вакилон ба чунин хулоса омаданд, ки «Президенти кишвар дар интиҳоботи умумихалқӣ интихоб мегардад». Қарори қабулнамуда ба баҳсу талошҳо хотима гузошта, ваколати Президент муваққатан ба дӯши Раёсати Шӯрои Оли гузошта шуд ва Раиси Шӯрои Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон Роҳбари давлат эълон гардид.

Рӯзи 28 – уми ноябр А. Абдуллоҷонов дар хусуси сохтор ва ҳайати нави ҳукумати навтаъсис ахборот дода, пешниҳод намуд, ки ҳайати Шӯрои Вазирон аз Раиси Шӯрои Вазирон, 8 муовин, 20 Вазир ва 7 Раиси Кумитаи давлатӣ муқаррар шавад.[3, с. 60]

Дар рӯзи охири қори Иҷлосия – 2-юми декабр, ки марҳилаи анҷомро дар бар мегирад, аз ҷониби Раиси Шӯрои Оли Эмомалӣ Раҳмон зарурияти ворид намудани вазифаи Ҷонишини яқуми Раиси Шӯрои Оли таъкид карда шуд ва А. Достиев ба ин вазифа интихоб гардид.

Дар маҷмуъ, Иҷлосия дар муддати қори худ 74 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон ва 1 изҳорот қабул намуд.

Дар хотимаи қори Иҷлосия Раиси Шӯрои Оли Эмомалӣ Раҳмон аз аҳли толор хоҳиш намуд, ки вазъиятро бо далелҳои дуруст инъикос намуда, мардумро ба роҳи рости ҳақиқат ҳидоят намоянд: - “Мо аз рӯзи нахустини Иҷлосия қарор дода будем, ки агар мақсадамон сулҳу салоҳ бошад, бояд ба гузашта салавот гӯем, - таъкид кард Эмомалӣ Раҳмон ва афзуд, ки агар имрӯз ҳукумати навтаъсис, ҳанӯз ба қор шурӯъ накарда, ба ҷустуҷӯи гуноҳи ҳамдигар даст занем, ба мақсади дар пеш гузошати худ ноил намешавем”.[6]

Воқеан, Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Оли рисолати таърихии худро то охир ба анҷом расонид ё бо таъкиди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «дар давраи басо душвори сиёсии ҷомеа бо мақсади таъмини ҳарчи зудтари сулҳу ваҳдати миллии тоҷикон, наҷот додани

миллат аз вартаи бӯҳрони сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ҳифзи яқпорчагии давлати мустақили тоҷикон, муҳайё намудани шароит ва заминаи мусоид барои барқарор намудани иқтисодиёти бар асари ҷанги шаҳрвандӣ харобгашта ва рушди минбаъдаи Тоҷикистон баргузор гардида буд».

Маҳз бо туфайли амалӣ гардидани ҳамон қарору қонунҳои Иҷлосия XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳарчанд, ки дар ин чода мушкilotи сангинеро, бо сабаби идома ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ паси сар кардан лозим омад, ҷумҳурӣ тавонист, то ба маҷрои осоиштагӣ, ва музаффариятҳои бунёдкорӣ ворид гардад.

Баргардонидани гурезагони иҷборӣ ба ҷойҳои зисти доимии худ, ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ, сохтмони роҳи оҳани Қӯрғонтеппа-Кӯлоб, Душанбе – Ёвон – Бохтар, роҳи мошингарди Душанбе-Хоруғ-Мурғоб, Душанбе-Хучанд-Чанак, Қулма Қароқурум, Душанбе-Бохтар, Душанбе-Рашт-Саритош; нақбҳои Анзоб, Шаҳристон, Шар-Шар (ҳозира Озодӣ), Истиқлол; сохтмони неругоҳи барқи Помир-1, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Маркази барқу гармидиҳии Душанбе- 2, агрегати яқум ва дуҷоми НБО Роғун, зиёда аз 300 неругоҳҳои барқӣ ойбии хурд, амалишавии лоиҳаи байнидавлатии хати интиқоли барқи баландшиддати КАСА-1000, хатҳои интиқоли барқӣ 500 кВ «Ҷануб-Шимол», 220 кВ «Лолазор-Хатлон», 500 кВ «Роғун-Душанбе», 220 кВ «Айнӣ-Рӯдакӣ», ба истифодаи пурра додани қони ангишти Зиддӣ, Назарайлоқ, баҳри сарфаи қувваи энергия дар шаҳри Душанбе сохта ба истифода додани корхонаи лампаҳои каммасраф, қонҳои гази Хочасартез, Хочабоқирғон, Фурудгоҳи байналмилалӣ шаҳри Кӯлоб, даҳҳо ва садҳо иншоотҳои дигари ниҳоят муҳим, корхонаҳои саноатӣ, дастовардҳои ниҳоят муҳим дар соҳаи илму маориф, варзиш ва дигар нишондиҳандаҳои фарҳангӣ натиҷаи ҳамон роҳи дурусту ба воқеияти замон ҷавобгӯи дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон тарҳрезӣшуда мебошанд.

Солҳои охир гулгашту хиёбонҳои пойтахти азизамон таҳти сарвари Пешвои муаззами миллат ва ҷидду ҷаҳди бевоситаи Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ ободтару зеботар гашта, маҳбуби дили сокинони пойтахту кишвари азизамон ва меҳмонони шаҳрамон гаштаанд. Бунёди пайкараи аввалин давлатдори тоҷикон Исмоили Сомонӣ, барафростани Парчами миллӣ, китобхонаи миллӣ, осорхона, театр, сохтмони садҳо биноҳои баландошёна давлати моро дар қатори кишварҳои пешрафта қарор додааст. Сокинону меҳмонон бо завқ дар пойтахти мамлакатамон сайру гашт намуда, сайёҳони хориҷӣ шаҳри Душанберо «Шаҳри гулҳо» ном гузоштаанд. Пешрафти иқтисодиёт ва таъмини амнияти шаҳрвандон боис гашт, ки ҳамасола ба Тоҷикистон ҳазорон сайёҳони хориҷӣ ташриф оранд. Тоҷикистон дар қатори даҳгонаи давлатҳои амнатарини ҷаҳон дохил гардид.

Пас аз Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва расидан ба сулҳу субот эҳё ва рушду нумуи фарҳанги миллӣ мавқеи хосса пайдо намуд. Аз ҷумла, таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён, Соли тамаддуни ориёӣ, Бузургдошти 1150-солагии сардафтари адабиёти тоҷику форс Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2500-солагии шаҳри Истаравшани бостонӣ, 2700-солагии шаҳри Кӯлоб, 700-солагии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, 3000-солагии шаҳри Ҳисор, 5500-солагии Саразми бостон, бузургдошти Пешвои мазҳаби ҳанафӣ - Имом Аъзам, Ҷомиву Туғрал, Садриддини Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва дигар бузургони миллат бо як шукӯҳу шаҳомати хосса ҷашн гирифта шуд.

Дар ин давра ҷашни миллии тоҷикон - Наврӯз мақоми ҷаҳониро соҳиб шуд. Ин ҷашни бостонии мардуми тоҷикро маҳз Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар аз нав эҳё намуданд ва ба ҷаҳониён собит сохтанд, ки ин сарзамини аҷдодӣ, сарзамини муқаддас аст. Анъана ва суннатҳои неки Наврӯз ҳамчун беҳтарин намунаи тамаддуни мардуми ориёинажод, аз ҷониби халқҳои гуногуни Шарқ пазируфта шуда, маънавиёту фарҳанги миллии онҳоро низ афзун сохтааст. Дар баробари Наврӯз идҳои Меҳргон, Сада, Тиргон ва ғайра дар тамоми ҷумҳурӣ таҷлил карда мешаванд, ки ин нишона аз ниёгони тоҷикон мебошад.

Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини ба ҳайси Сарвари давлат интиҳоб гардиданашон барои баланд бардоштани нуфузу эътибори байналмилалӣ Тоҷикистон ва ҳаллу фасли масъалаҳои глобалӣ олам ниҳоят бузург ва саривақтӣ буданд. Аз ҷумла, Пешвои миллат муаллифи чор ташаббуси

бузург мебошанд, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шудаанд: «Соли байналмилалии оби тоза, 2003», «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об, 2013», «Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт, 2005-2015» ва «Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028».

Дар ин раванд қабули Қатъномаи Маҷмааи умумии СММ дар бораи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» (солҳои 2018 - 2028), ки аз ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сарчашма мегирад, аз боло рафтани эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ дарак медиҳад.

Тайи чанд соли охир бо супориши бевоситаи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон баргузор намудани озмунҳои гуногун аз қабилӣ “Фуруғи субҳи донои китоб аст”, “Илм фуруғи маърифат”, “Тоҷикистон ватани азизи ман”, “Тоҷикон – оинаи таърихи миллат” ва монанди инҳо, кишрҳои гуногуни ҷомеа барои мутоила ва аз бар намудани китобҳои сатҳҳои гуногун ва ихтироотҳои нав ба нав рӯ ба рӯ намудааст, ки ин ҳама арҷ гузоштан ба фарҳанги миллӣ, ҳимоят аз онҳо, аз бар қардан ва донишони таърихи гузаштаи худ мебошад.

Маҳз барои иҷрои қарорҳои қисматсозии Иҷлосияи XVI ба Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон лозим омад то дар қатори садҳо масоили мубрами иқтисодиву иҷтимоӣ, аз қабилӣ роҳсозӣ ва баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ, таъмини кишри камбизоати мардум, ба ҷойҳои зист баргардондани муҳоҷирон, тайёр намудани ҷойҳои корӣ, истифодаи оқилонаи инвестицияҳои хориҷӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани иқтисодии илмию фарҳангӣ ва боз садҳо қору ташвиши дигарро, ки танҳо номоварди онҳо дахҳо саҳифаро пур хоҳад кард, дар назар дошта, роҳи ҳалли онҳоро ёбанд. Таъмини ваҳдати комил низ бевосита ба ҳалли ин масоил вобаста буд. Хушбахтона дар ҳамаи ин самтҳо бо сабабҳои воқеӣ рушди дилхоҳи сураътафзо таъмин нашуда бошад ҳам, баъди ҷанги шаҳрвандӣ ба дастовардҳои муҳим соҳиб шуда тавонистем. Фазаи сулҳу оромӣ имкон дод, ки масоили зиёде иқтисодиву иҷтимоӣ ба тадриҷ ҳалли худро ёфтаву барои рушди суръатнокӣ онҳо дар даҳсолаи дуҷуми асри навин заминаи мусоид фароҳам оварда шавад.

Ҳамин тавр, Иҷлосияи шонздаҳум дар таърихи муосири халқи тоҷик ҳамчун падидаи наҷотбахш ва сарнавиштсоз дорои нақши бузургӣ таърихӣ мебошад, ки он пеш аз ҳама дар иҷрои қарорҳои зерин зоҳир мегардад: наҷоти миллат ва истиқлоли давлатӣ; ибтидои баҳамии миллат ва ҷомеаи кишвар; барқарорсозии соҳти конституционӣ ва азнавсозии соҳтори давлатӣ; такмил ва таҳкими низомии конституционии ҳокимияти давлатӣ; ибтидои эътидоли вазъи сиёсӣ, хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ, ризоят ва оштии миллӣ; ҳалли мушкилоти иқтисодиву иҷтимоӣ, танзими муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ; таҳкими оину русуми давлатдорӣ, пеш аз ҳама ташкил ва қабули рамзу нишонҳои давлатдорӣ навини миллӣ; мувоҷиҳат ба ҷомеа ҷаҳонӣ ва сарони давлатҳо барои инкишофи равоҷоти неки ҳамаҷоягӣ ва ҳамкорӣ; интиҳоби роҳбарияти нави олии ҷумҳурӣ.

Хулоса имрӯз бояд ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аз як гиребон сар бароварда, сиёсати сулҳҷӯёнаю созандаи Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар амал татбиқ намуда, насли наврасро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳудогоҳиву худшиносӣ ва арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ тарбия намояд.

Аабиёт

1. Абдулов К. Дар ин дунё. К. 6: Иҷлосияи сарнавиштсоз. " Хуҷанд: Ношир, 2002. - 438 с.
2. Фафур Н. Ҳамин тариқ Э. Раҳмонов сардори давлат интиҳоб гардид // Ҳақиқати Ленинобод. 19 ноябри соли 1992.
3. Достиев А. Тоҷикистон: шикастанҳо ва бастанҳо. - Душанбе: Ирфон, 2003. - 224 с.
4. Ҳасанов У. Сулҳ " иродаи халқ. " Душанбе, 2001, - 83с.
5. Шарафи миллат ва нишони муқаддаси Ватан. Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Парчами Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 ноябри соли 2012. // Ҷумҳурият. " 2012. " 27 ноябр. "№147 (22 128).
6. Стенограммаи Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ИЧЛОСИЯИ XVI ШҶҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН – ПАДИДАИ НАҶОТБАХШ ВА САРНАВИШТСОЗ

Дар мақола нақши XVI ШҶҶрои Олии ҶТ дар барқарорсозии давлатдорӣ тоҷикон сухан меравад. Аз ин рӯ, ҳифзи он вазифаи асосии ҳар як тоҷик ва давлати тоҷик мебошад. 16-уми ноябри соли 2023 ба иҷлосияи XVI-уми ШҶҶрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 сол пур мешавад. Мардуми шарифи Тоҷикистон ин рӯзи муҳимро дар фазои таҳкими сулҳи миллӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ таҷлил мекунанд. Иҷлосияи XVI ШҶҶрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як падидаи пурсамар ва тақдирсоз нақши бузурги таърихӣ дорад, ки пеш аз ҳама дар банақшагирии вазъи сиёсии давлатӣ, оғози давлатдорӣ миллӣ, ҷамъиятии мамлакат, барқарор намудани соҳти конституционӣ ва инчунин азнавсозии соҳтори давлат зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: Бузург. Мудофиа, вазифа, адолат, Сессияи Шурои Олӣ, муҳим, мустаҳкам, миллӣ, ҳамдигарӣ, пурсамар, судбахш.

16-Я СЕССИЯ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СУДЬБОНОСНОЕ ЯВЛЕНИЕ

В данной статье рассматривается роль 16 сессия Верховного Совета РТ в восстановлении таджикской государственности. Автор отмечает, что 16 ноября 2023 года исполняется 31 год XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. Славный народ Таджикистана встречает этот важный знаменательный день в атмосфере укрепления национального мира и взаимопонимания. XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан как плодотворное и судьбоносное явление, имеет большую историческую роль, которая проявляется, прежде всего, в национальном планирование государственного положение, началом государственности нации и общества страны, восстановление конституционного строя, а также перестройка государства в целом.

Ключевые слова: грандиозно. Защита, задача, государства, сессия Верховный Совет, знаменательный, укрепления, национальный, взаимопонимания, плодотворно, судьбоносно.

THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FATAL PHENOMENON

The This article examines the role of the 16th session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan in the restoration of Tajik statehood. The author notes that November 16, 2023 marks the 31st anniversary of the XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan. The glorious people of Tajikistan celebrate this important and significant day in an atmosphere of strengthening national peace and mutual understanding. The XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, as a fruitful and fateful phenomenon, has a great historical role, which manifests itself, first of all, in the national planning of the state situation, the beginning of the statehood of the nation and society of the country, the restoration of the constitutional order, as well as the restructuring of the state as a whole.

Keywords: grandiose. Protection, task, state, session of the Supreme Council, significant, strengthening, national, mutual understanding, fruitful, fateful.

Дар бораи муаллиф

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонovich - доктори илмҳои таърих, профессори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 Тел.: (+992) 918 40 53 00

Об авторе

Хусайнов Аҳмадҷон Қурбонovich - доктор исторических наук, профессор Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.Тел.: (+992) 918 40 53 00

About the author

Khusainov Ahmadjon Kurbonovich - doctor of History, Professor. Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121 tell: (+992) 918 40 53 00

**МАФҲУМИ ҲОКИМИЯТ ВА ВИЖАГИҲОИ ҲОКИМ АЗ
НИГОҲИ ҲАКИМ АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ**

Саъдулоев А. Ҳ.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қодирзода С. М.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Яке аз масъалаҳои муҳим дар арсаи афкори сиёсӣ чӣ гуна ба вучуд омадани давлату ҷомеа дар миёни инсонҳо мебошад. Баъзе ин масъаларо танҳо ба нерӯҳои башарӣ ва заминӣ нисбат медиҳанд ва бар ин боваранд, ки инсонҳо худ ба худ метавонанд давлату ҷомеаҳоро ба вучуд оварда, бар инсонҳо дигар ҳокимияти худро иҷро намояд. Баъзе дигар низ илова бар қудрати ҳуди инсон, онро таҳти таъсири баъзе аз нерӯҳои маънавӣ ва осмонӣ медонанд. Яъне, қудратҳои маънавӣ ва осмонӣ дар қанори тавоноҳои ҳуди инсон, уро дар идораи давлату ҷомеа ҳамроҳӣ менамоянд. Тавре, ки намунаҳое аз он дар таърихи давлатдорӣ садаҳои миёнаи Аврупо ва дигар нуқтаҳои ҷаҳон мушоҳида мегардад.

Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки ҳар як аз назарияҳои зикршуда, намуди робита ва муносибати ҳокими давлату ҷомеа бо зердастонашро таъйин менамояд. Ба ин маъно, ки дар ҳар як аз назарияҳои боло, муносибати ҳокими давлат бо зердастонаш микдоре фарқият дорад.[5, с 19] Инчунин гуфтан ба маврид аст, ки баъзе шохон ва ҳокимони давлатҳо дар тули таърих аз ҳамин мансабҳо ва робитаи давлати онҳо бо қудратҳои осмонӣ суистифода намуда дар зулму истибдоди худ зиёдтар фуру мерафтанд. Онҳо иддаё мекарданд, ки бо фармони осмонӣ соҳиби тахту қудрат шуда, иҷрокунандаи дастуроти онҳо дар замин танҳо ҳамин шахс мебошад, ки дигарон маҷбур ҳастанд аз вай итоати бе чуну чаро намоянд.[1, с. 19 // 3, с. 84]

Аз нигоҳи Фирдавсӣ мансаби ҳокимияти давлату ҷомеаро бо қудратҳои осмонӣ дорои пайванд ва робитаи ҷудоношаванда дониста, ҳар як аз ҳокимоне, ки бар адлу дод ҳукумат менамуд, мавриди ситоиш қарор додааст ва ҳокиме, ки аз ин мақому мансаб суистифода менамуд, мавриди мазаммату бадғуии у қарор мегирифт. Фирдавсӣ дар ҷое чунин мегуяд:

Манам гуфт бо фарри Эзидӣ

Ҳамам шаҳриёрию ҳам мубадӣ[1, с. 11]

Чуноне, ки дида мешавад Фирдавсӣ барои ҳокимияти давлату ҷомеа даҳлати нерӯи осмонӣ ва қудрати маънавиро шартӣ асли медонад, ки аз он ба номи «фарри эзидӣ» ном мебарад. Тавре, ки муҳаққиқон ва донишмандони фирдавсишиносӣ гуфтаанд, фарри эзидӣ ба маънои мавриди пазириш ва қабули маънавии Худо қарор гирифтани як шахс барои ҳокимият бар мардум мебошад. Агар шахсе тавонад онро ба даст оварад, машруъияти ҳокимият бар давлату ҷомеаро низ ба даст хоҳад овард.

Равиши ба даст овардани он ҳам чунин аст, ки шахс набояд аз пайи он бошад ва барои ба даст овардани он ҳар қореро анҷом диҳад балки, бо анҷоми қорҳои дурусту саҳеҳ ва зиндагии ҳамроҳ бо адлу дод, инчунин бо дастгирӣ намудан аз мазлумону муҳолифат бо золимон ва пайравӣ аз адолат ва ҳаракат барои нобудии зулму ситам дар ҷомеа, чунин ҷойгоҳе ба вай дода мешавад, то шоистагии ҳокимият бар мардумро ба даст оварад.[2, Ҷ. 18, с. 273]

Яъне, бояд инсонҳо дар зиндагии одии худ масъалаҳои зикршударо доиман пайгирӣ ва иҷро намоянд, то ба касе, ки аз дигарон шоистатар аст, ин ҷойгоҳ ҷиҳати ҳокимият бар мардум ба вай дода шавад. На он, ки мардум барои расидан ба он бо ҳам бичанганду даст ба ҳар қорере бизананд. Ҳамчунин агар шахсе, ки ин ҷойгоҳро ба даст овардааст мутобиқи он рафтори шоиста аз худ нишон надиҳад пас, ин мақом аз вай боз пас гирифта хоҳад шуд. Зеро, то замоне, ки бар адлу дод ҳукумат намояд, шоистагии ҳокимиятро хоҳад дошт. Дар ғайри ин сурат лаёқати ҳокимият аз вай ситонида мешавад.[8, с. 143]

Фирдавсӣ барои ҳар ду гуруҳ чунин мисолҳое пеш меорад. Масалан, дар бораи Чамшед, ки ба гуфтаи Фирдавсӣ ҳокими шоиста барои мардум ба ҳисоб меомад, ин мақому ҷойгоҳ дода шуда буд ва у ба худӣ аз он муҳофизат намуда ҳокимият менамуд:

Камар баст бо фарри шоҳаншаҳӣ,
Чаҳон гашт сар то сар уро раҳӣ.
Чаҳонро фузуда баду обруӣ,
Фурузон шуда тахти шоҳӣ бадуй[1, с. 26]

Яъне, чун Чамшед хуб тавонист ҳукумат намояд ва аз ин ҷойгоҳ ба некӣ муҳофизат кард, чаҳон дар ҳокимияти вай пур аз оромиш ва равнақу хушбахтӣ гашт. Ҳамин Чамшед бо ҳамаи корҳои хубаш вақте, ки ба роҳи бадӣ гаравид ва эҳтироми ҷойгоҳашро надонист, фарри эзидӣ аз вай низ гирифта хоҳад шуд.

Мисоли дигаре, ки Фирдавсии ҳаким овардааст, Заҳҳок мебошад. Вақте, ки у ба подшоҳӣ расид ба сабаби корҳои ношоистааш, ин мақом аз вай ситонида шуд ва Фаридуншоҳ бар ҷояш нишаст. Дар “Шоҳнома” аз қавли Хусрав чунин гуфта шудааст:

Равонам набояд, ки орад мане,
Бадандешию киши аҳриманӣ.
Шавам бадкуниш ҳамчу Заҳҳоку Чам,
Ки бо Туру Силм андаромад ба зам.
Ба Яздон шавам якзамон носипос,
Ба равшанравон андарорам ҳарос.
Зи ман бугсалад фарри эзидӣ,
Гароям ба кажжию роҳи бадӣ[1, с. 48]

Пас, тавре ки дида мешавад агар шахси ҳоким ба роҳи қач ва аҳриманӣ ҳаракат намояд, ё бадфикру бадандеш гардад, инчунин ин ҷойгоҳро қадрношиносӣ намояд, дар натиҷааш фарри эзидӣ ва ҷойгоҳи шоистаи подшоҳӣ бар давлату ҷомеа аз вай гирифта хоҳад шуд.

Вижагиҳои ҳокимияти ормонӣ

Иқтидори ҳокимият. Чуноне, ки дар илмҳои сиёсӣ низ аз он сухан ба миён омадааст, яке аз масъалаҳои муҳим, ки ҳамчун як рукн ва усули асосии ҳокимият маҳсуб меёбад, мафҳуми “иқтидор” мебошад. Иқтидор яъне, ҳақи машруъӣ як шахс барои пиёда намудани сиёсатҳову ҳокимияти худ бар давлату ҷомеа ва ба иҷро даровардани онҳо маънидод мегардад.[7, с. 143-149 // 9, с. 42.]

Яъне, дар канори ду масъалаи муҳими риояи адолат ва хирадмандӣ дар ҳокимият, мафҳуми иқтидори ҳоким низ аҳамияти вижа дорад. ҳамчунин набояд ҳоким душманро хору паст шуморад, балки барои муқобила бо он ва ҳифзи оромишу амнияти ҷомеа аз зарарҳои бадхоҳони ҷомеа бояд ҳамаи талошу кушиши худро ба кор бандад. Рустам, ки қаҳрамони “Шоҳнома” мебошад, дар яке аз набардҳои худ чунин мегуяд:

Ба лашкарғаҳи хеш бинҳод руй,
Ба хашму пур аз ғам, дил аз кори уй.
Наку гуфт аз ин руй омузгор,
Ки душман мадор ар чӣ хурд аст, хор[1, с. 55]

Яъне, пас аз набардҳои сангин бо Сухробу Исфандиёр ва ғайра, инчунин бо вучуди онки ҳама медонистанд саранҷом Рустам ба пирузӣ мерасад, боз у ба мардуми хеш руй карда мегуфт, ки душман агар чанде, ки хурд ҳам бошад, набояд онро хору паст шуморид, балки бояд иқтидору қудрати лозимаро барои муқобилаи қиддӣ бо у ба кор баст. Зеро, агар муқобили душман қудрату иқтидори ҳокимият ба дурустӣ нишон дода нашавад, душманон аз сустии кистии ҳокимият суистифода намуда, бебоконе барои зарба задан ба давлату ҷомеа ҳар кореро анҷом хоҳанд дод.

Ақлоният ва хирадмандӣ. Аз дидгоҳи Фирдавсӣ яке дигар аз вижагиҳои муҳими ҳокимияти ормонии давлату ҷомеа он аст, ки ҳам ҳоким ва ҳам мардум бар асоси ақлу хирад рафтор намоянд. Аҳамияти хирад ва ақлоният назди Фирдавсӣ чунон баланд аст, ки “Шоҳнома”-ро бо он оғоз намудааст:

Ба номи Худованди ҷону хирад,

Казин бартар андеша бар нагузарад[1, с. 15]

Яъне, дар аввал ба чойи онки бигуяд Худованди осмонҳову замин ва ғайра, чумлаи худро бо он оғоз намуд, ки Худованд беҳтарин неъмат ва болотарин дараҷае, ки ба инсонҳо додааст, хирад ва ақл мебошад ва у Худованди хираду ақлоният мебошад.

Ақлу хирадмандӣ дар назди Фирдавсӣ бениҳоят чойгоҳи баладмартаба ва воломақом дорад. У ақлу хирадро беҳтарин офаридаи Худованд ва болотарин неъматӣ Парвардигор ба инсон медонад. Инчунин хирад барои инсон роҳнамо ва роҳгушои воломақом ба шумор меравад. Сабаби ҳидояти инсон дар дунё ва охират ҳамин ақлу хирад мебошад. Ақлу хирад сабабгори ҳамаи шодиҳо ва хушбахтиҳои инсон дар зиндагӣ аст. Барои муваффақияти ҳокимият ва идораи дурусти давлату ҷомеа низ хирадмандӣ саҳми асосиро мебозад.[1, с. 20]

Ҳамчунин, ҳокимони давлату ҷомеа низ бояд дар умури давлатдорӣ бо хирадмандону ҳакимон ва аҳли илму дониш машварат намуда, ҳамнишинӣ бо онҳоро пешаи кунанд ва аз ҳамроҳӣ бо нодонон ва ҷоҳилон парҳез намояд.

Фирдавсӣ бо баршуморидани чанд васфи инсонҳои ҷоҳилу беҳирад ва нодон, ҳокимони ҷомеаро тавсия медиҳад, ки мабодо ҳамроҳию ҳамнишинӣ бо онҳоро пешаи худ кунанд.

Зи нодон, ки гуфтем ҳафт аст роҳ,

Яке онки хашм оварад бегуноҳ.

Гушода кунад ганҷ бар носазой,

На музд ёбад ба ҳар ду сарой.

Адолату додгарӣ. Фирдавсӣ дар ҳокимияти давлату ҷомеа ва риояи ҳукуку озодиҳои инсон адолат ва додгариро аз шартҳои аслии медонад. Низоми сиёсӣ бояд онро асоси ҳокимияти худ қарор диҳад, то дар иҷрои вазифаҳои, ки пешаи худ гузоштааст, муваффақ гардад.

Фирдавсӣ дар ин байт риояти адолату додгариро яке дигар аз шартҳои асосии пешрафту ободони давлат ва ҷомеа медонад. Замоне, ки ҷаҳон пур аз додгарӣ шуд, ҳама ободу хуррам ва хушбатх хоҳад шуд. Боз дар ин бора Фирдавсӣ чунин гуфтааст:

Нигар то набошӣ ба ҷуз додгар,

Маёвез чанг андар ин раҳгузар[1, с. 125].

Доиман ҳоким бояд худро назорат ва диққат диҳад то аз ҷаҳорҷубаи адолату додгарӣ мабодо хорич нагардад. Иҷрои дастуроти ҳокимиятӣ ва умури ҷорӣ давлатдорӣ набояд ҳокимро аз риояти адолату додгарӣ дур созад. Бояд доиман у худро баррасӣ ва назорат намояд. Ҳамчунин набояд ба ин масъала чангандозӣ намуда, дар иҷрои он бо фиребкорӣ ва дағалкорӣ роҳ диҳад, балки бояд ҳамеша дар риояти он ҳамаи талоши худро ба кор бандад.

Ҷомеа ва давлате, ки адолату додгариро ба иҷро гузорад, монанди заминест, ки бо боридани абри баҳорон пур аз нашоту сабза ва рудҳои он пур аз оби гуворо гаштааст. Яъне, дақиқан ҳамонанди биҳиште, ки аз адлу дод ораста шуда бошад ва хубию саломатӣ ва амнияти пайдорӣ дар он ҳоким шуда бошад. Инчунин дар ин ҳолат дасти бадхоҳону аҳриманҳои замона низ аз болои сари ин давлату ҷомеа кутоҳ мегардад.

Пайравӣ аз анъанаҳо ва арзишҳои ахлоқӣ. Фирдавсӣ давлату ҷомеаи матлуби мавриди назари худро он ҷомеае медонад, ки ҳам мардум ва ҳам ҳокимони он ба анъанаҳо ва арзишҳои ахлоқӣ пайбанд буда, дар амри ҳукуматдорӣ доиман аз онҳо пайравӣ кунанд.[10, с. 13]Фирдавсии ҳаким замоне, ки саргузашти шоҳонро баён мекунад, доиман онҳоро ба ин арзишҳо меситояд. Ҳам вақте, ки онҳо ба тахти шоҳӣ менинанд ва ҳам замоне, ки дар раванти иҷрои корҳои ҳокимиятӣ қарор доранд.

Агар ҳокими ҷомеа ва мардуми он аз ин арзишҳо ва анъанаҳо даст кашанд ва онҳоро ба фаромушӣ супоранд натиҷааш он аст, ки мавриди накуҳиш ва бадбахтӣ дар амри ҳукуматдории давлату ҷомеа қарор мегиранд. Ҳатто давлату ҷомеае, ки ба чунин арзишҳо эҳтиром намегузорад, васфи ҳолашро Фирдавсӣ чунин баён мекунад.[6, с. 63-65 // 7, с. 153]

Нашояд хуру хобу бо у нишаст,

Ки хасту набошад ба Яздон, ки ҳаст.

Дилаш кур бошад сараш беҳирад,

Харадмандаш аз мардумон нашмурад[1, с. 148].

Яъне, инсони беодобу беахлоқ ва бефарҳанг аҳли хирад ҳам буда наметавонад ва дилу ақли чунин инсоне наметавонад маҳали қарор гирифтани арзишҳои волои ҷомеа бошад. Фирдавсӣ боз ба масъалаи муҳими дигар дар арзишҳои фарҳангии ахлоқӣ ишора менамояд, ки он эҳтиром ба ҳамаи инсонҳо ва даст аз озору азияти дигарон кашидан мебошад. дар ин сурат инсон ба растгорӣ ва саъодати комил мерасад. Дар ҳолате инсон ба чунин вижагӣ даст пайдо мекунад, ки рузе мунтазири посух гуфтан ба амалҳои худ бошад. Агар чунин рузери бовар надошта бошад пас, инсон метавонад, ки ҳар кореро анҷом дода, ба инсонҳои дигар беэҳтиромиро раво бинад ва дар натиҷа арзишҳои ахлоқию маънавии фарҳангии ҷомеаро зеро по гузорад.

Зи рузи гузар кардан андеша кун,
Парастидани Додгар пеша кун.
Битарс аз Худову маёзор кас,
Раҳи растгорӣ ҳамин асту бас[1, с. 198].

Адабиёт

1. Абулқосими Фирдавсӣ. *Шоҳнома*. Тeҳрон: Ҳермес, 1382/2003. – 580с.
2. Алиакбар Деҳхудо. *Луғатнома*. Тeҳрон: «Духхудо», 1324/1945. *Дар шарҳи вожаи Фарри Эзидӣ*.
3. Афлотун. *Маҷмуаи осор*. Тарҷумаи Лутфӣ, М. Тeҳрон: Хоразмӣ, 1380/2001. – 420с.
4. Зарринкуб, А. *Номварнома; дар бораи Фирдавсӣ ва Шоҳнома*. Тeҳрон: Сухан, 1381/2002. – 194с.
5. Мак, О. *Ҷомеа ва ҳукумат*. Тарҷумаи Иброҳим, А. Тeҳрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашири китоб, 1354/1975. – 549с..
6. Макс, В. *Иқтисод ва ҷомеа*. Тарҷумаи Манучехрӣ, А. Тeҳрон: Мавло, 1374/1995. – 580с.
7. Олим, А. *Бунёдиҳои илми сиёсат*. Тeҳрон: Най, 1380/2001. – 391с.
8. Судовар, А. *Фарри Эзидӣ дар оини подшоҳӣ дар Эрони бостон*. Тeҳрон: Мирак, 2005. – 195с.
9. Хюд, А. *Мафҳуми калидӣ дар сиёсат*. Тарҷумаи Кордон, А. Тeҳрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1387/2008. – 332с.
10. Ҳакимӣ, М. *Ҷаҳонбинӣ ва ҳикмати Фирдавсӣ*. Тeҳрон: Фарҳанг, 1372/1993. – 136с.

МАФҲУМИ ҲОКИМИЯТ ВА ВИЖАГИҲОИ ҲОКИМ АЗ НИГОҲИ ҲАКИМ АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Дар ин мақола кушиши муаллиф бар он аст, ки мафҳуми ҳоким, асосҳои ҳокимият ва вижагиҳои онро аз нигоҳи Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор диҳад.

Шеваи баёни андешаҳои сиёсӣ аз нуқтаи назари Ҳаким Фирдавсӣ ҳамчун ҷимосасаро бо файласуфону сиёсатшиносон каме фарқият дорад. Зеро, сиёсатмадорону файласуфон ба таври мустақим ва бо ҳадафи баёни ҳамин масъалаҳо вориди баҳсҳои илмӣ шуда, сиёсати давлатӣ ва ҷомеаи маданияро мавриди баррасӣ ва таҳлили илмӣ қарор медиҳанд.

Фирдавсӣ, дар қолабҳои ҷимосӣ, панду ахлоқ, даъват ба рушду тавсияи ҷомеа, даъват ба адолат ва дурӣ аз зулм ва ғайра фикрҳои сиёсӣ ҳуқуқи худро шарҳ медиҳад. Ба ҳамин сабаб, баррасӣ ва таҳлили масъалаҳои сиёсӣ аз нигоҳи Фирдавсӣ дар миёни ҷимосасароихояш анҷом мегарданд.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, ҳокимият, вижагиҳои ҳоким, иқтисодии ҳоким, адолату додгарӣ, анъанаҳои ахлоқӣ.

ЗНАЧЕНИЕ СУВЕРНИТЕТА И ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВИТЕЛЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХАКИМА АБУЛКАСИМА ФИРДАВСИ

В данной статье автор пытается сделать понятие правителя, основы власти и ее особенности предметом научного исследования с точки зрения Хакима Абулкасима Фирдавси.

В основном метод и манера выражения политических взглядов с точки зрения Фирдавси как мудреца и поэта, сочувствующего философам и политикам, несколько иные. Потому что политики и философы непосредственно и с целью выражения этих вопросов вступают в научные дискуссии, обсуждают и научно анализируют политику государства и культурного общества.

Однако Фирдавси не извлекает пользы из этой методологии, а объясняет свои политические и правовые мысли в форме риторики, моральных советов, призывов к развитию и расширению общества, призывов к справедливости и избежанию угнетения и т. д. По этой причине обсуждение и анализ политических вопросов с точки зрения Фирдавси делается среди его стихов.

Ключевые слова: Фирдавси, власть, особенности правителя, властность, правосудие и судебная власть, моральные традиции.

THE MEANING OF SOVEREIGNTY AND CHARACTERISTICS OF THE RULER FROM THE PERSPECTIVE OF HAKIM ABULQASEM FERDOWSI

In this article, the author tries to make the concept of a ruler, the basis of power and its features the subject of scientific research from the point of view of Hakim Abulkasim Firdavsi.

Basically, the method and manner of expressing political views from the point of view of Firdavsi as a sage and poet who sympathizes with philosophers and politicians is somewhat different. Because politicians and philosophers directly and with the aim of expressing these issues enter into scientific discussions, discuss and scientifically analyze the policies of the state and cultural society.

However, Firdavsi does not benefit from this methodology, but explains his political and legal thoughts in the form of rhetoric, moral advice, calls for development and expansion of society, calls for justice and avoidance of oppression, etc. For this reason, discussion and analysis of political issues from Firdavsi's point of view is done among his poems.

Keywords: Firdavsi, power, characteristics of the ruler, authority, justice and judicial power, moral traditions.

Дар бораи муаллифон:

Саъдулоев Аабдулвосит Хабибуллоевич
- Доктор (PhD) илмҳои сиёсӣ, дотсенти
кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо
ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон.Тел: +992-918-78-12-12.Е-mail:
prof.asrt@mail.ru

Қодирзода Саидмусои Муҳибулло -
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи сиёсатшиносӣ ва идораи
давлатии Донишгоҳи давлатии

Данғара.Тел: +992-918-79-75-07. Е-mail:
saidmuso.kodirov@mail.ru

Об авторах:

Саъдулоев Аабдулвосит Хабибуллоевич
- Докторант политических наук (PhD),
дотцент кафедры политологии и связи с
общественностью Академии
государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.Тел:
+992-918-78-12-12. Е-mail:
prof.asrt@mail.ru

Кодирзода Саидмусои Мухибулло - кандидат юридических наук, доцент кафедры политологии и государственного управления Дангаринского государственного университета. Тел: +992-918-79-75-07E-mail: saidmuso.kodirov@mail.ru

About the authors:

Saduloev Aabdulvosit Habibulloevich - Doctoral (PhD), of political sciences associate professor of the department of political science and public relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Tel: +992-918-78-12-12. E-mail: prof.asrt@mail.ru

Kodirzoda Saidmusoi Muhibullo - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Political

Science and Public Administration at Dangara State University. Tel: +992-918-79-75-07E-mail: saidmuso.kodirov@mail.ru

АҚИДАИ ОЛИМОН ОИДИ МАФҲУМ ВА НАВЪҲОИ ҲАРАКАТИ МУҲОЦИРАТИ АҲОЛӢ

Ёқубова А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муҳоҷирати аҳоли - ин тағйири маҳали сукунати аҳоли буда, ба дигар намудани макони истиқомат иртибот дорад. Муҳоҷират яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоии аҳоли буда, на танҳо чун ҳаракати механикии одамон (дар илми демография шартан ҳаракати аҳолиро ба ҳаракати табиӣ (раванди таваллуд ва фавт) ин ҳаракати механикӣ (муҳоҷират) чудо менамоянд. Ҳаракати механикӣ гуфта, тағйири маҳалли зист аз тарафи шахсони алоҳида ё гурӯҳи одамонро дар ҳудуди кишвар ё берун аз он, ки дар натиҷа ба сохтор, сифат ва шумораи аҳоли таъсир мерасонад. меноманд), балки чун раванди мураккаби ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта ҷанбаҳои бисёри ҳаёти иҷтимоию сиёсиро дар бар мегирад [5, с. 3].

Одамон аз лаҳзаи пайдоиши худ дар ҳаракати доимӣ мебошанд: табиӣ (таваллуд мешаванд, мемиранд), иҷтимоӣ (мақоми иҷтимоӣ, касб, доираи фаъолият ва ғайраро тағйир медиҳанд), муҳоҷират (ҳаракатҳои фазоӣ мекунанд). Аммо маҳз ба шарофати муҳоҷират одамон дар саросари ҷаҳон паҳн шуданд. Намуди зоҳирии ҷаҳони муосир далели натиҷаҳои равандҳои муҳоҷират аст.

Муҳоҷирати аҳоли дар асри XXI. таносуби бузург пайдо кард. Тибқи маълумоти шӯъбаи аҳолии Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Созмони Милали Муттаҳид, имрӯз дар ҷаҳони дорой 7 миллиард нафар ҳадди аққал 214 миллион нафар берун аз кишварҳои, ки таваллуд шудаанд, зиндагӣ мекунанд [4, с. 70]. Агар ҳамаи муҳоҷирони байналмиллалӣ кишварҳои худро таъсис медоданд, он аз рӯи шумораи аҳолии ҷаҳон шашумро ишғол мекард.

Муҳоҷирати аҳоли як падидаи мураккаби иҷтимоӣ буда, қариб ба тамоми давлатҳои ҷаҳон таъсир мерасонад. Муҳоҷират боиси тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар аҳолии ин ё он минтақа, умуман давлат гардида, ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, муҳоҷирати аҳоли мавзӯи таҳқиқи бисёр илмҳо: ҷуғрофия, сотсиология, демография, иқтисодиёт, ҳуқуқ ва ғайра мебошад. Географҳои муҳоҷирати аҳолиро аз нуқтаи назари тақсими фазоӣ аҳоли, демографҳои тағйироти миқдор ва синну солро меомӯзанд. сохтори ҷинсии аҳоли, ҷомеашиносон таъсирро ба рушди иҷтимоӣ ва сохтори иҷтимоии ҷомеа, иқтисодчиён – азнавтасимкунии захираҳои меҳнатӣ ва рушди иқтисодӣ, ҳуқуқшиносон – аз нуқтаи назари риояи талаботи қонун, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва таъмини амнияти миллий . Масъалаҳои муҳоҷиратро олимони маъруф ба мисли М.Б.Денисенко, В.А.Ионтсев, Б.С.Хорев таҳқиқ кардаанд [1; 5], И.В.Ивахнюк [2], В.И.Переведенцев [6], Л.Л.Рибакковский [7], А.У.Хомра [8] ва ғайраҳо таҳқиқ кардаанд.

Истилоҳи «муҳоҷират» решаҳои латинӣ (*migratio*) дошта, ҳаракат, кӯчониданро дорад [10, с. 160]. Аммо мафҳумҳои «муҳоҷир» ва «кӯчонидан» якхела нестанд ва маъноҳои гуногун доранд. Бояд гуфт, ки дар доираҳои илмӣ оид ба мазмуни ин мафҳум назари ягона вучуд надорад. Ҳанӯз дар соли 1987 Л.Л.Рибакковский тавачҷухро ба он ҷалб карда буд, ки «дар илми демографӣ, инчунин дар дигар илмҳои, ки муҳоҷиратро меомӯзанд, на як мафҳум ба андозаи муҳоҷират тафсириҳои гуногун надорад» [7, с. 10]. В.А.Ионтсев 36 таърифи истилоҳи “муҳоҷирати аҳоли”-ро дар дохили кишвар ва 27 таъриф дар адабиёти хориҷӣ қайд кардааст [3, с. 19].

А.У.Хомра кушиш кардааст, ки таърифҳои муҳочирати аҳолиро, ки дар адабиёти тадқиқоти илмӣ пайдо шудаанд, ба се гуруҳ муттаҳид намояд:

а) васеътарин - якхела ба мафҳуми «ҳаракат»; дар ин муносибат муҳочирати аҳоли тақсимои соҳавӣ, ҳудудӣ, касбӣ ва иҷтимоӣ мебошад;

б) васеъ, муҳочират ҳамчун маҷмӯи ҳаракатҳои механикӣ, касбӣ ва саноатӣ;

в) таърифе, ки дар он муҳочирати аҳоли ҳар гуна ҳаракати фазоӣ фаҳмида мешавад [8, с. 5-6].

Мувофиқи таснифоти Л.Л.Рибакowski ҳамаи таърифҳои муҳочирати аҳоли ба чор гуруҳ тақсим мешаванд. Асоси таснифоти ӯ нуқтаи муҳим аст [7, с. 18].

Гуруҳи якуми таърифҳо ду зухуроти гуногунро ба мисли раванди муҳочират ва натиҷаи муҳочират омехта мекунад. Масалан, Н.Н.Филиппов ва В.А.Суков муҳочирати аҳолиро ҳамчун «ҳаракати он дар ҳудуди кишвар, ба маънои васеътар азнавтақсимои соҳавӣ, ҳудудӣ, касбӣ ва иҷтимоӣ ифода мекунад» [7, с. 6].

Ба гурӯҳи дуюм мафҳумҳо дохил мешаванд, ки мафҳумҳои гуногунро ба мисли «ҳаракат» ва «ҳаракат» аз ҳам ҷудо намекунанд. Ҳамин тавр, Л.Л.Шамилева муҳочиратро ҳамчун шакли ҳаракати аҳоли муайян мекунад [9, с. 7]. Л.Л.Рибакowski таъкид мекунад, ки муҳочирати аҳоли ҳаракати ҳудудӣ ва ҳаракатро ҳамчун қобилияти муҳочират, яъне фаъолияти потенциалии муҳочиратӣ фаҳмидан лозим аст.

Дар гурӯҳи сеюми таърифҳои муҳочират омехтаи намудҳои гуногуни ҳаракат, бахусус муҳочират ва иҷтимоӣ дида мешавад. Масалан, М.В.Курман чунин мешуморад, ки муҳочирати ҳудудӣ тамоми навъҳои муҳочирати аҳолиро тамоми намекунад; Мафҳуми ин истилоҳ муҳочирати саноатӣ (дохилӣ ва байнисоҳавӣ), инчунин муҳочирати таълимӣ ва касбӣ (гузаштан аз як гурӯҳи таълимӣ ё касбӣ ба гурӯҳи дигарро тавсиф мекунад) дар бар мегирад ва мафҳуми “муҳочирати иҷтимоӣ”-ро ба вучуд меорад, ки тамоми шаклҳоро дарбар мегирад. [4, с. 107-108].

Гурӯҳи таърифҳои чаҳорум, ки бештар паҳншуда ва аз ҷониби аксари тадқиқотчиён эътироф шудааст, муҳочиратро танҳо ҳамчун ҳаракатҳои ҳудудии аҳоли ифода мекунад. Илова бар ин, бояд дар назар дошт, ки ҳаракатҳои ҳудудӣ метавонанд байни маҳаллаҳо ва дохили аҳолинишин бошанд, дар ҳоле ки танҳо аввалини онҳоро метавон ҳамчун муҳочират тасниф кард [1, с. 5]. Ҳаракатҳои минтақавӣ хеле гуногун буда, вобаста ба масофаи ҳаракат, ҳолати объектҳои, ки дар байни онҳо ҳаракат ба амал меояд, вақт ва мақсади ҳаракат фарқ мекунад. Ҳатто вақте ки муҳочират ҳаракатҳои ҳудудии аҳолиро дар назар дорад, муҳаққиқони гуногун ба истилоҳи «муҳочирати аҳоли» маъноҳои гуногун медиҳанд. Бесабаб нест, ки чи дар адабиёти ватанӣ ва чи дар адабиёти хориҷӣ «сифатҳо»-и зиёде пайдо шудаанд, ки ин мафҳумро мушаххас мекунанд: мавсимӣ, маятник, бебозгашт, муваққатӣ, шаттл, доимӣ, иқтисодӣ, маҷбурӣ, ихтиёрӣ, экологӣ, меҳнатӣ, шахрӣ, деҳотӣ, берунӣ, байналмилалӣ, дохилӣ ва ғайра [3, с. 19].

Л.Л.Рибакowski се равиши имконпазирро барои ба муҳочират дохил намудани навъҳои гуногуни ҳаракати ҳудудии аҳоли муайян мекунад. Аввалан, муҳочират ба тамоми гуногуни ҳаракати фазоии аҳоли, новобаста аз хусусият ва мақсадҳои он дахл дорад. Сониян, муҳочират ҳаракати фазоӣ байни маҳалҳои аҳолинишинро дар бар мегирад, ки боиси доимӣ ё муваққатии ҷои истиқомат мегардад, инчунин ҳаракати мунтазами дугарафа байни ҷои истиқомат ва соҳаи кор ё таҳсилро ифода мекунад.

Сеюм, муҳочират чунин раванди ҳаракати фазоии аҳолиро дар бар мегирад, ки дар ниҳояти кор ба азнавтақсими гуногуни ҳудудии он оварда мерасонад [7, с. 21-22].

Бисёре аз муҳаққиқон муҳочирати аҳолиро ба маънои васеъ ва маҳдуд калима баррасӣ мекунад. Ҳамин тавр, масалан, В.И.Переведенцев муҳочирати аҳолиро ба маънои васеи калима ҳамчун маҷмӯи тамоми ҳаракатҳои одамон дар фазо ва ба маънои «танг» ҳамчун маҷмӯи ҳаракатҳои одамон, яъне чунин ҳаракатҳо дар саросари қаламрави худ мешуморад. бо тағйир додани ҷои истиқомат ба муддати нисбатан дуру дароз алоқамандии ноғустанӣ доранд [6, с. 9]. Л.Л.Рибакowski чунин мешуморад, ки ҳама гуна ҳаракати минтақавие, ки дар байни маҳалҳои гуногуни аҳолинишини як ё якчанд воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ, сарфи назар аз давомнокӣ, мунтазамӣ ва самти мақсаднок ба амал меояд, ба маънои васеи калима муҳочиратро ифода мекунад [7, с. 26]. Ва муҳочират ба мафҳуми «танг» як навъи мукаммали ҳаракати ҳудудӣ буда, бо тағйири ҷои истиқомати доимӣ ба охир мерасад [7, с. 18-22]. М.Б.Денисенко, В.А.Ионсев, Б.С.Хорев чунин мешуморанд, ки муҳочирати аҳоли ба маънои «танг»-и калима шакли бебозгашти ҳаракати аҳоли (кӯчонидан) буда, ба маънои васеъ муҳочират, маятник ва мавсимӣ мебошад [1, с. 5].

Дар қонунгузори кишварҳои узви ИДМ умуман мафҳуми «муҳочират» мавҷуд нест. Ин, пеш аз ҳама, ба мураккабии муҳочирати аҳоли ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, ки бо гуногунии ҷағҳулоддаи ҳаракатҳои территории хос аст, инчунин проблемаҳои вобаста аст, ки бо таҳияи назари яхела оид ба тафсири мафҳуми «муҳочират» алоқаманданд.

Муайян кардани навъҳои ҳаракати муҳочират низ муҳим аст. Сарфи назар аз таваҷҷӯҳи ҷиддии олимони бисёр кишварҳо ба ин падида, таснифоти ягонаи муҳочирати аҳоли вучуд надорад. Ҳаракатҳои фазоӣ табиатан гуногунанд ва вобаста ба хусусиятҳои мақсадноки татбиқшаванда метавонанд ба навъҳои гуногун тасниф карда шаванд.

Масалан, А.У.Хомра таснифоти шаклҳои муҳочиратро аз руи мақсади рафтани асос карда, муҳочирати истеҳсоли ва ғайриистеҳсолиро фарқ мекунад. Муҳочирати саноатӣ, дар навбати худ, бо қор дар саноат, кишоварзӣ, ҷангал ва дигар соҳаҳо алоқаманд аст. Муҳочирати аҳоли бо мақсадҳои хизматрасонӣ, истеъмол ва фароғат ба муҳочирати аҳоли ҷудо мешаванд. Вобаста ба категорияи сарҳадҳои маъмурию минтақавие, ки муҳочирон убур мекунад, шаклҳои дохили деҳотӣ, байни ноҳиявӣ ва дохили ноҳиявӣ, байни давлатӣ ва дохили давлатии муҳочирати аҳолиро муайян мекунад. А.У.Хомра инчунин чунин мешуморад, ки шаклҳои стихиявӣ ғайристихиявӣ, ихтиёри ва маҷбури, муташаккил ва ғайримуташаккили муҳочирати аҳоли мавҷуданд [9, с. 8-10].

Дигар олимони низ барои тасниф кардани муҳочирати аҳоли кӯшиш карданд. Ҳамин тавр, М.Б.Денисенко, В.А.Ионсев, Б.С.Хорев пешниҳод карданд, ки муҳочирати аҳоли ба таври қатъӣ тасниф карда, онро бо се категорияи асосӣ: намуд, намуд ва шакл маҳдуд созанд. Бо назардошти он, ки ҳаракатҳои муҳочират ҳам дар дохили кишвар ва ҳам байни кишварҳо ба амал меоянд, онҳо ду намуди асосии муҳочирати аҳолиро ҷудо мекунад: байналмилалӣ (байнидавлатӣ, берунӣ) ва дохилӣ (дохилидавлатӣ) [1, с. 7-8]. Муҳочирати байналмилалӣ ба муҳочир ва муҳочират тақсим мешавад. Муҳочир (аз лотинии *imigro* — ворид шудан) ин вуруди шаҳрвандони хориҷӣ ба ин ё он кишвар бо мақсади истиқомати доимӣ ё будубоши дарозмуддат ва чун қоида, гирифтани шаҳрвандӣ мебошад [10, с. 58]. Муҳочират (аз лотинии *emigre* - кӯчидан, кӯчидан) аз як кишвар ба кишвари дигар барои иқомати доимӣ (баъзан ба муддати номуайян), одатан бо тағйири шаҳрвандӣ меравад [10, с. 332]. Намудҳои асосии муҳочиратро М.Б.Денисенко, В.А.Ионсев ва Б.С.Хорев баррасӣ мекунад: кӯчонидан (муҳочирати бебозгашт, статсионарӣ), муҳочирати мавсимӣ ва маятникӣ. Аз руи шаклҳои муҳочирати муташаккил ва ғайримуташаккилно фарқ мекунад [1, с. 7-8]. Бешубҳа, ин бархӯрд дар фаҳмиши илмӣ ҳаракатҳои муҳочират як қадам ба пеш аст. Ин таснифоти муҳочирати аҳоли ба мо имкон медиҳад, ки ҳаракатҳои гуногуни ҳудудиро дар системаи

зинанизомии бо ҳам алоқаманд инъикос намоем. Аммо ин таснифотро мукамал доништан ғайриимкон аст, зеро дар он дигар меъёрҳои муҳим, масалан, сабабҳо, ангеҷаҳои ҳаракати муҳоҷират, қонунӣ будани чунин ҳаракатҳо ва ғайра ба назар гирифта нашудааст.

Хулоса, муҳоҷирати аҳоли дар таърихи башарият нақши барҷаста дошта, равандҳои сокиншавӣ, мавриди истифода қарор додани заминҳо, рушди қувваҳои истеҳсоли, ташаккул ва омӯзиши ирқу наҷод, забони ва халқҳо ба он иртибот доранд. Омӯзиши ин падидаи мураккаб ва серпахлӯ ба он хотир зарур аст, ки бо тағйири ҷои зист зарурати дар муҳити нави табиӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва равонӣ одат намудан ва то андозае ба доираи зеҳнӣ ахлоқии сокинони он маҳал бе зарар ва мушкилӣ ворид шудан, бахусус масъалаи забони ва тариқи муошират бо аҳолии таҳҷой, риояи урфу одатҳои онҳо аз омилҳои онҳо, ки муҳоҷироиро ба мардуми таҳҷой наздик месозанд.

АДАБИЁТ

1. Денисенко, М. Б. Миграциология / М. Б. Денисенко, В. А. Ионсев, Б. С. Хорев. М.: Изд-во МГУ, 1989. 96 с.
2. Ивахнюк, И. В. Международная трудовая миграция: учеб. пособие / И. В. Ивахнюк. М.: ТЕИС, 2005. 286 с.
3. Ионсев, В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. А. Ионсев. М.: Диалог-МГУ, 1999. 370 с.
4. Курман, М. В. Актуальные проблемы демографии / М. В. Курман. М.: Статистика, 1976. 220 с.
5. Махмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳақимов, Муҳоҷиратишиносӣ. Душанбе 2020-192с
6. Переведенцев, В. И. Методы изучения миграции населения / В. И. Переведенцев. М.: Наука, 1975. 232 с.
7. Рибакковский, Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л. Л. Рибакковский. М.: Наука, 1987. 200 с.
8. Хомра, А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А. У. Хомра. Киев: Навук. думка, 1979. 148 с.
9. Шамилева, Л. Л. Моделирование миграций населения в районе: на примере Донецкой области: автореф. дис. ...канд. экон. наук: 08.00.18 / Л. Л. Шамилева; Москов. гос. ун-т. М., 1975. 29 с.
10. Юдина, Т. Н. Миграция: словарь основных терминов / Т. Н. Юдина. М.: Изд-во РГСУ, 2007. 472 с.

АҚИДАИ ОЛИМОН ОИДИ МАФҲУМ ВА НАВЪҲОИ ҲАРАКАТИ МУҲОҶИРАТИ АҲОЛӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими ҷаҳонӣ яъне муҳоҷирати аҳоли бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф дар бораи мафҳуми муҳоҷират ва муҳоҷир маълумот додааст. Муҳоҷирати аҳоли - ин тағйири маҳали сукувати аҳоли буда, ба дигар намудани макони истиқомат иртибот дорад. Географҳо муҳоҷирати аҳолиро аз нуқтаи назари тақсими фазои аҳоли, демографҳо тағйироти миқдор ва синну солро меомӯзанд. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар бораи ақидаҳои олимони гуногун оиди муҳоҷирати аҳоли маълумоти мухтасар дода, дар асоси фикри ақидаҳои олимони хулосабарорӣ намуда фикри ақидаҳои худро пешниҳод намояд. Омӯзиши ин падидаи мураккаб ва серпахлӯ ба он хотир зарур аст, ки бо тағйири ҷои зист зарурати дар муҳити нави табиӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва равонӣ ва дигар пахлӯҳои муҳоҷират наздик месозад.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, аҳоли, Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳоҷир, ҳаракат, муҳоҷирати аҳоли, стихиявӣ, демография.

МНЕНИЕ УЧЕНЫХ О ПОНЯТИИ И ВИДАХ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ

Данная статья посвящена одной из важнейших глобальных проблем – миграции населения. В статье автор дал информацию о понятии миграции и иммигрантов. Миграция населения представляет собой изменение места проживания населения и связана со сменой места жительства. Географы изучают миграцию населения с точки зрения пространственного распределения населения, демографы изучают изменения численности и возраста. Автор постарался дать краткую информацию о мнениях различных ученых о миграции населения, сделать выводы на основе мнений ученых и изложить собственное мнение. Необходимо изучать это сложное и многогранное явление, поскольку смена места жительства влечет за собой необходимость создания новой природной, политической, культурно-психологической среды и других аспектов миграции.

Ключевые слова: Миграция, население, Республика Таджикистан, мигрант, перемещение, миграция населения, стихийная, демография.

THE OPINION OF SCIENTISTS ABOUT THE CONCEPT AND TYPES OF POPULATION MIGRATION

This article is dedicated to one of the most important global issues, i.e. population migration. In the article, the author gave information about the concept of migration and immigrants. Population migration is a change in the place of residence of the population and is related to a change of place of residence. Geographers study population migration from the point of view of population spatial distribution, demographers study changes in quantity and age. The author has tried to give brief information about the opinions of various scientists on population migration, draw conclusions based on the opinions of scientists and present his own opinions. It is necessary to study this complex and multifaceted phenomenon, because changing the place of residence brings the need for new natural, political, cultural and psychological environment and other aspects of migration.

Keywords: Migration, population, Republic of Tajikistan, migrant, movement, population migration, spontaneous, demography.

Дар бораи муаллиф:

Ёкубова Аниса Аюбҷонова унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 937377619, E-mail: karimovrabit786@gmail.com.

Об авторе:

Екубова Аниса Аюбҷонова – соискатель кафедраа политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.

Айни, тел: (+992) 937377619, электронная почта: karimovrabit786@gmail.com.

About the author:

Ekubova Anisa Ayubjonovna – applicant for the Department of Political Science, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, tel: (+992) 937377619, email: karimovrabit786@gmail.com.

**АСОСҲОИ ДАСТГОҲИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ ВА НАЗАРИЯВИИ
ИЛМИ ҲАРБӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ
А.В. ОСЕТРОВ ВА С.А. БОГДАНОВ**

Амиров Т.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар таҳқиқоти А.В Осетров ва С.А. Богданов аҳамияти илми мафҳумҳо, масъалаҳои концептуалии паҳлуҳои назариявии дастгоҳи методии таҳқиқоти илми ҳарбӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллифон ибораи «...дастгоҳи илмӣ-методӣ» одатан дар донишномаҳо зикр нашудааст, балки чун қоида дар асарҳои илмӣ-назариявӣ барои гузаронидани ташхис, натиҷаҳои кори тадқиқоти илмӣ ва таҳияи диссертатсияҳо истифода бурда мешаванд. Қайд кардан зарур аст, ки дар рушди ҳама гуна илм дастгоҳи илмӣ ва методологӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад. Дар маънои маҳдуд бошад, калимаи "дастгоҳи илмӣ-методӣ" дар маҷмӯъ унсурҳои мантиқан ба ҳам алоқаманди тадқиқоти илмӣ буда, ҳалли масъалаҳои илмию назариявӣ ва амалии Қувваҳои Мусаллаҳро дар шароити муосир ташкил медиҳанд. Дар воқеъ ҳеҷ гуна асбобҳои ҷенкунӣ ва техникаю таҷрибавӣ наметавонанд дар ҳалли мушкилоти илмӣ ба пуррагӣ расидагӣ кунанд.

Муҳаққиқон дар мақола дастгоҳи концептуалиро ҳамчун маҷмӯи мафҳумҳо, истилоҳоти илми таҳқиқшаванда нишон додаанд. Аз ин лиҳоз, дастгоҳи концептуалӣ дар ҳамаи қорҳои тадқиқотҳои диссертатсионӣ ва илмию назариявӣ истифода мегардад. Зеро он асоси концептуалии тамоми таҳқиқоти илмӣ-назариявиро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ чунин мафҳумҳо ва категорияҳо дар якҷоягӣ бо рушди илм ва санъати ҳарбӣ мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, Осетров А.В. қайд мекунад, ки мафҳуме, ки дар таҳқиқоти илмӣ-назариявӣ истифода мешаванд, ин як шакли ифодаи дониш мебошанд. Маҳз дониш хосиятҳои умумии муҳими объектҳо, зухурот, равандҳои воқеӣ, инчунин робитаҳо ва муносибатҳои муҳимтаринро ифода мекунад.

Ба андешаи муҳаққиқон мафҳумҳое, ки аҳамияти методологӣ доранд, категорияҳо номида шуда, ва дар фаъолияти тадқиқоти илмҳои сотсиология, фалсафа ва ғайра мафҳуми концепсия бештар истифода мегардад. Дар муқоиса илми ҳарбӣ бошад, баръакс мафҳумҳо бо назардошти сохтор ва намудҳои Қувваҳои Мусаллаҳ истифода мегарданд. Новобаста аз ин, ягон илм бе дастгоҳи концептуалӣ ва таҳқиқоти илмию назариявӣ рушд карда наметавонад. Аз ин рӯ, ҳама гуна таҳқиқот хусусияти дастгоҳи концептуалӣ ва шарҳи мафҳумҳои инфиродӣ ё мафҳумҳои навро дар бар мегирад. Ба андешаи муҳаққиқон агар истилоҳ ҳамчун калима ё ибора истифода шавад, мафҳум бошад, соҳаи алоҳидаи илм, технология, яроқ ва ғайраро ифода менамояд. [4, с. 241]

Аз дигар нуқтаи назар, модели концептуалӣ дастгоҳи илмӣ ва методологӣ аз унсурҳои асосии зерин: категорияҳои илмӣ, қонунҳо (ё қонунҳо), принципҳо, критерияҳо, методология ва методҳо иборат мебошад. Аз ин лиҳоз категорияҳои илмӣ дар якҷоягӣ бо дигар соҳаҳои илм рушд мекунанд. Ба маънои умумӣ, категория – мафҳумҳои умумӣ ва бунёдии аҳамияти методологие мебошад, ки хосиятҳои асосӣ, универсалӣ ва муносибатҳои зухуроти воқеият ва маърифатро инъикос мекунад.

Дар асоси таҳлили истилоҳ, мафҳумҳо, метод ва категорияҳо маълум мегардад, ки дастгоҳҳои илмӣ-методологии ҳарбӣ низ дар заминаи истифодаи метод ва категорияҳои дигар

илмҳо рушд намудааст. Махсусан, категорияҳои сиёсӣ, фалсафӣ ва умумиилмӣ. Масалан, категорияҳои сиёсӣ аз сиёсат, сохти иҷтимоӣ, сохтори сиёсӣ, ҳокимият сиёсӣ, давлат, ҳокимияти давлатӣ, низоми сиёсӣ, раванди сиёсӣ, фаъолияти сиёсӣ, муносибатҳо ва ғайра иборат мебошад, ки ба соҳаи илми ҳарбӣ алоқамандии наздик доранд. Бо далели он, ки нерӯҳои ҳарбӣ дар бисёр мавридҳо барои ҳалли масъалаҳои сиёсӣ истифода бурда мешаванд. Ғайр аз, ин дар шароити муосир таҳкими иқтисодӣ аз рушди илмию инноватсионӣ вобастагии аммиқ дорад. Бинобар ин дар истифодаи категорияҳои сиёсӣ дар таҳқиқоти масъалаҳои ҳарбӣ-сиёсӣ истифода буда мешавад.

Ба андешаи Осетров А.В. ва Богданов С.А. категорияҳои фалсафӣ бошад, аз се категорияи асосӣ иборатанд: материя (дар ин ҳолат ҷанбаи моддии муборизаи мусаллаҳона, ҳаياتи шахсӣ ва вазъи маънавии он); фазо (майдони ҷанг, мубориза); вақт бо фазои умумӣ. Ғайр аз ин, категорияҳои фалсафӣ дорои аҳамияти муҳими илмӣ- методологӣ: ягона, махсус, умумӣ; сабабҳо ва оқибатҳо; мундариҷа ва шакл; моҳият ва зухурот; зарурат ва тасодуфӣ; имконият ва воқеият; система, унсур, сохтор ва ғайра мебошад. Категорияҳои умумиилмӣ – категорияҳои мебошанд, ки ҳамаи илмҳо дар бар мегирад. Категорияҳои махсус – категорияҳои мебошанд, ки асосан низоми илмро дар бар мегирад. Дар баъзе сарчашмаҳо, категорияҳои махсуси илмҳои ҳарбиро ба категорияҳои умумӣ ва махсус тақсим менамоянд. Барои мисол категорияҳои илмҳои иҷтимоӣ аз ҷумла, «амният», «қудрати ҳарбӣ», «давлатҳо», «иқтисодӣ муқобилавӣ», «сохтмони ҳарбӣ» ва ғайра барои илми ҳарбӣ аҳамияти махсус доранд. Инчунин, бевосита ё бавосита ба категорияҳои умумӣ «қувваҳои мусаллаҳи фаъол», «қувваҳои мусаллаҳ» «қўшунҳои махсус», «омодагии ҷангӣ» ва ғайра дохил мешавад.

Ҳамзамон, муҳаққиқон сохтори таҳлили назариявӣ омӯзиши проблемаҳои илмро ба ду самт ҷудо мекунанд: 1. таҳлили сифатӣ дар асоси истифодаи мантиқ, қонунҳо ва категорияҳои диалектика ва 2. таҳлили миқдорӣ, ки асоси он истифодаи усулҳои омӯзиши ҳама гуна амалиёт, назарияи эҳтимолият ва омор мебошад. Ин методҳо аз рӯи дараҷаи ҷомеа се сатҳи низомро ташкил медиҳанд:

- сатҳи умумии назариявӣ, ки принципҳо, қонунҳо ва категорияҳо, пешниҳодҳои назариявӣ ва хулосаҳои фалсафиро дар бар мегирад;
- сатҳи умумиилмӣ, аз ҷумла таҳлил, синтез, индуксия ва тарҳ, аналогия ва муқоиса;
- сатҳи махсус бо усулҳои мушаххаси илми ҳарбӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар маҷмӯъ методологияи ин таълимоти сохтор, ташкили мантиқӣ ва воситаҳои мебошад, ки тавассути он фаъолияти илмӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, методология ба маънои васеъ як ҷузъи зарурии ҳама гуна фаъолияти илмӣ, ташаккул, омӯзиш ва пеш аз ҳама таҳқиқоти илмӣ мебошад.

Метод бошад, ин таълимоти усулҳо, роҳҳои таҳқиқот, донишдони зухурот ва равандҳои воқеияти объективӣ мебошад. Он як системаи принципҳо, усулҳо, қоидаҳо ва усулҳои фаъолияти назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи илм мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки методи асосие, ки дар таҳқиқоти илмӣ ва назариявии проблемаҳои самаранокӣ фаъолияти илмӣ мавриди истифода қарор мегирад, ин методи системавӣ мебошад. Ин метод имкон медиҳад, ки фаъолияти ягон система дар давраи осоишта ва ҷанг пурра ошкор карда шавад. Ҳамчунин, истифодаи методи системавӣ асоси методологияи таҳқиқоти илмӣ-назариявии ду ҷанбаи омӯзишро нишон медиҳад: таҳлили морфологӣ ва системавӣ. [2]

Методҳои илмӣ-ҳарбӣ тавассути омӯзиши мавзӯъ ва ҳалли мушкилоти илмӣ гузаронида мешаванд. Ин методҳо имкон медиҳанд, ки таҳлили дониш ва хулосаҳо дар амал татбиқ карда шаванд. Ва вазифаҳои дар назди илми ҳарбӣ гузошташударо бо методҳои гуногуни илмӣ

таҳқиқотӣ ҳал мекунад. Онҳо пеш аз ҳама сатҳи илми таҳқиқоти мушкilotи илми ҳарби ро муайян мекунад. Амалия нишон медиҳад, ки дар таҳқиқоти назарияи илми ҳарбӣ методҳои умумиилмӣ аз ҷумла мантиқӣ, таърихӣ, таҳлили системавӣ, моделсозӣ ва эмпирикӣ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми ташкили омӯзиши мушкilotи мушаххас бояд ба интиҳоби дуруст ва оқилонаи методологияи таҳқиқот, яъне интиҳоби маҷмӯи усулҳо диққати махсус дода шавад. Пеш аз истифодаи ин ё он метод, бояд ҳосил кардан лозим аст, ки он ба мавзӯи таҳқиқот, шароити таҳқиқот ва вазифаҳои ҳалшаванда мувофиқат мекунад. Ҳангоми интиҳоби методҳо муайян кардан лозим аст, ки ҷӣ гуна як масъалаи мушаххас бояд таҳқиқ карда шавад: дар асоси мушоҳидаҳо, истифодаи таҷриба, танҳо дар асоси манбаъҳои назариявӣ ва амалӣ.

Ба андешаи Осетров А.В. фаҳмиш ва азхудкунии методҳои илмӣ - шартӣ муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии таҳқиқот мебошад. Ба воситаи ин методҳо метавон ба таври қатъӣ ва муфассал зуҳуроти ҷанг ва муборизаҳои мусаллаҳона дуруст пешгӯӣ карда шаванд. Умуман методҳои таҳқиқоти илмӣ заминаҳои илмӣ-ҳарбӣ ва методологиро ба масъалаҳои марбут ба рушди илми ҳарбӣ махсусан дар муборизаи мусаллаҳона дар ҷанг имконият фароҳам меоранд. [1, с. 156]

Илми ҳарбӣ инчунин методҳои махсуси таҳқиқоти худро дорад. Ҳамин тариқ, шохаҳои илми ҳарбӣ, ки ба таҳияи намунаҳои охирини яроқ ва таҷҳизоти ҳарбӣ замина мегузорад, аз методҳои математикӣ, кибернетикӣ, физикӣ, химия ва дигар илмҳо васеъ истифода мешаванд. Ҳамин тариқ, илми ҳарбӣ ин инъикоскунандаи қонунҳои ҷанг мебошад. Илми ҳарбӣ исбот мекунад, ки фаҳмиши қонунҳои ҷанг амиқтар ва такмил дода мешавад. Олими маъруф Р. Белман чунин қайд намудааст: «Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ аз маълумотҳои ибтидоӣ асос ёфта, хусусияти муваққатӣ доранд, зеро ин маълумотҳо метавонанд тағйир ёбанд». [3, с. 32–33] Аз ин рӯ, бо назардошти истифодаи методҳо ва омӯзиши қонунҳои илми ҳарбӣ қонунҳои объективӣ ҷанг ва муборизаи мусаллаҳ омӯхта мешаванд.

Хулоса, дар раванди омӯзиши мақолаи мазкур қисман ё баъзе ҷузъиётҳои истифодаи методҳои дастгоҳи илмӣ-методӣ дар ҷараёни корҳои илмӣ-назариявӣ ҳарбӣ муайян карда шуд. [5, с. 64-71] Умуман, дастгоҳи илмӣ ва методологӣ, ки дар мақола баррасӣ шудаанд, заминаи зарурии гузаронидани ҳама гуна таҳқиқоти назариявӣ ҳарби ро ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, рушди илми муосири ҳарбӣ бидуни навсозӣ ва тавсеаи доимии дастгоҳҳои илмӣ ва методологияи худ инчунин, сохторҳои воқеии парадигматикии системология, синергетика ва информатсионӣ ғайра имкон медиҳад.

Адабиёт

1. Антология русского качества/ Под ред. Б.В. Бойцова, Ю.В. Крянева. М.: Инновационный фонд «Росиспытания», 2007. Теоретические основы системного анализа/ Под редакцией В.И. Новосельцева. М.: Майор, 2006; Бойцов Б.В., Крянев Ю.В., Кузнецов М.А. Методология синергетического исследования. Спец. вып. (альманах) журнала «Качество и жизнь». М.: Инновационный фонд «Росиспытания» 2007. 578 с.
2. Военная мысль [Электронный ресурс]. URL: <https://vm.ric.mil.ru/> (дата обращения: 14. 11. 2023г).
3. Кузьмин В.И., Галуша Н.А. Организменная модель развития человечества. М.: Академия военных наук, 2003. 323 с.
4. Микешина Л.А. Философия науки. М.: Прогресс-традиция. 2005. 992 с.
5. Осетров А.В., Богданов С.А. Основные элементы научно-методического аппарата военно-теоретических исследований. /А.В. Осетров., С.А. Богданов//Военная мысль. – Москва, 2008. №7 – 80 с.

**АСОСҶОИ ДАСТГОҶИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ ВА НАЗАРИЯВИИ
ИЛМИ ҲАРБӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ
А.В. ОСЕТРОВ ВА С.А. БОГДАНОВ**

Дар мақола масъалаҳои илмӣ-методӣ ва концептуалии қисман паҳлуҳои назариявии дастгоҳи илмӣ-таҳқиқотии илми ҳарбиро, ки А.В Осетров ва С.А. Богданов таҳқиқ намуда будан, мавриди омӯзиш қарор додааст. Ҳамзамон дар мақола қайд гардидааст, ки дастгоҳи концептуалӣ дар ҳамаи қорҳои тадқиқотҳои диссертатсионӣ ва илмию назариявӣ истифода мегардад. Зеро он асоси концептуалии тамоми таҳқиқоти илмӣ-назариявиро ташкил медиҳад. Дар мақола мафҳумҳо ва категорияҳо, ки дар якҷоягӣ бо рушди илм ва санъати ҳарбӣ мусоидат мекунад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Назариявӣю методологӣ, метод, категория, илми ҳарбӣ, концепсия, дастгоҳи илмӣ.

**ОСНОВЫ НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО И
ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АППАРАТА ВОЕННОЙ НАУКИ В
ИССЛЕДОВАНИЯХ А.В. ОСЕТРОВ СА. БОГДАНОВ**

В статье рассматривает научно-методологические и концептуальные аспекты теоретических военно-исследовательского аппарата, которые исследовал А.В. Осетров и С. А. Богданов. При этом в статье отмечается, что понятийный аппарат используется во всех диссертационных и научно-теоретических исследовательских работах. Потому что она составляет концептуальную основу всех научно-теоретических исследований. В статье рассматриваются понятия и категории, способствующие развитию науки и боевых искусств.

Ключевые слова: Теоретико-методологический, метод, категория, военная наука, концепция, научный аппарат.

**BASICS OF SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL AND THEORETICAL
APPARATUS OF MILITARY SCIENCE IN THE
RESEARCH OF A. V. OSETROV SA. BOGDANOV**

The article examines the scientific, methodological and conceptual aspects of the theoretical military research apparatus, which were studied by A.V. Osetrov and S.A. Bogdanov. At the same time, the article notes that the conceptual apparatus is used in all dissertations and scientific and theoretical research works. Because it forms the conceptual basis of all scientific and theoretical research. The article discusses concepts and categories that contribute to the development of science and martial arts.

Keywords: Theoretical and methodological, method, category, military Science, concept, scientific apparatus.

Дар бораи муаллиф:

Амиров Толиб Шарифович - номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. mail.ru: tolib.amirov.88@mail.ru тел: +992 98 861 63 95.

Об авторе:

Амиров Толиб Шарифович - кандидат политических наук доцент кафедрой политологии Таджикского государственного педагогического

университета имени Садриддина Айнӣ. mail.ru: tolib.amirov.88@mail.ru тел: +992 98 861 63 95.

About the author:

Amirov Tolib Sharifovich - Candidate of Political Sciences Associate Professor of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. mail.ru: tolib.amirov.88@mail.ru tel: +992 98 861 63 95

**БАРХҶҮРДИ МАНФИАТҶОИ КИШВАРҶОИ МИНТАҚА ВОБАСТА
БА ҚУДРАТ РАСИДАНИ “ТОЛИБОН” ВА
МАВҚЕГИРИИ ТОҶИКИСТОН**

Халил А. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

*Ҳеч чиз дар сиёсат тасодуфӣ рух намедиҳад.
Агар ҳодисае ба вуқӯъ пайваст, пас
он ҳамон гуна андешида шудааст.
Франклин Делано Рузвелт*

15 – уми августи соли 2021 ҳаракати тундрави “Толибон” қудрати сиёсиро дар Кобул ба даст гирифтанд. Он ҳам бе ягон муқобилияти нерӯҳои ҳукумати ва ҷангу хунрезӣ сураи гирифт. Ёдрас намудан айни муддаост, ки кулли нерӯҳои ҷангандаи “Толибон” 70 000 гуфта мешавад, вале Артиши ҳукумати пешин бо роҳбарии Ашраф Ғанӣ ҳудуди 300 000 нафар арзёбӣ гардида буд[1]. Яъне, бо имконоти васеъ ва заҳоире, ки ҳукумати пешин дошт, мумкин буд хеле муқобилияти шадид нишон диҳад. Вале чунин нашуд, ки шубҳаҳо ва ҳадеу гумонҳои зиёдеро ба вучуд овард. Яъне, раванди ба қудрат расидани “Толибон” – ро бо боварӣ метавон тарҳрезӣшуда унвон кард. Зеро сиёсатмодори номдор ва 32 – юмин президенти Амрико – Франклин Рузвелт, ки дар шаклирии сиёсати замони худ нақши боризе доштааст, чунин мегӯяд: “Ҳеч чиз дар сиёсат тасодуфӣ рух намедиҳад. Агар ҳодисае ба вуқӯъ пайваст, пас он ҳамон гуна андешида шудааст”[2].

Як ҷиҳати дигари ба қудрат расидани “Толибон” он аст, ки Амрико яку якбора баъди 20 соли мубориза ва раванди “демократикунӣ” – и ҷомеаи Афғонистон кулли “дастовардҳои бист соли охир” – ро ба ҳоли худ раҳо карда, дар арафаи 20 – умин солгарди “ҳамлаи террористӣ”, ки 11 – уми сентябри соли 2001 дар қаламрави Амрико рух дода буд, хоки ин кишварро тарк кард. Аҷоиботаш дар он аст, ки президенти ин кишвари муқтадирӣ олам баъди хуруҷи нерӯҳои аз қаламрави Афғонистон чунин иброз дошт: “рисолати мо дар Афғонистон сохтани як давлати қавӣ ва пойдор набуд, балки ҳузури мо дар он ҷо ба хотири он буд, ки аз хоки ин кишвар ба Амрико ҳамлаи террористие сураи нагирад”[3]. Паҳлӯи дигари машкуки қазия он аст, ки аз артиши Амрико ба миқдори 85 млрд доллар силоҳу техникаи ҳарбӣ ва дигар лавозимоти ҷангӣ ба “Толибон” мерос монд, дар ҳоле, ки агар генералҳои амрикоӣ мехостанд то охири тири худро бо худ мебаранд. “Толибон” бошад, ин миқдор силоҳу техникаро “ғанимати ҷангӣ” маънидод намуданд, дар ҳоле, ки аслан чунин нест.

Бархӯрди манфиатҳои абарқудратон ва кишварҳои минтақавӣ дар Афғонистон торафт шиддат мегирад. Ҳар кишвар аз ин таҳаввулот меҳаҳад суди худро бардорад. Вобаста ба таъмин ва ҳимояи манфиатҳои кишварҳои ҷаҳон мавқеи худро дар нисбати таҳаввулоти Афғонистон муайян кардаанд. Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамчун гегемони иқтисодӣ ба захираҳои зерзаминии дастнахӯрдаи Афғонистон ҷашм дӯхтааст. Барои датрасӣ ба конҳои азими канданиҳои фойданок барои ин кишвар фарқ надорад, ки дар сари қудрат “толиб” аст ва ё ДОИШ, муҳим он аст, ки манфиатҳои ҳимоя ва мақсадҳои бароварда шавад. Мавқеи Ҷумҳурии Ислонии Покистон чун ҳомии анъанавии “Толибон” бетағйир боқӣ мемонад. Барои Ҷумҳурии Ислонии Эрон манфиатҳои динӣ – мазҳабӣ аз манфиатҳои наҷодӣ – милли бартару болотар меистад. Аз ин рӯ, ба ҳаводиси Ироқу Сурия ва Фаластин банд аст ва ба таҳаввулоти Афғонистон ҷандон аҳамият намедиҳад. Дигар ҳамсояҳои Осиёи Марказии Афғонистон ба муттаҳиду яктан шудани тоҷикони ду тарафи Ому манфиатдор нестанд. Бинобар ин, робитаи то андозае хубро бо “Толибон” – и зидиточик ба роҳ мондаанд. Дар ин миён танҳо мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххасу аниқ аст, ки месазад муфассал ба шарҳи он пардозем.

Аз рӯзҳои нахустини ғасби Кобул ба дасти ҳаракати тундрави ифротии “Толибон” ҷониби Тоҷикистон эълон дошт, ки ба ҳеч ваҷҳ ҳукумати толибонро эътироф наменамояд ва

ба расмият намешиносад. Ин нуктаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо вазири умури хориҷии Покистон – Маҳдум Шоҳ Маҳмуд Қурайшӣ, ки 25 – уми августи соли 2021 дар Душанбе сурат гирифта буд, чунин таъкид карданд: "Тоҷикистон ҳеҷ гуна ҳукумати дигарро, ки дар ин кишвар бо роҳи зулму таъкиб, бе дарназардошти мавқеи кулли мардуми Афғонистон, баҳусус тамоми ақаллиятҳои миллии он таъсис дода мешавад, эътироф нахоҳад кард"[4]. Ин мавқеъгирӣ ва таъкиди Пешвои миллат бесабаб набуд. Зеро, "Толибон" дар як давраи кӯтоҳ нишон доданд, ки ҳамон толибони қабланд ва ҳеҷ тағйироту дигаргунӣ дар фикру андеша ва амали онҳо дида намешавад. Ин ҷиҳатро низ роҳбарияти олии Тоҷикистон ба хубӣ дарк намудаанд: "Далелҳо возеҳан нишон медиҳанд, ки Толибон аз ваъдаҳои қабландии худ ҷиҳати ташкил додани ҳукумати муваққатии интиқоли бо иштироки васеи дигар нерӯҳои сиёсии кишвар даст кашида, ба бунёди аморати исломӣ омодагӣ мебинанд"[4].

Чунин мавқеъгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбарияти олии он сабабҳои зиёди амниятӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, арзишӣ, башарӣ, тамаддунӣ – фарҳангӣ ва миллии худро дошт, ки ҳамаи он бояд дуруст дарк ва баррасӣ карда шаванд:

– Вучуд доштани терроризм худ хатар аст. Вале ба қудрати сиёсӣ расидани он зиёд гардидани эҳтимоли хатар ба давлатҳои ҳамсояро дорад. Дар сари қудрат мондани гурӯҳи ифротии "Толибон" на танҳо ба Тоҷикистон, балки ба тамоми кишварҳои минтақа хатарзост. Аз тарафи дигар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Афғонистони ҳамсоя 1400 км марз дорад ва дар раддаи аввали ҷабҳаи муқовимати минтақавӣ бо терроризм қарор дорад, аввалин шуда бонги хатарро зад;

– Аз лиҳози сиёсӣ чунин мавқеъгирии Пешвои миллати тоҷик ниҳоят ҷасурона ва масъулона арзёбӣ мегардад. Зеро, аз назари сиёсӣ чунин ҷиҳатгирӣ дар баробари тугъни азими геополитикӣ бар иловаи ифтихоромезу одилона буданаш, метавонист паёмадҳои ҷиддии дигари манфириро низ ба бор оварад. Яқин аст, ки дар пушти ин таҳаввулоти Афғонистон қудратҳои бузурги сиёсӣ низомӣ манфиатҳои азими геосиёсӣ, ҳадафҳои бузурги ақидатӣ ва зарфиятҳои калони пулиро иқтисодӣ истода буданд ва то ба ҳол тағйири мавқеъ накардаанд. Бо вучуди ҳамаи ин мушкилот Тоҷикистон аз "бозиҳои духӯра" ва "стандартҳои дугона" – и муносибат қанорагирӣ кард ва мавқеи худро ошқору возеҳ баён дошт ва садои эътирози худро дар баробари беадолатӣ, беқонунӣ, таҷовуз ва зӯригарӣ торафт баланд намуд. Чунин мавқеъгирии Тоҷикистонро аз лиҳози сиёсӣ намунаи олии соҳибхитӣ будан дар сиёсати хориҷӣ низ метавон унвон кард.

– Аз назари ахлоқӣ ҳомӯш нишастан дар баробари беадолатӣ, таҷовуз, қатлҳои дастаҷамъӣ, шаллоқ задани занон ва ба инобат нагирифтани ҳуқуқи дигарон зишттарин амал маҳсуб меёфт. Бо эълони мавқеъ ва ҷойгоҳи худ Тоҷикистон тавонист худро аз эҳсоси бади азоби вичдон раҳо намояд;

– Таъкид намудан бамаврид аст, ки воқуниши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари тағйиротҳои моҳҳои ахири Афғонистон барои ҳифзи ҳуқуқи арзишҳои инсонӣ равона гардидааст. Вақте ҳамаи давлатҳои ташкилотҳои бонуфузи минтақавӣ байналмиллалӣ мубориза бо терроризму ифротгарӣ, инқори хушунат, риояи ҳуқуқҳои бунёдии инсон, роҳ надодан ба ғасби зӯрваронаи ҳокимиятро вазифаҳои авалиндарачаи худ қарор додаанд, дар ибтидо ҳомӯшию бетарафию ихтиёр карданд. Ва Тоҷикистон ягонаи кишваре буд, ки аз онҳо баҳри риояи ин меъёрҳои қабулнамуда даъват ба амал овард. Зеро, эътирофи амалии ҳукумати "Толибон" ва кӯшиши барқарор намудани муносибат бо онҳо як навъ помол карда гузаштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ.

–Ба қудрат расидани “Толибон” Афғонистон ва чамъияти 35 миллионаи онро ба бӯҳрони азими инсонӣ рӯ ба рӯ намуд. Гурезашавии миллионҳо инсон дар дохили Афғонистон, қатлҳои дастачамъию гӯрҳои умумӣ, ҳамлаи бераҳмона ва хунин ба Панҷшер, бо баҳонаи қавмию мазҳабӣ кушта ва ё таҳдид шудани одамон ва манзараи ҳавлноки фурудгоҳи Кобул намунаи олии фоҷиаи инсонӣ ва ваҳшоният дар Афғонистон буданд. Аз ин рӯ, садо баланд кардани Пешвои миллати тоҷик аҳамияти инсонӣ ва башардӯстонаро низ дар худ дошт.

–Воқуниши саривақтии Президенти кишвар аҳаммияти тамаддунӣ – фарҳангиро низ ба худ касб намуда буд. Зеро, вақте “Толибон” бори якум 27 сентябри 1996 то сентябри 2001 дар сари қудрат буданд ва аввалин коре, ки онҳо анҷом додаанд, ин тарқонидани пайкараҳои 1500-солаи Буддо дар соли 2001 буд. Силсол ва Шамома, ки арзишмандтарин осори бостонӣ дар Афғонистон доништа мешуданд, “Толибон” бо фармони Мулло Умар бераҳмона ин осори ҷаҳонӣ ва фарҳангии умумибашариро дар нобуд кардаанд, ки боиси барангехтани ҳашии ҷомеаи ҷаҳонӣ гардида буд. Акнун мегӯянд, барои муҳофизати осори бостонии гаронбаҳо дар шаҳри Бомӣён камар бастаанд. Яъне, мондани онҳо монетаест дар баробари арзишҳои маънавии тамаддуни башарӣ, илму дониш, таҳсилу маориф, санъату ҳунар, ҷаҳонбинии илмӣ ва дунявӣ, озодию ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи замон, озодии сухан, андеша ва вичдон. Эътирофи онҳо баробар аст ба пойи онҳо рехтани ин ҳама дастоварду арзишҳои фарҳангии умумибашарӣ, ё худ таслим шудан дар баробари торикиву ҷаҳолат. Бинобар ин, Тоҷикистон барои пурра нобуд нагардидани ин арзишҳо аввалин шуда садо баланд кард.

–Изҳори назар ва эълони қатъии ҷойгоҳи Тоҷикистон дар масъалаи таҳаввулоти Афғонистон аз ҷониби Пешвои миллат аҳамияти бузурги миллии худро низ дорост. Мо тоҷикони Тоҷикистон ва тоҷикони Афғонистон ҳеҷ фарқе бо ҳам надорем. Як миллат дар ду кишварем, ки марзамон як дарёст. Аз ҳам чудо гаштану дур афтодани мо натиҷаи муомилаи ду абурқудратҳои замон – Британияи Кабир ва Империяи Русия дар соли 1895 мебошад. Аз ин рӯ, хомӯш нишастан дар баробари қатли тоҷикони он тарафи Ому бузурғтарин хиёнат ва тарсуӣ маҳсуб меёфт. Чунин мавқеъгирии сарвари давлати тоҷикон сабаб гардид, тамоми доираҳои таҳлилӣ, сиёсӣ ва иттилоотии дохилию хориҷӣ ба теъдоди тоҷикони Афғонистон мароқ зоҳир намоянд. Ҳимояти Тоҷикистон аз тоҷикони Афғонистон сабаб гардид, ки роҷеъ ба ин масъала Президенти Россия – В.В. Путин изҳори назар кунад ва шумораи тоҷикони ин кишварро аз 40 то 47% арзёбӣ намояд. Дар асл бошад шумораи тоҷикон аз ин теъдод ҳам зиёд аст.

Инчунин, бо ин далелҳо набояд ҳукумати “Толибон” эътироф ва ба расмият шинохта шавад:

1. Рӯйи қор омадани гурӯҳи ифротие, ки дар рӯйхати сиёҳи Шӯрои Амнияи СММ қарор дорад, як навъ рӯҳиябахшӣ ба дигар гурӯҳҳои террористӣ;

2. Ба зиёд шудани гурӯҳҳои террористию экстремистӣ ва ҷалби ҷавонон ба онҳо сабаб мегардад;

3. Мустаҳкам кардани пояҳои қудрат дар дохил сабаб мегардад, ки дар ояндаи наздик ин ҳаракатҳои террористӣ дар фикри “содирот” – и “аморат” ё “хилофат” – и худ ба дигар минтақаҳо шавад[4].

Адабиёт:

1. <https://ru.citaty.net/tsitaty/457182-franklin-delano-ruzvelt-v-politike-nichego-ne-proiskhodit-sluchaino-esli-chto/>.(санаи мурочиат. 12.11.2023)

2. <https://farazh.tj/sahifai-asosy/jahon/tahavvuloti-afghoniston-barhurdi-manfiatho-va-mavqei-tojikiston/>(санаи мурочичат 21.06.2022)
3. <https://www.state.gov/translations/russian/выступление-президента-байдена-по-аф/>(санаи мурочичат. 18.05.2023)
4. <https://sadoimardum.tj/president/mulo-oti-e-momal-ra-mon-bo-mahdum-sho-ma-mud-urejsh/>.

БАРХУРДИ МАНФИАТҲОИ КИШВАРҲОИ МИНАҚА ВОБАСТА БА ҚУДРАТ РАСИДАНИ “ТОЛИБОН” ВА МАВҚЕГИРИИ ТОЧИКИСТОН

Мақолаи мазкур таҳаввулоти сиёсиери бозтоб менамояд, ки аксарияти мардуми оламро хайрону ваҳшатзада намуд. Расо баъди 20 – соли сарнагунӣ гурӯҳи тундрави толибон дубора қудратро дар Афғонистон ба даст гирифт ва низоми ҷумҳурӣ аз ҳам пошид. Ин ҳодисаи сиёсӣ дар доираҳои гуногуни таҳлилӣ ба шакли шеваҳои мухталиф тафсир меёбад, ки дар мақолаи мазкур намунае аз онҳо нишон дода шудааст.

Мақсади асосии мақолаи мазкур нишон додани сабабу омилҳои шикасти низоми ҷумҳурӣ дар Афғонистон бо роҳбарии Ашраф Ғанӣ буда, дар он шакку гумонхое низ атрофи объективӣ набудани раванди мазкур ифода ёфтааст. Дубора ба қудрат расидани толибон натиҷаи муомилаи пасипардагии абарқудратони олам, аз ҷумла ИМА, худи толибон ва баъзе намояндагони низоми ҷумҳурӣ хулоса гардидааст.

Ба риштаи таҳлил кашидани паёмадҳои ба қудрат расидани толибон ва ояндаи норавшани ин кишвари ҷангзада ҳадафи дигари мақолаи мазкур маҳсуб меёбад. Нишон додани хатару таҳдидҳои мавҷуд аз Афғонистони таҳти нуфузи толибон ба ҳамсоҷи кишварҳои он, аз ҷумла мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва роҳҳои пешгирии онҳо ҳадафи ниҳоеи мақола ба ҳисоб меравад. Мавқеъ ва ҷиҳатгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нисбати ин таҳаввулоти бузурги геополитикӣ дақиқу мушаххас ифода ёфтааст. Талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои ақвоми гуногун дар Афғонистон, аз ҷумла тоҷикон, ки аксариятро ташкил медиҳанд, ҳамчун намунаи созанда ва таъсиргузори фаъолияти сиёсӣ баҳогузори мешавад.

Масъалаи марказӣ дар мақолаи мазкур амнияти минтақа ба шумор рафта, падидаҳои зерин ҳамчун таҳдид ба низоми амнияти минтақа шинохта шудаанд: ифротигарии динӣ, радикализм, экстремизму терроризм ва ғайра. Роҳи ягонаи таъсиргузор ва муассиру натиҷабарх дар мубориза бо падидаҳои мазкур танҳо эътирофи стандартҳои ягона ва чораҷӯии дастаҷамъии кишварҳои минтақа эътироф гардидааст.

Калидвожаҳо: толибон, Афғонистон, Осиёи Марказӣ, терроризм, экстремизм радикализи динӣ, ифротгарой, ИМА, Покистон, Тоҷикистон.

СТОЛКНОВЕНИЯ ИНТЕРЕСЫ ГОСУДАРСТВ РЕГИОНА В СВЯЗИ ЗАХВАТА ВАЛАСТИ “ТАЛИБАН” И ПОЗИЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье отражены политические события, которые удивили и напугали большинство людей мира. Ровно через 20 лет после свержения экстремистская группировка Талибан вернула себе власть в Афганистане, и система республики развалилась. Это политическое событие интерпретируется в разных аналитических кругах по-разному, пример чего показан в данной статье.

Основная цель данной статьи – показать причины и факторы провала республиканской системы в Афганистане под руководством Ашрафа Гани, а также в ней выражены сомнения и подозрения по поводу необъективности этого процесса. Возвращение к власти талибов является результатом закулисных сделок мировых сверхдержав, в том числе США, самих талибов и некоторых представителей режима республики.

Другая цель данной статьи — проанализировать последствия прихода к власти талибов и неясное будущее этой раздираемой войной страны. Конечная цель статьи – показать

существующие опасности и угрозы со стороны Афганистана, находящегося под влиянием Талибана, для соседних с ним стран, в том числе стран Центральной Азии, и пути их предотвращения. Позиция и сила Республики Таджикистан по отношению к этим великим геополитическим событиям четко выражены. Усилия Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по защите прав и свобод различных народов Афганистана, в том числе таджиков, составляющих большинство, оцениваются как конструктивный и влиятельный пример политической деятельности.

Центральным вопросом в данной статье является безопасность региона, а угрозой системе безопасности региона признаются следующие явления: религиозный экстремизм, радикализм, экстремизм и терроризм и т.д. Единственным эффективным, действенным и действенным способом борьбы с этими явлениями является признание единых стандартов и коллективные действия стран региона.

Ключевые слова: Талибан, Афганистан, Центральная Азия, терроризм, экстремизм, религиозный радикализм, экстремизм, США, Пакистан, Таджикистан.

CLASHES BETWEEN THE INTERESTS OF REGIONAL STATES IN CONNECTION WITH THE SEIZURE OF POWER BY THE TALIBAN AND THE POSITION OF TAJIKISTAN

This article reflects the political developments that surprised and frightened most of the people of the world. Exactly 20 years after the overthrow, the extremist group of Taliban regained power in Afghanistan and the system of the republic fell apart. This political event is interpreted in different analytical circles in different ways, an example of which is shown in this article.

The main purpose of this article is to show the causes and factors of the failure of the republican system in Afghanistan under the leadership of Ashraf Ghani, and doubts and suspicions about the lack of objectivity of this process are expressed in it. The return to power of the Taliban is the result of the behind-the-scenes dealings of the world's superpowers, including the USA, the Taliban themselves, and some representatives of the republic's regime.

Another goal of this article is to analyze the consequences of the Taliban coming to power and the unclear future of this war-torn country. The final goal of the article is to show the existing dangers and threats from Afghanistan under the influence of the Taliban to its neighboring countries, including Central Asian countries, and ways to prevent them. The position and strength of the Republic of Tajikistan in relation to these great geopolitical developments is clearly expressed. The efforts of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, to protect the rights and freedoms of various peoples in Afghanistan, including Tajiks, who make up the majority, are evaluated as a constructive and influential example of political activity.

The central issue in this article is the security of the region, and the following phenomena are recognized as a threat to the security system of the region: religious extremism, radicalism, extremism and terrorism, etc. The only effective, efficient and effective way to combat these phenomena is the recognition of uniform standards and collective action of the countries of the region.

Keywords: Taliban, Afghanistan, Central Asia, terrorism, extremism, religious radicalism, extremism, USA, Pakistan, Tajikistan.

Дар бораи муаллиф:

Халил Амир Муҳаммад - докторант аз руи ихтисос (Ph.D)- кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Суроға: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121
Телефон: +93787985866.

Об авторе:

Халил Амир Мухаммад – докторант по специальности (Ph.D) – кафедра политологии Таджикского

государственного педагогического университета имени С.Айни. Адрес: 734003, ш. Душанбе, проспект Рудаки 121
Телефон: +93787985866.

About the author:

Khalil Amir Muhammad – doctoral student in the specialty (Ph.D) – Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 121 Phone: +93787985866.

ИЧЛОСИЯИ XVI ШҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҶУРӢ

Мирзоев Ф. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Пас аз пош хӯрдани давлати абарқудрати Шӯравӣ 9-уми сентябри соли 1991 Тоҷикистон истиқлоли давлатии худро эълон намуда, ҳамчун субъекти мустақили байналмилалӣ эътироф гардид.

Мутаассифона, аз лаҳзаи аввали соҳибистиқлолӣ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ Тоҷикистон ба гирдоби кашмакашиҳои идеологӣ ва баъдан ҷанги шаҳрвандӣ гирифта гардид. Миллате, ки дар ҷаҳон бо оромию ботамкинӣ ва сулҳпарастӣ оламиёно ба ваҷҳ оварда буд, маҷбур шуд, ки роҳро ва омилҳои аз вартани нобудшавӣ халос гардидан ва аз харитани ҷуғрофию сиёсии Ҷаҳон зудуда нашудани Ватанро ҷустуҷӯ намояд.

Ҷанги таҳмилшуда хоҷагони берунмарзӣ ва тақвиятдиҳандагони дохилии зиёд дошт. Ҷунин вазъияти фоҷиабор ва ҳузнангез бар асари фалаҷ гардидани ҳокимияти олии кишварро ба амал овард.

Дар ҷунин вазъияти мураккабу ноумедии мардуми кишвар, ягона имконияти аз вазъияти хатарнок баровардани ҷомеа таъҷилан даъват намудани Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Зеро дар ҷунин вазъият ягона ҳокимияти сиёсии ва дорои салоҳияти конститутсионӣ Шӯрои Олӣ буд. Бо сабаби вазъияти воқеӣ он вақт дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, инҷунин, минтақаҳои ҷанубу шарқии мамлакат имконияти воқеии ҷамъ омадани намояндагон ва баргузории иҷлосия вучуд надошт. [6, с. 21] Ниҳоят 16-уми ноябри соли 1992 Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қасри Арбоби шаҳри Хучанд ба кор шурӯъ намуд.

Иҷлосияи таърихӣ тақдирсоз нигоҳдории якпорчагии Ватан ва ягонагии миллатро ҷиддан дарк намуда, аз муҳокимаҳои доманадору мубоҳисаҳои авзои сиёсии ҷомеаро муташанҷқунандаи солҳои пешини худ ҳулосаҳои оқилона ва ҳушдорқунанда бароварданд. Вакилони халқ бо қарорҳои воқеан, аҳамияти ҳаётӣ дошта обрӯ ва шаъну шарафи Шӯрои Олӣ ва эътибори худро, ки дар назари аҳолии мамлакат коста гардида буд, нуқтасанҷона ва оқилона баҳо доданд. Вакилони мардумӣ ҷонибдори ҳақиқии сулҳ, ваҳдати миллӣ ва ободию рушди ояндаи кишвари худро исбот намуданд.

Вакилони халқ дурбинона масъулияти идоракунии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистонро ба яке аз вакилони ҷавон, ватанпарасту соҳибмаърифат Эмомалӣ Раҳмон супурда, ўро Раиси Шӯрои Олӣ интихоб намуданд. Бар асари тағйироти ҷиддӣ ба амал омада мақомоти олии қонунбарори мамлакат аз ҳолати бӯҳронӣ берун баромада, рӯ ба фаъолияти созандагӣ овард ва баҳри истифодаи ваколатҳои конститутсионии худ устуворона қадам ниҳод. Вазифаҳои аввалиндараҷае, ки дар Мурочиатномаи Раиси Шӯрои Олӣ, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон, аз 12-уми декабри соли 1992, ҳамчун барномаи мушаххасу мукамал таъкид ёфтанд, аз инҳо иборат буданд: таъҷилан барқарор намудани мақомоти идоракунӣ дар мамлакат, сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва амнияти шаҳрвандон, ба маҳалли зисти пештара баргардонидани гурезаҳо, ба кор даровардани корхонаҳо, ба истехсолот ҷалб кардани муттаҳасисону дигар гурӯҳҳои аҳолии бекормонда, инкишофи мутаносиби муносибатҳои бозоргонӣ, ворид шудан ба узвияти созмонҳо ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ, таҳкими муносибатҳои нек бо давлатҳои хориҷӣ ва ғайра буданд. [6, с. 22]

Тадбирҳои матинонаи сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи бо қувваи барқ таъмин намудани аҳолии кишвар вобаста бо талаботи замон баъди тасдиқ гаштани Барномаи ислоҳоти иқтисодии мамлакат дар Маҷлиси Олӣ дар охири соли 1995 пиёда гаштанд. Вале ҷанги шаҳрвандӣ, ҳалли бисёр масоили душворро ба таври фаврӣ ба миён гузошт ва барои ҳалли ботадриҷи онҳо бисёр нуқсонҳои навро ба миён овард. [3]

Сарвари нави Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар солҳои 1994-1995 бо дархост, таъинот ва талоши пеш аз ҳамаи дигар тадбирҳо, ба итмом расонидани сохтмон ва ба истифода додани НБО-и “Помир-1”-ро бо иқтидори 28 мегаватт афзалтар шуморид. Ин дастовардҳо аввалин гомҳои фаврии Ҳукумати Тоҷикистони Соҳибистиклол дар соҳаи энергетика буданд.

Ба ин мақсад дар солҳои 1992-2015 зиёда аз 265 НБО-и хурд бо иқтидори умумии бештар аз 23,3 мегаватт сохта ба истифода дода шуданд. Танҳо дар як соли 2011 30 НБО-хурд бо иқтидори аз 15 то 4 300 кВт бунёд карда шуданд, ки иқтидори умумиашон 7 339 кВт-ро ташкил медиҳад. Барномаи дарозмуддати сохтмони НБО-хурд барои солҳои 2007-2020 бе бозгашт идома ёфтанд.[7,с. 11]

Вале душвории дигаре низ вучуд дошт, бе иҷрои он корҳои дигар самари хуб намедоданд. Барқарор намудан ва баъзан тақвият додани иқтидорҳои истеҳсоли барқии НБО-ҳои пешин вақту хароҷот ва меҳнати зиёдро талаб доштанд. Дар мавриде, ки заҳмату талош барои оғози корҳо дар баҳши идомаи сохтмони иншооти Роғун ва бунёди НБО “Сангтуда-2” давом доштанд, (с. 2011) навсозии таҷҳизоти НБО-и Норақ низ ба Барномаи кории Ҳукумати ҶТ ворид карда шуд. То охири соли 2012 ин таҷҳизот аз ҷониби Ширкати фронтсавӣ “АРЕВА” иваз ва пойгоҳи он ба ҷойи нави беҳатар кӯчонида шуд. Таҷҳизотҳои барқтақсимкунандаи 500 кВт бо маблағи 100 млн доллар дар соли 2014 аз ҷониби мутахассисони олмонӣ иваз карда шуданд. Чунин корҳои тақмилдиҳии иқтидори барқистеҳсолкунии НБО-и Қайроқум ва 4 нерӯгоҳҳои дарёи Вахш 3 нерӯгоҳи дарёи Варзоб низ анҷом дода шуданд.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо ақлу заковат ва пайгириҳо аз таҷрибаи сиёсии хеш соли 1999 дар суҳанронии худ набзи замонаро

санҷида, дар мавриди ба истифода додани нерӯгоҳи хурди барқи обии

Андарбак чунин гуфт: “Ғап фақат сари он нест, ки мо аз сарвати табиӣ чӣ гуна истифода мекунем. Хусусияти минтақаи мо чунин аст, ҳар кас ба захираҳои об ва қувваи барқ соҳиб бошад, ба вазъи тамоми минтақа таъсир расонида метавонад. Мо ҳатто метавонем ба бисёр мамлакатҳо, ки аз оби нӯшокӣ танқиси мекашанд, оби худро содирот кунем”.[5,с. 17]

Ингуна имконият дар Тоҷикистон бо истифодаи босамари захираҳои об ва тариқи сохтмони нерӯгоҳҳои бузурги обии барқӣ ба даст овардани истиклолияти энергетикӣ ба вучуд омада метавонад. Дар натиҷа мушкилотҳои озуқавӣ, кушодани роҳҳои нави оҳану мошингард, бунёди корхонаҳои муштарак ва баланд бардории сатҳи зиндагӣ низ ҳалли худро меёбанд.

Бо истифода аз ин имкониятҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар соҳаи босамар истифода бурдани об дар таъмини рушди устувори кишвар дар ду самт раван сохт: Сохтмони нерӯгоҳҳои нав, истифода аз нерӯҳои барқароршаванда ва тармими нерӯгоҳҳои барқии қор карда истода. Қабл аз ин, ёдрас шудааст, ки вобаста ба қудрату имкониятҳои ҷумҳурии тозабунёд Ҳукумат бо хосту таъиноти роҳбари худ Эмомалӣ Раҳмон, дар сол 1994-1995 аввалин нерӯгоҳи барқи обиро дар гушаи дурдастарини кишвар ВМБК, “Помир-1”-ро бо иқтидори истеҳсолии 28 мегаватт-соат нерӯи барқ, ба қор даровард.

Пас аз ин 16 ноябри соли 2004 миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи сохтмони НБО “Сангтуда-1” дар дарёи Вахш, шартнома қабул карда шуд ва соли 2005 сохтмони он оғоз ёфт. 31 июли соли 2009 дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Федератсияи Россия Дмитрий Медведев ҳамаи 4 агрегати он ба қор дароварда шуданд. Дар ин маҷлис Эмомалӣ Раҳмон изҳор намуд, ки “ба истифода додани ин нерӯгоҳ на танҳо таъминоти Тоҷикистонро бо қувваи барқ беҳтар месозад, балки самарайи амалии муносибатҳо ва ҳамкориҳои стратегӣ мо мебошад”. Дар сохтмони нерӯгоҳ сахмгузори тарафайн дар ҳаҷми 75% ба Русия ва 25% ба Тоҷикистон тааллуқ доштанд. Маблағи умумии бунёди он 17,2 млрд рубро ташкил додааст.[2]

Дар рафти иҷрои ин корҳо, бо зарурияти низомнок намудани фаъолияти Ҳукумат, мақомоти давлатӣ, идораву корхонаҳо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20. 04. с. 2006 барномаи амиқи стратегӣ рушди энергетикӣ кишварро пешниҳод намуда буд. Вазорати энергетика ва “Ширкати барқии тоҷик” вазифадор карда шуданд, ки лоҳиҳаи Барномаи махсуси

дарозмуддати силсила НБО-и хурд аз ҳисоби сармоягузориҳои ватаниву хориҷи барои солҳои 2007-2020-ро дар муҳлати наздик таҳия намояд.[4]

Дар сурати таъсиси Консорсиуми байналмилалӣ гидроэнергетикӣ

ва дурномаи рушди соҳаи энергетикаи Тоҷикистон то соли 2025 имконияти дар кишвар соле зиёда аз 80 млрд кВт-соат нерӯи барқро таъмин месозад. Барои ин дар қатори сохтмони НБО-ҳо ба бунёди инфраструктураи интиқоли барқ низ зарурӣ ба вуҷуд омад ва дар соли 2006 хати интиқоли барқи (ХИБ) “Ҷануб-Шимол” оғоз ёфт. Ва бо ҳамкори бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ба таҳияи лоҳиҳаи сохтмони Хати Интиқоли Барқи Роғун-Кобул-Ҷирот-Машҳад ва Роғун-Кобул-Исломобод вусъат бахшида шуд.

Соли 2008 ширкатҳои “Барқи Тоҷик” ва “КЕС”-и Ҳиндустон дар хусуси бар қарор кардани ХИБ 220 кВт-и аз Тоҷикистон ба Афғонистон созишнома қабул карданд. Бо қарори ҳарду ҷониб, интиқоли нерӯи барқ тавасути ХИБ 220 кВт аз НБО-и “Сангтуда-1” ба масофаи 279 км то мавзеи пули Ҳумрии Афғонистон таъин ёфт. Қисмати тоҷикистони Хиб 116 км-ро ташкил додааст ва сохтмони он бо харҷи 26 млн доллар моҳи декабри соли 2010 ба охир расид. Кашидани қисмати афғонистонии ХИБ соли 2012 анҷом ёфт ва интиқоли барқ аз Тоҷикистон ба Афғонистон таъмин гардид.

Дар соли 2009 дар Паёми навбатии худ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ба роҳ мондани истифодаи сарфақоронаву оқилонаи захираҳои энергетикӣ, пеш аз ҳама барқу об, газ ва кам намудани талафоти онҳоро ба миён гузошт. Бо таҷрибаандӯзӣ аз таърихи бо талафоти бебарқаш, истифодабарии нерӯи барқ ва об дар Тоҷикистон ва бо фарҳанги баланду самаранок истифода бурдани захираҳои номбурда дар ҷаҳон, “Дар бораи тадбирҳои иловагии истифодаи сарфачӯёнаи энергия”, фармон баровард. Тибқи ин фармон аз 1 майи соли 2009 гузаштан ба истифодаи лампаҳои каммасраф оғоз ёфт.[2]

Дар натиҷаи иҷрои ин корҳо ва ба хусус ба истифода дода шудани НБО “Сангтуда-1” дар соли 2009 барои расидани Тоҷикистон ба истиқлолияти энергетикӣ заминаи воқеӣ ба вуҷуд омад. Ва ба истифода дода шудани НБО “Сангтуда-2” дар солҳои 2011-2013, ки бо сармояи Эрон бунёд гардидааст, имконият ба вуҷуд овард, ки тавозуни энергетикӣ Тоҷикистон ҳамасола боз то ба 1 млрд кВт соат зиёд гардад. Аммо тибқи созишномаи Тоҷикистону Эрон даромади пулии он дар муддати 12,5 сол ба Эрон тааллуқ хоҳад дошт ва аз он пас моли Тоҷикистон мешавад.[7,с. 12] Ва барои таъмини рушди босуботи энергетикаи барқии Тоҷикистон дар солҳои 2009-2015 шароити воқеии муҳайё сохтанд.[1]

Дар ин солҳо барои рафъи костагӣҳо, ки боиси пешрафти босубот монеъ мешуданд ба ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: таъмини кишвар бо нерӯи барқу оби тоз; барҳам додани бунбасти комуникатсиониву яктан гардонидани иқтисод; бунёди анбори озуқавии худӣ ва ба зиндагии шоиста расонидани мардум; ворид карда шуданд.

Эмомалӣ Раҳмон собитқадамона ба ҷаҳонӣ гардонидани сиёсати энергетикӣ кишвар пардохт. Ў, дар мулоқотҳои дучониба бо роҳбарони давлатҳо ва нишасту ҷамоишҳои бисёрҷонибаи сатҳи баланди созмонҳои баналмилалӣ: пешниҳодоти муфид ба миён мегузошт. Дар қатори иншооти гидроэнергетикӣ анҷоми сохтмони НБО-и Роғун, ки таърихи тӯлонии бесамарро аз сар гузаронидаву дар айни ҳол ғуллаи энергетикиро ташкил медиҳад, дар минтақаи Осиёи Миёна, ба меҳвари гардиши босамари обу нерӯи барқ табдил хоҳад ёфт.

Аз ин рӯ, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон оғози саҳифаи нави пешравию ҷомеаи Тоҷикистон хусусан дар соҳаи энергетика гардид.

Адабиёт

1. *Нақши ташаббусҳои байналмилалӣ Президент дар Конфронси байналмилалӣ // Ҷафравори «Тоҷикистон» www.pressa.tj.-2021, №47 (1454).-С.9.*
2. *НБО «Сангтуда-1» ба истифода дода шуд // Маҷаллаи. “Нерӯ”.- 2009, №1 (16-17).-С.2*

3. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” // Рӯз. “Ҷумҳурият”. - 21 декабри с. 2021, №248 (24- 355).-С.1.*
4. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои марбути энергетика // Маҷ. “Нерӯ”, №1-2 (7-8).-2006.-С.1-2.*
5. *Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷ.3.-Душанбе; Ирфон, 2001-704 с.*
6. *Тағай Раҳмонов. Иҷлосияи XVI – саҳифаи нави пешравии ҷомеа. Маърифати омӯзгор № 11. Душанбе. 2016.*
7. *Шарифзода А., Қосими З. Фархундапай.-Душанбе, 2014-336 с.*

ИҶЛОСИЯИ XVI ШУРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҲУРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба даъвати Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққат дода ва нақши онро дар барқарор намудани ҳокимияти сиёсӣ бо роҳбарии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, нигоҳдории яқпорчагии давлат, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ ва ба роҳ мондани ҳадафҳои стратегияи кишвар маълумот дода қайд менамояд, ки баъди ба даст овардани истиқлолият яке аз масъалаҳои асосии кишвар ин бо нуруи барқ таъмин намудани аҳоли буд. Ба ин мақсад дар солҳои 1992-2015 зиёда аз 265 НБО-и хурд бо иқтидори умумии бештар аз 23,3 мегават сохта ба истифода дода шуданд. Танҳо дар як соли 2011 30 НБО-хурд бо иқтидори аз 15 то 4 300 кВт бунёд карда шуданд, ки иқтидори умумиашон 7 339 кВт-ро ташкил медиҳад. Барномаи дарозмуддати сохтмони НБО-хурд барои солҳои 2007-2020 бе бозгашт идома ёфтанд. Инчунин бо сохтмони неругоҳҳои калон НБО “Сангтуда-1”, НБО “Сангтуда-2” ва НБО “Роғун” имконият ба вучуд омад, ки тавозуни энергетикӣ Тоҷикистон ҳамасола зиёд гардад.

Калидвожа: Иҷлосия, НОБ, энергетика, НБО-и хурд, НБО-и калон, Роғун, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сангтуда-1, Сангтуда-2, ҳукумат, истиқлолият, президент, Эмомалӣ Раҳмон, ҳамкорӣ, созишнома, Эрон, Россия, сохтмон.

XVI СЕССИЯ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РАЗВИТИЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ РЕСПУБЛИКИ

В данной статье автор уделит внимание приглашению XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и его роли в восстановлении политической власти под руководством Основателя мира и национального единства, Лидера нации Эмомали Рахмон, соглашение об установлении мира и национального согласия, сохранении целостности государства, автор информирует о выходе государство из коммуникационного тупика и реализации стратегических целей страны и отмечает, что после обретения независимости одной из главной задачей страны было обеспечение населения электроэнергией. С этой целью в 1992-2015 годах построено и введено в эксплуатацию более 265 малых ГЭС общей мощностью более 23,3 МВт. Только в 2011 году построено 30 малых ГЭС мощностью от 15 до 4300 кВт, общей мощностью 7339 кВт. Долгосрочная программа строительства малых ГЭС на 2007-2020 годы продолжалась. Также со строительством крупных электростанций «Сангтудинская-1», «Сангтудинская-2» и «Роғунская» появилась возможность ежегодно увеличивать энергетический баланс Таджикистана.

Ключевые слова: Верховный совет, ГЭС, энергетика, малая ГЭС, крупная ГЭС, Рогун, Республика Таджикистан, Сангтуда-1, Сангтуда-2, правительство, независимость, президент, Эмомали Рахмон, сотрудничество, соглашение, Иран, Россия, строительство.

THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC'S HYDROPOWER INDUSTRY

In this article, the author paid attention to the invitation of the XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan and its role in the restoration of political power under the leadership of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, the agreement on the establishment of peace and national consensus, the preservation of the integrity of the state, the exit from the bombast communication and implementation of the strategic goals of the country and notes that after gaining independence, one of the main issues of the country was to provide the population with electricity. For this purpose, in 1992-2015, more than 265 small HPS s with a total capacity of more than 23.3 megawatts were built and put into operation. Only in 2011, 30 small HPS s with a capacity of 15 to 4,300 kW were built, with a total capacity of 7,339 kW. The long-term program for the construction of small hydroelectric power plants for the years 2007-2020 continued without a return. Also, with the construction of large power plants "Sangтуда-1", "Sangтуда-2" and "Rogun" power plants, there was an opportunity to increase the energy balance of Tajikistan every year.

Keywords: Supreme Council, HPS, energy, small HPS, large HPS, Rogun, Republic of Tajikistan, Sangтуда-1, Sangтуда-2, government, independence, president, Emomali Rahman, cooperation, agreement, Iran, Russia, construction.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоев Фарход Абдурахмонович - муаллими калони кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии факултети таърих ва ҳуқуқи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. тел. 908332526

Сведения об авторе:

Мирзоев Фарход Абдурахмонович - старший преподаватель кафедры всеобщей истории и международных отношений факультета истории и право ТГПУ имени Садриддина Аини. тел. 908332526

About the author:

Mirzoev Farhod Abdurahmonovich - Senior Lecturer, Department of General History and International Relations, Faculty of History and law, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. tell. 908332526

МУҲИММИЯТИ ОМИЛИ САНОАТИКУНОНИ ДАР РАВАНДИ МОДЕРНИЗАТСИЯИ СИЁСИИ ТОЧИКИСТОН

Солиев Ш.Х., Солихоҷаева С. А.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳимро дар кишварҳои рӯ ба инкишоф аз он ҷумла Тоҷикистон ҷигунагии ба роҳ мондани раванди модернизатсияи сиёсӣ ва самарабахш намудани он ташкил медиҳад. Аз бисёр ҷиҳат рушду инкишофи ҷомеаҳои пасошӯравӣ ва таҳкими низоми демократӣ дар онҳо аз ҷигунагии ин раванд вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, ҷиҳатҳои мухталифи раванди модернизатсияи сиёсӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Дар шароити Тоҷикистон низ ба паҳлӯҳои мухталифи масъалаи модернизатсияи сиёсӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Муҳаққиқон ба ҷиҳатҳои мухталифи ин раванд аҳамият дода, роҳҳои самаранок гардонидани онро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Хусусан, ба он ҷиҳат таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст, ки кадом омилҳо ба самаранокии раванди модернизатсияи сиёсӣ метавонанд таъсиргуздор бошанд. Аз он ҷумла, дар назарияҳои модернизатсионӣ таваҷҷуҳи хосса ба масъалаҳои рушди иқтисодӣ карда шудааст. Муҳаққиқони зиёде ба паҳлӯҳои иқтисодии модернизатсияи сиёсӣ таваҷҷуҳ намуда, нақши ин омилро дар самаранок гардидани раванди гузариш ба ҷомеаи модерн муҳим мешуморанд. Детерминизми иқтисодӣ яке аз дидгоҳҳои муҳим дар таълимоти модернизатсияи сиёсӣ доништа мешавад.

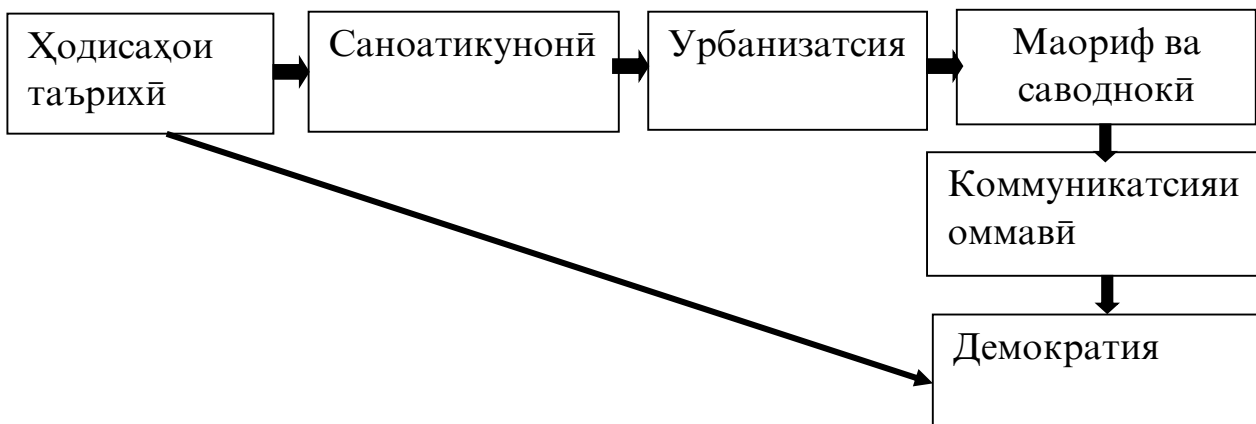
Дар ҳама ҳолат, пайванди миёни сиёсат ва иқтисодиёт инкорнопазир мебошад. Дар солҳои охир дар шароити Тоҷикистон ба масъалаи саноатикунонӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст. Муҳиммияти соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи Тоҷикистон, заминасозии он дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва таъмини иҷрои ҳадафҳои стратегияи миллии рушд мавриди эътирофи ҳамаҷониба қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, сарвари давлат дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21 декабри соли 2021 солҳои 2022-2026-ро ҳамчун “Солҳои рушди саноат” эълон намуд.[9] Чунин иқдомҳо аз таваҷҷуҳи хоссаи низоми идории Тоҷикистон ба рушди саноат бармеояд.

Дар ин маврид моро зарур аст, ки муҳиммияти раванди саноатикунониро дар раванди модернизатсияи сиёсӣ ва дар умум рушди сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор дода бошем. Хусусан ба масъалаи муҳиммияти нақши саноатикунонӣ ба самарабахшии раванди модернизатсияи сиёсӣ таваҷҷуҳ карда мешавад.

Аксари муҳаққиқони илми сиёсӣ модернизатсияи сиёсиро ҳамчун гузариши ҷомеа аз низоми анъанавӣ ба ҷомеаи муосири саноатӣ ва пасосаноатӣ баҳогузорӣ менамоянд.[4] Муҳаққиқони соҳа ҳангоми амалӣ намудани модернизатсияи сиёсӣ пайдарҳамии гуногунро ироа намудаанд. Барои мисол муҳаққиқ Гриффин пешниҳод мекунад ислоҳот аз хоҷагии кишлоқ шурӯъ шавад, А. Экстайн аз саноатикунонии ҷомеа, С. Эйзенштадт аз рушди ниҳодҳои, ки тавонанд тағйиротҳои иҷтимоиро ба ҳисоб бигиранд.

Дар аксари маврид муҳаққиқон муҳиммияти омилҳои иқтисодӣ ва хусусан саноатикунониро дар рушди модернизатсияи сиёсӣ эътироф мекунанд. Хусусан ба нақши омилҳои иқтисодӣ ва саноатикунонӣ дар таҳкими низоми демократӣ таваҷҷуҳи махсус равона карда шудааст. Муҳаққиқон Д. Лернер ва С. Липсет дар таҳкими демократия, ки ҳамчун ҳадафи муҳими раванди модернизатсияи сиёсӣ эътироф карда шудааст шароитҳои иҷтимоию иқтисодиро муҳим медонанд.[13,14] Муҳаққиқ С. Липсет шароити ташаккули демократияро на чун ҳолати ҳатми сабабӣ балки ҳамчун масъалаи заминавӣ баҳогузорӣ мекунад. Шароитҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҷудонамудаи ӯ, ки саноатикунонӣ яке аз онҳост на чун талаботи ҳатмӣ балки ҳамчун омилҳои мусоидаткунандаи зуҳури демократия доништа мешавад.[14]

Муҳаққиқон Кнудд Ч. ва Наубайер Д. таъсири омилҳои муҳитиро ба демократия, ки ҳамчун унсурҳои муҳими раванди модернизатсионӣ шинохта шудааст дар шакли схема ва ба таври зайл овардаанд.



Расми 1. Таъсири омилҳои муҳитӣ ба демократия[12]

Дар дигар дидгоҳҳои модернизатсияи сиёсӣ низ ба нақши омилҳои иқтисодӣ ва саноатикунонӣ дар рушди унсурҳои ҷомеаи муосир ва хусусан таҳкими арзишҳои демократӣ таваҷҷуҳи хоса дода мешавад. Дар баробари дидгоҳи детерминистӣ дар тарҳи «таҳаввулотӣ»-и рушди низомии демократӣ низ ба заминагузориҳои омилҳои муҳталиф аз он ҷумла саноатикунонӣ ва шаҳршиноӣ таваҷҷуҳи хоса дода шудааст. Муҳаққиқон ошкор намудаанд, ки рушди саноатикунонӣ заминаи муҳиме барои амалӣ намудани лоиҳаҳои модернизатсияи сиёсӣ, хусусан таҳкими арзишҳои демократӣ ва муосир дар як ҷомеаи гузаришӣ мегардад.

Дар шароити Тоҷикистон ба масъалаи муҳимияти саноатикунонӣ дар раванди модернизатсияи сиёсӣ муҳаққиқ Муродова Н.С. таваҷҷуҳи бештар намудааст. Ба андешаи ӯ равандҳои модернизатсионӣ дар шаклҳои демократикунонӣ ва индустраликунонӣ ба ҳаёти сиёсии кишварҳо ворид гашта, ҷомеаҳои муосирро ташаккул додаанд. [8, с. 5] Дар таҳқиқоти ӯ раванди бомароми саноатикунонӣ ва самаранокии он ҳамчун заминаи муосиршавии ҷомеаҳо доништа мешавад. Чуноне ки таҷрибаи кишварҳои мутамаддин нишон медиҳад, инкишофи саноатӣ дар як ҷомеа рушди иқтисодӣ ва рифоҳи иҷтимоиро таъмин намуда, ҷомеаро ба як ҷомеаи технологӣ, индустриалӣ ва иттилоотии комилан муосиргашта табдил медиҳад. Бо нишондиҳандаҳои баланди худ дар рушди иқтисодӣ раванди саноатикунонӣ заминаҳои мувофиқро барои самарабахшии раванди модернизатсияи сиёсӣ фароҳам менамояд.

Таълимоти детерминистӣ дар модернизатсияи сиёсӣ бештар ба нақши муайянкунандагии иқтисодӣ ва хусусан саноатикунонӣ дар самарабахшии ин раванд таъкиди мавҷуда мебошад. Ҷонибдорони дидгоҳи детерминистӣ дар таълимоти модернизатсияи сиёсӣ таъкид месозанд, ки инкишофи иқтисодӣ ба беҳбудии зиндагӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Чунин андешаҳо баъдан дар натиҷаи рушди илму техника ва ивазшавии низомии сиёсӣ иқтисодӣ дар дидгоҳҳо перомунӣ ҷомеаи саноатӣ баён гардида, дар асарҳои муҳаққиқон У.Ростоу, Р.Арон ва Д.Белл инъикос гардидаанд.[10,1,2] Ҷонибдорони дидгоҳи детерминистӣ сабаби инкишофи иҷтимоӣ ва сиёсиро бо инкишофи иқтисодӣ вобаста доништа, инчунин омилҳои иҷтимоӣ ташаккулёфтаҳо ба инобат мегиранд.[5]

Дар баррасии таълимоти модернизатсияи сиёсӣ ба масъалаи ивазшавии низомии сиёсӣ мавҷуда бо низомии идорӣ пешқадам таваҷҷуҳи карда мешавад, ки дар шароити имрӯза низомии демократӣ хоси он аст. Масалан, муҳаққиқ С.Липсет мақоми демократия ва қонуниятҳои сиёсиро бо инкишофи иқтисодӣ вобаста медонад. Ӯ чунин зикр кардааст: «чӣ қадаре, ки миллат дар иқтисодӣ пешсаф аст, ҳамон қадар имконияти зиёд дорад, ки миллати демократӣ шавад».[6, с.76]

Дидгоҳи вобастаи иқтисодӣ будани инкишофи сиёсӣ ҳамчунин дар таълимоти марксизм ҷой дорад. Марксизм инкишофи ҷомеаро бо рушди иқтисодӣ он рақам мезанад ва

онро чун зербинои рушди сиёсӣ мешуморад. К.Маркс инкишофи сиёсиро натиҷаи дигаргуниҳои иқтисодӣ медонад ва зикр месозад, ки: «Муносибатҳои ҷамъиятӣ дар давраи муайяни рушди қувваҳои моддии истеҳсоли пайдо гаштанд ва онҳо дар маҷмӯъ сохтори иқтисодии ҷомеаро ташкил мекунад».[7, с.17]

Таълимотҳои перомунӣ модернизатсияи сиёсӣ онро чун раванди гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба муосир баҳогузори намудаанд. Аксари таълимоти модернизатсияи сиёсӣ ҷомеаи муосирро чун ҷомеаи кушода, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҷомеаи саноатӣ, ҷомеаи демократӣ, ҷомеаи иттилоотӣ ва ғайра баҳогузори менамоянд. Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити имрӯза аксари кишварҳои саноатӣ тараққикарда буда, модернизатсияи сиёсӣ дар онҳо муваффақ гардидааст. Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон зикр намуд, ки миёни самаранокии раванди модернизатсионӣ ва саноатикунонӣ пайванди ногусастанӣ вучуд дорад. Танҳо бо дуруст ба роҳ мондани саноатикунонӣ ва натиҷабархши он як кишвар метавонад раванди модернизатсиониро самарабахш гардонад. Дар ҳама ҳолат ислоҳоти сиёсӣ, трансформатсияи сиёсӣ ва дар умум рушди сиёсӣ дар як ҷомеа аз чигунагии сиёсати иқтисодӣ ва раванди саноатикунонӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити имрӯза саноатикунонӣ ҳамчун кафолат ва заминагузор барои рушди сиёсӣ ва муваффақ гардидани раванди модернизатсияи сиёсӣ дар кишварҳои гузаришӣ ва рӯ ба инкишоф ба монанди Тоҷикистон баромад мекунад. Танҳо бо роҳи саноатикунонии босуръат кишварҳои рӯ ба инкишоф метавонанд заминаҳои мусоидро барои рушди соҳаҳои мухталиф ва ислоҳоти комили сиёсӣ фароҳам оваранд. Зикр намудан зарур аст, ки дар таълимоти модернизатсияи сиёсӣ фаҳми маҳдуди он чун раванди гузариши кишварҳои тоиндустриалӣ ба ҷомеаи индустриалӣ, ки асрҳои XIX-XX-ро дар бар мегирад фаҳмида шудааст.[8, с.29]

Дар самти самаранок намудани раванди модернизатсияи сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон моро зарур аст, ки таҷрибаи кишварҳои дигар, аз он ҷумла кишварҳои ғарбиро биомӯзем. Албатта, дар ҷомеаҳои ғарбӣ ба саноатикунонӣ ва рушди иқтисодӣ тавачҷуҳи хоса дода шудааст ва то дараҷаи муайян ин омилҳо ба рушди ниҳодҳои демократӣ заминагузор мебошанд. Хусусан таҳкими синфи миёна, ки дорои сатҳи муайяни фарҳанги сиёсӣ мебошад дар заминаи рушди иқтисодӣ ва таъмини рифоҳи иҷтимоӣ ба миён омадааст.

Дар шароити имрӯзаи рушди кишварҳо ба заминаҳо ва омилҳои дохилии тағйирпазирӣ ва муосиргардӣ раванди саноатикунонӣ, ташаккули синфи миёна, дараҷаи баланди маърифатнокии шаҳрвандон, ташаккули тафаккури оқилона ва инфиродӣ ва ғайра дохил мешаванд. Албатта, миёни ин омилҳо пайванди ногусастанӣ вучуд дорад ва дар ҳама сурат саноатикунонӣ метавонад ҳамчун заминаи муҳим барои рушди фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеаҳо баромад намояд.

Дар шароити имрӯза намунаи комили ҷомеаҳои модернизатсияшуда кишварҳои ғарбӣ шинохта шудаанд, ки дар сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва саноатӣ қарор доранд. Дар олами муосир ҷаҳони ғарб ҳамчун кишварҳои демократӣ ва саноатии пешрафта эътироф карда шудаанд. Унсурҳои ҷомеаи кушод, ҷомеаи шаҳрвандӣ, амалишавии ҳуқуқи озодиҳои инсон, таҳкими ниҳодҳои мухталифи демократӣ дар онҳо дар сатҳи баланди худ ба мушоҳида мерасад, ки дар ин самт нақши саноатикунонӣ ва рушди иқтисодӣ назаррас аст. Ба андешаи мо танҳо дар заминаи рушди иқтисодӣ ва саноатикунонии босуръат ин ҷомеаҳо тавонистаанд ба рушди сиёсӣ мушарраф гарданд. Зикр намудан зарур аст, ки рушди сиёсӣ дар ҷомеаҳои ғарбӣ дар пайванд бо рушди иқтисодӣ ва хусусан саноатикунонии босуръат сурат гирифтааст.

Зикр намудан зарур аст, ки миёни равандҳои саноатикунонӣ, урбанизатсия, падидаҳои ратсионализатсия, бюрократизатсия ва демократикунонӣ пайвандҳои амиқ ба назар мерасанд. Дар маҷмӯъ модернизатсия чун раванди ҷамъиятию таърихӣ фаҳмида мешавад, ки дар рафти он ҷомеаи анъанавӣ ба инкишофи сиёсии прогрессивӣ ва иқтисодии индустриалӣ ноил мегардад.[8, с.33]

Андешаҳои муҳаққиқ А. Гершенкрон низ перомунӣ раванди модернизатсияи сиёсӣ ва саноатикунонии кишварҳои начандон рушдёфта хеле ҷолиб аст. Ба андешаи ӯ кишварҳои рӯ ба инкишоф ва начандон рушдёфтгаро зарур аст, ки дар раванди қабули дигаргуниҳо масъалаҳои зуҳур намударо ҳал созанд. Ба андешаи муҳаққиқ, дар миёни кишварҳо ҳолати нобаробарии инкишоф вучуд дорад, ки бо маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ чен карда мешавад. Он

гунае ки А. Гершенкрон зикр мекунад, инкишофи саноатӣ ҳаҷман васеъ шуда, зиддиятҳои миёни сохторҳои кӯхнаи тоиндустриалӣ ва муваффақиятҳои саноатикунони ибтидоӣ ба миён меояд, ки охири шароитҳои навро барои инкишофи худ бунёд сохта, ба комёбиҳои зиёд ноил мегардад.[3,с.176]

Лозим ба ёдоварист, ки вақте сухан оид ба инкишофи сиёсӣ ва ояндаи он меравад, дар бештари ҳол мо бо мафҳумҳои «раванди баъди модернизатсионӣ» ё «баъди саноатӣ», чомеаи технологӣ ва иттилоотӣ рӯ ба рӯ мегардем. Чунин ба назар мерасад, ки миёни демократияи рушдӣ дар кишварҳои ғарбӣ ва рушди саноатикунонӣ пайванди амиқ вучуд дорад. Раванду падидаҳои чамъиятӣ чун муосиршавӣ, демократикунонӣ, рушди фарҳангӣ ва саноатикунонӣ миёни ҳам алоқаи ногустастанӣ доранд. Дар пайванди миёни ин раванд ва падидаҳо намунаи беҳтарини чомеаи пешрафта инъикос мегардад.

Агар муваффақияти демократия дар ибтидои гузариш ба он ва оғози раванди демократикунонӣ аз омилҳои сиёсӣ вобаста бошад, пас дар давраи устуворӣ он ба омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ пайванд дорад. Бинобар ин дар он кишваре комёбиҳои демократӣ ба муваффақият ноил мешаванд, ки дар сиёсатгузори давлатӣ ба заминасозии рушди иқтисодӣ ва беҳтарсозии вазъи иҷтимоии аҳоли мусоидат карда мешавад. Иқтисодиёт пояи асосии рушди чомеа гардида, воситаи амалинамоеи унсурҳои иҷтимоиро бар дӯш мегирад. Албатта дар ҳама давру замон муваффақияти чомеаи муосир аз омилҳои иқтисодии рушд вобастагӣ дорад. Чунин мушоҳида мегардад, ки кишварҳои демократӣ бо инкишофи босуръати иқтисодӣ, аз он ҷумла саноатикунонӣ ҳамқадам буда, сиёсати оқилона баҳри таъмини он ҳавасманд мебошад.

Ҳадафи асосии модернизатсияи сиёсиро дар як чомеа албатта инкишофи сиёсии чомеа ташкил мекунад, ки он бевосита ба масъалаҳои беҳтарсозии иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ пайванд дорад. Меъёри самаранокии раванди модернизатсияи сиёсиро рушди сиёсӣ ва беҳтар гардидани зиндагии иҷтимоии мардум ташкил медиҳад. Муҳаққиқон низ ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳи махсус додаанд. Барои мисол муҳаққиқон В.Сморгунов ва В.Семенов ин масъаларо ба таври зайл шарҳ додаанд: «Инкишофи сиёсӣ – ин раванди тағйирпазирии зарурии омодашуда аст, ки ба низомии сиёсӣ ворид мешавад ва дар он хусусиятҳои талаботҳои сиёсии дохилӣ ё талаботҳои берунаи муҳити иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ зоҳир меёбад».[11, с.124]

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими рушди чомеаи муосирро тақвият ёфтани раванди шаҳршинонии аҳоли ташкил медиҳад. Дар ҳама ҳолат раванди шаҳршинонӣ пешрафти иқтисодиёт ва рушди саноатиро тақозо мекунад. Дар маҷмӯъ модернизатсияи сиёсӣ чун раванди чамъиятӣ таърихӣ фаҳмида мешавад, ки дар рафти он чомеаи анъанавӣ ба инкишофи сиёсии прогрессивӣ ва иқтисодии индустриалӣ ноил мегардад. Модернизатсияи сиёсӣ дар ҳама сурат ҳамчун шароит ва заминаи пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф доништа мешавад. Дар навбати худ самаранокии модернизатсияи сиёсӣ аз натиҷабахшии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Саноатикунони босуръат дар шароити Тоҷикистон метавонад масъалаҳои иштиғоли мардумро ҳаллу фасл намояд ва заминаи паст гардидани зиддиятҳои иҷтимоӣ шавад. Дар навбати худ кам шудани таъсири зиддиятҳои иҷтимоӣ ва фароҳам шудани рифоҳи иҷтимоӣ метавонад рушди сиёсиро мусоидат намояд ва ба муосиршавии чомеа заминагузори намояд.

Зикр намудан зарур аст, ки дар шароити рушди саноатӣ дар Тоҷикистон имкон фароҳам меояд то заминаи муҳим барои таҳкими арзишҳои муосир ба миён ояд ва ҳолати иҷтимоии мардум беҳтар гардад. Дар шароити Тоҷикистон имкониятҳои муайян барои рушди соҳаи саноат вучуд дорад. Кишварӣ мо дорои зарфиятҳои назаррасе мебошад, ки барои рушди саноатикунони кишвар муҳим доништа мешаванд. Дар барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарфиятҳои кишвар дар ин самт махсусан зикр карда шудаанд. Дар Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ҳамчунин дурнамои рушди соҳаҳои мухталифи саноат оварда шудааст. Албатта, мувофиқи ин дурнамо рушди тадриҷии соҳаҳои мухталифи саноат то ба соли 2025 ба назар мерасад, ки

чунин ҳолат таносубан метавонад ба беҳтар гардидани ҳолати иҷтимоии ҷомеа, рушди сиёсӣ ва самаранокии раванди модернизатсияи сиёсӣ мусоидат дошта бошад.

Дар мавриди саноатикунони босуръат дар Тоҷикистон ба масъалаи истифода аз дастовардҳои илм ва фановарии муосир таваҷҷуҳи хоса равона карда шудааст. Албатта, ин ҷиҳати масъала омодагии касбии мутахаассисон, базаи зарурии таҳассусмандӣ ва муҳандисӣ, таҷрибаи истифода аз технологияҳои муосирро талаб мекунад. Ҳолати мазкур баёнгари пайванди саноатикунонӣ ва рушди иҷтимоӣ дар кишвар мебошад. Рушди саноатӣ дар кишвар аз омили иҷтимоӣ, яъне омодагии нерӯи инсонӣ барои бароҳмонӣ ва истифода аз технологияи муосир вобастагии амиқ дорад. Чунин ҳолат баёнгари он аст, ки миёни рушди саноатӣ ва рушди иҷтимоӣ пайванди мутақобила вучуд дошта метавонад.

Ҳамин тариқ зикр намудан зарур аст, ки соҳаи саноат дар шароити Тоҷикистон тадричан рӯ ба инкишоф аст. Саноатикунонӣ дар шароити Тоҷикистон як стратегияи фарогире аст, ки дар доираи он барномаҳои мухталиф ва зиёди зерсоҳавӣ қабул ва амалӣ шуда истодаанд. Чуноне ки аз баррасиҳои боло бармеояд солҳои охир дар Тоҷикистон ба рушди соҳаи истеҳсоли саноатӣ таваҷҷуҳи хоса равона карда шудааст. Қабул ва амалӣ намудани барномаҳо дар соҳаҳои мухталифи истеҳсолоти саноатӣ аз он дарак медиҳад. Рушди соҳаи саноатӣ як барномаи дарозмӯҳтале мебошад, ки он барои кишвар дар ҳама давраи замон муҳим боқӣ мемонад. Дар ҳама сурат Тоҷикистонро зарур аст, ки соҳаи саноатро вобаста ба ҳолати муосир ва талаботҳои он таҷдид ва таҳким бахшида бошад. Даҳсолаҳои охир дар самти рушди саноатӣ дар ҷаҳон тағйиротҳои назаррас ба вучуд омаданд ва технологияҳои нави истеҳсолӣ аз худ дарак доданд. Аз ин рӯ, дар саноатикунони босуръати кишвар ба эътибор гирифтани ҳолати имрӯзаи рушди соҳа амри зарурӣ мебошад. Дар ҳар сурат соҳаи саноати кишвар тадричан рушду нумӯъ ёфта истодааст, ки нақши он дар рушди иҷтимоӣ ва таъмини суботи сиёсӣ ба таври назаррас меафзояд. Давоми даҳсолаи охир боло рафтани ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар аз таваҷҷуҳ ба рушди саноат дар Тоҷикистон дарак медиҳад. Албатта чунин ҳолат баёнгари муҳимияти саноатикунонӣ ва пешрафти саноатӣ дар дурнамои рушди сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар Тоҷикистон аст.

Дар умум ба ҳулосае расидан мумкин аст, ки модернизатсияи сиёсӣ ва навоариҳои сиёсӣ дар як ҷомеа, хусусан таҳкими демократия ва унсурони он аз ҳолати рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ саноатикунонӣ яке аз заминаҳои муҳими рушди иқтисодии як кишвар баромад менамояд, ки дар як вақт барои самаранок гардидани равандҳои модернизатсионӣ мусоидат мекунад. Саноатикунони босуръат метавонад ба раванди урбанизатсия, фардгарой, таҳкими ниҳодҳои демократӣ, ташаккул ва инкишофи синфи миёна, беҳтар шудани зиндагии иҷтимоии мардум дар шароити Тоҷикистон ва дар умум заминасозӣ барои дигар арзишҳои муҳими ҷомеаи модерн нақши муҳим дошта бошад.

Адабиёт

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. [Текст] / Р. Арон - Москва, «Текст», 1993. – 303с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриального общества. Опыт социального прогнозирования. [Текст] / Д. Белл, - Москва, Academia, 2004, - 944с.
3. Гершенкрон А. Экономическая отсталость в экономической перспективе. [Текст] / А. Гершенкрон; научн. ред. А. А. Бельх; перевод с англ. А.В. Бельх. — Москва, Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. – 536 с
4. Зимин В.А. Политическая модернизация: основные теории [Текст] В,А, Зимин // Политика и общество, - № 8 (92), 2012. – С. 17-22.
5. Липсет, С. Политическая социология [Текст] / С. Липсет //Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 203-219
6. Липсет С.М. Некоторые социальные предпосылки демократии: экономическое развитие и политическая легитимность [Текст] С,М, Липсет // Концепция модернизации в зарубежной социально-политической теории 1950-1960гг. Сборник переводов. Москва, 2012. – С. 35-87.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение [Текст] К, Маркс., Ф, Энгельс, - Москва, Т. 13., 1959. – 770с.

8. Муродова Н.С. Модернизатсияи сиёсӣ: моҳият, хусусиятҳо ва дурнамо. [Текст] Н,С, Муродова – Душанбе, 2016, 200с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешивои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 21 декабри соли 2021, <http://www.president.tj/node/27417>, санаи дастрасӣ 09.01.2023
10. Ростои У. Стадии эҷодии иқтисодӣ. [Текст] У. Ростои - Нью-Йорк, 1961. – 239с.
11. Сморгунув Л. Семенов В. Политология, [Текст] Л, Сморгунув, В. Семенов, Спб., 1996, - 204с.
12. Cnudde Ch., Neubauer D. Empirical Democratic Theory. [Text] / Ch, Cnudde, D, Neubauer – Chicago: Markham Publishing Company, 1969. – 534p
13. Lerner D. The Passing of Traditional Society. [Text] D, Lerner – N.-Y.: Free Press of Glencoe, 1958. – 466p
14. Lipset S. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy [Text] S, Lipset // American Political Science Review. 1959. Vol. 53. № 1. – P. 69-105

МУҲИММΙΑТИ ОМИЛИ САНОАТИКУНОӢ ДАР РАВАНДИ МОДЕРНИЗАТСИЯИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН

Муҳиммияти омили саноатикуноӢ дар раванди модернизатсияи сиёсии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст. Зикр карда шудааст, ки рушди иқтисодӣ ва саноатикуноӢ метавонанд ҳамчун заминаи муҳимме дар раванди модернизатсияи сиёсӣ гарданд. Дидгоҳҳои мухталиф дар мавриди нақши саноатикуноӢ дар модернизатсияи сиёсӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Рушди иқтисодӣ ва саноатикуноӢ ҳамчун омилҳои муҳими модернизатсияи сиёсӣ ва самараноксозии он дар ҷомеаҳои рӯ ба инкишоф ва гузаришӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон шинохта шудаанд. Ошкор гардидааст, ки рушди саноатикуноӢ заминаи муҳимме барои амалӣ намудани лоиҳаҳои модернизатсияи сиёсӣ, хусусан таҳкими арзишҳои демократӣ ва муосир дар як ҷомеаи гузаришӣ мегардад. Дар шароити Тоҷикистон соҳаи саноати кишвар тадриҷан рушду нумӯъ ёфта истодааст, ки нақши он дар рушди иҷтимоӣ ва таъмини суботи сиёсӣ ба таври назаррас меафзояд.

Калидвожаҳо: саноатикуноӢ, модернизатсияи сиёсӣ, иқтисодиёт, рушди сиёсӣ, рифоҳи иҷтимоӣ, демократия.

ВАЖНОСТЬ ФАКТОРА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

Рассмотрено и проанализировано важность фактора индустриализации в процессе политической модернизации Таджикистана. Отмечено, что экономическое развитие и индустриализация могут стать важной основой в процессе политической модернизации. Анализируются различные взгляды о роли индустриализации в политической модернизации. Экономическое развитие и индустриализация признаются важными факторами политической модернизации и её эффективности в развивающихся и переходных обществах, в том числе в Таджикистане. Выявлено, что развитие индустриализации становится важной основой для реализации проектов политической модернизации, особенно укрепления демократических и современных ценностей в переходном обществе. В условиях Таджикистана постепенно развивается промышленность страны, значительно возрастает ее роль в общественном развитии и обеспечении политической стабильности.

Ключевые слова: индустриализация, политическая модернизация, экономика, политическое развитие, общественное благосостояние, демократия.

THE IMPORTANCE OF INDUSTRIALIZATION FACTOR IN THE PROCESS OF POLITICAL MODERNIZATION OF TAJIKISTAN

The importance of industrialization factor in the process of political modernization of Tajikistan is considered and analyzed. It is noted that economic development and industrialization can become an important basis in the process of political modernization. Various views on the role of industrialization in political modernization were analyzed. Economic development and

industrialization were recognized as an important factors in political modernization and its effectiveness in developing and transitional societies, including in Tajikistan. It was revealed that the development of industrialization becomes an important basis for the implementation of political modernization projects, especially the strengthening of democratic and modern values in a transitional society. In the conditions of Tajikistan, the country's industry is gradually developing and its role in social development and ensuring of political stability is significantly increasing.

Key words: industrialization, political modernization, economy, political development, public welfare, democracy.

Дар бораи муаллиффон:

Солиев Шарофиддин Холевич – номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1. E-mail: sharof55@yahoo.com, Тел: (+992) 938198875

Солихоҷаева Саидахон Анвархоҷаевна – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1. E-mail: saidakhon_89@mail.ru

Об авторах:

Солиев Шарофиддин Холевич – кандидат политических наук, доцент кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17-й микрорайон, дом 1. E-mail: sharof55@yahoo.com, Тел: (+992) 938198875

Солихоҷаева

Саидахон

Анвархоҷаевна – кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17-й микрорайон, дом 1. E-mail: saidakhon_89@mail.ru

About the author:

Soliev Sharofiddin Kholovich – candidate of political science, docent of Political science chair in Tajik State University of Law, Business and Politics, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, 17th microregion, house 1. E-mail: sharof55@yahoo.com, Phone: (+992) 938198875

Solikhojaeva Saidakhon Anvarkhojaevna – candidate of historical science, docent of Political science chair in Tajik State University of Law, Business and Politics, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, 17th microregion, house 1. E-mail: saidakhon_89@mail.ru

МАФҲУМИ САРВАР ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ПАЙДОИШИ САРВАРӢ

Ақбарӣ М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳокимияти сиёсӣ, аслан, дар шакли пирамида бунёд мегардад. Асоси онро неруҳои ҳоким ва табақаи муташаккили болоӣ ташкил медиҳад. Дар ҳар зинаи ҳокимият дастгоҳи махсуси идорӣ амал менамояд. Роҳбарон онҳоро сардорӣ менамоянд, дигаронро аз ақиби худ мебаранд. Мафҳуми «сарвар» низ аз ҳамин ҷост. Он дар забони англисӣ (tolead) маънои бурдан ё дар сафи пеш рафтано дорад [6, с. 48].

Чи дар замони гузашта ва чи дар олами муосир масъалаи пешво ва сарварӣ намудан ба равандаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа диққати аҳли илмро ҷалб менамуд. Сарварӣ, ки яке аз воситаҳои муҳимтарини танзими муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва, умуман, ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, мавриди таҳлил ва таҳқиқи соҳаҳои соҳаҳои гуногуни илмҳои ҷомеашиносӣ қарор гирифтааст. Ба омӯзиши масъалаҳои сарварӣ сотсиология, фалсафа, психология, геополитика ва ғайра машғуланд. Бештар масъалаҳои сарвариро сиёсатшиносӣ меомӯзад.

Арзи ҳастӣ пайдо кардани сарварӣ рӯкни асосӣ ва зарурати таърихӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар натиҷаи эҳтиётот ба инсоният ва муносибати байни одамон ба вучуд омадааст.

Сарварӣ мафҳуми қадима ва бостонӣ буда, ҳанӯз 2300 сол пеш мардуми Мисри қадим сарвариро чунин маънидод карда буданд: «сарварӣ – мағзи ҷомеа, дили маърифат ва забони адолат аст» [5, с. 84].

Рушди инсоният аз марҳилаҳои нахустини ҳаёт зарурат нисбат ба нафарони дорои қобилият, ташкилотчӣ ва донишманд доштанд, ки манфиатҳои онҳоро ҳифз ва фаъолиятшонро роҳбарӣ намоянд. Маҳз ҳамин зарурат боиси бештар мавқеъ пайдо намудани ашхоси нисбатан донишманд, бомаҳорат, ташаббускор ва боирода гардид, ки одамон пешвоёни қабिलाҳо ва авлодҳо мегаштанд, ки ин нишонаи эътимоду боварии атрофиён ба онҳо буд.

Ҳамзистӣ аз одамон риояи тартибу низоми муайянеро тақозо мекард. Бинобар ҳамин, мувофиқгардонии манфиатҳои тамоми аъзои қabila ва ё умумияти дигар аз сарвар вобаста буд. Зеро муносибати гуногун ба онҳо метавонист боиси аз даст рафтани мавқеи роҳбарӣ ва нуфузи ӯ ҳамчун сарвар гардад. Дар чунин шароит яке аз масъалаҳои мубрам ин масъалаи ташкили идоракунии самарабахш ба ҳисоб мерафт. Маълум аст, ки идоракунии раванди мураккаб буда, он ҳамкориҳои пайвастаи дучонибаро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани ҷанбаҳои объективӣ субъективӣ он зарур мебошад. Дар робита ба ин, дар ҷараёни ҷандин асрҳо то асри XIX мутафаккирони давраи замони ва халқҳои гуногун, ки ба омӯзиши ин масъала саруқор доштанд, чунин мепиндоштанд, ки раванди идоракунии робитаи зич фақат бо омилҳои субъективӣ дошта, омилҳои объективӣ дар он аҳамият надоранд. Ин равию равиҳои волюнтаристӣ эътироф шуда, тибқи он қарори қабулнамудаи шахсонӣ алоҳида дар амалияи иҷтимоӣ сиёсӣ аҳамияти муҳим дошта, нақши омма амалан ба инобат гирифта намешуд.

Дар атрофи моҳият ва вазифаҳои асосии сарвар ҳанӯз аз замони қадим фикру андешаҳои зиёд мавҷуданд. Дар бораи ин ниҳод мутафаккирони бузурги Ғарб ва Шарқ – Сукрот, Афлотун, Арасту, Плутарх, Н. Макиавелли, Гегел, К. Маркс, Ф. Нитше, А. Форобӣ, Ибни Сино, Низомулмулк, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, М. Ғазолӣ ва дигарон ибрази ақида намудаанд. Ақидаҳои ин мутафаккирон ба ҳамдигар монанд буда, то ба имрӯз дар ташаккули назарияҳои гуногуни сарварӣ нақши муассирро бозидаанд. Масалан, Афлотуну Форобӣ назарияи модарзодӣ будани ҳислатҳои сарвариро мепазирӯфтанд. Плутарху Сино ҷонибдори сарварони ратсионалию легалӣ буданд ва сарвариро санъати худодод медонистанд.

Макиавелли ба равияе бештар така мекард, ки мувофиқи он сарвар метавонад баҳри ба даст овардани мақсад тамоми роҳҳо, ҳатто, дурӯғ, хиёнат ва фиребро истифода барад, Гегел сарваронро гуломони рӯҳи умумичаҳонӣ ҳисобида, онҳоро маҳсули лаҳзаи муайян медонист. Нитсше бошад, назарияи харизматикии сарвариро ҷонибдорӣ намуда, сарварро ҳамчун фавкулинсон маънидод мекард.

Баҳри таҳаввулоти минбаъдаи насли инсон нақши сарвар омили муҳим ва шартӣ зарурӣ буд, зеро маҳз тавассути сарварии як шахс шаклҳои одитарини муносибат ва муоширату мувофиқа байни аъзои аввалин умумиятҳои одамон амалӣ карда мешуданд.

Мавриди қайд аст, ки амалӣ намудани сарварӣ, пеш аз ҳама, маъноӣ амалӣ намудани муносибатҳои ҳокимиятро дар назар дорад. Дар ин раванд иродаи ҳокимӣ ва итоати объект чузъҳои таркибие мебошанд, ки мавҷудияти ҳокимиятро нишон медиҳанд. Набудани яке аз онҳо ба амалишавии ҳокимият имконият намедиҳад. Бинобар ин, итоати пайравон яке аз омилҳои асосии мавҷудияти сарварӣ мебошад.

Сарварӣ ҳамчун воситаи таҷассуми зарурати объективӣ ба ташкили якҷояи ғайолияти одамон буда, хусусияти ҳамҷоягӣ ва ҷамъиятии меҳнат, мувофиқа ва танзими кӯшишҳои меҳнатии одамонро тақозо менамояд. Ҳамаи ин дар навбати худ ба ташаккулёбии ниҳоди сарварӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар ин раванд мавқеи сарварро мутлақ шуморидан лозим нест. Чунки ба инобат гирифтани омили объективӣ он низ зарур мебошад, зеро итоат накардани объект ба ташаккули ниҳоди сарварӣ имконият намедиҳад.

Ташаккулёбии сарварӣ таҳқиқи амиқи иҷтимоӣ фардиро тақозо менамояд, зеро маҳз тавассути омӯзиши хусусиятҳои фардӣ ва равонии шахс метавон ба раванди ташаккулёбии сарварӣ баҳои воқеӣ дода, хусусиятҳои хоси он амиқ карда шаванд. Дар ин раванд яке аз заминаҳои муҳим талабот ба худташаккулёбӣ мебошад, ки ягонагии ғайолияти чузъҳои алоҳидаи низомро таъмин намуда, устуворӣ ва ғайолияти самарабахши онро ниғаҳ медорад [3,с.69].

Худташаккулёбӣ тавассути робитаҳои уфуқии идоракунӣ – тобеият ва ё итоат ва робитаҳои амудӣ бошад тавассути муносибатҳои ҳамсатҳ амалӣ карда мешаванд. Ин шакли робитаҳо сохтори аҳромию иерархии тақсмоти вазифаҳои роҳбарону тобеинро муайян месозад. Нақш ва аҳамияти сарвар аз хусусияти хоси ташкилот ва ё умумият вобаста мебошад. Агар ба ташкилот сатҳи баланди мухторияти аъзои алоҳидаи он хос бошад, пас вазифа ва ваколатҳои сарвар дар он суст ифода меёбанд. Агар сохтори дохилии ташкилот мураккаб бошад, пас нақши сарвар пурзӯр мешавад.

Заминаи дигари объективӣ ташаккулёбии сарварӣ ин талабот ба ҳокимият аст, ки таърихи дурудароз дорад. Дар замони муосир назарияҳои гуногун мавҷуданд, ки ҷанбаҳои гуногуни ин масъаларо таҳқиқ менамоянд, ки машҳуртарини онҳо назарияи Г.Ласуэл ва А. Ҷорҷ мебошанд. Онҳо хусусияти ҷубронкунанда доштани талабот ба ҳокимиятро ҷонибдорӣ менамоянд. Ин хусусият пеш аз ҳама дар он аён мегардад, ки сарвар соҳаи ғайолиятро барои худ пайдо намуда, дар он салоҳият, қобилият ва шаъну эътибори худро намоиш медиҳад. Яъне тавассути он, зарареро, ки аз ноқобилии ӯ дар дигар соҳаҳо ба амал омадааст, ҷуброн намуда, майдони ғайолияти худро васеъ менамояд. Талабот ба ҳокимият ҳамчун кӯшиши иҷтимоӣ маҳсуб меёбад, ки дар сарвар чунин қобилиятҳоро, аз қабилӣ бартарият дар муносибатҳои байнишахсӣ тарбия менамояд.

Дигар заминаи ташаккулёбии сарварӣ ин назорати шахсӣ аз болои одамон ва равандҳо мебошад. Ҳар як сарвари сиёсӣ ҳадди муайян-яни назоратии худро дорад. Сарвароне, ки ҳадди пасти назоратӣ доранд, бо назорати андак ва сарвароне, ки дорои ҳадди баланди назоратӣ мебошанд назорати зиёдтареро аз болои ҳодисоту одамон барои худқонешавӣ амалӣ менамояд [7,с.6-7].

Соҳаи назорат ин фазои васеи ҳаёт ва ғайолиятест, ки сарвар барои паҳн намудани таъсири худ меҷӯяд. Ӯ метавонад соҳаи алоҳидаро вобаста ба қобилият ва маҳорату талаботи худ интихоб намояд. Дурустӣ ва самарабахшии интихоби соҳаи назорат аз асоснокии назария ва худбаҳодиҳии он вобаста мебошад.

Заминаи дигари ташаккулёбии сарварӣ ин талабот барои ба даст овардани мақсадҳои худмебошад, ки аз қабилӣ заминаҳои объективӣ пайдоиши сарварӣ махсуб меёбад. Талабот барои ба даст овардани мақсад мавзӯи омӯзиши сиёсатшиносону равоншиносон мебошад. Ин талабот ба маҳорат, назарфиребӣ, ташкили муҳити иҷтимоию ҷисмонӣ ва паси сар намудани монеаҳо робита дорад.

Заминаҳои иҷтимоию фардӣ зикршуда ба ҳам робитаи зич дошта, татбиқи самарабахши онҳо ба рушди муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар ҷомеа тавассути ташаккулёбии ниҳоди сарварӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон ин заминаҳо омилҳои муҳими такондиханда баҳри рушду такомули шахсият буда, баҳри ба зинаи сарварӣ расидани он мусоидат менамоянд.

Дар таърихи муосири Тоҷикистон мафҳуми сарвари сиёсӣ пурра дар фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон ифода меёбад. Билохира ба таври расмӣ он аз тарафи мақомоти қонунгузор бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат" пазируфта шуд. Қабули санади зикршуда аз ҷониби мардум гарм истиқбол гардид. Чунин истиқбол собит мекунад, ки Эмомалӣ Раҳмон чун сарвари сиёсӣ ё худ Пешвои миллат тавонист, ки рисолати воқеии худро дар назди халқ ва давлат анҷом бидиҳад.

Таҷрибаи таърихии даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон нишон дод, ки дар фаъолияти сарварии роҳбари давлати тоҷикон хирад, адолат, инсондӯстӣ, ояндабинӣ нақши меҳварӣ доранд. Ҳамин буд, ки Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ тавонист дар арсаи ҷаҳонӣ мақоми худро пайдо намояд.

Адабиёт

1. *Асосҳои қонунгузорӣ оид ба хизмати давлатӣ*. – Хучанд, 2007. – 584 с.
2. *А. А. Раҳмонов. Баъзе роҳҳои ҳалли низоъ дар аҳди қадим ва миёнаи мардуми тоҷик// Материалҳои семинари низоъшиносӣ*. – Душанбе, февралӣ соли 2001.
3. *Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон*. – Душанбе, 2000.
4. *Егоршин А.П. Основы управления персоналом: учебное пособие для вузов*. - М.: ИНФРА-М, 2008.
5. *Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Дастури таълимӣ)*. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 120 саҳ.
6. *Платон. Государства*. – Москва. 1979, саҳ. 433.
7. *И. А. Пирназаров. Тафсири баъзе масъала ва истилоҳоти соҳаи хизмати давлатӣ. Нашири «Эҷод», Душанбе -2009, саҳ. 5.*
8. *Менечмент. Қисми 3. Нашири «Ирфон», Душанбе, 2006, саҳ. 240.*

МАФҲУМИ САРВАР ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ПАЙДОИШИ САРВАРӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба мафҳуми сарвар ва заминаҳои асосии пайдоиши сарвари сухан меравад. Муаллиф қайд менамоянд, ки чи дар замони гузашта ва чи дар олами муосир масъалаи пешво ва сарварӣ намудан ба равандҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа диққати аҳли илмро ҷалб менамояд. Сарварӣ, ки яке аз воситаҳои муҳимтарини танзими муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва, умуман, ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, мавриди таҳлил ва таҳқиқи соҳаҳои гуногуни илмҳои ҷомеашиносӣ қарор гирифтааст.

Сарварӣ мафҳуми қадима ва бостонӣ буда, дар атрофи моҳият ва вазифаҳои асосии сарвари фикру андешаҳои зиёд мавҷуданд. Дар бораи ин мавзӯ муаллиф ақидаҳои мутафаккирони бузурги олами Шарқ ва Ғарбро омӯхтааст. Муаллиф ба ин андешааст, ки ақидаҳои ин мутафаккирон ба ҳамдигар монанд буда, то ба имрӯз дар ташаккулёбии назарияҳои гуногуни сарварӣ нақши муассирро бозидаанд.

Калидвожаҳо: Сарварӣ, пешво, мафҳум, моҳият, вазифа, муосир, иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ, донишманд, роҳбарӣ, идоракунии.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИДЕРА И ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСТВО

В данной статье речь идёт о лидерстве понятие и основных предпосылках формирования лидерство. Автор отмечает, что как в прошлом, так и в современном мире вопрос лидера и лидерство в различных процессах жизни общества всегда привлекал внимание ученых и был актуален. Лидерство, являющееся одним из важнейших средств регулирования взаимоотношений между людьми, социальными группами и в целом общественной жизнью, анализируется и изучается в различных областях социальных наук.

Лидерство – понятие старое и древнее, и существует множество мнений о сущности и основных обязанностях лидера. Великие западные и восточные мыслители.

По мнению автора, идеи этих мыслителей во многом сходятся и до сегодняшнего дня в формировании различных теорий лидерство сыграли значительную роль.

Ключевые слова: Лидерство, лидер, понятие, сущность, задача, современное, социальное, сообщество, учёный, лидерство, управление.

DEFINITION OF A LEADER AND BASIC PREREQUISITES FOR FORMING LEADERSHIP

This article deals with the concept of leadership and the basic prerequisites for the formation of leadership. The author notes that both in the past and in the modern world, the question of the leader and leadership in various processes in the life of society has always attracted the attention of scientists and is relevant. Leadership, which is one of the most important means of regulating relationships between people, social groups and social life in general, is analyzed and studied in various fields of social sciences.

Leadership is an old and ancient concept, and there are many opinions about the nature and basic responsibilities of a leader. Great Western and Eastern thinkers.

According to the author, the ideas of these thinkers largely coincide and to this day, leadership has played a significant role in the formation of various theories.

Keywords: Leadership, leader, concept, essence, task, modern, social, community, scientist, leadership, management.

Дар бораи муаллиф:

Махинози Акбарӣ - ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.Телефон: +992 907–21–12–14

Об авторе:

Махинози Акбари – ассистент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айна, Адрес: 734003 Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121.Телефон: +992 907–21–12–14

About the author:

Mahinozi Akbari – assistant in the department of history of the Tajik Nation Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 121 phone: +992 907-21-12-14

НАҚШИ ИЧЛОСИЯИ XVI ШУРОИ ОЛӢ ДАР ЭҲӢИ ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОЧИКОН

Ёров М.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«Ман, кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард!» – ин аввалин суханони бо хитоб ва эътимодноки Роҳбари навтаъингардидаи кишвар, Раиси Шурои Олии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов буданд, ки аз минбари Шурои Олӣ садо доданд. Ин нутқи тақдирсози ояндаи миллати тоҷик дар ҳоле эрод гардид, ки Ватани азизи мо авзои вазнини сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодиро аз сар мегузаронид. Дар он рузҳои мудҳиши даргирӣ, ки пойтахти кишвар ва навоҳии ҷанубии он ба гирдоби даҳшатбори ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буданд, 17-рузи тақдирсози миллати тоҷик дар Қасри Арбоби шаҳри бостонии Хучанд баргузор гардид. Бейбо метавон гуфт, ки зери роҳбарии хирадмандонаи Раиси Шурои Олии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов, хушбахтона вакилони мардумӣ қарорхое қабул карданд, ки то ҳаде вазъи муташаниҷи кишварро ба эътидол овард. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар раванди таърих шахсиятхое ворид мегарданд, ки барои ҳар як халқу миллат ба шоҳкориҳои бемисл муваффақ мегарданд, метавонанд саодату хушбахтии миллатро таъмин намуда, оламшумул гардонанд. Ба тақдирӣ миллати тоҷик дар ҷунин авзои ҳассоси таърихӣ, ки миллати қадимию тамадунофари тоҷикро хатари нестӣ таҳдид дошт, фарзанди фарзонаюматини ин миллат, Эмомалӣ Раҳмон вориди майдони сиёсии таърихи соҳибистиклолии Тоҷикистон гардид.

Чӣ тавре ки аз маълумоти расонаҳои хабарӣ, алалхусус аз матбуоти даврии раванди иҷлосия «иттилоияи, рӯзномаи Садои Мардум» маълум гардид, дар қатори вакилони мардумӣ, инчунин намояндагони шахсии Президентҳои Ҷумҳуриҳои Узбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва сафири Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳузур доштанд. Ва бешак аз авзои сиёсии ҷойдошта ва рафти иҷлосия мушоҳида мекарданд.

Ҳанӯз муждаи мустақилияти Тоҷикистон аз гушҳо нарафта, бо кӯшиши душманони миллат, курсихоҳони маҳалбоз, муллотарошони дунёбеҳабар, думравони ғаразманди хоричӣ, аз ноухдабароии роҳбарони сиёсии онвақта истифода бурда, онро ба гирдоби даҳшатбори ҷанги шаҳрвандӣ кашиданд [1, с. 20].

Аз рафти иҷлосия маълум мегардид, ки ҳукумати расмӣ то Раиси Шурои Олӣ интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмонов, ҷилави давлатдориро аз ҳар лиҳоз, чи аз ҷиҳати сиёсӣ ва чи аз ҷиҳати иқтисодӣ аз даст додааст.

Рӯзи 19-уми ноябри соли 1992 Иҷлосия масъалаи бозхонди Раиси Шурои Олиро баррасӣ намуд. Пас аз шунидани ҳисоботи Акбаршо Искандаров дар бораи фаъолияти думоҳа, Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бозхонди ӯ аз вазифаи Раиси Шурои Олӣ, қарор қабул кард. Худи ҳамон рӯз Иҷлосия масъалаи интиҳоботи Раиси нави Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди муҳокима қарор дод. Ба ин вазифа аз тарафи намояндаи халқ А. Мирзоев (ноҳияи Ҳисор) номзадӣ депутати халқ Эмомалӣ Раҳмонов ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид. Ҳамчунин номзодии Изатулло Ҳаёев низ пешниҳод гардид, вале ӯ номзадиашро пас гирифт. Натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ ҷунин шуд: аз 197 депутат, ки дар иҷлосияи XVI-ум иштирок доштанд, 186 нафар ба ҷонибдорӣ Эмомалӣ Раҳмонов овоз доданд. Тибқи қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи моддаи 109 Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид [1, с.26].

Азбаски дар рӯзномаи Иҷлосия масъалаи бозхонди Раиси Шурои Олӣ мебошад, вазифаи раисӣ ба зиммаи депутат Ҳ. Табаров гузошта шуд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар ҷумҳурии тозаистиклолии мо ҷанги шаҳрвандӣ хисороти зиёде ба бор овард. Дар ин миён кассодии иқтисодӣ, заиф будан аз ҷиҳати ҳарбӣ ва дигар камбудию норасоии ҷойдошта, тақозои ҳалли худро, бо умед ба ояндаи дурахшон, аз

роҳбарияти навтаъиншуда доштанд. Мавриди зикр аст, ки аз ҳолати вазнину мусибати Тоҷикистон, қисме аз давлатҳои ҳамсояи дуру наздик ба манфиатҳои худ истифода кардан мехостанд.

Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон кори худро амалан дар шароити роҳбари қонунии давлат оғоз кард. Дар ҷараёни иҷлосия, баъд аз мубоҳисаҳои зиёд ҷиҳати идомаи иҷлосия, институти президентӣ барҳам дода шуда, Раиси Шурои Олӣ ҳамчун роҳбари давлат аз нав интихоб гардид[3, с. 13].

Дар он рӯзҳо савол ба миён меомад, ки ҷавоне, ки таҷрибаи давлатдорӣ надорад, метавонад ҷумҳуриро идора намояд. Аксарияти депутатҳо ва пешвоёни минтақавӣ ба интихоби Эмомалӣ Раҳмон танҳо бо мақсади боздоштани хунрезӣ ва ба воситаи ӯ барқарор намудани вазъияти нисбатан муътадили сиёсӣ, розӣ шуда буданд. Онҳо ҳалли бомуваффақиятонаи вазифаҳои иқтисодӣ ва сиёсати хориҷиро таҳти сарвари сиёсатмадори ҷавон ғайриимкон гумон карда, худро дар «таҳт»-и Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол медиданд[5, с. 15].

Ва ҳатто дар давраҳои зикргардида, баъди андаке ба эътидол омадани вазъият ва қувват гирифтани Ҳукумати конституционӣ, қариб ҳамарӯза аз ҷониби қувваҳои дохилӣ ва хоҷаҳои хориҷии онҳо, кушиши ноором сохтани фазои сиёсии кишвар ба назар мерасид. Хушбахтона сиёсати хирадмандонаи Эмомалӣ Раҳмон, ки аз рӯзҳои авали Раиси Шурои Олӣ интихоб гардиданашон мавриди эътимоди мардум қарор доштанд, тавонист тамоми зухуроти номатлуби ҷомеаро решақан намуда, Тоҷикистони соҳибистиклолро то ба арсаи байналмиллалӣ муаррифӣ намояд. Барои роҳбари ҷавони давлат маҳз давраи аз моҳи декабри соли 1992 то моҳи ноябри соли 1994 марҳилаи басо сангину душвор маҳсуб меёфт. Роҳбари Давлат дар ин марҳилаи давлатдорӣ хеш амалан дар ҳолати ҳарбӣ-саҳроӣ қарор дошт.

Пойтахти кишвар, шаҳри Душанбе маркази ифротгарой ва табодулотхоҳони давлатӣ шуда буд. Зиёиёни дунявӣ ба оппозитсия пайваста худ таҳти таъсири ифротгароёни исломӣ қарор гирифта буданд. Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар моҳи ноябри соли 1992 баргузор шуда буд, фаъолияти нерӯҳои оппозитсиониро ҳамчун амали зиддидавлатӣ арзёбӣ намуд. Баъд аз Иҷлосияи номбурдавазъият боз ҳам ваҳимтар гардида, нерӯҳои зиддидавлатӣ ба фаъолияти васеъ ва қонуншиканӣ пардохтанд.

Иҷлосияи XVII Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Шарифович Раҳмоновро Сарвари давлат, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намуд ва бо роҳбарии ӯ ҳукумати қонунӣ рӯи қор омад. Маҳз бо шарофати сиёсати оқилонаю хирадмандонаи ҳукумати қонунӣ бо сарвари Эмомалӣ Раҳмонов вазъи муташаниҷи сиёсӣ ба эътидол омада, ҳаёт ба маҷрои муқаррариву оромаш қорӣ гашт. Дар Тоҷикистон маҳз ба туфайли Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ, Артиши миллӣ ва дигар нерӯҳои идораи қудратӣ ташкил ёфтанд, мустаҳкам гардиданд ва дар ором ва ба эътидол омадани вазъият нақши арзанда гузоштанд[3, с. 1].

Иҷлосияи XVI (даъвати дувоздахум) ба фаъолияти қонунгузори давраи нави Тоҷикистони соҳибистиклол ибтидо гузошт. Дар Иҷлосия 74 номгӯи қарору қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ баррасӣ ва қабул шуданд, ки рушди минбаъдаи ҷумҳуриро муайян намуданд[5, с. 19].

Доир гардидани ҷаласаи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки имрӯз тамоми кишварҳои дунё Тоҷикистонро ба расмият шинохтанд. Узвияти кишварамон ба Созмони Миллалӣ Муттаҳид бори дигар далели ин ақида аст. Дар баробари ин дигар дастовардҳои миллиро низ метавон ба ин санаи тақдирсози миллат марбут донист.

Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи халқи тоҷик воқеаи муҳим дар роҳи хотима бахшидан ба ҷанги бародаркушӣ, нигоҳ доштани миллати тоҷик, ташаккули давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷода дар иҷлосия якҷанд санадҳои дигар низ қабул гардиданд, ки инҳо баҳри ба эътидол овардани вазъият ва сулҳу оштии миллӣ нақши сазовор дорад. Мавриди зикр аст, ки пас аз иҷлосияи таърихӣ, марҳила ба марҳила дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар пешравиҳои назаррас ба амал омад. Бояд гуфт, ки дар Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олӣ нақши таърихӣ ва тақдирсози худро дар нисбати миллати тоҷик комилан иҷро намуд.

Мавриди зикр аст, ки қиммати таърихии иҷлосияи тақдирсози миллати тоҷик бо мурури солҳо афзун гардида, рисолати таърихий худро дар назди ҷомеаи муосир сарбаландона ҳифз намуд. Агар одилона ва аз руи ҳақиқат хулосабарорӣ кунем, иқрор бояд шуд, ки миллати тоҷик ҳануз аз оғози марҳилаи навини соҳибистиклолӣ то Иҷлосияи тақдирсози миллат Пешвое надошт, ки ба кулӣ тамоми кишрҳои ҷомеаи тоҷикро муттаҳид намуда, ормонҳои маллии тоҷиконро бо ҳимояи манфиатҳои миллӣ ҳифз намояд. Ва ҳамин гуна шахсияти таърихӣ фидоии миллати тоҷикро дар шахсияти Пешвои муаззами миллати тоҷик, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, маҳз Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо мардуми дар масири таърих ҷафодида, муаррифӣ намуд.

Адабиёт

1. Акрамӣ З.И. //Иҷлосияи Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Мантиқи таърих. Душанбе, 2017. – 80 с.
2. Мадалиев Қурбон. Аҳамияти таърихӣ ва ҷаҳонии Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум. Симпозиуми байналмилалӣ. / Қ. Мадалиев // Садои мардум. – 2002. – 6 ноябр. – №103-104 (1475-1476)
3. Олимов Кароматулло. Нақш ва аҳамияти Иҷлосияи XVI дар таъмини сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон. / К. Олимов // Садои мардум. – 2012. – 9 ноябр. – № 15-XVI. (189)
4. Ҳайдаршо Пирумшо. Истиқлолияти комил-бузургтарин дастоварди таърихий миллат // Истиқлолияти Давлатӣ: марҳилаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик (ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ (Душанбе, 2021). – С. XVI – 31.
5. Шарифзода Абдуфаттоҳ «Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ сатҳи худшиносӣ, асолати ватандорӣ ва ифтихори миллии шаҳрвандонро хеле боло бурд». / А. Шарифзода // Илм ва ҳаёт. – 2017. – № 5-6. – С. XVI. – 22.

НАҚШИ ИҶЛОСИЯИ XVI ШУРОИ ОЛӢ ДАР ЭҶӢИ ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОҶИКОН

Дар мақолаи мазкур оид ба нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ дар эҷи давлатдорӣ навини тоҷиконсухан меравад. Муаллиф қайд менамоянд, ки дар он рузҳои мудҳиши даргирӣ, ки пойтахти кишвар ва навоҳии ҷанубии он ба гирдоби даҳшатбори ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буданд, 17-рузи тақдирсози миллати тоҷик дар Қасри Арбоби шаҳри бостонии Хучанд баргузор гардид. Дар ҳамин давраи фалокатбору ҳассос дар халасаи Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 ноябри соли 1992 гувва{ои солим ва хирад ҷалаба намуд. Аз 197 нафар вакилон 186 нафар яқдилона ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро интихоб карданд.

Маҳз бо шарофати сиёсати оқилонаю хирадмандонаи ҳукумати қонунӣ бо Сарвари Эмомалӣ Раҳмонов вазӣ муташаниҷи сиёсӣ ба эътидол омада, ҳаёт ба маҷрои муқаррариву оромаш ҷорӣ гашт. Дар Тоҷикистон маҳз ба туфайли Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ, Артиши миллӣ ва дигар неруҳои идораи қудратӣ ташкил ёфтанд, мустаҳкам гардиданд ва дар ором ва ба эътидол омадани вазият нақши арзанда гузошанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шурои Олӣ, Иҷлосия, Сарвар, Эмомалӣ Раҳмон, Сарвар, Қасри Арбоб, қонунӣ, Миллат, Муттаҳид.

РОЛЬ XVI -Й СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА В ВОССТАНОВЛЕНИИ НОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В данной статье рассматривается роль XVI сессии Верховного Совета в возрождении новой таджикской государственности. Автор отмечает, что в те страшные дни конфликта, когда столица страны и ее южный регион были втянуты в страшный водоворот гражданской войны, во дворце Арбоб в городе Худжанд состоялся 17-й судьбоносный день таджикского народа. В этот катастрофический и непростой период на заседании Верховного Совета Республики Таджикистан 19 ноября 1992 года 16-го созыва возобладал здравый ум и мудрый

дух. Из 197 депутатов 186 единогласно избрали Эмомали Рахмона Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан.

Именно благодаря разумной и мудрой политике законного правительства во главе с Эмомали Рахмоновым напряженная политическая ситуация стабилизировалась и жизнь вернулась в нормальное и мирное русло. В Таджикистане именно благодаря XVI сессии Верховного Совета были сформированы, укреплены национальная армия и другие силы власти, которые сыграли значительную роль в успокоении и стабилизации ситуации.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Верховный Совет, Совет, Лидер, Эмомали Рахмон, нация, Дворец Арбоб, законный, армия, Единство, мир.

THE ROLE OF THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL IN THE RESTORATION OF THE NEW TAJIK STATE

This article examines the role of the XVI session of the Supreme Council in the revival of the new Tajik statehood. The author notes that in those terrible days of the conflict, when the capital of the country and its southern region were drawn into a terrible whirlpool of civil war, the 17th fateful day of the Tajik people took place in the Arbob Palace in the city of Khujand. During this catastrophic and difficult period, at the meeting of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan on November 19, 1992 of the 16th convocation, a sound mind and a wise spirit prevailed. Out of 197 deputies, 186 unanimously elected Emomali Rahmon Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan.

It was thanks to the reasonable and wise policy of the legitimate government headed by Emomali Rakhmonov that the tense political situation stabilized and life returned to normal and peaceful. In Tajikistan, it was thanks to the XVI session of the Supreme Council that the national army and other government forces were formed and strengthened, which played a significant role in calming and stabilizing the situation.

Keywords: Republic of Tajikistan, Supreme Council, Council, Leader, Emomali Rahmon, nation, Arbob Palace, legal, army, Unity, peace.

Дар бораи муаллиф:

Ёров Мухаммад Забибуллоевич -
Ассистенти кафедра таърихи халқи тоҷики
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Нишонӣ:
734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121
телл. 985 15 02 79

Об авторе:

Ёров Мухаммад Хабибуллоевич –
ассистент кафедры таджикской народной
истории Таджикского государственного
педагогического университета имени С.
Айни. Адрес: 734003, ш. Душанбе,
проспект Рудаки 121, тел. 985 15 02 79

About the author:

Yorov Muhammad Khabibulloevich –
assistant of the department of Tajik folk history
of the Tajik State Pedagogical University
named after S. Aina. Address: 734003, sh.
Dushanbe, Rudaki Avenue 121, tel. 985 15 02
79

ТАШАББУСҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР САМТИ ҲИФЗИ МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ

Зарифов Н.Х., Дарвозиева Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Нақши Пешвои миллат дар нагаҳдории ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ калон буда, ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ аз Конститутсияи соли 1994 ибтидо мегирад. Дар модаи 44-уми Конститутсия муқаррар шудааст, ки “Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст” [5, с. 7]. Аз рӯи маълумоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба 5500-солагии Саразми бостон, ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар зиёда аз се ҳазорро ташкил медиҳанд [4]. Бешак, гуфтан мумкин аст, ки Тоҷикистон гаҳвораи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ бостонӣ, мебошад. Ин ёдгориҳо далел аз таъриху фарҳанги қадимаи миллати тоҷик мебошанд. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ гуфта низоми чораҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, моддию техникӣ ва ғайраи аз тарафи давлат андешидашуда, ки барои дарёфт, баҳисобгирӣ, омӯзиш, пешгирии вайроншавӣ ва нобудшавӣ, назорати нигаҳдорӣ, истифода ва тарғиби объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ таъин гардидаанд, дар назар дошта мешавад [12]. Ба ибораи дигар, ҳифзи мероси таърихию фарҳангӣ гуфта, ин маҷмуи меъёр ва чорабиниҳое, ки ба нигоҳ доштан ва ҳимояи он объектҳое, ки дорои арзиши таърихию фарҳангӣ мебошанд, равона шудааст. Меъёру чорабиниҳо бошад, ин пеш аз ҳама таҳқиқи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, баҳои илмӣ ба арзиши таърихии онҳо, муайян кардани мақоми онҳо, таҷдиду эҳёи онҳо ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Дар “Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қайд гардидааст, ки “рушди низоми тарғибу ташвиқи мероси моддӣ ва ғайримоддӣ фарҳанги халқи тоҷик “ ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, анъанаҳои шифохӣ ва воситаҳои баёни онҳо, ба мисли забон, санъат, анъана, урфу одат, донишу малақаҳои ба ҳунарҳои анъанавӣ мансуб, дастхатҳои нодир ва шомил намудани онҳо ба Феҳристи мероси фарҳангии ЮНЕСКО” мебошад [8, с. 62]. Бо назардошти ин, сарвари давлат ба ҳифзи мероси таърихию фарҳангӣ дахл карда, таъкид менамояд, ки “Имрӯз вазифаи муқаддаси мову шумо омӯхтан, ташвиқу тарғиб намудан, ҳифз кардан ва тармиму таҷдиди кулли ёдгориҳои таърихӣ ва мероси фарҳангии мамлакатамон аст” [10, с.98.]. Ҳамин тавр, дар заминаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуну санадҳои меъёрию ҳуқуқии зерин, дар самти ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар, қабул гардиданд: Қонунҳои ҚТ “Дар бораи фарҳанг”, “Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо”, “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ”, «Дар бораи берун баровардан ва ворид кардани сарватҳои таърихию фарҳангӣ», Қарорҳои Ҳукумати ҚТ “Дар бораи ташкил намудани Мамнӯъгоҳи таъриху бостоншиносии Саразм”, “Дар бораи таъсиси Мамнӯъгоҳи таъриху фарҳангии Ҳулбук”, “Дар бораи Қоидаҳои ташкил ва низоми нигаҳдории ҳудудҳои таърихиву фарҳангии махсус ҳифз шаванда”, “Дар бораи экспертиза ва назорати аз ҚТ берун баровардан ва ба ҚТ дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ”, “Консепсияи инкишофи маданияти Тоҷикистон” ва ғайра мебошанд [7, с. 3; 12, с. 4]. Қонун ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти ҳифзу нагаҳдошт ва муаррифии мероси таърихиву фарҳангии кишвар нақши муассир доштанд. Яке аз қонунҳои нахустин дар самти ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” буд, ки ҳануз соли 1997 қабул гардида буд. Қонуни зикршуда дар ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар, мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додани онҳо мусоидат намуда, барои дар сатҳи баланд баровардани фаъолияти муассисаҳои фарҳангие, ки ба ҳифзу нигаҳдошт ва муаррифии осори таърихиву фарҳангӣ машғуланд, замина гузошт [13, с.15]. Дар 20 соли аввали истиқлолияти кишвар дар радиои чораҷӯиҳои зарурии Пешвои миллат нисбати ҳифзи

ёдгориҳо ва ба корҳои ободонию барқарорнамоӣ зиёда аз 32 ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, аз ҷумла 7 ёдгорӣ аз нав пурра барқарор гардида, 16 ёдгорӣ тармим, 4 ёдгорӣ консерватсия, 2 ёдгорӣ таъмир ва 3 осорхона сохта шуда, ҳолати ҳифзи дахҳо ёдгориҳои дигар беҳтар гардид. Барои корҳои анҷомшуда танҳо аз буҷаи давлатӣ 23 млн сомонӣ сарф карда шуд [2; 3]. Бо ташаббусу ҳидояти Пешвои миллат дар самти ҳифзу нигоҳдошт ва эҳёи объектҳои таърихиву фарҳангии кишвар барномаҳои давлатӣ, махсусан “Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020”, “Барномаи рушди қори бойгонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018”, “Барномаи давлатии рушди муассисаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020” ва ғайра нақши назаррас доштанд. Дар ин миён “Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020”-ро махсусан таъкид намудан зарур аст. Барномаи мазкур дар ду давра амалӣ шуда, тармиму аз навсозии 39 объектҳои таърихиву фарҳангиро фаро мегирифт, ки вобаста ба минтақаҳо чунинанд: Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 6 ёдгорӣ, Вилояти Хатлон 12 ёдгорӣ, Вилояти Суғд 13 ёдгорӣ, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон “ 4 ёдгорӣ. Аз ин шумора қалъаҳо 15 адад, масҷиду мадрасаҳо 9 адад, мақбараҳо 7 адад, ибодатгоҳҳо 3 адад, қону ғорҳо ва нақбҳо 2 адад, шаҳракҳо 2 адад, қорвонсаройҳо 1 ададро ташкил медоданд [2; 3]. Ба назари мо натиҷаҳои назарраси амалишавии барнома ин ба Феҳристи умумичаҳони фарҳангии ЮНЕСКО ворид намудани ёдгории Саразм ва ба силсилаҷои «Шоҳроҳи бузурги абрешим» “ ЮНЕСКО кадр гардидани 13 ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва меъморӣ, аз ҷумла шаҳраки Панҷакенти қадим, шаҳракҳои Бунҷикат, Ҳисор, Хулбук, дайри буддоии Ачинатеппа, мадрасаи Хоҷа Машҳад, Тахти Сангин, қалъаи Ямҷун ва ёдгориҳои водии Ваҳон, инчунин таъмири якҷанд ёдгориҳои таърихӣ, мебошанд [2; 3]. 1-уми май соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи нави ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2021-2025 тасдиқ карда шуд. Дар ин барнома низ таъмиру аз навсозии зиёда аз 20 ёдгории меъморӣ-таърихӣ ва таҳқиқи ёдгориҳои дигар пешбини шудаанд. Осорхонаҳо макони асосии ҳифзи мероси моддӣ таърихӣ ба ҳисоб мераванд. Баъди истиқрори сулҳ дар кишвар ба эҳёи дубораи осорхонаҳои кишвар таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Ҳамин тавр, натавон баъди фаъолияти осорхонаҳои собиқ барқарор карда шуд, балки чандин осорхонаҳои нав аз қабилӣ Осорхонаи шарафи ҷангӣ, Осорхонаи милли бостони Тоҷикистон, Осорхонаи милли Тоҷикистон, Осорхонаи тибби Тоҷикистон, Осорхонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, осорхонаҳои кишваршиносӣ дар навоҳии Фарҳор, Рӯдакӣ, Файзобод, Ҳисор, Ишқошим, Мурғоб, Ховалинг, Қурғонтеппа, Ваҳдат, Роғун ва дахҳо осорхонаҳои таърихиву кишваршиносӣ, хона-осорхонаҳо дар ноҳияҳои ҷудоғонаи мамлакат таъсис ёфтаанд. Дар мамлакат панҷ осорхона-мамнӯъгоҳи таърихиву фарҳангӣ ва бостоншиносӣ “ “Осорхона- мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара”, “Мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии Хулбук”, “Мамнӯъгоҳи таърихиву бостоншиносии Саразм”, “Маҷмааи ҷумҳуриявии таърихиву фарҳангии Панҷрӯд”, “Маҷмааи ҷумҳуриявии осорхонаи Кӯлоб” таъсис дода шуд [1, с.15-20]. Илова ба таъсиси осорхонаҳои нав дар осорхонаҳои мавҷуда гӯшаву шӯъбаҳои нав таъсис дода шуда, аз ҳисоби нигораҳои нав фонди осорхонаҳо ғанӣ гардонида шуд. Бояд қайд намуд, ки Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдор дар самти ҳифз ва истифодаи мероси таърихиву фарҳангии кишвар эътироф шудааст. Ташаббус нишон додани сарвари давлат дар ин самт намунаи ибрати олимони кишвар аст, ки таълифоти ӯ беш аз сад асарро ташкил намуда, бештари онҳо ба масъалаҳои таърихиву фарҳанги халқи тоҷик иртибот доранд. Ба назари мо таҷлили ҷашнвораҳои сатҳи давлативу байналхалқӣ дар самти ҳифзи мероси таърихӣ нақш доштанд, зеро ба муносибати ин ҷашнвораҳо корҳои зиёде дар самти ҳифзу нигоҳдошти ин ёдгориҳо анҷом шуданд. Дар ин самт, бо иқдоми пешгирифтаи сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон таҷлили ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён, 2700-солагии китоби «Авесто», 2500-солагии шаҳри Истаравшан, 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб, 3 “ҳазорсолагии шаҳри Ҳисор, Соли бузургдошти тамаддуни Ориёӣ ва ғайра нишонаи дурахшони эҳтиром гузоштан ба таърихи тайкардаи миллат ва фарҳангии он ба шумор меравад. Бояд хотирасон кард, ки маҳз ҳамин ҷашнвораҳо то дараҷаи ҷомеаи моро бо мероси маънавию фарҳангии худ шинос намуд, ҳисси ифтихори миллиро бедор намуданд.

Хулоса, дар солҳои соҳибистиклолӣ бо тааббуси Пешвои миллат анқариб 90 ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар таъмиру азнавсозӣ шуданд, дахҳо солчашни шахсиятҳои таърихиву фарҳангӣ таҷлил гардид. Ин падидаҳо дар ташаккули худшиносии миллат ва эҳёи хотираи таърихӣ он нақши назаррас доштанд.

Адабиёт

1. Азизов М. Мероси таърихиву фарҳангӣ ва масоили ҳифзу истифодаи он (дастури таъимӣ). Душанбе, 2013.
2. Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2021-2025/[http://mtk.tj/ Санаи муроҷиат: 28.07.2021](http://mtk.tj/)
3. Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020/[http://mtk.tj/ Санаи муроҷиат: 22.07.2021](http://mtk.tj/)
4. Ёдгориҳои таърихӣ чузъи мероси ниёгон // [https://www.jumhuriyat.tj/ Санаи муроҷиат: 21.06.2021](https://www.jumhuriyat.tj/)
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.
5. Осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол: феҳристи адабиёт. Душанбе: Бухоро, 2013. 224с.
6. Сомонаи Маҷлиси Оли ҚТ // [https://www.parlament.tj/ Санаи муроҷиат: 24.04.2021](https://www.parlament.tj/)
7. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.
8. Султонов С. Аз 931 ёдгори 26 ададаи сертификати ҳуқуқи истифодаи замин дорад// [http://sadoimardum.tj/ Санаи муроҷиат: 23.02.2021](http://sadoimardum.tj/) 114
9. Суханҳои ҳикमतомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе: ҚДММ Контраст, 2019.
10. Хоҷаев Ш. Рушди ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон// [www.vfarhang.tj/ Санаи муроҷиат: 22.05.2021](http://www.vfarhang.tj/)
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихиву фарҳангӣ” // [http://mtk.tj/ Санаи муроҷиат: 11.07.2021](http://mtk.tj/)
12. Шарифзода Ф. Истиқлолият ва рушди осорхонаҳои Тоҷикистон. Душанбе: Истеъдод, 2013

ТАШАББУСҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР САМТИ ҲИФЗИ МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ

Таърихро хотираи инсоният меноманд ва омӯхтани он танҳо ба хотири донишдони гузашта нест, балки дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои худогоҳии миллӣ, ваҳдати ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад. Агар миллат тафаккури солим надошта бошад, ба гирдоби ҷаҳолат ғӯтавар гашта, аз аслу решаи хеш канда мешавад. Дар ин мақола аз ҷаҳду талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сухан меравад, ки дар ҷодаи таҳкими ҳувияти миллӣ ва шакл гирифтани тафаккуру андешаи миллӣ кӯшида, мақсад гузошт, ки миллатро бори дигар барои ҳуди миллат ва оламиён шиносонад, ифтихори миллиро дар рӯҳу ҷони мардум бипарварад, ҳаммеҳанонро ба созандагиву офарандагӣ ҳидоят намуда, риштаҳои муҳаббату ҳамдилиро миёни тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон, новобаста аз мансубияти милливу наҷодиву мазҳабӣ, пайваст кунад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, таърих, мерос, қаҳрамон, худшиносӣ, ҷашн, ватан, истиқлолият, ваҳдат, ягонагӣ, Эмомалӣ Раҳмоню.

ИНИЦИАТИВЫ ЛИДЕРА НАЦИИ В ЗАЩИТЕ ИСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Историю называют человеческой памятью, её изучают не только для того, чтобы мы узнали прошлое, но оно является указателем для освещения дороги будущей нации и судьбы государственного управления, а также служит для национального самосознания, мира, единства и развития здорового исторического мышления будущего поколения. Если у нации отсутствует здоровое мышление, тогда оно утонет в пучине незнания, потери себя и своих корней. В этой статье речь идет о стремлении Президента Республики Таджикистан Эмомали

Рахмона в развитии национального самопознания и возникновения национального мышления и о том, как ещё раз представить нацию самим таджикам и миру, как воспитать национальную гордость, призыв соотечественников к созидающим и созидательным делам, поддержка нити любви и дружбы между жителями Таджикистана, независимо от нации, племени, языка и веры.

Ключевые слова: культура, история, наследия, герой, смосознания, праздник, родина, суверенитет, примирение, единства, Эмомали Рахмон.

INITIATIVES OF THE LEADER OF THE NATION IN PROTECTING HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

Call history human memory, its learning not only that we learned the past, but it is a pointer to illuminate the road of the future of the nation and the fate of state control, and is also used for national identity, peace, unity and healthy development of historical thinking of the future generations. If the nation is missing a healthy mind, then it will sink into the abyss of ignorance, loss of self and his roots. In this article we are talking about the desire of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the development of national self-awareness and the emergence of national thinking and how once again the nation by the Tajiks and the world how to raise national pride, the call of fellow citizens to build and sozdatelem cases, the support threads of love and friendship between the inhabitants of Tajikistan, regardless of nation, tribe, language and faith.

Keywords: culture, history, heritage, hero, self-awareness, holiday, homeland, sovereignty, reconciliation, unity Emomali Rahmon.

Дар бораи муаллифон:

Зарифов Насимҷон ҳақимҷонович — номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, E-mail: maorif_24@maile.ru

Дарвозиева Ҳанифа – ассистенти кафедраи таърихи умумӣ ва равобити байналмилалӣ ДДТТ ба номи С.Айнӣ

Об авторах:

Зарифов Насимджон Хақимҷонович – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа ТГПУ им. С. Айнӣ, E-mail: maorif_24@maile.ru

Дарвозиева Ҳанифа – ассистент кафедры всеобщей истории и международный отношений ТГПУ имени С. Айнӣ

About the authors:

Zarifov Nasimjon Hakimjonovich – Candidate of Historical Sciences, the associet professor of the Department of History of the Tajik people of TSPU of S. Ayni, E-mail: maorif_24@maile.ru.Тел.: 987 3368 33

Darvozieva Hanifa - Assistant of the Department of General History and International Relations of S. Aini TSPU

ИЧЛОСИЯИ ҶҶ ШУРОИ ОЛИ ВА ОҒОЗИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ҲАМЧУН РОҲБАРИ ҶУМҲУРӢ

Қодирзода Х.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Пас аз ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гирдоби сиёсии ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Аз рӯи маълумоти мавҷуда дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ бештар аз 100 ҳазор нафар (1,5% аҳоли) чони худро аз даст доданд, 100 ҳазор кас бе ному нишон гум шуданд, беш аз 25 ҳазор зани тоҷик беаю 60 ҳазор тифл ятим монда, зиёда аз 36 ҳазор манзили ба хоку хуну оташ кашида, 1400 сарбозу афсари ҷоннисоркарда ҳазорҳо мактабу бемористон, осоишгоҳу иншооти сӯхтаву валанор, ноумедӣ ба фардои зиндагӣ. Теъдоди паноҳандагон дар кишвар ба 850 ҳазор нафар расида буд. Аз ин 600 ҳазор нафарашон дар ҳуди дохили ҷумҳурӣ ҷои зисти хешро тағйир дода, 60 ҳазор нафар ба Афғонистон, 195 ҳазор нафар ба Русия, Украина, Беларусия, Ўзбекистон, Қазоқистон ва дигар ҷумҳуриҳо муҳоҷир шуда, бори гарони ҷудой аз хоки Ватанро кашиданд. Ба иқтисодиёти мамлакат зарбаи калон расид, ки он ба 10 миллиард доллари амрикоӣ (ба ҳисоби қурби онвақта) рост меомад [1, с.2-5].

Дар ҷунин лаҳзаҳои сарнавиштсоз, ки дар пойтахти Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон шаҳри Душанбе бесарусомониҳои зиёде сиёсӣ-низоми мегузафт. Ва аз тарафи муҳолифин ҳар лаҳза намоёндоғони мардумӣ ва аъзоёни ҳукуматро, ки аз рӯи нақшаи онҳо амал намекарданд, гаравгон мегирифтанд. Ва ин воқеаҳо намегузошт, ки дар пойтахт иҷлосияи Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон озодона фаъолият кунад.

9 ноябри соли 1992 қарори раёсати Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи 16 ноябр дар ноҳияи Хучанд (фёлан шаҳри Хучанд) даъват намудани Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ даъвати 12–ум баромад. Иҷлосия дар вақти муайяншуда дар қасри Арбоби ноҳияи Хучанд (фёлан шаҳри Хучанд) ҷамъ омад. Он рӯз дар Иҷлосия аз 230 нафар вакилон 193 нафар иштирок доштанд. Аз 37 нафар депутатҳои иштирокнадошта 4 нафар (Шерализода М., Ҳувайдуллоев Н., Олимов, Имомов) аз олам гузашта, 4 нафар дар давоми Иҷлосия расида омаданд ва боқӣ дар қори Иҷлосия иштирок накарданд. Ҳамзамон дар раванди Иҷлосия намоёндоғони ҳукуматҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Федератсияи Русия, намоёндаи СММ ҷаноби Р.Соммерейне ширкат доштанд [3, с.36]. Дар толори маҷлисоҳ ҷунин суҳанҳо сабт шуда буданд: «Вакилони мардумӣ! Шумо ба ин ҷо барои он омадаед, ки хунрезиро манъ кунед. Дар сарзамини Тоҷикистон бояд сулҳ тантана кунад!».

Мақсади асосии иҷлосия ба маҷрои ҳаёти осоишта баргардондани Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Баҳсу мунозираҳо дар ин ҷода доманадор буданд. Иҷлосия асоси ҳукумат ва давлатӣ қонунии Тоҷикистонро гузошта рисолати бузурги таърихӣ худро анҷом дод.

Дар рӯзномаи Иҷлосия 23 масъалаи ҳаётан муҳим мавриди баррасӣ гарор гирифт: бозхонди раиси Шурои Олӣ Акбаршо Искандаров; баррасии аризаи Раҳмон Набиев оиди истеъфо аз мансаби Президентӣ; аризаи аъзоёни раёсати Шурои Олӣ, Девони Вазирон; муроҷиат ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил; авфи умум; интиҳоби раиси Шурои Олӣ; ташкили Шурои Вазирон; аз муҳоҷираи иқтисодӣ озод намудани минтақаҳои алоҳида ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафтанд [7].

Ҳанӯз дар оғози Иҷлосияи таърихӣ ҶҶ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар он вақт раисии комичроияи вилояти Қуллобро ба ўҳда дошт, аз барпо намудани Иҷлосия дар Хучанд изҳори ганоатмандӣ карда, аз ҷумла гуфта буд: «Мо аз комичроияи вилояти Ленинобод (фёлан вилояти Суғд) меҳнатқашони шаҳри Хучанд барои фароҳам овардани шароити хуби гузаронидани Иҷлосияи ҶҶ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бағоят миннатдорем. Аз ҷангҳои дохилӣ бисёр ҷойҳо зарар диданд, барои ободонии харобаҳои ин ҷоҳои даҳшатангез солҳо заруранд. Бинобар ин мо ҷаҳддорем, ки

дар ҳар хонадон сулҳу салоҳ мугимӣ гардад. Мо маҳз бо ҳамин мағсади наҷиб ба иҷлосия омадем» [2, с.30].

Дар ҳамин давраи фалокатбору ҳассос дар чаласаи Иҷлосияи ҶҶ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 ноябри соли 1992 гувваҳои солим ва хирад ғалаба намуд. Аз 197 нафар вакилон 186 нафар яқдилона ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро интихоб карданд. Дар он лаҳзаҳои хеле вазнин, ки яроқбадастон кишварро фаро гирифта, иқтисодиёт фалачу хазина холи гардида буд, на ҳар кас чуръат мекард, ки роҳбарии кишварро ба уҳда гирад. Хушбахтона, Эмомалӣ Раҳмон бо азми комилу хиради фарогир дар муддати начандон тӯлонӣ миллати парешоншударо сарчамъ намуда, ваҳдати миллиро барқарор намуд [4, с.2].

Иҷлосияи ҶҶ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дили мардум умеду орзуҳо, сулҳу ҳамдигарфаҳмӣ, яқдилӣ, хомуш кардани ҷанги шаҳрвандӣ, ба ҳаёти осоишта гузаштани ҷумҳуриро муайян кард. Иҷлосия барои баланд бардоштани обрӯю эътибори сокинони ҷумҳурӣ, чун давлати соҳибистиклол, масъалаҳои доғи рӯзро аз рӯи қонун ҳаллу фасл кард.

Аз минбари баланди Иҷлосияи ҶҶ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ибраз дошт, ки «Ман ба хонадони шумо сулҳ меорам ва то охири фирории иҷборӣ ба Ватан барнагардад, осуда нахоҳам буд!» ва илова намуд, ки «Ман барои амну амонии халқу Ватани азизам ҳозирам ҷони худро қурбон кунам!». Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо як ҷаҳон меҳру муҳаббат ва боварӣ баён намуд ва дар дили сардгардидаи мардум гармӣ бахшиду тухми умед кошт [6, с.136-148].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо тариқи барномаи «Ҳоки Ватан», ки онро соли 1993 радиои Тоҷикистон махсус барои гурезагони дар хоки Афғонистон қарордошта таъсис дода буд, баромад намуда, ба ҳамватанони муҳочиргашта бо ҷунин суханҳо муроҷиат кард: «Ҳамватанони азиз, ман ба шумо кӯҳи тилло ваъда намедихам, як бурда ноне, ки дорем, бо ҳам меҳурем. Пушту паноҳи шумо Ватан аст. Шуморо хонаву даратон, фарзандонатон, хешу таборатон интизоранд... Ба Ватан баргардед, ҳамватанони гиромӣ!». Баъди ин суханҳо дар дили ҳар як муҳочир ҳисси баланд нисбат ба Сардори давлат ва ҳукумати навтаъсис бедор шуд ва азми ба Ватан баргаштан карданд.

Иҷлосияи таърихии ҶҶ Шурои Олии Тоҷикистон ба сулҳу Ваҳдати миллӣ дар ҷумҳурӣ ибтидо гузошт. Аз 5-19 апрели соли 1994 то 27 июни соли 1997 дар гуфтушуниди байни тоҷикон барои созишномаи Ваҳдати милли мақсаду мароми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳар ҷӣ зудтар ба ҷанги бародаркуш хотима гузоштанд, санади сулҳро ба имзо расондан ва баргардондани гурезаҳо ба Ватан ба ҳисоб мерафт. Ниҳоят, 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Маскав дар вазъияти тантанавӣ ба Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо гузоштанд [5, с.6].

Ин ҳама пешрафту муваффақиятҳо натиҷаи заҳматҳои шабонарӯзӣ, иродаи қавӣ ва ҳислати ватандӯстии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти ҷумҳурӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб мераванд. Ин абармарди миллат тавонист миллати парешоншударо сарчамъ намуда, Тоҷикистонро ба давлати тараққикарда табдил диҳад. Барои ҳамаи ин хизматҳои бузургаш ба Эмомалӣ Раҳмон 11 декабри соли 1999 бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Хизматҳои Сарвари кишвари мо на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки берун аз он ҳам кадршиносӣ шудаанд. Барои саҳми барҷаста дар рушди ҷомеаи умумичаҳонӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гирифтани «Ситораи тиллоии Албер Швейтсер» ва унвони фахрии профессори Академияи умумичаҳонии тиб дар соҳаи илмҳои гуманитарӣ сазовор гардидааст. Мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аввалин сиёсатмадорест, ки дар ҷаҳон ин мукофотро соҳиб шудааст. Соли 2005 дар арафаи Рӯзи Ваҳдати миллӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон сазовори ҷоизаи олии медали тиллоии «Барои таҳкими сулҳ ва ризоияти байни халқҳо»-и Федератсияи байналмилалӣ сулҳ гардид. Ӯ аввалин касест, ки дар байни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ин ҷоизаро соҳиб шудааст [8, с.8].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои минбаъда бо ордени алмосдори «Звезда мецената» (Ситораи сарпараст), ордени «Қаҳрамони миллии Афғонистон-Аҳмадшоҳи Масъуд», Нишони фахрии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ордени Шурои олимони Осие, медали тиллоии ба номи Николай Блохини Академияи илмҳои тиббии Федератсияи Русия, ордени «Ситораи дараҷаи 1» бо занҷираи тиллоии Ҷумҳурии Латвия, медали тиллоии «Арҷгузории Чалолитдини Балхӣ»-и ЮНЕСКО ва дигар ҷоизаву медалҳои мукофотонида шудааст. Бо дархосту пешниҳоди шаҳрвандони ҷумҳурӣ 8 ноябри соли 2016 бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат» қабул гардид ва ба ин мартабаи воло муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сазовор доништа шуд [8, с.8].

Имрӯз ҳар яки моро мебояд, ки сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҷонибдорӣ намуда, ҷавонро, пеш аз ҳама, дар руҳияи ватандӯстӣ, худшиносии миллии ва арҷгузории сулҳу ваҳдати миллии тарбият намоем.

Адабиёт

1. Асрорӣ М. Ваҳдатифар оид ба нақши Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди сулҳу Ваҳдат. /М. Асрорӣ // Бочу хироч . 2015. –25 июн.–№ 26 (966).–С.2–5.
2. Бобокалонов А. Иҷлосияи сарнавиштсоз ва бист соли музаффариятҳо. / А. Бобокалонов –Душанбе: Ношир, 2012.30 с.
3. Достиев А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо. / А. Достиев.–Душанбе: Ирфон, 2003. –224 с.
4. Достиев А. Иҷлосияи ҶVI Шурои Олӣ, даъвати ҶII-огози ҳамоиши миллии ва анҷоми беҳокимиятӣ. / А. Достиев // Садои мардум.–2002.–16 ноябр.–№ 108-109 (1480-1481). – С.2.
5. Роҳи сулҳ (Хуҷҷатҳои гуфтушунди байни тоҷикон).–Душанбе, 1997.–235 с.
6. Саидмуроди Хоҷазод. Нақши барномаи «Ҳоки Ватан» дар ташиқули Ваҳдат ва ҳудодоҳии миллии . // Эмомалӣ Раҳмон ва соли Рӯдакӣ. /Душанбе: Ирфон, 2011.–С. 136–148.
7. Тоатов Ҳ. Иҷлосияи ҶVI зербинои кохи бегазанди сулҳ. / Ҳ. Тоатов // Ҷумҳурият.–2016.– 17 ноябр.–№ 227-228 (23 049-050).
8. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Рӯдакӣ. / А. Шарифзода., А. Қосимӣ.–Душанбе: Ирфон, 2011.–371.

ИҶЛОСИЯИ XVI ШУРОИ ОЛИ ВА ОҶОЗИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ҲАМЧУН РОҲБАРИ ҶУМҲУРӢ

Дар мақола доири аҳамияти таърихии Иҷлосияи 16 Шурои Олии Тоҷикистон ва нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барқарор гардидани сулу субот ва тарақиёти минбаъдаи ҷумҳурӣ маълумотҳо ҷой доранд. Муаллиф қайд менамояд, ки мақсади асосии иҷлосия ба маҷрои ҳаёти осоишта баргардондани Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Баҳсу мунозираҳо дар ин чода доманадор буданд. Иҷлосия асоси ҳукумат ва давлати қонунии Тоҷикистонро гузошта рисолати бузурги таърихии худро анҷом дод.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлат, Президент, Иҷлосия, ҳукумат, сиёсат, тадқиқот, таърихӣ, тақдирсоз, аҳамият, сулҳ, оромӣ.

XVI-Я СЕССИЯ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА И НАЧАЛО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА КАК РУКОВОДИТЕЛЬ ГОСУДАРСТВА

В статье содержится информация об историческом значении XVI-ой сессии Верховного Совета Таджикистана и роли Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в восстановлении мира и стабильности, и дальнейшего развития республики. Автор отмечает, что основной целью XVI-ой сессии Верховного Совета Таджикистана было возвращение Таджикистана к мирной жизни. XVI-я Сессия Верховного Совета Таджикистана выполнила свою великую

историческую миссию, заложив основы государственного и правового государства Таджикистана.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, государства, Президент, Сессия, правительства, политика, изучение, исторический, судьбоносный, значение, мир, покой.

XVI-TH SESSION OF THE SUPREME COUNCIL AND THE BEGINNING OF THE POLITICAL ACTIVITY OF EMOMALI RAKHMONA AS THE LEADER OF THE STATE

This article contains information about the historical significance of the XV1st session of the Supreme Council of Tajikistan and the role of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, in restoring peace and stability, and the further development of the republic. The author notes that the main goal of the 16th session of the Supreme Council of Tajikistan was the return of Tajikistan to peaceful life. The XVIth Session of the Supreme Council of Tajikistan fulfilled its great historical mission, laying the foundations of the state and legal state of Tajikistan.

Keywords: Republic of Tajikistan, states, President, Session, governments, politics, study, historical, fateful, significance, peace, quiet

Дар бораи муаллиф:

Қодирзода Хушбахти Сафар - ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Суроға: 734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. телефон: +992 907-64-84-64

Об авторе:

Кодирзода Хушбахти Сафар – ассистент кафедри истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Адрес: 734003 Республика Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: +992 907-64-84-64.

About the author:

Kodirzoda Khushbakhti Safar – assistant at the Department of History of the Tajik Tajik State Pedagogical University named after. Sadriddina Aini, People Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Phone: +992 907-64-84-64.

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳо, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо се забон: русиву англисӣ ва тоҷикӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи қор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намешавад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргاردонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета. Серия философские науки» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть приставленные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ACCEPTANCE AND PUBLICATION PROCEDURE

«Herald of the Pedagogical University» is published in accordance with the Law of the Republic of Tajikistan «On press and other forms of mass media».

The journal publishes the main scientific results of dissertations for the degree of candidate and doctor of sciences of local and foreign researchers.

The editorial board was approved by order of the rector of the university.

Articles are accepted with the protocol of the departments, the scientific council of the faculties and with the reviews of scientific supervisors.

Articles sent to the university must meet the following requirements:

1. The main content of the publication should be original scientific articles.
2. The submitted articles together with figures, diagrams, graphs, annotations must be at least ten pages.
3. Each scientific article is accepted with keywords and annotations in Russian and English.
4. Articles are accepted in Microsoft Word format, font Times New Roman (Times New Roman Tj), font size 14. All fields are required regardless of the form (paper or electronic) of the scientific publication. The interval between the lines is 1 cm on the left side 3 cm, on the right side 1, 5 cm, on top 2 cm, on the bottom 2 cm and the text of the article is numbered on the right side.
5. On the first page of the article, the surname, name, patronymic, and the place of work of the author are indicated.
6. All published scientific articles must have cited bibliographic lists drawn up in accordance with the rules of publication, based on the requirements provided for by the current GOSTs.
7. The published materials indicate information about the authors, their place of work and the necessary contact information. Authors with access to state secrets of the Republic of Tajikistan have the right not to indicate their place of work and contact details.
8. The editorial board has the right to reduce and correct a scientific article.
9. Submitted scientific articles are not returned to the author.

**«ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.
Серия философия, право и политические науки»
2023. № 3(11)**

**Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета. Серия
философия, право и политические науки»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: [http:// filosofiya.tgpu.tj](http://filosofiya.tgpu.tj)
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 19,6
Подписано в печать 13.12.2023. Заказ №300
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.**